

24(5Кир)
А 369

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ

ЧАКТАН УЗУН КҮН

КОПИЮЩИЙ ЛИСТ
СРОКОВ ВОЗВРАТА

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Книга, срок возврата

В. 1934 — 10 000 000

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ

ЧАКТАНҢ УЗУН КҮН

Роман

Алтайдын бичиктер чыгарар издательствозынын
Туулу Алтайдагы бөлүги 1988

844-5/Кор/6-4

ББК

8774

A 368

Алтай тилге Аржан Адаров көчүргөн

413

Горно-Алтайская
область. Библиотека
им. М. И. Козычова

*Бу бичик — мен бойым эдим.
Бу сөстөр — менин сүне-күүнүм.*

Григор Нарекани,
«Карыкчал бичиги», X-чы чак.

I

Тазап калган јиктерле, кургап калган коолдорло јем бедреп јелерге сүрекей турумкай болор керек. Јер өткүштеп јуретен оок-тобыр тындулардын оног-мынан чыга конгон баш айланар чарыш истерин кезип, бирде өркөннүн ичеенин мендешту казып, бирде суу ырып салган јыртыктаг аргазы јок кичинек сөөлчи чычкан алаканча агычакка чыга конуп келерин сакуп, оны мында ок јерге жаба базып ийерге амадап, торолоп калган түлкү араайынан ла кыйыжы јоктог ыраакта јаткан темир јолго там ла там јууктап турды. Чөлдүн устиле туп-тус кырлайа чөйилп барган темир јол барынкыйда бозорып, бойына имдегендү кычырып ла ол ок өйдө коркыдып турат. Ол јолло эбире чөл-јаланды селендедип, кийинде күйгексимек ачу, кыјыран јыттар артызып, олорды түрген јорыктын салкыныла јерге јайа учуртып, бирде бир јаны јаар, бирде экинчи јаны јаар уур поездтер күзүрежип өткүлейт.

Эгир јууктап келерде, түлкү телеграфтын эмиктерин чөйп барган тоноштордон ыраак јокто, койу ла бийик комыргай өскөн јерде, ойдык јууканын тубинде кызыл-сары тонын шык кымынып, түрүле јада берди. Ол кулактарын сергек кыймыктадып, кургап калган комыргайларда ла кулузын өлбөдөрдө салкыннын чичкечек ачу сыгырыжын тындап, тун келерин нетеерип, чыдамкай сакуп јатты. Телеграфтын эмиктери база бир аай күүлежип турат. Је түлкү олордон коркыбай јат. Төноштор јаантайын ол јеринде турат, олор оны истежип јүгүрип болбос.

Јагыс ла бир канча өйдүн бажында ээчий-деечий күзүрежип, јызыражып өткөн поездтердин табыжынан ол бастыра бойы тыркырап, там түрүлп, тыдынып калган јадат. Бу кичинек тындунун алдында бастыра јер селендеп јат. Ол бастыра бойыла, арык кабыргаларыла јерди ээлтип турар коркышту уур ийде-күчти, онын калапту манын сезип јадат. Ондый да болзо, ол коркым-

чылып көмө базып, күүн булгалар жаман жыттарга чыда-
жып, коңдый жуукадан барбай, бойынын ойин сакый
берди. Тун кирзе, темир жолдо табыштар астап, эмеш
токыналу боло берер.

Ол бери каа-жаада, сүрекей торо ойлөрдө келип жат...

Поездтер күзүрежип өткүлей берзе, көчкө тушкени-
нин кийинде чилеп, чөлдө кенете тып-тымык боло
берер. Андый шык эткен тымыкта бүрүнкү чөлдүн
устинде, бийик кейде, угулар-угулбас кайкамчылу та-
быш барын, ол жарт эмес жерден келип турганын түлкү
сезип жадат. Онызы бийикте кейдин ойынду агындары,
айдын-куннин айалгазы удабастан кубуларынын белгези.
Аңычак мыны жүрегиле билип жат. Ол текши түбекти эс-
бос, жарт эмес сезип те турза, улып, шанкылдада уруп
те ийер күүни келип турза, шык тымык жадар болды.
Ненин учун дезе, айдары жок торологоны ар-буткенин
ийген сыркынын көмө базып салат.

Кере тужине манташка уладап калган табаштарын
жалап, тулкү жаңыс ла араай кыңзып турат.

Ол күндерде эгирлер сайын сооп турган. Күс келип
жат. Тунде жердин кыртыжы сооп, жер жарып турарда чөл
удабай кайыла берер мызылдаган ак кыруны жабынып
алган жадар. Чөлдүн андарына ач ла карыкчал ой жуук-
тап жат. Лай ойинде мында жүретен ас-мас аң куштар кай-
даар да жылыып калган. Канатту куштар жылу жерлерге
уча берген, кезик аңычактар ичеендерине кирип, уйук-
тап калган, арткандары жылу кумакту чөлдөргө
ырбай берген. Онын учун эмди кажы ла тулкү бойына
курсак бедреп, ак-жарыкта ончо тулкүлөр кырылып кал-
ган чылап, чөлдө сок жаңыскаан жемзел жүрет. Быыл чык-
кан тулкүчөктер жаандагылап, туш башка мантагылай
берген. Сууштин ойи жеткелек. Ол ойындар кышкыда бо-
лор. Ол тушта ончо жерлерден тулкүлөр бир жерге жуу-
лыжар, жаңы тушташтар башталар. Иркек тулкүлөр
карам-кайралы жок согузар. Ак-жарык бүдерден ала
жүрүм анайда жайалган....

Тун кирип келерде, тулкү коңдый жуукачактан чыкты.
Ол кулактарын сертейтип, тыңдаланып турала, бийик-
теткен кумактын устиле салынган темир жол жаар чормош-
той желип ийди. Ол темир жолдын бир жаына, онон экин-
чи жаына ары-бери кечире желип жүрет. Ол мында улус
вагондордын көзнөктөринин таштаган курсактын арт-
кандарын бедреп жат. Ас-мас та болзо, жигедий немеге
туштаганча, бийик жолдын кажадыла узак мантаарга,
жууун-базын немелерди, кезикте жескимчилу жыттарла

жытанып турган немелерди, жыткараарга келишкен. Темир жолды жакалай чаазындардын узуктери, буктеп салган газеттер, оодылып калган шилдер, тарткан танкынын учтары, консервалардын кабырылып калган банкалары ла жузун-жуур чур-чумуш жадат. Анчада ла будун арткан шилдердин оозынан коркышту жаман жыттар жытанар. Онон эдренилу эзин келип жат. Эки-уч катап бажы айланган кийнинде, тулкү андый шилдердин оозын жыткарбас болуп калган. Жаман бышкырып, туура калыйтан.

Узак ойго белетенип, коркымчылын комбо базып, амадан бедреген немеги, качашкан чылап, чек табылбай турды. Жиир неме табылар болор бо деп иженип, тулку темир жолды ары-бери кечире желип, арыырын ундып, токтомжы жоктон ичкери барып жатты.

Же кенете ман бажына тура тужуп, он колын орго кодурип, сакубас жанынан туттуруп алган чылап, шык тура берди. Бийикте бозомтык айдын саргылтымак жарыгында кайылып, темир рельстердин ортозында султер чилеп, ол кыймык жок шык туруп калат. Онын кестекейин чочыткан ыраактагы куулеш жоголбой жат. Эмди тура ол кайда да ыраакта. Андый да болзо, темир жолдон качып барарга, тулкү буттарын элий-селий базып, куйругун орго кодурип, бир эмеш турды. Онон качып барардын ордына, жолдын кажу жаказыла ары-бери желип, жигедий неме табылар болор бо деп иженип, мендешту бедренип баштады. Колосолордин тирсилдежи ле темир-тестин канкыражы кыйыжы жоктон жууктап та турган болзо, ол эмди-эмди ле не-не табыла берерин сезип турган. Тулкү тоолу ла элеске болгобой калган, же онызы да жеткил болды. Качан бурылчыктын ары жанынан колбоп салган эки локомотивтин жуук ла ыраак отторы кенете орумдей жарыдып ийерде, качан жарык отторлу прожекторлор ичкери жаткан элбек жерди кылбыктыра жарыдып ийерде, тыны жок кургак чолди карамы жок агартып ийерде, тулкү турган жерине ийиктелип, ичкери калып, тоолонуп, кичинек кызыл одычак чылап, элбек, жап-жарык чолго чурап ийди. А поезд дезе темир жолло кулуреп, кузуреп барып жатты. Кейде куйуксу ыш ла тоозын жытанды, кийнинен салкын сокты.

Тулкү ырада качып, мантап ла жат. Бирде кайа корот, бирде коркыганына жерге жада тужет. Жугурип бараткан отторлу коркышту неме узак ойго кузуреп, кулуреп, колосолори тирсилдеп барып жадат. Тулкү жада тушкен жеринен тура жугурип, ойто ло барынкый сары чол жаар мантап жат...

Онон ол тыныш алынды, ойто ло оноор, темир жол чөйилип барган жер жаар, барар кууни келди. Торолошты токтодор неме табылар болор бо. Же ичкери темир жолдо ойто ло оттор көрүнди, ойто ло колбоштырын салган локомотивтер уур составты онтоп, ыкчап апарып жатты.

Тулку мыны көрүп, чөлдү эбирип, темир жолго поездтер жүрбей турган жерден жууктаар деп шуунди...

Бу жерлерде поездтер кунчыгыштан кунбадышка ла кунбадыштан кунчыгышка барып жадылар...

А темир жолдын эки жанында улу элкемдер жайылып барган. Олорды Сары-Өзөктөр, сары чөлдөрдүн Тал ортозы деп адап жадылар.

Бу талаларда жердин кандый ла ыраагы, Гринвичтин меридианынан чылап, темир жолло кемжилеткен...

А поездтер десе кунчыгыштан кунбадышка ла кунбадыштан кунчыгышка баргылап жадылар.

Тун ортодо стрелочниктин турачагына кем де узак ла жана болбой базып жат. Ол керек десе темир жолдын бойынан туура базар кууни жок. Онон жагыс ла удур келип жаткан поездти көрүп ийеле, жолдон чыгып, жолдын бийик кажузынан төмөн тужуп, турген жорыкту товарняк поездтин алдынан экинду соккон салкыннан, удур куйун соккон чылап, жүзин колдорыла бөктөп, ичкери энчейип базып барадат. Бирде бу жажыл отторы куйген жолло литерный состав барып жат. Бу анылу жорыкту поезд. Ол туура барган жолго кирип, 1-чи Сары-Өзөк дейтен туш кичи жүрбес жабылу зонага барып жат. Оndo бойынын жолчылары. Платформаларын кеденле туй тартып салган поезд жуучыл каруулду барып жат. Кыскарта айтса, онын бараткан жери космодром.

Уйи ого мендешту ле тегинду эмес келип жатканын Ежигей тургуза ла сезип ийди. Онон көрөр болзо, онын сезими чын болгон эмтир. Же будурип турган ижинин некелтези аайынча кондукторлу калганчы вагон онын жанынан өдүп барганча, онын туура базар учуры жок. Калганчы вагоннын учында, ачык жерде, турган кондукторло бой-бойларына фонарьларыла темдек эдип жарыдып, жолдо керектер жакшы деп жетирижип ийеле, куулеген, кузуреген табыштан түлейрий берген Ежигей

кийин жанына токтой тушкен уйине бурылып унчукты:

— Не болды?

Уйи ого удур чочыганду көрөлө, эриндерин кыймыктатты. Ејигей онын сөстөрүн укпайды, же билеп ийди. Андый болор деп сананган эди ле.

— Мында салкын, баралы, — деп айдып, ол уйини турачагына апарды.

Не болгонун бойы бодоштыра сезип те турза, уйинин айтканын угардан озо, онын санаазына кайкамчылу ла чек өскө сан башка неме кирди. Уйи чала жажап, уйдап жүргенин ол азыйда да темдектеп жүретеп, канайдар, ончобыс оноор барып жадыбыс, же эмди ол түргөн базыттан тынастап, тыныжы буулып, көксинде не де киркиреп, сыгырып, арык ийиндери бийик көдүрилип турарда, ненинг де учун ого ол учун ачымчылу боло берди. Темиржолчынын турачагында жап-жарык электрооттын жарыгында Укубаланын борозымак өңдү жаактарында терен ле качан да тузелбес чырыштар барын ол кенетте жап-жарт көрүп ийди. Күрөң буудайдын өңи ошкош жаактар, жаантайын кара чедирген оттор куйул жүрөп көстөр кайда? Оозы десе кумурайып калган. Жажын жажап та койгон уй кижини тиштери жок болзо, көрөгө кандый эби жок деп, катап-катап санаып каларын. Туку качан станцияга барып, ого темир тиштер кондыртып берер керек болгон, эмди ончолоры ондый тиштерлү жүрүп жат, жаандары да, жаштары да. Ого үзсери уйининг арчуулдын алдынан тужуп келген ап-апагаш чачтары онын жүрегине өңзүрө сус экелди. «Эх, кандый карып калдын» — деп, ол бойына кандый да буру алынып, ого килеп сананды. Онын көксине эрмек жоктон быйанду санаа толо берди. Ончозы, ончозы кенете жүрегине жуулып келди: көп жылдарга кожо журтаганы, жакшыны ла жаманды кожо көргөни, анчада ла бу карануй түнде, разъездтин эн ыраак уделигине темир жолдын устиле жүгүрүп келгени, Ејигейди тоогоны, ого бу табыш кандый учурлу болгонун сескени, той балкаш туразында сок жагыскан журтап жадала, өлүп калган ырызы жок карган Казангапка жаныс Ејигей килеерин билгени, ончо улус таштап ийген, куда да эмес, карындаш та эмес, туш өрөкөннин өлуми Ејигейдинг жүрегин сыстадарын ондогоны — ончозы, ончозы.

— Отур, тыныш алын — деп, турага кирип барала, Ејигей айтты.

— Сен база отур — деп, Укубала унчукты.

Экилези отура бердилер.

— Не болды?

— Қазангап божоп калды.

— Качаи?

— Бу жуукта ла жагы карап көрдим. Өрөкөнгө не-не керек болор бо деп санандым. Кирип барзам, от куй туру, ол бойынын жеринде ле жадыры, жагыс ла сагалы саң өрө сартайып калган эмтир. Жууктай базып бардым. Қазеке дедим, Қазеке, чай изидип берейин бе, а ол туку качан — Укубаланын уни узулип, көстөринин жаштары айланыжып, кызарып ла шыкпыйып калган жыкпыктарга токтобой төгуле берди. — Арт-учында андый болуп калды. Кандый кижн болгон! А өлөрдө — жаныда кижн жок. Сок жагыскан — деп, ол ый өткүре айдынат. — Мындый болор деп кем санаган! Кижн мынайда ла божоп калды... — Жолдо жүрген ийт чилеп деп айдарга турала, токтой берди. Айдыжы жогынап да жарт неме ине.

Жотконду Ејигей уйинин куучынын тындап отурды. Эбире жаткан улус оны Жотконду Ејигей деп адайтан. Ненин учун десе, ол жуудан жанганынан ла бери Боранлы-Жотконду деп разъезде иштеп жат. Ол агаштын тазылдары ошкош арсак, уур колдорын тизелерине салып, стенеге коштой тактада отурды. Чырайы бурункуй. Темиржолчынын сүркуштелип ле эскирип калган фуражказынын кайзырыгы онын көстөрүн көлөткөлөп турды. Ол нени санаган?

— Эмди нени эдерис? — деп, уйи сурады.

Ејигей бажын көдүрип, ол жаар ачу кулумжилу көрди.

— Нени эдерис? А мындый учуралда нени эдетен эди! Сөөгин жуугайыс. — Ол нени де бек сананып ийген кижн чилеп, отурган жеринен өрө турды. — Сен, айдарда, уй кижн, капшай кайра бурыл. А эмди менин сөзим ук.

— Угуп отурым.

— Оспанды ойгос. Начальник те болзо, разъездтин жааны да болзо, байлаба, өлүм алдына ончо улус тунгей. Ого айт — Қазангап жада калды. Тортон торт жыл жагыс жерде иштеген кижн. Қазангап мында иштеерин баштап турар тушта, ол ак-жарыкка чыкпаган да болор. Ол тушта бери, Сары-Өзөктөр жаар, акчага да болуп, кандый да ийт келбес ой болгон. Өрөкөннин көзинин алдынча мынайда канча поездтер өткөнни тоолозон, бажыннын туги де жетпес... Сананып көрзин. Анайда ла айт. База мыны ук.

— Угун отурым.

— Ончо улусты ойгос. Көзнөктөрине токылдат. Мында канча кире албаты? Сегис өрөкө. Ончозын көдүр. Бугун кем де уйуктабас учурлу. Мындый кижини өлгөн учун. Ончозын бут бажына тургус.

— Арбанып, кыырантып баштаза?

— Бу табышты бис кажы ла кижиге жетирер учурлу, а анда арбанзын, арбанбазын — кайдалык. Мени ойгос деп айткан деп айт. Акыр!

— База не болды?

— Озо баштап дежурныйга кир. Бугун Шаймерден диспетчер болуп отуру. Не болгонуң ого айт, канайдар, нени эдер, сананып көрзин деп база айт. Бу учуралда мени солыыр кижини айса болзо табар болор бо. Не-не болзо, меге айдып ийзин. Анайда ла айт, сен мени ондодуң ба?

— Айдарым, айдарым -- деп, Укубала каруу береле, оноң эң ле жаан керек ундылып калганын кенете эске алып, чочып унчукты. — А балдары кайда?! Ундыл калган! Озо ло баштап озорго жетиру ийер керек. Кандый да болзо, балдары. Адазы жада калган ине...

Бу сөстөрдү угуп, Ежигей там катурканып, кабактарың жемире көрүп ийди. Ун де чыгарбады.

— Кандый да болзо, озор онын балдары — деп, Укубала актанып турган чылап унчукты, нениң учун десе бу шуулте Ежигейге жарабай турганын ол жакшы билип турган.

— Эйе, билерим — деп, ол колын жагыды. — Сен не, мени нени де ондобос деп туруң ба? Опызы ондый ла, озор жогынаң болбос, онызы жарт, же мениң табым болгон болзо, озорды мен жууктатпас та эдим!

— Ондо бистин керегис жок, Ежигей, келгилезин, бойлоры жуугылазын.

Оноң башка жүзүн-базың эрмек-куучын болор, кийинде онын бажына да чыгып болбозың...

— А мен не? Чаптык эт турум ба? Келгилезин.

— Уулы городтон келип болбой оройтып калза?

— Келер кууни бар болзо, оройтыбас. Башкун станцияда болорымда бойым телеграмма салып ийгем, керек андый-мындый дегем, сениң адаң уйдадай берди, божорго жат деп жетиргем. Оноң артык не керек! Ол бойын санаалу кижини деп бодоп жат, онын учун керектин аайы кандый болор, билер учурлу.

— Же андый болзо, андый ла болгой — деп, Ежигейдин айтканыла уйи чала эреендү жөпсинип, бу ок ойдо

оны чочыдын турган кандый да неме керегинде сананып, анан ары эрмектенди. — Уйиле кожо келетен болзо, жакшы болор эди, кандый да болзо, кайын адазын жууп жат не, өскө кандый бир кижини эмес.

— Онызын бойлоры ла көрзин. Жаш балдар эмес, канай оморды уредип айдатан.

— Эйе, онызы ондый ла — деп, Укубала эрестип те турган болзо, жөпсинет.

Олор экилези унчугышпай бардылар.

— Же сен мында удаба, бар — деп, Еңгей айтты. Уй кизи база непи де айдарга турган ошкош:

— А онын кызы — Айзада бу станцияда жадыры, өгө-өнн баш көдүрбес аракызак неме. Бойы шыралганду жүрүм жүр жат. Балдарын чубаштырып алып, сөбккө келди, оройтыбас па?

Еңгей элес күлүмзиренип, уйинин жардына алаканы ла таптады.

— Же база, эмди сен омордын кажызы ла керегинде санааркап баштаарын... Айзада бу жуугында жадыры, эртеп тура кем-кем станцияга жеде конуп, айдып ийер. Жет келбей, кайда барар ол. Сен сок жагыс немени ондо, уй кизи. Айзаданаң да, онойдо ок Сабитжаннаң да болуш болбос. Ол уулы да болзо, эр де кизи болзо, жүдек неме. Көрөрүн, келгилеер, кайда да барбас, же айылчы улус чылап тууразында тургулаар, а көдүретен улус бис болорыс, андый ла болор. Бар, мен кабайда айткам, анайда ла эт.

Укубала басып барадала, алаңзылу тура түжеле, жана болбой ойто ло ичкери басты. Еңгей онын кийинен кыйгырды:

— Элден ле озо дежурныйга, Шаймерденге, жолук, менин ордыма бери кемди-кемди ийзин деп айт. Алган күндерим учун кийинде иштеп саларым. Божоп калган кизи ээн турада жагыскаң, жанында бир де кизи жок, анайда эдерге жараар ба. Ончозын айдып бар.

Уйи бажын кекип ийеле, оноң ары басты. Бу ла өйдө дистанционный щитте кызыл от жапылдап, куулеп баштады. Боранлы-Жогконду деп разъездке жаңы поезд жууктап жат. Дежурныйдын берген жакарузыла оны артыкту жолго чыгарып, разъездке жедип келген удур поездти өткүрерге стрелканы өскөртөр керек. Жаантайын мышайда эдилеп жат. Поезд бойынын жолыла кулуреп өдүп барып жатканча, нени де айдарын ундып салган чылап, Еңгей темир жолды жакалай басып бараткан Укубаланын кийинен ылам сайын узуктей көрүп салат. Кандый да

болзо, айдар неме бар эмей база, сөөк жуур алдында керектер көп, учы-бажына чыкпазын, же ол уйинниг кийининег ары нени де айдарга ылам сайын көрүп турган эмес, ол кепете уйинниг карыганын, калганчы ойлордө энчейе бергенин саргылтым боромтык жарыкта жап-жарт көрүп, ичи карыкчалду ачый берди.

«Айдарда, карыганыс бу туру — деп, ол бойында саянды.—Журумниг өткөни бу туру. Карган ла карганак». Кудай ого су-кадыкты берген де болзо, бойы эмди де катан, бек те болзо, жылдардын тоозы там ла көптөп жат. Алтан. Быыл алтан биринчи барып жат. «Анай туруп, бир-эки жылдын бажында, пенсиеге бар дежер болбой»-деп, Еңгей электегендү унчукты. Же ол анайып ла турген пенсиеге чыкпазын, бу жерде онын ижин бүдүргедий кижини бачым табылбазын билип жат. Жолды көрбөтөн, жазайтан, стрелочник болотон кижини кайдан табар. Ол кезикте оорый бергенде эмезе амыралтага чыкканда оны кем-кем удурумга солып жат. Бу жердин ыраагы ла суу жок болгону учун жалга эдиллип турган кожултага болуп ачаптанып кем-кем бери келет эмеш пе? Жок, келбес болор. Эмдиги жашбскуримниг ортозынан андый кижини бедреп көр.

Сары-Өзөктин темир жолынын уделик токтотмчыларында жадарга сүрекей тын кижини болор керек, оной башка балын бадар. Чөл айдары жок элбек, а кижини кичинек. Сеге жакшы ба айса жаман ба элкем чөл ажару этпес, ол кандый болгон, андый ла бойы артар. А кижини? Кижиде куун, санаа бар.

Ол ак-жарыкта суунип те, карыгып та жүрөр. Чөл айса онын ичине жарабас. Өскө жерде, өскө улустын ортозында, ого жакшы болор. Онын бери келгени — салымнын жастыразы. Онын учун ол улу ла карам билбес элкем чөлдө бойын жылытып салар. Шаймерденниг уч көлө-сөлү мотоциклиниг батареязы чылап, тыны чыгып калар. Ээзи оны кичееп жат. Бойы да мантатпас, өскө улуска да мантадарга бербес. Онойдо ло машина ижини жок туруп жат. А мантадып ийейин десе, кыймыктабас, тыны чыгып калган. Сары-Өзөктин уделик-разъездтеринде кижини база андый: ишке куунни тийбесе, чөлгө тазылы кирбесе, чыдажып болбос, кунтрактап калар эмезе салымнын салкыны учура берер. Кезек улус болуп жаткан вагондордун көзбөктөринег мындый разъездти көрүп, баштарын кабыра тудуп, калактагылайт. Кудай-май, улус мында канай жадат не?! Эбире ээн чөл лө төблөр! А улус анайда ла журтап жат. Кем канча кирези чыдажар. Уч жыл, жа-

ан ла болзо, төрт жыл чыдажып јат, ошон бырт ла Эт калар. Јал акчаны алар, мынан ырада ла барар...

Боранлы-Јотконду деп разъездте эки ле кижн бастыра жүрүмине тазылданып артып калган. Олор — Казангап ла Јотконду Ејигей. А мында канча кижн болбоды деп айдар? Бойы керегинде кижн нени айдатан эди, иштеген, жүргөн. Јана баспаган, а Казангап, мында төртөн төрт жыл иштеген, ол ончозынан тенек болгон эмес. Сок жангыс Казангапты Ејигей он до кижиге толыбас эди...

Поездтер јолдорын алып, бирузи күлчыгыш јаар, экинчизи күнбадыш јаар күзүрежип жүргүлөп калды. Ас-мас өйгө Боранлы-Јоткондунун јолдору ээнзирей берди. Бу ла ок өйдө эбире ончозы элбеде ачыла берди ошкош. Карануй тежериден жылдыстар чокту жарып бергендий, салкын экпидү согуп, јолдыг кажуларыла, шпалаларла, араай шыныраган ла тызыраган темир јолдыг рельстериле күүлөй бергендий болды.

Ејигей турачак-будказына барбады. Ол төгөшкө јөлдөнп, санана берди. Ыраакта-ыраакта, темир јолдыг ары јанында, чөл јаланда отоп жүргөн төөлөрдннг билдирер-билдирбес сомдоры көрүнөт. Олор тун өдөрнн сакып, айдын жаркыны алдына кыймык јок турдылар. Олордын ортозында эки өркөштү, јаан башту төдөнн Ејигей танып ийдн. Бу, байла, Сары-Өзөктө эн ле бөкө, турген јорыкту төө болор. Онын ады — Каранар. Је ого, ээзине чилеп, Јотконду деп ат кожуп койгон. Ејигей оныла оморкоп жүрөтөн, тударга, јобожыдарга күч те болзо, сүрекей чыдамкай ла чыйрак мал. Јаш тушта оны Ејигей акталабаган, жооноп келерде, база тийбеген, онын учун Каранар буура төө болуп артып калган.

Эртен эдетен ончо керектердннг ортозында, таг эрте туруп, Каранарды айдап экелип, ээртеп, чүмдеп саларын Ејигей эске алынды. Сөбк јуур тушта керек болор. Бу ок өйдө онын санаазына база јүзүн башка немелер кирип турды...

Эмди тура разъездте улус амыр уйуктап јат. Темир јолдыг бир јанында кичинек станционный службалар, ондо ок туп-түгөй бүдүмдү, эки јандай шифер јабылу, белен шиттерден јууп эткен алты тура. Олорды темир-јолчыларга тургускан. Мында Ејигейдннг туразы. Ол оны бойы туткан. Ошон ыраак јокто Казангаптын той балкаштан согуп эткен туразы, кажы ла тура јанында печкелер, чуландар, мал сугарга камыштан эткен чедендер ле өскө дө немелер. Кичинек јурттын тал-ортозында салкыннын да, кызыл колдын да күчиле иштеер водокачка.

Оны бу калганчы жылдарда тургускан. Боранлы-Жотконду деп журттын будуми бу.

Улус Сары-Өзөк дейтен чөлдөрдө кунгуреген улу темир жолдорды бириктирип турган разъездтердин, станциялардын, белтирлердин, городтордын бирузи бу. Ол жолдор кан барып турган тамырларга туней... Ол бастыра бойы бу, ак-жарыкта ончо салкындарга ачык, анчада ла кыштын өйлөринде, качан Сары-Өзөктөрдө шуурган, жоткон башталар тушта. Ол туралардын көзниктөрине жетире күрттеп, темир жолды туй шуурып, карды шак этире ныкталай согул салатан... Онын учун чөлдөгү бу разъезд Боранлы-Буранный (Жотконду) деп адалган. Эки атту. Қазахтап Боранлы дегени Буранный — Жотконду дегени болор.

Темир жолдорго кар арчийтан жүзүн-базын машиналар келерден озо, канайып иштегени санаазына кирди. Эмдиги иш ол жыргал ине. Машиналар келип карды туура урдүртип турар, күрттерди жара кезип, туура жайлардар. Казангапла кожо ол жолдор арчып, канайып шыра-лабаган деп айдар. Ол өйлөрдө өлбөрдүн өлгөнчө, жүрүм үзүлөргө жууктаганча иштеерге келишкен. Онон бери көп лө өй өтпөгөн немедий. Бежен бир, бежен эки жылдарда калапту сооктор туратан. Жаңыс ла фронтто мындый болгон болордон башка. Жүрүм бир ичкерлешке берилип жат. Атакага бир катап чурап жадын, гранатаны танк алдына бир катап таштап жадын. Бастыра жүрүмүн ого такылып жат. Мында база андый болгон. Сеппем де өлтүрбөй жат, онызы жарт. Же сен бойынды бойын өлтүрүп жадын. Кызыл колло канча кирези кар чачарга келишкен! Оны сууреткишле де тарткан, таарга салып, жүктенип те өрө чыгарган. Мындый жер жетинчи километрде, жабыста, тонди темир жол жара кезип салган жерде болгон эмей. Кажы ла учуралда мыны кижикалганчы калапту тартыжу деп бодойтон, оны женерге жүрүмин де карамдабай туратан. Кайдалык, жүрүм көрмөстин бойына тайылгай, жаңыс ла чөлдө паровозтордын сыктажы токтоп калзын. Олор жол сурап жадылар!

Же ол карлар кайылып калган, ол поездтер жүргүлөй берген, ол жылдар өткүлөп барган... Олор эмди кемге де керек жок. Болгон, та болбогон. Эмдиги жолчылар бери каа-жаа ла келгилеп жат. Шиндеер ле жазаар бригадалар, тал-табышту немелер. Олор ол өткөн жылдарда болгон иштерге бутпей турган деп айдарга жарабас, олор оны ондобой жадылар. Сары-Өзөктин күрттерин тоолу ла кижикүректерле канайып арчийтан! Кайкамчыл! А олор-

дын ортозында бир кезек улус каткырып жадылар: бу не албаданыш, мындый кинчекти бойына не алыныш! Кижн бойып бойы кыйнаар ба? Неге болуп? Бис андый ишти качан да этлес эдис! Ончон ол жерге тайыл деп айдала, жүре берер эдис, өскө жерге барар эдис, арт-учында кандый бир жаан стройкага барып, аларып алып, эдерин эдин жүрер эдис. Канча кирези иштегенис, анча кирези толөп бер. Куч жетпес иш болзо албаты-жонды жуу, акчаны артыгыпча төлө. «Слер тенек болгоноор, каргандар, тенек ле бойоор өлөрөөр!»...

Качан андый укааркактар туштаганда, олордын сөсгөри ого кичинеке те тийбей турган чылап, олорго Казангап ажару этлейтөн, жагыс ла кулүмзиренип салатан. Сендер нени билерин? Ол бойы керегинде олор ондоп болбос неме билер. А Ежигей тудунып болбос, кайнап чыгар, тегин жерге канын урөп, ачынын, кериче берер.

Казангап ла онын ортодо кандый куучындар болбоды деп айдар. Бу анылу вагондордо келип турган немелер нени айдып жат, ол до керегинде куучындар база болгон. Туку өткөн өйлөрдө, бу санаалулар ла укааркактар шалдап жүгүрүп турар жылдарда, ол тушта, олор эку жүрүм-жадынды ончо жагынап шуужип көргөндөр. Табынча, бойлорынын билгенинче. Онон бери, ой, канча өйлөр өткөн. Төртөн беш жылдын кийинде, онон анчада ла Казангап пенсеге чыккан кийинде, олор экунинг ортодо көп куучындар болгон. Онын амыралтага чыгышы база сүүнчи жок болгон эмей. Городто журтаган уулынын айлына барып жадарга барган, онон уч айдын бажында ойто жагып келген. Ол тушта жүрүмдө, ак-жарыкта не болуп турганы керегинде бек куучын болгон эди. Казангап ойгор көгүстү кижн болгон. Эске алгадый немелер көп... Энди жагыс ла эске алынары арткан деп, Ежигей кенете жап-жарт билип ийди. Онын көксине ачу санаалар толо бербей кайтты...

Куучындажар жерде микрофоннын тырс эткенин угуп ийеле, Ежигей будказы жаар мендеди. Эн угулардан озо бу шалтырап калган немедө не де шыркырап, шылырап, киркиреп баштады.

— Ежике, алло, Ежике — деп, разьезде дежурный болуп турган Шаймерденин тунгак уни угулды. — Сен мени угуп турун ба? Каруу бер.

— Мен угуп турум! Угуп турум!

-- Угуп турун ба?

— Эйе! Угуп турум дейдим!

— Кандый угулат?

- Эрликтин јеринен чилеп! Ол јерден!
- Ненин учун ол јерден?
- Анай угул јат!
- А-а... Айдарда карган Казангап онойо берген бе!
- Нези онойо берген бе?

— Је ол калган — деп, Шаймерден мындый учуралда нени айдарын табып болбой турды. — Је мыны не деп айдар? Айдарда, онойдордо, акыр не дейтен эди, бойынын мактулу јолын божодып салган дейтен беги.

— Эйе — деп, Ејигей кыскарта айтты. «Меези јок кай—деп, ол бойында сананды.—Олүм керегинде кижн чилеп айдып та билбес».

Шаймерден бир минут кирези унчукпады. Онон микрофон тынган тыныштан байагызынан тын шыркырап, чыкырай берди. Онын кийинде Шаймерденнин тунгак уни угулды:

— Ејике, кару Ејике, сен айдарда, онойып, менин санаамды булгаба. Олгөн болзо, олгөн, эмди канайдар оны... Менде артык кижн јок... Олгөннин јанына коштой отурып алып кайдар? Олгөн кижн олгөн лө, онойдордо, оны, анайда айтса, ол өрө турар эмес, мен бодозом...

— А мен бодозом, сенде мее јок! — деп, Ејигей ачынды. — Менин санаамды булгаба дегенин ол не? Сен мында экинчи јыл иштеп јадын, а мен оныла кожо одус јыл иштегем! Сен сананып көр. Бистин ортобыста кижн јада калды, оны эен турада јаныскандыра арттырарга јарабас.

— Ол јаныскан јаткан ба айса оныла коштой кижн отурган ба, ол мыны, јартын айтса, кайдан билетен?

— Ол билбегей, бис билерис!

— Је болгой, табыштанба, онойдордо, табыштанба, карганак!

— Мен сеге јартап берейин.

— Је сеге не керек? Менде кижн јок. Тунгей ле эбире ай карануй тун, сен анда нени эдетен?

— Мургуурим. Олгөнди белетеерим. Мургуулдин сөстөрүн айдарым.

— Мургуурин? Сен? Јотконду Ејигей?

— Эйе, мен. Мен мургул билерим.

— Ме, алзан ал, онын бойын, Совет јанг алтан јыл туруп јат.

— Совет јанга сен тийбе, оны артыр сал! Олгөн кижн учун улус чактан чакка мургул јат. Мал олгөн эмес, кижн олгөн не!

— Је болгой, мургу, јаныс ла табыштанба. Узун

Эдильбайга элчи ийерим, жобин берзе, онойдордо, сенин ордынга иштейтен туру... А эмди жүс он жетинчи келип жат, ого экинчи-артыкту жолды белете...

Динамик шалт эдип, Шаймерден шык эдип калды. Ејигей стрелкага мендеди, ол бойыныг ижин будүрүп, Эдильбай жобин бергей не, келгей не деп сананып жүрди. Качан туралардын көзнөктөрүнде жарык оттор күйгүлөй берерде, онын ижемчизи тынып берди. Айдарда, улушта уят деп неме бар турбай. Нйттер үрүлөп баштады. Айдарда, онын уй кижизи Боранынын улузын ойгозып, түймедип баштаган эмтир.

Мынайыл турганча, жүс он жетинчи артыкту эжер жолго туруп алды. Жолдын экинчи учынан уур цистерналар сууртеген поезд келди. Эки поезд бой-бойына жол бериле, бирузи кунчыгыш жаар, экинчизи кунбадыш жаар мендегиледи...

Тунинг экинчи часы болгон. Тенериде жылдыстар там жаркында күйүп, олардын кажызы да таг алдынан аныланып турган. Чолдинг устунде айдын да жарыгы эмеш-эмештен тыгып, онын чогу курчып, жердин устунде толкуланып толо берген. Жылдыстарду тенери алдында учы-куйузы жок сары өзөктөр жайылат. Ондо төөлөрдүн сомдору көрунет, олардын бирузи эки өркөштү, жааны коркышту Жотконду Каранар. База ыраак жокто төндөрдүн сомдору. Артык не де жок. Темир жолдын эки жанында эркемдер учы-куйузы жок тууле биригип, та кайда, та кайда жылып калат. Ого узери салкын уйкузын ундып, араайынан сыгырып, чүр-чүмүшти шылырадат.

Ејигей бирде турачагына кирип, бирде онон ойто чыгып, жолдо Узун Эдильбай көрүнип келер болор бо деп сакып турды. Онон тууразында ого кандый да анычак көрунди. Бу түлкү эмтир. Онын көстөри кандый да жажылзымак оттордо жапылдап жарып турды. Ол бери жууктабай да, ары качып ырабай да, телеграфтын төгөжи ажыра өскузиреп калган турды.

— Сен бери не келген! — деп, Ејигей эрмектенелс, оны сабарыла кокырлу кезетти. Түлкү коркыбады. — Көрсөң оны! Мен сени! — ол јерге тирс этире тебип ијди.

Түлкү ары болуп калыйла, ол жаар бурылып, ойто ло отура берди. Ол жаар айса онын жапында та не де жаар көзүн албай ол лапту да карыкчалду көрүп отургандый билдирди. Ол нени көрүп ијди не, ненин учун бери келди не? Жарык электрооттор имдел кайкатты ба айса коркышту аштады ба? Онын бери келгени Ејигейге кайкам-

чыду көрүндү. Мыны ташла жыга согуп ийзе кайдар? Ан бойы колго кирип жат! Сабулу таш колго учурай берер болор бо деп. Ејигей эбиреде сыймалаңды. Онон талайың, шыкап турала, колын бош салып ийдү. Ычкынып ийген тажы будының жанына келип түштү. Керек десе бастыра бойы терлей берди. Кудаймай, бу кижинин сапаазына база не ле киретен туру! Сан башка неме! Түлкүнү ташла жыга согуп ийерге турала, ол кенете та кемнин де куучынын эске алынды. Мыны та ол жол жазаачы немелердин бирузи айткан, та ол бир кудай керегинде куучындап туратан фотограф айткан? Жок, мыны ол Сабитжан деп калырууш неме куучындаган туру не. Ондый неменин бажына жүзүн ле жуур немелер кирер, улус уксын, кайказын деп албаданып жүрер. Олгөн кижинин сүнези өскө тындуга киретен деп бу ла жада калган Казангаптын уулы, Сабитжан, куучындаган эмей.

Эш кереги жок кей, калырууш немени уредип, өскурип алган турубас. Озо баштап көрзөн — кем ле жок кижү. Ончозын ла ол билер, ончозын ла ол уккан, жагыс ла оноң кичинек те туза жок. Оны үреткен-үреткен, интернаттарга тарткан, институттарга апарган, онду ла кижү болуп, өзүп чыкпаган. Мактанарын, ичерин суур, чөбөчөй көдүрип сөс айдарга калап, а иш эдил билбес. Куру кижү, жартын айтса, колында дипломду да болзо, Казангапка көрө, жүдек. Жок, уулы адазын төзөбөди, ондый эр оноң болбоды. Же кудай көргөй оны, канайдар, кандый болуп буткен, анайда ла жүргей.

Бир катал ол мындый немелер куучындаган эди. Индия деп жерде улус кудайдың сан башка уредузине будуп жат. Ол уреду аайынча болзо, олгөн кижинин сүнези кандый бир тындуга кирип алар, кандый ла, керек десе чымалыга да. Онойдо ок кижү энеден чыгардап озо база өскө жүрүм жүрген, ол куш та болгон, ай да болгон, керек десе бийт-курт та болгон. Онын учун озор тынду немени өлтүрбөй жат. Керек десе жыланды да өлтүрбөс. Кижинин жолында жылап туштаза, кижү ого тийбес, жол берер, бажырап.

Ак-жарыкта кандый кайкалдар жок деп айдар. Ол та чын, та төгүн, оны кем билер. Телекей элбек, а кижү ончо немени билип болбос. Түлкүнү ташла жыга согуп ийерге турала, ол бойында сылт сананган: а не, ого Казангаптын сүнези кирип калган болзо? Түлкү болуп кубулып, Казангап бойының эн жакшы нөкөрине келген

болзо? Ненин учун десе ол олуп каларда балкаш тура-
да ээн, улус жок ло карыкчал!.. «Бу мен жүүлүп турган
болбойым! — деп, ол бойын бойы көмөлиди. — Мындый
неме кижининг санаазына канайын кирет? Тфу! Арт-
учында ааймаган!»

Ондый да болзо, ол тулкуге араайынан жууктап, оны-
зы кижининг куучынын билетен чилеп, ого айдып турды:

— Сен бар, мында жүрөргө жарабас, элкем чөлинге
жүрө бер. Уктын ба? Бар, бар. Оноор эмес, ондо ийт-
тер. Кудай сени корыгай, чөлинге жана бер.

Тулку ары болуп, желе берди. Бир-эки катап кайа
көрөлө, карангуйда жылыйып калды.

Мынайып турганча разъездке жаңы железнодорож-
ный состав жууктап келди. Поезд кулуреп, калырап,
маңын араайладат, ол бойыла кожо вагондордын устин-
де мызылдаган тоозындар экелип жат. Качан ол токтой
берерде, араайын куулеп турган локомотивтен маши-
нист бажын чыгарып, кыйгырды:

— Эй, Ејигей! Јотконду! Јакшы ба?

— Јакшы јакшы ба!

Акыр мынызы кем болотон деп, лаптап көрүп алар-
га Ејигей бажын канкайтат. Бу јолдо ончозы бой-бойын
билетен. Таңыш уул эмтир. Кумбелде, белтир станция-
да јаткан Айзадага адазы јада калганы керегинде ай-
дып бар деп, Ејигей јакыды. Машинист онын сурагын
будүрер болды. Карган Казангапты ол тооп жүретен.
ого үзеери Кумбелде поездин бригадалары солынып
јат. Кайра атанар тушта ол Айзаданы билезиле кожо
бери јетирер болды.

Бу ижемчилу кижн болгон. Ејигей јенил тынды. Ай-
дарда, база бир керек будуп калды.

Тоолу минуттар бажында поезд кыймыктап, ичкери
болды. Бу ла тушта Ејигей темир јолды јакалай, маңын
түргендедип турган вагондорло коштой, кем де шайрай-
тып базып келеткенни көрүп ийди. Ејигей лаптап көр-
зө, бу Эдилъбай эмтир.

Ејигей сменаны табыштырып турганча, Казангапты
эске алынып, карыгып, Узун Эдилъбайла бу керекти
шүүжип, куучындажып турганча, Боранлы-Јоткондуга
база эки поезд келип, эки башка айрылыжып, кажызы
ла јолын алып, жүрүп калдылар. Ончо ижин божодып
салала, айлы јаар базып барадала, байа үйине айдатан,
айса оныла јөптөжөтөн немени ундып салганын эске
алынды. Мынызы бойынын кыстарына ла куйулерине

карган Казангап јада калды деп жетируу ийери жанынан болгон. Ејигейдин айылду-јуртту эки кызы чек туура жерде, Кызыл-Орданын жанында журтап жадылар. Жаан кызы рис өскүрер совхозто, онын өгөбнн ол ок совхозто — тракторист. Кичу кызы озо баштап Казалынын алдында станцияда журтаган, онын билезиле эјезише жууктап көчүп алган. Олор эмди ол ло совхозто иштеп жадылар. Өгөбнн шофер. Сөөк жуушка төрөгөн улус кыйалтазы жок келер учурлу. Же Казангап олорго төрөгөн-карындаш эмес те болзо, кандый да карындаштан, төрөгөннөн јус катап жуук деп, Ејигей сананып јат. Онын кыстары бу ла Боранлы-Јоткондуда чыккан. Мында олор чыдаган, Кумбелде интернатта жадын, школдо үренген. Олорды оноор бирде Ејигей бойы, бирде Казангап жетирип туратан эди. Ејигей кыстарын эске алынды. Олорды төөгө миндирип, каникулдан экелип, онын ойто жетирип туратаны санаазыпа кирди. Жаан кызычакты учкаштырып, кичүзини өгөбрип алып, үчү баргылап јадатан эмей. Боранлы-Јоткондудан Кембелге жетире Каранар деп төө уч частын, кышкыда төрт частын, туркунына суй, чөйө јелишле једип баратан. Ејигей бош жок тушта олорды Казангап жетирип туратан. Олорго ол өрөкөн адазынды болгон. Эртең тура олорго телеграмма ийер деп Ејигей сананып алды. Бойлоры көргөй... Же карган Казангап јада калганын олор билзиш...

Онон ол эртең тура озо ло баштап одордог Каранарды айдап экелер, ол сүрекей ксректү болор деп, јолой сананып баратты. Олөргө јенгил, же өлгөн кижини жуурга, оны көдүрерге јенгил эмес... Көрун ийер болзог, то онызы жок, то мынызы жок. Өлгөнди оройтоп сааван бөстөг ала казан кайнадар одынга жетире ончозын мендештү табар керек.

Бу ла өйдө кейде не де селес эдип калды. Фронтто јүрерде ыраакта бомба жарылза мынды болотон эди. Јер селес эдип калар. Чек ле бойыныг көзинин алдында. чөлдин ыраагында, онын укканыла болзо. Сары-Өзөктіг космодромы турган жерде, тенгери өрө бастыра бойы от-јалбыш, јалбыжы там куйундалып, јаанап күйген кандый да неме учуп чыкты. Көк ајаска ракета учуп јат. Кандый кайкамчылу неме. Мынды немени ол качан да көрбөгөн. Ол Сары-Өзөктіг ончо улустары чылап, 1-чи Сары-Өзөк деп космодром барын угуп јүретен. Ол мынан төртөн беристе кирези ыраакта ла оноор Тегерик-Таш деп станциядан темир јолдын айрызын өткүрип салган дежетен. Онойдо ок чөлдин ол жанында, анда,

жаан магазиндерлү город будун калган деп база айды-
жып жат. Космонавттар керегинде, космоско учуш кере-
гинде ол газеттердег де кычырган, радиодог до, улустыг
куучынынан да уккан. Бу жаан керектер мынан ыраак
жокто одун жат. Кандый да болзо, областной городто,
Казангаптын уулы Сабитжан жаткан талада, мынан
поездде будун-жарым кун жорыктап једер јерде, көөркөм-
чилу ойын-көргүзу болгондо, оок балдар бис ак-жары-
кта эн ырысту балдар, нениг учун дезе космонавттар
бистин јеристен учуп јат деп кожондойдылар. Је кос-
модромды эбире ончо јер јабылу, өскө туш кижн кир-
бес учурлу болгон учун, Ејигей бу јердег ыраак јокто
до јаткан болзо, ондо качан да болбогон, јаныс ла ол
керегинде укканыла болорзынып јүретен. Эмди дезе
јүрүминде баштапкы ла катап јылдыстарлу карануй
тенери өрө эбире јерди јапылдап турар јарыкла јары-
дып, јоткондолып турган јалбыш-отко тебинип, косми-
ческий ракета шугуп учканын көрүп турды. Ејигейдин
эди-каны соой берди. Ол от-јалбышту немениг ичинде
чындап ла кижн отуры эмеш пе? Бир кижн не айса эки
не? Канча јылга мында јадала, ол нениг учун бир де
катап ракета өрө учканын көрбөгөн? Космоско суре ле
учуп јадылар не. Эмди онын тоозын да билбезин! Айса
болзо космический керептер көп саба учуралда туште
учкан. Туште, куннин јарыгында, анча кирези ыраакта
немени кижн көрүп болбой туру эмеш пе? А мынызы
нениг учун тунде учуп чыккан? Мендеди не айса андый
јанду не? Тунде јердег көдүрилип, тургуза ла тушке
учурап турган болор бо? Космосто кажы ла јарым час-
тын бажында тун ле туш солынын јат деп, ондо акту
бойы болгон чылап, Сабитжан куучындап туратан. Мы-
ны Сабитжаннан база катап сурап угар керек. Сабит-
жан ончозын билер. Ол ончо немени билер, тын кижн
болуп көрунерге сурекеп албаданып јат. Кандый да бол-
зо, областной городто иштеп турган кижн не. Је билеер-
кебейтен болзо кайдар. Тегин јерге не чырмайар? Сен
кандый кижн ол ло бойын арт. «Мен ол жаан кижиле
кожо болгом, мен ондый да кижиге, оны да
айткам». Онын иштеп турган јеринде бир ка-
тап канайып та болгоны керегинде Узун Эдильбай куу-
чындаган. Сабитжаннын анда ары калбаг, бери кал-
баг, телефонног кабинеттин эжигише, кабинеттин эжи-
гишен телефонго сыр југурукте, айтканы јаныс ла: «Ук-
тым, Альжапар Кахарманович! Болор Альжапар Ка-
харманович! Эмди ле, Альжапар Кахарманович!» А

онызы кабинетинде отуруп алала, жаңыс ла кнопкаларды базып, ончозын ары-бери жүгүртип жат. Онын учун жерлежиле онду куучындажып болбодым... Боранлынан барган күлүк андый кижин эмтир. Кандый андый ла болгой, кудай ла оны көргөй... Жаңыс ла Казангап ачу. Ол уулы керегинде сүрекей санааркап жүрөтөп. Же калганчы кундерине жетире ол керегинде бир де жамап сөс айтпаган. Городто жаткан уулынын ла келдинин айлына жадарга барган, оны келигер деп озор бойлоры сураган, бойлоры мыланг апарган, же онок не болды?... Мынызы алдынаг аңгылу куучын...

Космический ракетаны карануй тегерининг тубинде жылайганча удежип, тун ортодо мындый санаалар сапанып, Ејигей жанып баратты. Бу кайкамчылу неменин кийининг ол узак көрүп турган. Качан от-жалбыш кереп там ла кичинеерип, ак туманду кичишек темдек болуп карануй тегерининг тубинде кайыла бергенче ырай берерде, ол бажын жайкап, кандый да саң башка эки жара санаа сапанып, ичкери баскан. Көргөнин кайкап ла бу ок ойдо оны кижин жетире ондоп болбос, кижининг жүреги чочыыр ла коркыыр неме деп биллип турган. Бу ла тушта темир жолдын жанына мантап келген тулку онын санаазына кирди. Эки чөлдө жүрерде, онын устинде, от-жалбышту неме шунуп чыгарда көөркий капайтты не? Кирер жерин таппай жүрген болбой кайтсын...

Орой тунде космоско шунуп учкан ракетаны көргөн Жотконду Ејигей онын ичинде космонавттар болгонун, озор кандый да бийик көдурини жогынан, журналисттер ле жетирүлер жогынаг, «Паритет» деп космический станцияда кандый ла жеткерлу айалга төзөлгөнинег улам кенете учуп чыкканын кайдаг билзин. Онын мыны билер де учуры жок болгон. Ол станция Америка ла бистинг Союзтын кожо өткүрил турган «Трамплин» деп программазы аайынча космический орбитада будун-жарым жыл жүрүп жат. Мыны ончозын Ејигей кайдаг билзин. Бу учуш онын бойына, онын жүрүмине тийер деп ол сеспеген де. Телекейде кажы ла кижининг жүрүми бүткүл кижиликтинг жүрүмиле, онын текши учурыла чип-чике колбулу болуп жат. Сары-Өзөктөн учуп чыккан космический керепти ээчий планетанын өскө жанынаг, Неваданан, американский космодромдон, ол ло «Трамплин» дейтен орбитага, «Паритет» дейтен станцияга, бистийи ошкош жакарулу американский кереп учул чыкканын Ејигей кайдаг билзин.

Космический керептер научный шинжу өткүрер «Кон-

венция» деп авианосецтен келген жакару аайынча космоско учуп чыккандар. Бу авианосец «Демиург» деп программа аайынча башкарарынын Советский Союзтын ла Американын жүзүп жүрер базазы болуп јат.

«Конвенция» — деп авианосец бойынын јаантайып туратан јеринде, Алеутский ортолыктардын түштүк жапында, Владивостоктон ло Сан-Францискодон ортозы түп-тунгей јерде, Тымык тегистиг бойында болгон. Бу ла ойдо «Трамплин» деп орбитага эки керептин учуп чыкканын учушты башкарарынын тос јеринен көргүлөп турган. Ончозы јакшы барып јат. Олор «Паритет» деп комплекске једип, ого бириге, јапшына турары арткан. Бу сурекей куч керек болгон, ненин учуп дезе эки кереп учуп келеле, ээчий-деечий јапшына турар эмес, бир ле ойдо эки јанынан учуп келеле, ол ок ойдо станциянын эки јанында бириге кыч тура берер учурлу болгон.

Он эки частын туркунына «Конвенцияда» да ийген сигналдарга, онойдо ок ого коштой бириге турарга учуп та бараткан керептерден ийген сигналдарга «Паритет» каруу бербей турган... «Паритеттин» экипажыла не болгону јартаар керек болгон.

II

Бу талада поездтер кунчыгыштан кунбадышка ла кунбадыштан кунчыгышка баргылап јадылар...

Темир јолдын эки јанында улу ээн јерлер — Сары-Өзөктөр, сары чөлдөрдүн Тал ортозы дейтен јерлер јайылып јадат.

Мында кандый ла јердин ыраагы, Гринвичтын меридианыла чылап, темир јолдын узуныла кемјилип јат...

Найман сөбкту улустын сөбк салатан Ана-Бейит деп јери мынан, Боранлы-Јотконду дейтен разъездтен, темир јолдон туура чип-чике барза, ээн чөлдн кечире јортсо, ас ла болзо одус беристе кирези болор. Чөлдө канайып-канайып аза бергейим деп аланзыган кижн, такталып калган јолло барза торт. Ол јол темир јолло коштой барып јат. Бу учуралда сөбк салар јер чик јок ырай берер. Кыйсыкайдаг Ана-Бейитке јетире эбирип барар керек. Оскө арга јок. Јолды канайып та кыскартса, онын бир учы одус беристе болор, кайра база ончо ок кирези. Туку озо чактаг бери јарлу Бейит керегинде бу јердин улузы уккан да болзо, ого канайып једерин

Ејигейден өскө бүгүнгү Боранлынын улузынаг кем де билбес. Бейит керегинде та чын болгон немелер керегинде айдыжатап, та мынызы чөрчөк, кей куучун, је ондо эмди тура быларданг кем де болбогон. Тегин ошоор не баратан. Көп жылдардын туркунына мында, Боранлы-Жоткондуда, сегис өрөкө улус јаткан јерде, баштапкы ла катап кижн өлүп јат, баштапкы ла катап сөк јуур деген сурак туруп јат. Тоолу жылдар мыныг алдында, кичинек кызычак көксн тижип, кенете божой берерде, оныг ада-энези оны төрөл јерине, Уральский областька апарыл, јууп салгандар. Қазангаптын үйи, карганак Букей, Қумбел деп станциянын сөк салар јеринде ургүлјиге амырап калды. Бир канча жыл мынанг озо ол станционный больницада божогон. Оныг учун оны анда ла јууп салгандар. Оны Боранлы-Жоткондуга экелип алып кайдар дешкен. Сары-Өзөктөрдө Қумбел эг јаан станция, ондо ок Қазангаптын кызы Айзада, аракызак, јаман да болзо, түней де кижн, куйүзи јуртап јат. Өрөкөн мында ла јатсын. Сөөгин балдары көр јалар, өлбг чөпкө базыртыас. Је ол тушта Қазангап тирү болгон, нени эдерин ол бойы билген.

А эмди лезе нени эдер, канайдар деп сананып турдылар.

Ејигей бойынын амадузынаг јаана болбоды.

-- Эр кижиге јарабас эрмек айдышла — деп, ол јиттерди адылды. — Мындый кижинин сөөгин Ана-Бейитте јуурис, өбөкөлөринин јанында. Анайда эткер деп кереес сөзинде ол бойы айткан. Эрмек-куучынды туура салып, эмди белетенер керек. Јуук эмес јер. Эртеп эртелеп барзаас јакшы болор эди...

Ејигейдинг мындый јөп чыгарар јайгы бар деп, ончолоры ондоп тургандар. Оныг учун анайда эдер деп јөптөжип алдылар. Чынын айтса, Сабитжан јөпсилбеске сананган. Ол кун пассажирский поездтер оройтып турган учун, ол товарнякла једин келген. Адазы тирү, та јок Сабитжан билбеген, ондый да болзо, ол једин келген. Мыны көрүп, Ејигей јымжай түшкен де суунген. Текши ачу-коронго ло карыкчалга бастырып, эку кучактажып, ыйлашкан ла минуттар болгон. Сабитжанды кучактап, оны төжине јаба тудуп, бойын токтодынып болбой ол ыйлап, мыжылдап, катап-катап айдып турган: «Келгенин јакшы кайраным! Келгенин јакшы». Оныг келгени Қазангапты тиргизип ијетен чилеп. Нениг учун мынайып кородоп ыйлаганын Ејигей бойы да ондоп

болбой турды. Качан да ол мынайып ыйлабайтан. Казангалтын өскузирей берген балкаш туразынын эжигинде олар узак ыйлашкандар. Ејигей та не мынайып жажыган. Сабитжан онын кбзинин алдына јуруп өсконин, адазынын суген уулчагы болгонин, Кумбелде темирјолчылардын балдары уренетен школ-интернатта уренгинин, бош ой болгондо ого јолыгарга бирде јолой составла, бирде тбгб минип барып туратандарын, байла, эске алынган. Ол анда кандый јуру, кем-кем ббркбдип турган болбозын, айса бойы кандый бир коомой кылынып салбазын, уредузи кандый, уредучилери ол керегинде нени айдыжат — ончозын угуп, кбруип келер керек. Каникулдарга јанып келерде, оны ойто уредуге оройтыбазын деп, тере тонго ороп, тбгб миндирип, соокто, шуурган да болзо, Сары-Өзбктин карлу чбдиле јетирип туратандар.

Эх, кайра келбес кундер! Олар туш јеринде чилеп, кайылып, јоголып калды. Эмди дезе оньбг јанында јаан эр кижн туру, ол туку азыйдагы тазырак кбсту, каткылу эринду уулчакты эс-бос ло эзедип јат. Бу кижн очкалу, јалпайып калган элбек шляпалу ла галстукту. Ол эмди областын тбс городында иштеп јат. Тоомјулу, јаан јамылу ишчи болуп кбрунерге сурекеј кичеенет. А јурум ол тегин неме эмес, башкараачы болуп кбдурилерге база куч. Јбмбшкбдий јакшы таныштар да, тбрббндбр до јок деп, ол бойы кбп катап комыдал туратан. Ол кем? Боранлы-Јогконду деп разъезде јаткан кандый да Казангалтын уулы. Мен ырызы јок кижн! Эмди дезе ондо андый да ада јок. Кандый да ујан ада ат-нерелу де болзо, бблуп калган аданан мун катап артык...

Овог кбстбрднн јаштары кургај берген. Куучынан керекке кбчбргб келишти. Мында кбрбр болзо, кббркнн уулы, билер уулы, адазын кбдурерге, јуурга келген эмес, оны канай-кунай капшай ла ком салала, јанарга келген болуптыр. Андый ыраак јерге, Ана-Бейитке, не апарар, мында јер јок по, айылдын эжигинен ала ак-јарыктын учына јетире Сары-Өзбктин эен чблн эбире јайылып калган јадыры деп, ол бойынын санаазын чыгара айдып баштады. Мынан ыраак јокто, кандый бир тбгичекте, темир јолдын јанында, ороны не каспас? Бастыра јурумнннн мында иштеген карган ишмекчи поездтерднн ары-бери бткбннн тыгдап јатсын. Бу учуралга келиштире ол туку озогы кеп сбсти эске алынды: бблгбн кижидеи капшай айрыларга капшай кбмбр керек. Мыны не уда-

дар, не сананар, капшай ла көмүн салар керек. Кайда да көмүп салза, түгөй ле эмес пе?

Санаа-куунин мындайда чыгара айдып, бу ок өйдө актанып турды: ижимде туура салбас жаан керектер сакып жат, өй деп неме чек жок, сөөк салатаи жер жуук па, ыраак па жаандар ажару эдер эмес, мыны кем билбейтен эди, ого узери мындый да күнде, мындый да чакта ижинде бол. Божогоны ол. Жаандар ол жаандар, город ол город...

Санаазында бойын карган тешек деп, Ејигей арбап турды. Бу неме јада калган Казангаптын уулы да болзо, онын келгенине суунип, жажып, өксөп ийлаганы учун, эмди ого уятту ла ачу болды. Турага коштой шпалалардан такталар эдип жазап салган жерде отурган беш кижинин ортозынан Ејигей өрө турды. Мындый күнде улустын ортозында коронду ла каргышту неме айдып ийеринен коркыл, бастыра ийде-кучин салып, ол бойын жүк арайдан токтодынат. Карган Казангаптын адын уятка салбас деп сананды. Жагыс ла унчукты:

— Эбиреде жер элбек эмей база, канча кирези керек, анча кирези ал. Жагыс ла улус ненин ле учун бойынын өлгөндөрин болгон тушкан жерге көмбөй жат. Бу, байла, тегиндү эмес. Онон башка жер карам ба? — Боранлынын улузы унчугышпай отуларда, ол база унчукпай барды. — Санангар, көрнгер, а мен барып, анда керектер кандый, көрөйин.

Ол кандый бир түбек эдип ийер болорым деп коркып, чырайы буркүлүп ле сооп, туура басты. Кабактары онын түүлүп, бириге берди. Кезем, кату кизи болгон. Онын да учун Јотконду деп ададып турбай. Кылык-жагы онын чоло адына келижип жат. Жагы ла ол Сабитжапла кожо экүден экү болгон болзо, онын уйалбас жүзине ончозын чыгара айдып ийер эди. Онын айтканын бастыра жүрүминде ундыбай жүрзин! Је уй улустын куучындарына кирижер куун жок болгон. Уулы адазын жуурга келген эмес, айылдап келген деп, уй улус анда-мында шымыражып, кородогылап тургандар. Куру колын карманына сугуп алган. Ого жүк бир баш чай экелген болзо, өскөзи керегинде айтпай да жат. Городто јаткан келди ле келип барза кайдар. Ыйлап, калактап ийгенинен көзинин јаштары сооло берер бе. Уйалар жүс те жок. Качан карганак тирү жүрерде, саар эки төблү болордо, он бештен артык кураандарлу койлорлу болордо, ол јакшы болгон. Ол тушта јаантайын ла берн келип, карган мал

ажын ончозын сатпаганча токтобогон эмей. Карганды бойына апарып, онын акчазыла мебель, машина алган, оног өрөкөн олорго керек жок боло берген. Эмди дезе бери тумчугын да көргүспей жат. Уй улус табыш көдүрерге сананган, же Ежигей олорго жөн бербеген. Мындый күнде оосторун да ачарга санангылаба, бу бистинг керегис эмес, бойлоры аайлашсын деген...

Ол чеден жаар тургендей басты. Оңдо одордон айдал экелеле, буулап салган Лотконду Каранар туруп жат. Буура төө каа-жаада кыжырантыганду бышкырып салат. Каранар ууриле кожо суу ичип аларга недедеде бир-эки катап келип турганын тоого албаза, ол тунду-түштү жайымда журуп жат. Колдон чыгып барган, онын учун оны эмди тудуп аларда кородогонун жажырбай жат. Курч тиштерлу оозун жаан ачып, бир канча өйдүн бажында ачу чыгырып салат. Жайым божогон, эмди ойто ло иштеер керек.

Сабитжанла куучындашкаанынын кийинде Ежигей төөнүнг жанына санааркап калган басып барды. Куучун шак мындый болорун ол озолодо биле те турган болзо, куучунде туней ле карануй ла эби жок. Адазынын сөбгүн жууп келген уулы мында улуска жаан жакшы эдип турган чылап, тыгынып жат. Ого бу, байла, кереги жок уур жүк, оног капшай ла айрылар керек. Ежигей ого көп сөс айтпас деп санаанды, тегин жерге оны не айдар, туней ле ончо керектерди бойы эдерге келижип жат. Айылдаштар база тууразында турбай болужып жадылар. Иштен бош ончо улус эртен сөбк жуурына белетенерине ле төгү казан азарына болужат. Уй улус айылдардан казан-айак жуун, саламарларды жалтырада арчып, кулур тудуп, өтпөк быжырып турдылар. Эр улус суу экелгилейт, эски агаш шалаларды экелип, томырып, жаргылайт. Ээн чөлдө одун, суу ошкош, база сурекей керекту неме. Мында жаныс ла Сабитжан улуска чаптык эдип, ары-бери калбагандан турды. Областьта мындый да кижини ижинен чыгарган, мындый да кижини өрө көдурген, мындый да кижини бийик жамылу иште иштеп турган деп калырап жүрди. Кайын адазынын сөбгүн жуурга уйи не келбегени керегинде сөс то жок. Кижини кайкаар неме! Ол кандый да конференцияда туружатан, анда өскө ороонгон кандый да улус болотон. А балдары керегинде куучун да жок. Олор анда жакшы уреду ле жан-кылык учун тартыжын жат. Институтка кирерге сурекей жакшы аттестат алар керек. «Бу кандый улус өзүп жат, кандый албаты! — деп, Ежигей көксинде кородон жүрди. — Ак-жарыкта өлүмнөң өскө,

ончо неме олорго жаан учурду!» Мындый санаа ого амыр бербей турды. «Олорго олум не де эмес болзо, жүрүмдө де баа жок, ол до неге де турбас. Олор неге болуп жүрүп жадылар? Жүрүмдерининг учуры кайда?»

Ежигей кородон, Каранарга кыйгырды:

— Сен не алгырып туруң, крокодил? Сен неге теңгери өрө көрүп, огырып туруң, сени анда кудай боны угуп ийетен чилеп?—Ежигей бойынынг төөзин коркышту ачынганда, чек ле бойун тудунып болбой барганда, крокодил деп эрбайтан. Коркышту курч тиштери ле калжу кылыгы учун Жотконду Каранарды бери келип жүргөн жолчылар мынайда адаган.—Мен сени көп алгыртпазым, крокодил, ончо тиштеринди оодо согуп саларым!

Төөни лантап туруп жазап ээртеер керек болгон, онынг учун оны-мыны эдип, Ежигей эмештең токынап, жымжай берди. Жотконду Каранар жараш та, ийде-күчтү ле жаанда. Көрөргө дө жараш. Ежигей сыны-бажы кичинек эмес те болзо, төөнинг бажына колы жетпей жат. Ол кенеркедип турала, төөнинг мойнынаг ала койып, онынг торсоп калган тизелерине камчызыла согуп, бу ок өйдө кату жакарып, оны тизелендирип ийди. Онызы жаан табыштанып, мойножып турала, эезининг жакарузун бүдүрүп, арт-учында эки будун төжөнүп, төжиле жерге жаба жадып, токынай берерде, Ежигей иштенип баштады.

Төөни жазап туруп ээртейтени — бу сүрекей жаан иш, торт ло айыл тутканына түнгөй. Кажы ла ээртеш айгылу. Ого үзеери ээртеп жаткан кичи капшуун ла ийде-күчтү болор керек. Анчада ла Каранар ошкош ай кара төөнни ээртеер тушта.

Каранар деп, Кара төд деп, оны тегиндү эмес адаган. Желмер кара башту, иткезине жеткен байбак сагалду, тизелерине жетире салактап түжүп келген өөркөштөрлү. Буура төөнни жарандырып турган немелер бу. Ого үзеери чолтык куйругынынг бажында кара чачак. Мойны, төжини, мыкындары, буттары — ончозы жарык күргүл өңдү. Бастыра бүдүмиле, жараш өңиле Жотконду Каранар макталып жат. Каранар одус жаштын ичинде жүргөн тужы, айгыр бууранынг эн тың ийде-күчи кирип турган өйи.

Төөлөр узак жүрүп жат. Онынг да учун жүк ле бежинчи жажында боозойтон болгодый. Ого үзеери кажы ла жыл төрөбөй, эки жылдынг бажында төрөп жат. Оскө малга көрө, ичинде балазын он эки ай алып жүрет. Төөнинг ботоозун бүдүн-жарым жылдынг туркунына жакшы аярулу кичеер керек. Соокко өтпөзүн, өткүш салкында турбазын, ононг ол күннен күнге өзөр, ол неден де алдырбас

бек болуп, кадып калар. Ого соок то, изу де неме эмес болор. Суу ичпей канча-канча кунге жүреер...

Ејигей бу малды тудуп билетен. Онын учун Јотконду Каранар качан да болзо бек, чыдым. Онын су-кадыгынын ла ийде-кучининг башталкы темдеги — содойып калган кара чой ошкош өөрқөштөри. Онон бери, ой, канча жылдар өтті! Ејигей жуудан жанып келетс, Боранлы-Јотконду деп разъезде иштеерин баштап ла турарда, Казанган ого төөннннг сүт эмнн жүрген ботоозын сыйлаган. Онызы суугуштын балазы ошкош желбер таакы тукту неме болгон. Ејигей бойы да јнит болгон эмей! Мында карыганча, кара чач кажайганча жүрерим деп ол тушта кайдан билзин. Кезикте ол жылдардын фотојуруктарына көрүп, бойына бойы бүтпей жүрөт. Кандый коркышту өскөргөн, чек ле чабдар болуп калган. Керек дезе кабактары да эмештен кажайып жүргөн. Чырайы да өскөрин калбай база. Јажы јаанай да берген болзо, сыны уурлабаган. Капайын та бойы ла озо баштап эрин сагалы, онон ээк сагалы өзүп келген. Эмди сагал јок жүрүп те болбостый. Јүзи шалдан кижн канайып жүрөт. Ол өйлөрдөг бери бүткул чак өдүп калды ошкош.

Эмди де Ејигей јерде јаткан Каранарды ээртеп, онызы узун мойынду желбер кара бажын бурып, оозын ачып, арслан чылап ыркыранып турарда, ого колын жанып, уннле кезедип, бүгүн ол өткөн жылдарды эске алынып турды. Мынанг улам онын куунн аруталып, токынай берди.

Ээр-уйгенди јазап, эптеп, ол узаак иштеди. Каранарды ээртеерден озо, онын устине кеен јараш журукту, јүзүн өгдү узун чачактарлу, туку азыйда эткен токым јайды. Канча жылдарга Укубаланынг кичееп келген кеен сүрлү ээр-токымыла Каранарды калганчы катап качан ээртегени санаазына кирбей турды. Эмди оны озодо чылап кеелеп ээртеер, битеер өй келди.

Качан Јотконду Каранарды ээртеери божой берерде, Ејигей оны өрө тургузып, ончо жанынан ајыктап, ичинде сүрекеј јарадып калды. Керек дезе ол ээриле, јүзүн-јүр чачактарлу токым-јамынчызыла, бойынын теңкејген јааныла, јаражыла Каранар кайкадып турды. Јнит улус, олордын ортозында Сабитжан, мыны јилбиркеп көрзин, билзин. Јүрүминг јакшы жүрүп өлгөн кижининг сөөгинг јууитаны уурзынатан чаптыкту неме эмес, кандый да ачулу болзо, бийик көдуретен, јаан тоомјы эдетен улу керек болуп јат. Бирузинг јууганда музыка ойлойт, маанылар эплет, экинчизинг јууганда уй мыл-

тыктардан кузуред адылат, учинчизинин жолында чечектер тогулет, венектор апарылат. . .

А ол, Жотконду Ејигей, эртен эртен тура кеедеп, чүмдеп ээртеп салган Каранарга минип, ончо улусты баштап, Казангалты онын жадатап калганчы ургулји јерине, Ана-Бейитке јетире, удежип барар. . . Сары-Озоктордин ээн ле улу элкемдерин одуп, Ејигей јолој јаныс ла ол керегинде сананар. Ол керегинде сананып, оны эрмектешкени аайынча, ада-оббokolopинин амырап јаткан јерине апарып, комуп салар. Эйе, андый эрмек-куучын болгон. Јол ыраак па айса жуук па, је оны кем де токтодып болбос, керек дезе бойынын уулы да. Ол Казангалтын калганчы куунин будурип салар. . .

Шак андый болор деп, ончолоры билип турзын, ондый керекти будурерге онын Каранары белен, ээртеп, уйгендеп салган туруп јат.

Ончолоры корзин. Ејигей Каранарды јединип, чеденен чыгарып, ончо тураларды эбиртип келеле, Казангалтын балкаш туразынын јанында буулап салды. Ончолоры корзин. Ол, Жотконду Ејигей, бойынын собин качан да буспас. Је ол мыны ончозын тегин јерге коргузип турган эмтир. Ејигей буура тобзин ээртеп турганча, Узун Эдильбай, эпту ойди сакып алала, Сабитжанга айдыптыр.

— Туура базып, бир неме шуужип ийели.

Ондо олор экунин ортозында кыска куучын болгон. Эдильбай оны состобой, кондуре чикезин айдыптыр:

— Ак-јарыкта аданнын нокори Жотконду Ејигей ош-кош кижн бар учун, сен Сабитжан, кудайга быян айт. Ого узеери кижини кижн чилеп жууп саларга сен чаптык этпе. А мендеп турган болзон, бис сени тутпай јадыс. Сен учун бир ууш тобракты мен де чачып ийерим!

— Ол менин адам, нени эдерин бойым билерим — деп, Сабитжан баштап ла јурерде, Эдильбай ого эрмекти учыла јетире айдарга бербей, узе соккон:

— Адан сенин, јаныс ла сен бойын бойыга тугей эмезин.

— Бу сен нени айдадын — деп, Сабитжан јана болгон. — Андый болгой, мындай кунде не чуугыжар. Ана-Бейит те болгой ло, башказын корббой турум, јаныс ла ыраак болор деп санангам. . .

Мында ла куучын токтоп калган. Качан Ејигей Каранарды ээртейле, ончо улус корзин деп буулап салала, жуулган улустын јанына базып келеле, «Эр кижинин эрмегине келишпес сос айтпагар. Мындай кижинин со-

өгин Ана-Бейитте жуурыбыс» — деп айдарда, кем де удурас сөс антпаган, ончолоры учугушпай жопсинип ийген...

Ол күн эгирди ле тунди ончо айылдаштар жуулыжып, жада калган өрөкөннинг айлынын жанында өткурдилер. Кудай болужып, айдын-күннинг айалгазы да жакшы болгон. Туштеги изунин кийинде эгирде кускеери жайдын сыркын серууни чөлгө жайыла берген. Салкыны жок ло улу барынкый телекейди буркеп ийген. Эртең төгүлү күндү кайнадатан койды бурункуй кирип турарда сойып божоттылар. А эмди тура ышталып турган саламарлардын жанында чай ичип, оны-мыны куучындажып отурдылар. . . Сөөк жуур тушта керекту немелер ончозы эдиллип калган, эмди жагыс ла эртең тураны сакыры артты. Ошон Ана-Бейит жаар чубажар керек. Жаан жашту өрөкөн божогон. Ого не бйинен өткүрө карыгар. Оныг учун бу эгирде куучындар табылу ла араай өдүн турды. . .

Боранлы-Жотконду деп разъездке поездтер азыйда окчылап келип, барып турдылар. Күнчыгыштан күнбадышка, күнбадыштан күнчыгышка...

Ана-Бейитке атапар күннинг алдында эгирде шакмындый айалга болгон. Ол бир эби жок учурал эмес болзо, ончозы жакшы болор эди. Адазынын сөөгин жуурга Айзада, оныг өбөгөнн, учураган товарияк поездде жеткилеп келген. Ол ачу-корон ый-сыгытла, калакташла, бойынын жедип келгенин жарлап ийерде, уй улус оны курчап, база ыйлажып баштагандар. Анчада ла Укубала кородоп, Айзадала кожо ачу ыйлап турдылар. Ежигей Айзаданы токынадарга ченешти: эмди же канайдар, өлгөн кижининг кийиннен барар эмес, салымга багар керек. Же Айзада токтобой турды.

Жаантайын ла мындый болуп турбай база. Адазынын өлүмү ого өкпөзи өчкөнчө ыйлап алар, качаннаг бери чыгара айдылбай ичинде жүрген ачузын улустыг көзинче чыгара айдып ийер арга берип турган ине. Чачтары семтейип, жүзи тижип калган бойы тыг ыйлап, жада калган адазына ачу комыдап, уй кижининг ырызы жок жүрүмү керегинде айдып турды. Ол бойынын салымына карыгат, мени ондоор до, меге килеер де кизи жок деп айдат. Жаштаг ала жүрүмүм мынайып сыныгып калды дейт. Өгөнүм көк мөбн аракызак, балдарымды көрөр, ура-токто деп айдар кизи жок. Олор эртең турадан ала эгирге жетире станцияда калчыл базып жүредилер. Ошон улам хулигандар болгылап алган, эртең айса бандиттер боло берер, поездтер тоноп баштаар. Жаан уул эмдештег ичип баштаган, жуукта жаңы милиция келип жүргөн, ке-

зедү болгон, удабас, байла, керек прокурорго једер. Алты бала, а ол јангыска нени эдер! Олор адазына керек те јок...

Онызына чындап та, не де керек јок болгодый. Ол көксинде кандый да санаа јок, чырайы бурункуй ле ончо немемен тууралап калган отурды. Кайын адазынын сөбгин јуурга келген кижн. Ол кандый да јыду, јенил баалу сигареттер тартат. Бу да ый-сыгытты, калакты баштапкы катап угуп турган эмес. Уй кижн багырып-огырып, учу-учында арий берерин ол биллп јат... Је мында эш ле кереги јоктон карындажы Сабитжан киришти. Онон ло баштала бербей кайтты. Сабитжан сыйнын адыркада айдар деп сананган болгодый. Бу не мындый, мындый немеи кажы тушга кижн көргөн, ол адазын јуурга келген бе айса бойын уйатка саларга јурген бе? Адазы јада каларда казахтын кызы мынайда ый-лайтап беи? Казах уй улустын улу ый сыгыды учында барып јус јылдардын кийининде келер уйелерге чөрчөк эмезе кожондор болуп јетпейтен беи? Олуй-сыгыттан јангыс ла өлгөндөр өрө турбайтан, а тирү улус көстинг јажына тумаланып туратан. Өлгөн кижини мактайтан, онын јакшызын теңериге јетире көдүретен — шак анайда казах уй улус ыйлайтан. А сен? Сен мында ак-јарыкка јурерге кандый күч деп, өскүс-јабыстын комыдалын не комыдап турун!

Мынай айдып ла ийерин Айзада сакып алгандый болды. Ол там тыгыда кыйгырып, калјуурып чыкты. Ах кандый санаалу, билер кижн табылып келди! Сен озо баштап бойыннын уйинди уредип ал. Бу јараш сөстөринди онын бажына кийдире айт! Ненин учун ол бери келбеген, биске улу ый-сыгытты не көргүспеген. Ол до адабыска келип, јаан тоомјызын көргүзер учурлу болгон, ненин учун дезе ол эду кадыт ла сен, онын чоңчойыннын алдында јурген јыду неме, карганды тоноп, калганчызын айрыгылап алган. Менин өгбөним кандый да аракызак, алкогольик болзо, бугун мында, ол сенин санаалу-укаалу немең кайда?

Мыны угуп, Сабитжан Айзаданын өгбөнине алгырып чыккан, уйинди токтот деп кыйгырган. Онызы кенете јууле бергендий тура југурип, Сабитжанды бакпырлап баштаган...

Боранлынын улузы изип чыккан төрөбндөрди јук арайдан токтоттылар. Ончозына эби јок ло уйатту болды. Ејигей де ал-санаага түже берди. Олор неге ту-

рар улус, ол жакшы билетен, же керек мындый боло берер деп, ол сагыбаган да. Онын учун ол кородоп, катудан кату жакарды: бой-бойоорды тообой турган болзоор, ого жу к адагардын адын уятка салбагар, оной башка мында артарга длерге жоп бербезим, килебезим. Ол тушта бой бойына ачынгыла...

- Сббк жуурдын алдында шак мындый эби жок неме болгон. Ежигейдин чырай-бажы жер кара. Онын бурункуй чырайында желбер кабактары ойто ло бириге туулип, жузун-башка сурактар оны ойто ло кыйнап баштады. Бу кандый балдар, олар кайдан келген, нениг учун олар мындый болуп калган? Качан оларды жайдыг изузинде эмезе кыштын корон соогында уренип алзын, калык ортозына жузун, Сары-Обоктин кандый бир разъездинде шыралап, ундылып калбазын, кийинде бойынын салымын каргабазын деп, ада-энебис бисти кичеебеди деп айтпазын деп, Кумбелдеги интернатка оларды тобго учкаштырып жетирип турарда. Казанга ла эку олар мындый болор деп сананган ба? Олордын амадузыла болбой, сан тескери болуп калды. Нениг учун олардог кижинин кууни жанбас жакшы улус чыкпады? Жакшы болуп обзорг не чаптык этти?

Мында ок ойто ло Узун Эдилъбай, журумди билер, сескир журекту кижиге, Ежигейдин бу энирдеги карыкчалын сезип, болушка келди. Ежигейге кандый куч — ол жакшы огдоп жат. Жада калган кижинин балдары сббк жуур тушта эн тоомжулу улус болор учурлу. Озодон бери ак-жарыкта ондый жан бар. Олар кандый да уялды жок ло эш немеге турбас болзо, кайдаар да жажырып, ырадып болбозын. Агалу-сыйшындунын керий-чабыжынын кийинде эби жок айалганы тузедип ийерге, Эдилъбай ончо эр улусты бойынын айлына кычырды. Мында тышкары бис не турарыс, тегериде жылдыстар тоолойтоныс па, онын ордына бистин айылга бараалдар, ондо чайлап та отурбай...

Узун Эдилъбайдын айлында чек обко айалга, Ежигей азыйда да бери кирип туратан. Айылдаш кижинин айлына канайып кирбес. Кажы ла катап бу биленин жайын-журумун коруп, онын куун-саанаазы жарып журетен. Онын мында бугун аргалу ла болзо узак отурар куун келди. Бу айылда отурза, онын жылыып калган кандый да ийде-кучи ойто орныгып, толуп келетен учурлу болгондый билдирип турган.

Узун Эдилъбай ончолоры ла ок ошкош жол жазаачы ишмекчи, алып турган жалы да олардыйынаг коп

эмес, жаткан туразы да ончо улустың туразындый, буткул щиттерден эткен эки квартиралу туралардың бир учы, эки компаталу, кухнялу квартира, же мында чек өскө жүрүм, өскө телекей — ару, жылу, жарык. Ончо ло улустың чайы ошкош чай, же Эдильбайдың айагынан ичерде, ол ого мөттий тату ла жараш көрүнөтөн. Эдильбайдың уй кижизи де эпту будумду келиш, бойы иштенкей, балдары ару-чек... Олор Сары-Өзөктө канча кирези жадар, ошон өскө, жакшы жерлерге көчкүлөй берер деп, Ежигей бодоп туратан. Олор мынан жүрө берзе, кандый ачу...

Кирезини кирiestеде ушта тееп ийеле, Ежигей баштапкы кыпка кирип, жабыланып отуруп, кере тужише аштаганын ла арыганын жаны ла сести. Ол арказыла стенеге жөлөнүп, көстөрүн жумуп, унчукпай барды. Арткан улус жабыс тегерик столды эбире отуруп, онымыны араай куучындажа бердилер.

Жаан куучын онын кийинде болгон эмей, сан башка куучын. Откөн түндө сан өрө шүгүп чыккан космический кереп керегинде Ежигей ундып салган. А билетен улус ол керегинде бойлорынын шуултелерин айдарда, ол терең санана берген. Ол бойына кандый да ачылта эткен эмес, жагыс ла олордың куучындарын ла бойынын неме билбезин кайкаган. Же ол бойына бойы кородобой отурды. Ончо улусты жылбиркедип турган бу космический учуштар ого кандый да ыраак, кандый да апту ла жуук эмес немедий көрунүп турган. Онын учун бу ончо немелерди ол кандый да кеберки билдирбес ийдениң кучи, оны жаан ла болзо, билип жүргей деп, бойында кестенкей ле тоомжылу сананып жүргөн. Же космоско шүгүп чыккан керепти көргөнни оны чочыткан ла айдары жок кайкаткан. Узун Эдильбайдың айлында ол керегинде куучын болды.

Озо баштап олор төөнниң судинен эткен, шубат дейтен, кымыс ичкендер. Сурекей жакшы шубат болгон. Соок, көбукту, кижини эмештен каладып турар. Шинжүлү жазал эдип жүргөн жолчылар оны сурекей көп ичип туратан. Сары-Өзөктин сыразы деп мактайган. Изу курсакла кожо бу айылда кабак аракы база тургустылар. Керек болгон тушта Жотконду Ежигей ичеринен мойношпойтон, улуска жөмөжип, ууртап та ийетен, же бу учуралда ол ууртабады. Онызыла эртен уур кун, узак жол, онын учун ичерге жарабас деп, ол ончозына билдиртип отурды. Бир кезек улус, ол тоодо анчада ла Сабитжан, кабак аракыны шубатка кожуп, тарый-та-

рый ичкилеп турганы ого амыр бербей турды. Шубат ла кабак аракы сурекей жаражып жат, олор жегуде эки жакшы аттар ошкош тең барып, кижинин куун-санаазын көдурип жат. Бугун санаа-куунди көдурип алып кайдар. Же жаан улусты ичпегер деп канайып айдар? Бойлоры ичерин-ичпезин билер учурлу. Айзаданын өбөгөнн эмди тура кабак аракы ичпей турганы Ежигейди токынадып турды. Аракызак немеге көп керек бе ди база. Бир ле чөөчөйдөн тоңкос эдил калар. Же ол жаңыс ла шубат ичип отурат. Байла, кайын адазынын сөөгүн жууп жүреле, аракы ичип, эзирик толонып жадарга жарабас деп ол до оңдоп турган болгодый. Же ол канча кирези чыдажар, оны жаңыс ла кудай бойы билер болбой.

Болгон-тушкан немелер керегинде куучындажып отуларда, Узун Эдильбай уйде отурган улусты шубатла кундулеп, экскаватордын сускузы ошкош оноң-мынан бүктелип турар узун-ун колын чөйп, столдын бир учынан экинчи учында отурган Эжигейге аяакты берип, кенете эске алынды:

— Ежике, мен слерди орой түнде дежурстводо солып турар тужында, слер ары база ла беререерде, кейде не де жызырай берген, мен керек десе чайкала бердим. Көрзөм, ракета космодромноң теңери өрө учуп жаткан эмитир! Жааны коркыш! Оломо ошкош! Слер оны көрдөөр бб?

— Көрбөй база! Оозым ачып ийгем! Ийде десе ийде! Бастыра бойы от-жалбыш, сан өрө, сан өрө, учукуйузы жок элкемге учуп жат! Эди-каным жимирей берген. Канча жыл мында журтап жадым, же ондый неме качан да көрбөгөм.

— Мен де баштапкы ла катап бойымнын көзимле оны көрүп жадым — деп, Эдильбай айтты.

— Сен баштапкы катап көргөн болзон, бистинг улус оны кайдан көрзин — деп, Сабитжан онын узун сынына элтеертип, кокырлап айтты.

Узун Эдильбай жаңыс ла элес күлүмзиренип салды.

— А менде не — деп, ол колын жаңыды. — Бийикте жаңыс ла от-жалбыш куулеп турган! Мыны көрүп, бойыма бойым бүтпей турдым. Байла, кем де космоско учуп чыкты деп санандым. Жолун ырысту болзын! Оноң транзисторды мендештү толгодым. Мен оны суре ле бойымла кожо алып жүрөтөм. Эмди, байла, радиоло айдып турган деп санандым. Мындый учуралда космодромноң көндуре берилте болуп жат. Диктор сү-

уичизин бадырып болбой, торт ло митингте чилеп куучундай беретен. Эди-каным жымырап турган! Менин көргөн ракетада кем уча бергенин, Ејлке, сүрекей билер кууним келген. Је оны билип болбодым.

— Ненин учун? — деп, Сабитжан кабактарын бийик көдүрүп, оңчо улусты озолоп, кайкаачы болды. Ол таадыра калап, терлеп, чырайы кызарып калган отурган.

— Билбезим. Кандый да јетиру болбогон. Мен транзисторымды тындагам, бир де сөс айтпагандар...

— Чын эмеш пе! Мында не де бар! — деп, Сабитжан кабактан ууртап, кийининен шубаттан ичип, тыгыганду серенди. — Космоско кажы ла учуш, ол телекейде јаан учурлу неме... Оңдоп туруң ба? Бу политикада ла наукада бистин једимис пе!

— Ненин учун, онызын билбезим. Калганчы солундарды да тындагам, газеттердин обзорун да уккам...

— Хм! — Сабитжан бажын ары-бери булгайт. — Мен айлымда болгон болзом, иштеп турган јеримде, оңчозын билип отурар эдим! Кандый ачымчылу. Көрмөс оны алзын. Айса мында та не де бар?

— Та бар, та јок, оны кем билер, је меге, бойыма, кандый да ачу, кудай-май — деп, Узун Эдилъбай агычегин айдып отурды. — Ол космонавт меге кандый да јуук ошкош. Менин көзимнин алдыңча учкан. Ого узери бу бистин уулдардан болор бо деп санандым. Айса кайда јолыгыжарыс, көрүжерис. Кандый јаан суучи...

Нени де өкпөөрүп сезип ийеле, Сабитжан оны мендегендү үзе сокты:

— А-а, билдим, билдим! Кижизи јок корабль учуртып ийген болор. Ченелте эдип.

— Онызы не — деп, Эдилъбай кылчайып көрди.

— Је ченелтелү учуш. Оңдоп туруң ба, ченеп јат пе. Кижизи јок транспортный кереп стыковкага барган, айса өскө орбитага чыккан, оңон та не болгон эмди тура јарты јок. Оңчо керек јакшы бүтсе, радиоло јетиру болор, газеттерде бичинр. Ченелтенең неме болбозо, айдышпастан да айабас. Тегин научный ченелте.

— Мен бодогом — деп, Эдилъбай маңдайын тырмады. — тирү кижи уча берген болор деп.

Сабитжанын јартаганын угуп, оңчолорынын күшүн јанып, учугышпай бардылар, Ејнгеј болгобос јанынан куучынды јаны эбирилишке чыгарбаган болзо, ол ондо ло токтоп калар эди.

— Айдарда јиптер, менин ондогонымла болзо, космоско кижизи јок ракета барган ба? Оны кем башкарып турган?

— Канайып кем? — деп, Сабитжан кайкап, алакадарын чабынып, эш нѐме билбес Ејигейге маказыраганду кѐрди. — Ејике, ондо ончо немени радио ажыра эдип јат. Јерден, башкараарынын Тѐс јеринен, јакару барып јат. Ончозы радио ажыра эдилеп турган неме не. Ондоп турун ба? Ракетада космонавт та отурган болзо, онын учужын јерден тунгей ле радио ажыра башкарып јат. Космонавт нени-нени эдерге турган болзо, јерден јѐп сурап јат... Онызы, таай ѓгѓѓн, Карапарга минеле, как чѐллѐ јелери эмес, а сѐрекеј кѐч керек эмей...

— Айдарда, айтсан да, андый немези бе — деп, Ејигей јарт эмес кимиренди.

Радио ажыра канайып башкарып турганы Јотконду Ејигейге јарт эмес болгон. Онын билгениле болзо, радио ол ыраак јерлерден кейле келип турган табыштар, сѐстѐр, кожондор. Је ондый сѐстѐрлѐ, табыштарла тыны јок немени коркышту ыраактаг канайып башкарып турган? Ол неменин ичинде кижѐ бар болзо, керек јарт. Ол јангыс ла јакаруларды бѐдѐрип јат — анайда эт, мынайда эт. Ејигей мыны ончозын сурап угарга турала, токтој берди, бойсын. Јангыс ла ненин де учуи санаа-кууни удурлажып турды. Унчукпады. Сабитжан бойынын билерин сѐрекеј тынзынып ла оны јабыс кѐргѓннѐн јажырбай айдып јат. Слер ончогор чортты да билбес немелер, мени дезе неге де турбас кижѐ деп бодоп јадыгар, кижинин таштанчызы — аракызак куйуум меге чурап, бакпырым кезе тударга ченежип јат, а мен слердин ончогордон артык, менин билерим кѐп. «Је кудай сени кѐргѓй — деп, Ејигей бойында сананды. — Сени бис бастыра јѐрумѐнде ѓреткенѐс. ѓредѐ јок биске кѐрѐ, сен кандый бир немени бистен артык билер учурлу». Јотконду Ејигей онон мынайда сананып калды: «Мындыј кижѐ бийик јанга чыкса не болбос. Байда, ончозын кемирер, челдеер, башкарган улузын кѐп неме билер улус эдип кѐргѐзерге албаданар, аркандарын сѐруп ијер. Эмди тура ол бойы јаандардын алдында јалбандап јѐгурип јат, је ондый да болзо ѓскѐ улус онын оозын дѐѓн кѐрзин, тыгдазын деп сѐрекеј куунзеп јат. Тон болбосто Сары-ѐзѓктинг де улузы тындаганы јакшы»...

Сабитжан, чындап та, Боранлынын улузын кайка-

дар, оларды бойынын коркышту көп билериле көмө базар, кече сыйпыла, күйүзиле керижип, согужып, уятка түшкенни ундып, бойынын шалтырай берген тоомжызын өрө көдүрер деп сананып алган болгодый. Онын куучыны торт ло төгулип турды. Кандый кайкамчылу немелер, кандый научный ачылталар керегинде айтпай туру деп айдар. Онын ла билбес немези жок. Куучын аразында ол кабак аракыдан бир уурттан, оны ээчий база бир уурттан ажырып, кийининен ары шубаттан иче салып отурат. Мынаг улам ол там ла там кызып, чек сан башка, кижн бүдерге болбос немелер керегинде куучундай берди. Боранлынын улусы та неге бүдер, та неге бүтлес — ондоп болбой отурдылар.

— Бойоор до сананып көрзөбөр — деп, ол шил көстөри жалтырап, эбире отурган улусты чагыла берген көстөрилге кайкаганду аяктап унчугат. — Ончо жанынан шууп көрөр болзо, бис кижиликтин историясында эн ырысту улус. Сен, Ежике, бистин ортобыста эн ле жаап жашту кижн. Азыйда кандый болгон, эмди кандый сен билеринг бе, Ежике? Мен мыны не айдып жадым? Озодо улус кудайларга будетен. Жебрен Грецияда оларды кандый да Олимп деп кырда журтайт дежетен. Же озор кандый кудайлар?! Тенексу немелер. Озор неши эткен? Бой-бойлоры ортодо энту жадип та болбогон, өштөшкөн, мынаг улам магы чыккан, а улустын журмин өскөртип болбогондор, озор ол керегинде санабаган да. Ондый кудайлар болбогон. Озор жүк ле чөрчөк. Кей куучын. А бистин кудайларыс — жаныста, мында, космодромдо, Сары-Өзөктин чөлинде. Озорло бис бастыра телекей аядында оморкоп жадыс. Озорды бистинг кемис те көрбөс, кемис те билбес. Билер де учурыс жок. Учуралан ла мыркынбайлар-шыркынбайлар озорго удурла базып, колын сунатан туру: — Жакшы ба? Кандый жүрүг? Озор чын кудайлардын бойы! Сен, Ежике, озор космический керептерди радиоло канайып башкарып турган деп кайкап жадыг. Бу өдуп калган жол, бу ден чорт то эмес! Ондо аппаратура, а машина программа аайынча иштеп жат. Качан бир өй келер, ол тушта улусты, автоматтар чылап, радионун болужыла башкарат. Билип тураар ба — ончо улусты, жажынан ала жаанына жетире. Андый научный ачылталар бар. Эн бийик жилбулерге тайанып, наука мындый да женуге жединген.

— Акыр-акыр, неме ле болзо, эн бийик жилбулер

дейтениң нези! — деп, Узун Эдильбай куучыга киришти. — Мен бир ле немени чек ондоп болбой турум, сен оны меге јартап бер. Кажы ла кижн команда ны угуп ийерге, карманында кичинек транзисторный приемниктү јүрер учурлу неме бе? Эмди андый транзисторлор кайда ла бар!

— Көрзөң кандый! Ол керегинде куучын болуп јат па? Бу балдардын ойынчыгы не, неге де турбас неме не! Кемге де, не де керек јок. Куунинг бар болзо, шалдан јүр. Је јагыс ла көскө көрүпбес радиотолкулар, биотоктор дейтен немелер сениң бойыга, сениң санаага узуги јок кирип турар. Оноң сен кайда барарың?

— Андый ба?

— А не деп санаган эдин! Кижн бастыра немени Төс јерден ийген программа аайынча эдер. Таң алдынан јүрүм, бойым куунимле иштеп, ончо немени эдип турум деп кижн бойында сананар, а чынын көрзө, ол өрөртиненг келген јакару аайынча јүрүп јат. Кыя баспас кату ээжи аайынча. Сени кожондозын дезе, сигнал келер — сен кожондоорың. Сени бийелезин дезе, сигнал келер — сен бийелееринг. Сени иштезин дезе, сигнал келер — сен иштееринг, тың иштееринг! Урданары, јаман кылык кылынары, кижн өлтүрери ундылып калар. Ол керегинде јагыс ла эски бичиктерденг кычыарың. Нениң учун дезе кижининг јан-кылыгы, санаазы, куунин, амадузы кун эртеден программа да салынып калар. Эмдиги өйдө телекейде демографический жарылыш деп неме болуп јат. Мынызы улус јер устинде сүрскей турген өзүп туру дегени болор. Удабас ончо улуска курсак јетпес. Мындыј айалгада нени эдер керек? Балдардын чыгарын астадар. Уйингле кожо, текиши јоннын јилбузине болуп, јагыс ла сигнал берген тушта уйуктаарың.

— Бийик јилбулелерле башкарынып? — деп, Узун Эдильбай өчөгөндү јартады.

— Шак андый. Орооннын јилбузи ончозынан бийик.

— Ол јилбулелерге ажару этпей, мен уйингле кожо уйуктаарга айса база сени-сени эдерге сапанзам?

— Кайран Эдильбай, оноң не де болбос. Андый санаа сениң бажыга да кирбес. Сеге кандый да јаражайды көргүссө, сениң эди-канын кичинек те изибес. Нениң учун дезе өрөртиненг јарабас деген биотоктор келип јат. Айдарда, бу да јанынан кату ээжи болор.

Кичинекей те алаңсызба. Эмезе военный керекти алаалы. Ончозы сигнал айыпча болор. Отко калыыр болзо, отко калыыр, парашутту секирер болзо, көс тө чинбес, танктыг алдына атомный мина тудунып, секирер болзо, секирер, өлөр болзо, өлөр. Пенниг учун деп слер менен сурагар. Кижиге төс жерден жалтабастын биотокторун ийген. Мынаг улам кижиге неден де коркыбас болдо берген... Андый!

— Ох төгүндеерге күлүк эмтирин! Сыгыртып ла жадан! Мынча жылдарга сени неге урсткен? — деп, Эдильбай акту күүнинег кайкады.

Мында отурган улус каткырыжат, баштарын жайкагылайт, төгүндиги төгүп ле отур дегендиги кыймыктажат, уул эш кереги жок тө немелер керегинде айдып турган болзо, угарга түнөй ле жылбилү. Мындыг немени олоор качан да укпаган. Күлүк там ла там эзирип баратканын, кабак аракыны ууртап, кийиннег ары шубатты ичип отурганын ончолорго көрүп отурды. Эзирик кижидег база нени аларын, калырап ла отурган. Ол мыны та кайдан уккан, онызы та чын, та төгүп, кем оны база жартаарга албаданатап эди. Же кенете Ежигейге коркымчылу ла чочыдылу боло берди. Калырууш неме тегини жерге картылдап турган эмес, ол мыны кайдан да кычырган, айса кулагынын кырыла угун алган. Андый улус жаман немени маг бажынаг сезип ийетен эмей. Бистинг жүрүмисти кудайлар чылап башкарарга турган жаан учунылар, бу коркышту немени билер улустар, чындап та, жүрүмде бар болзо, ол тушта не болор?...

Улус оны тыгдап отурганын сезип, Сабитжан токомжы жоктон айдып ла жат. Карангуйда кискенин көстөрү чилеп, көстөрүнүн каразы жаанал, терлей берген очказынын шилдеринин ары жанынаг жалтырайт, кабактан тарый-тарып ууртап, шубаттан ичип отурат. Эмди ол колдорыла жагып, тегисте кандый да Бермудский учтолык керегинде, ондо керептер жоголып, онын үстине учкан самолеттор жылыгып турганы керегинде кандый да чөрчөк айылу неме куучындайт.

— Бистинг областьтан бир кижиге сүре ле гран ары жагына барарга сураган. Же оноор не албаданар! Эмди барып келгени ол! Ончо улусты туура ийдип, тегис кечире та Уругвай, та Парагвай жаар учкан, ондо ло балузы баткан. Бермудский учтолыктын сырагай ла чипчике үстине самолет жоголып, кайылып калган. Ол кижиге өлгөн, божогон! Онын учун, нажылар, гран ары

жанына барарга не албаданар, улусты не туура ийде салар? Бермудский учтолык биске не керек. Бисте бойыстың төрөл жерис бар. Су-кадык, жакшы жүргейс. Отурган улустың су-кадыгы учун ууртап ийели!

«Же башталды — деп, Ејигей бойында арбанды. — Эмди ол бойының суујтен сөстөрин айдар. Эх, шилемирди мыны! Ичип ле ийзе, токтодынып болбос!» Чын ла андый болды.

— Су-кадык учун ууртап ийели! — деп, Сабитжан эбире отурган улусты тумантый берген көстөриле аыктап, чырайына топ лө санаалу кебер берерге албаданып айтты. — Су-кадык учун! Ол бистинг орооныста эн жаан јөбжө. Айдарда, бистинг су-кадыгыс — казнанын байлыгы. Андый! Бис андый ла тегин улус эмезис, бис казнанын улузы! База бир неме айдар санаам бар...

Онынг чөбчөйлү сөзи божоорып сакыбай, Јотконду Ејигей отурган јеринен турген туруп, үйден чыкты. Кирнестеде ол та куру көнөккө табарып, та неге де бүдүрилип, нени де канкырадып, тышкары јадала сооп калган кирезин манг бажына кийе согуп, айлы јаар ачынып ла санааркап калган басты. «Эх, көөркий Казанга! — Ол эрин сагалынын учун тиштеп, табыжы јок оитоды. — Бу не? Өлүм де өлүм эмес, шыра да шыра эмес! Јыргалда чылап, ичип, сайрап отуры. Кичинек те карыгып турганы јок. Кандый да эш кереги јок неме айдар. Государственный су-кадык! Јаантайын ла айтканы ол. Кудай-май, эртен ле јаманы јогынап ончо јаннап кыйбай јууп салатан болзоос, баштапкы тогу күндү-күреезин эдип салатан болзоос, онынг мында јыды да јок болзын. Ол мында кемге керек, ого мында кем керек?!»

Кандый да болзо, Узун Эдильбайдын айлында узак отуруп калган эмтир. Ой тун ортозына једип калган болуптыр. Сарыөзөктөрдинг тундеги соок кейин Ејигей көксине толтыра тынып турды. Эртен күн ајас, изу ле кургак болгодый. Јаантайын андый. Туште изу, тунде соок, кижини торт ло калтырадып ийер. Онынг да учун эбире чөл күйгек. Өзүмдер чыдажып болбой јат. Туште олор кунге өрө көдүрилер, јалбрактары јайылар, чык сакыр, а тунде олорды соок тогыр салар. Онынг учун эн ле чыдамкай өзүмдер артып јат. Тегенектер, көп јаны кулузын, ойдыктарда ла терен јиктерде јалбракту өлөг — анда-мында чоокырлай. Оны чаап, бугулдап јадылар. Јотконду Ејигейдинг туку азыдан бери најызы, геолог Елизаров, кезикте

кайкамчылу немелер керегинде куучындап туратан. Онын айтканыла болзо, бир тушта мында койу, бийик бөлгдү элкемдер жайылган, айдын-күнниң айалгазы да жакшы болгон, жааштар жаап туратан. Онын учун жүрүм де мында башка болгону жарт. Сарыөзөктөрдө айгырлу жылкылар, уурлу койлор, уйлар жайым отоп жүрөтөн. Бу, байла, туку озо чакта болгон. Ол тушта бери казыр, калжу жуань-жуаньдар келгелек өйлөр болгон болгодый. Олордын истери жүс жылдыктарда жоголып, олар керегинде жагыс ла куучындар артып калды. Онон башка озогы өйлөрдө кал-камык албаты сарыөзөктөрдө канайып жадатап эди. Сарыөзөктөр историянын ундылып калган бичиги деп, Елизаров тегиндү айткан эмес... Ана-Бейиттин историязы база да тегиндү эмес деп, ол темдектеп туратан. Бир кезек аргазы жок бичикчилер, билеечилер бар, олар жагыс ла чаазында бичилген немени история деп болдоп жадылар. Ол өйлөрдө бичиктер бичилбеген болзо, оны канайдар?..

Разъезд ажыра өткөн поездгердин табыжын тыгдап, Ежигей ненинг де учун, та табышты тунгдештиргенинег, та неденг. Арал талайды эске алынды. Ол бу талайдын жаында чыккан, жууданг озо ондо өскөн, жаткан. Казангап база Аралда жерлу казах болгон. Онын да учун темир жолдо иштеп турала, олар жуукташкан эди. Сары-Өзөктин кургак чөлдөринде олар талайды санап эригип туратандар. Жакыда, Казангап жада калардан удаан жок озо, олар экү Арал талайга барып жүргендер. Эмди көрүп турар болзо, карган өрөкөн калганчы катап талайды көрөр, оныла жакшылажып алар деп санаган болгодый. Барбаган болзо, торт болор эди. Оны көрөргө карыкчал болгон. Талай тайызап, соолып, жарадынан ырай берген эмтир. Арал соолып, кургап жат. Азыйда талайдын түби болгон жерле, кумакту балкаштын устие, ырай берген талайдын суузына жедерге, он километр кирези жол өдөргө керек болгон. Мында Казангап айткан: «Жер будерден бери Аралдын талайы турган эди. Эмди ол соолып жат. Ондый болзо, кижининг жүрүми керегинде незин айдар». Мында ок ол тушта өрөкөн база айткан: «Сен менин сөбгимди Ана-Бейитке жетирип, жууп сал, Ежигей. А талайды мен калганчы катап көрүп жадым!»...

Көстөйг агып келген жаштарды Жотконду Ежигей жегиле арчый согуп, кежирин тунгактыда тудуп ийген немени чыгара жөдүлдөп, Казангаптын балкаш туразы

жаар басты. Ол турада Айзада, Укубала ла база бир канча уй улустар отурдылар. Боранлынын уй улузы элижип-селижип, бери келип тургандар. Олгөн кижини жаньскандыра арттырарга жарабас. Онын жаньнда эки-уч кижн болор керек. Чай ичип, куучындажып отурар. Не-не керек болзо, жылгыр эдни ийер. Чеденинг жань-ла одул жадала, Ежигей жерге жарымдай комуп салган арсак тазылдын жаньна тура тушти. Мында чачактар-лу жабышчылу, кееlep, чумдеп жазаган ээрлу Жотконду Каранар бууда туруп жат. Айдын жарыгында тоо айдары жок жаан корунди. Ол торт ло тенкейип турган слон деп ан ошкош болды. Ежигей энчигип болбой онын жардына таптады.

— Сен жаан ла кулук база!

Ежигей пенинг де учун сырангай бозогонун жаньна једип барала, кечегн тунди эске алынды: темир јолдын жаньна тулкү канайып магтап келгенин, оны ташла жыга согорго турала, токтой бергенин, ошон айлы доон жаньп барадарда, космодромног от-јалбыш кереп оро шунуп, туби жок карануйда јылыыйп калганын...

III

Бу часта Тымык тенгисте, онын тундук жаньнда, эртен туранын сегис часы болгон. Куининг кос кылбыгар жарыгы учы-куйузы жок јымыраган улу тымыктарга толо берген. Мында суунаг ла тегериненг оскө не де жок болгон. Ондый да болзо, шак ла мында, улу тенгисте, «Конвенция» деп авианосецте, эмди тура керептен ыраакта, телекей устинде кем де билбес коркышту неме болгон. Мынызы космосты шингдееринде иштеп турган «Паритет» деп американо-советский орбитальный станциянын бортында болгон кижн качан да укпаган кайкамчылу историяла колбулу.

«Конвенция» деп авианосецте эки ороон кожо откурип турган «Демнург» деп планетологический программанын тос башкарузынын научно-стратегический штабы болгон. Ол кенете ле текши телекейле колбуларын узуп ийген. Је бойынын турган јерин оскортпогон. Ол Тымык тенгисте, Алеутский ортолыктардын туштук жаньнда, азыйда ла турган јеринде болгон. Ол туура барардан болбой, Владивосток ло Сан-Францисконунг ортозында кей ажыра ыраакты теп-тег эдип, тузедип ийген.

Научный керептин бойында база бир эмеш солунталар болгон. «Паритет» деп станциядан сақыбаган кайкамчыл жетиру алган космический колбуларда иштеп турган американский ле советский эки операторды эки орооннын программазын башкарар Генеральный кожобашкараачылардың жакарулары аайынча иштееринен жайладып, бу кайкамчылу учурал керегинде табыш өскө телекейге өдө бербезин деп, удурумга оморды ончо улустаг айрып салгандар....

«Конвенция» военный кереп эмес те болзо, ондо мылтык-жепселдер жок то болзо, ООН-нын ағылу жоби аайынча ого кем де тийер учуры жок болгон, ондо иштеп турган улустын ортозында кандый ла сақыбаган керекке белен болзын деген жакару эдилген. Ол телекей устине военный эмес сок жагыс авианосец болгон.

«Конвенцияга» он бир часта беш минуттан озолусондулу эки ороонног каруулу комиссиялар келерин сакин тургандар. Эки орооннын ла бастыра телекейдин жеткерге урукпас амадузына болуп, омор керек болзо, турген ле тургуза өйдө керекту кыйыжы жок жоп чыгарар жагду болгондор.

Айдарда, бу ла часта авианосец «Конвенция» ачык тенгисте. Алеуттардын туштук жагында, Владивостоктог ло Сан-Францискодон ыраагы туп-туней жерде турган. Мынайда туратаны тегинду эмес болгон. Ненин учун дезе «Деминург» деп программа аайынча шинжу өткуруп турган керептин туратан жери шак анда болзын, эки орооннын научно-технический иш өткүреринде жагдары туп-туней болзын деп, бу ишти өткүречилер ончо немени ажындыра көрүп, азыйда качан да болбогон тенг ээжи тургускандар.

«Конвенция» деп авианосецте ончо жеткилдештер, оборудованиелер, энергетический ийде-кучтер эки орооннын тен-тенг улузиле эдилген. Бу керепти пайшик-ороондордын кооперативный кереби деп айдар керек. Ол Невада ла Сары-Өзөктө космодромдорло радио-телефон-телевидение ажыра бир уула чике колбу тудуп жат. Авианосецте кажы ла ороонног төрттөг сегис реактивный самолеттор туруп жат. Омор сүре ле керекту немелер тартып, башкарар Төс жердин материктерле кунун сайын өткуруп турган колбулары аайынча учуп жадылар. «Конвенцияда» советский ле американский эки паритет-капитандар болгон: паритет-капитан 1-2 ле паритет-капитан 2-1; омордын кажызы ла вахтада турар тушта баш башкараачы болгон. Керепте ончо

улус эжерлежип иштегендер. Паритет-капитандардын болушчылары, штурмандар, механиктер, электриктер, матростор, стюарттар...

«Конвенцияда» башкарарының Төс жеринде иштеп турган ончо технический ишчилер база бу ээжи-төзө-мөл ажыра иштеген. Кажы ла орооннон программаны өткүреринин Генеральный кожобашкараачыларынан ала, 1-2 ле 2-1 дейтен Баш паритет планетологторго, оны ээчий ончо научный ишчилерге јетире кажызы ла бойының ороонының адынан эки ороонның улузы эжерлежип иштеп тургандар. Ненин учун дезе, јерден качан да болбогон ыраакта, «Трамплин» дейтен орбитада, «Паритет» дейтен космический станция иштеп јат. Оның адыла јерде өдүп турган иштер колбулу.

Мындый айалганы эки ороонның административный, дипломатический, научный учреждениелеринин ишчилеринин белетениш аайынча өткүрген јаан ла јүзүн-башка ижинин шылтузында јединген деп айдар керек. «Демидург» деп программанын текши ле алдынан турган сурактарын ончо јанынан јөптөбөргө эки ороон көп жылдардын туркунына тоозы јок тушташтар, јуундар ажыра јединген.

«Демидург» деп программа өйдиг алдында турган айдары јок јаан космический суракла колбулу болгон. Онызы Икс деп планетанын минеральный байлыгын тузаланары. Оңдо, јердеги кемјүлөрле көрзө, айдып болбос энергетический ийде-күчтер јажынып калган. Ол планетанын устинде јайым јаткан минералдын јүстер тонназын билгир ле јазап тузаланза, онон бастыра Евронаны бүткүл жылдын туркунына јылыдар ла јарыдар ийде-күч чыгар эди. Качан-качан миллиард жылдардын туркунына Галактиканын аңылу айалгазында, планетарный эволюцияның шылтузында, Икс планетанын устинде андый энергетический материя бүткен болуптыр. Керек шак андый болгонын космический аппараттарла Икс планетанын устинен экелген минерал-грунт керелеп турган. Ол керегинде куннен камаанду кызыл планетанын устине кыска өйдиг туркунына барып тужуп, оны көргөн экспедициялар айдып јат.

Икс планетанын байлыгын тузаланып көрөр деген проектти јарадып турган бир айалга — јердин улузы билетен ончо планеталарга көрө, ол тоодо Айга ла Венерага көрө, тыш јанынан ээн ле Јылдыстын усти

деп орбитада турган «Паритет» деп космический станция баштапкы космический целинниктерди бойына аларга ла олон ары Икс планетага јетирерге белең болгон.

Керектинг аайынча болзо, бугуинги күнде кижилік Јер планетаның ыраакта бойынын цивилизациязын баштаарга турган ой болгон...

Шак бу ла ойдо, баштапкы бөлүк гидрологторды Икс планетага јетиреринин алдында, «Трамплин» деп орбитада, «Паритет» деп станцияда узак ойго космический вахтада турган эки паритет-космонавттар изи јок жылайып калгандар...

Олор кенете кандый да сигналдарга каруу бербей баргандар. Колбулар да тудар ағылу ойлордо, тегинде ойдо — табыш та јок. Бу айалга куун-саанаы коркышту көмө базып турган. Станциянын турган јерин көргүзип турган датчиктерден ле онын јорыгын јерден лаптап турган каналдаг өскө кандый да система иштебей јат. Радио-теле колбулар шык туруп калган.

Ой өдүп јат. «Паритет» кемге де каруу бербей јат. «Конвенцияда» чочыш там ла бийиктеп турды. Јүзүн-башка бодоштырыштар ла сереништер көптөй берди. Олорло, паритет-космонавтарла, не болды не? Олордын унчуклай турган шылтагы неде? Оорыгылап калды эмеш пе? Айса кандый бир үрелин калган курсакла корондонгылап алган болор бо? Олор тирү бе айса јок по?

Арт-учында станцияга арга јокто текши орттин чочыдузынын системазынын сигналын ийгендер. Бу коркымчылу сигналга кичинек те каруу јок болгон.

«Демиург» деп программанын үстине јаан јеткер тура берген. Ол тушта «Конвенцияда» башкарарынын Төс јеринен айалганын јартына чыгарга калганчы ченелте эдилген. Невадада ла Сары-Өзөктө космодромдордон «Паритетке» эки космонавту эки космический керептер ийгендер.

Качан «Паритетле» теп-тең биргиш өткөн кийинде, мынайып биригетени сүрекей күч те неме болгон болзо, «Паритетке» кирген контролер-космонавтардын баштапкы јетирүзи айдып болбос кайкамчыл болгон. Олор ончо бөлүктерди, ончо лабораторияларды, ончо этажтарды, калганчы ыраак кыптарды тимирип көрдө, станциянын бортында паритет-космонавтар та-

былбады деп айткандар. Олор мында жок, тирү бойы да, өлгөн сөөгү де...

Мындый неме кемниг де санаазында жок болгон. Мында не болгону канайып та ондоор арга жок. Уч айдын туркунына бу орбитальный станцияда жүргөн, ого үзеери, программа аайынча ончо ишти чике ле жакшы будүргөн эки кижиге кенете кайдаар жылыып калган. Кайылып калган эмес не! Ачык космоско олор база чыкпас керек!

«Паритетти» тимирил, шигдеп турар тушта ол «Конвенцияла» радио-телевизионный колбулу болгон. Контролер-космонавттардын ижин эки Генеральный кожобашкараачылар — Баш планетологтор көрүп тургандар. Контролер-космонавттар бой-бойыла куучындажып, бир бөлүктөн экинчи бөлүккө жайым эжингилеп, учкулап тургандары башкаларынын Төс жеринде турган көп тоолу экрандардан жап-жарт көрүнип турган. Олор станцияда кажы ла алтам жерди шигдегилеп, бу ок ойдо бойларыныг көргөнүн телевизионный система ажыра жетиргилеп турдылар. Бу куучын магнитофондо бичилип калган: «Паритет». Слер көрүп тураар ба? Станцияда кем де жок. «Конвенция». Станцияда оодылган, чачылган немелер, онойдо ок кандый бир истер бар ба?

«Паритет». Жок. Кандый болгон, андый ла бойы. Ончозы бойынын жеринде туруп жат.

«Конвенция». Кайда-кайда кан көрүнбеди бе?

«Паритет». Не де жок.

«Конвенция». Паритет-космонавттардын бойларына керектү немелер кайда ла кандый айалгада жадыры?

«Паритет». Ончозы ла ол ло жерлеринде жадыры ошкөш.

«Конвенция». Андый да болзо?

«Паритет». Олор мында жуукта ла жагы болгондый көрүнип жат. Бичиктер, частар, проигрывательдер ле оной до өскө немелер — ол ло жеринде: «Конвенция». Жакшы Стенедө эмезе чаазында непи-непи бичип салган болбозын...

«Паритет». Көскө андый неме көрүнбеген эди. Акыр, акыр! Вахтенный журналдын ачык страницазында көн неме бичип салган эмтир. Бескези жокто ол кайкалап жүрбезин деп оны кыскашла кыпчып салган, онойдо ок ол кирип келген кижиге көрүп ийер иле жерде туруп жат...

«Конвенция». Оңдо нени бичип салган, кычыргар!

«Паритет». Эмди ле кычырып короли. Орус ла английский тилдерде бичилген неме эмтир...

«Конвенция». Удатпай кычыргар!

«Паритет». Бажалыгы — «Жердин улузына». А скоб-када — «Жартамалду бичик».

«Конвенция». Токто. Кычырбагар. Колбунун сезиси узулип жат. Сагыгар. Бир каяча ойдин бажында бис слерди ойто ло колбуга алдырарыс. Белен болыгар!

«Паритет». О кэй!

Мында Төс жердин ле орбитальный станциянын ортозында куучын токтоп калган. «Демнург» деп программанын Генеральный кожобашкараачылары бойбойларынын ортодо нени де шуушкилеп ийеле, эки паритет-операторлордон өскөлөрүн космический колбунун блугинен барыгар деп жакардылар. Жагыс ла онын кийинде «Паритетле» колбу тургузылды. «Трамплин» деп орбитада паритет-космонавттардын арттырып салган самаразы мындый:

«Күндүлү кожо иштеечилер, «Паритет» станциядан барардан озо, бу та сурекей узак ойго, айса болзо, та кандый да жарты жок ойго, болорун билбей де турзаас, слерге ненин учун мынайда эткеписти жартап саларга турубыс. Бистин бу кайкамчылу жорыгыс көп немелерден камаанду...

Бистин бу эткен керегис жагыс ла сагыбаган жанынаг болгоныла эмес, ашайда ок дисциплинаны бусканыла кыйалтазы жок слерди кайкадарын бис сурекей жакшы билли жадыбыс. Космосто орбитальный станцияда иштеп турала, бис кайкамчылу айалгага туштаганыс учун, кижиликтин культуразынын историясында качан да болбогон немени билгенис ле көргөнис учун, слер бистин жаманысты таштап саларыгар ла оңдоорыгар деп иженип турубыс...

Бир каяча ойлөр мынын алдында эбире космический элкемдерден келип турган жүзүн-базын тоозы жок радиопульстардын ортозынан, Жердин ионосферазынан једин турган радиосигналдардын шуулаган, шыркыраган табыштарынын аразынан, биске өнөттин аткарып турган кандый да радиосигналдарды сезип ийгенис. Ол суре ле бир ойдо, суре ле түп-түнгөй үзүктү келип турган. Озо баштап бис ого јаан ажару этпегенис. Је ол сигнал айлаткыштын бир анылу јеринен јаантайын ла келип јат. Торт ло бис мында деп

айдын тургандый. Ого үзөөри олоор сигналды станцияга уулап ийип турганы жарт. Ол искусственный радиотолкулар бис «Трамплин» деп орбитада турган «Паритет» деп станцияга келеристен озо келип турганы эмди аланзу жогунан жарт. «Паритет» ыраак космосто «Трамплин» деп орбитада иштеп баштаганынан бери бүдүн-жарым жыл өткөн. Ненинг учун мындый болгон, жарттаарга куч, айса апаанда келишип калган, же Айлаткыштын түбинен келип турган бу сигналдарга бис ажару эткенис. Кандый да болзо, бис ол сигналдарды тудуу, шинден, недег бүткенин жартап, онын искусственный бүдүмдү болгонуна табынча билип алганыс.

Же мындый неме канайып та санаага келишпей жат. Бу өйдүн туркунына аланзу бистен айрылбай турган. Айлаткыштын түбине келип турган искусственный сигналдарга да онойдо ок жагыс да бу айалгага тайанып, кайда да өскө цивилизация бар деп канайып айдатам? Бис ого ненинг учун бүтпей аланзып турган десе, бу да жуукта өйлөргө жетире биске жууктай турган өскө планеталарда жүрүмнүн кандый бир бүдүмү, ого жүк онын тыгып өспөгөн до бүдүмү бар ба деп көп катап эткен ченелтебистен не де болбогонуна улам. Бистин Жер планетадан өскө космический элкемдерде санаа-укаалу жүрүм бар ба деп бедрейтени качап да бүтпес амаду болуп турган. Айлаткышты шиндееринде эдилген кажы да алтамнан ижемжи там да астап, керек десе сурак теоретический де жаынан, чикезин айтса, нульга, эш-неме жок деген шуултеге экелип турган. Онын учун бис бойыстын сезин турганысты тидини чыгара айдып болбогонус. Жер планета кун жарыкту Айлаткышта биологический жүрүм бүткен сок жагыс планета деген, ондый неме өскө планеталарда жок деген — туку качаннан бери бек тззөлгөлу шуултени бис кемге де айтпас деп шуушкенис, ненинг учун десе орбитальный станцияга келерден озо, бистин иштейтен программабыста андый задача жок болгон.

Качан Жерден өскө кун-жарыкту Айлаткышта санаа-укаалу жүрүм бар деп керелен турган учурал болордо, өткөн өйдөги билиш бистен туку ыраак артып калган. Бистин ончо билижис кенете сүрекей бийиктеп, Айлаткыштын, галактикалардын тззөлгөнүн билери кенете өскөрүп, бис чек өскө шинжү-санаала санапар боло бергенис. Айлаткыш канайда тззөлгөнүн билери өскөргөнү, ондо бистен өскө тынду жүрүм бар деп сескени.

ол жүрүмдө коркышту тыг санааныг ийде-кучи бар болуп турганың ондогону — бистинг билижисти айдып болбос элбедиң, эмди тура мыңы жердеги улуска жети-рерге мендебес деген шуултеге эжелген. Бис Жерде улустыг санаазын, кылыгын билип турганыс. Онын учун мындый шуултеге бис тургуза ойдо обществонын жилбулериңе ажару эдип токтогонуыс.

Эмди керектинг жартын айдып турубис. Ол мындый.

Бир катап бис тегине ле соңыркап, Айлаткыштанг бис жаар суре ле келип турган кайкамчылу радиоимпульстарды тудуп, онынг келип турган жерине, спектордынг ол до частотазына каруу эдип, радиосигналдар ийгенис. Кайкамчылу неме боло берди! Бистинг сигналдарды омор тургуза ла тудуп алган! Оморды жагыс ла тудуп алган эмес, же ондоп ийгендер! Омор биске каруу эдип радиосигналдар ийип жат! Ол сигналдарды тудар аппараттар иштей берди, бирузи, оног экинчизи, оног учинчизи. Айлаткыштыг тубиненг уч теп-тег сигналдар бир канча частыг туркунына келип жат. Омор бийик кодуриңилу маршка туней. Ол бистинг Галактикаданг космический ыраактарда санаа-укаалу тынду жүрүм барын, омордынг билери сурекей бийик болгонуң, бойына туней тындарла таныжарга санаа жетпес ыраактардаг жетиру ийип билеринг керелеп жат. Бу космический биологияда, бистинг ойди, элкемдерди, ыраакты билеристе, жаан, кайкамчылу революция болгон... Ак-жарыкта бис сок жагыскаң эмезис чың эмеш пе? Учы-куйузы жок космический элкемдерде биске туней тынду немелер бар! Айдарда, Жер, ондо журтаган улус, сок жагыскаң эмес.

Жердеги цивилизациянаң өскө цивилизация чын бар болгонуң чокомдап билип аларга, бис Жердинг тегерик будумин, бескезинг көргүзип турган формуланы радиосигналдар ажыра оноор аткарып ийгенис. Бистинг жүрүмис Жерде табылган ине. Омордонг бис каруу алганыс. Бистинг ийген формулага туней. Ондо омор бойларынын планетазынынг будумин, бескезинг көргүзип жат. Мыны шингеп көрөр болзо, ол жеткилинче жаан ла жүрүм табылгадый планета эмтир.

Мыкайып бис озо ло баштап физический закондорды билерисле таныштыбыс, анайда ок Жерденг өскө планетада санаалу жүрүмле баштапкы катап колбу тудуп алдыс.

Колбулар тургузарында ла оны теренжидеринде өс-

кө планетаның улузы эрчимдү күлүктөр эмтир. Олорды чырмайжыла бистин колбуларыстың учуры там ла элбеп турды. Олордо учуп жүрер аппараттар бар болгону, олардыг учуының тургени жарыктыг тургениле түгөй болгону бис удабай билип алганыс. Озо баштап бис мыны математический ле химический формулаларды тузаланып билеристинг шылтузында ондон турганыс. Ошон озор бис куучындажып билерис деп биске билдиртү эткендер. Жартап көрөр болзо, бис баштап ла Жердин тармызынаг айрылып, космоско чыкканыстаг ала, көп жылдардыг туркунына, озор бистинг тилиске Галактиканы өткүре тындап турар аудоастрономический аппаратураныг болужыла үрөнгөн болуптыр. Жер ле космостыг ортозында сүре ле болуп турган радиоколбуларды тудуп, олардыг жажыдын табып, сөстөрдиг ле эрмектердинг учурын билип алган эмтир. Качан озор английский ле орус тилдер ажыра бисле куучындажарга ченежип турарда, бис мыны керек шак ла андый болгон деп билип алганыс. Бу биске айдып болбос кайкамчылу, кижн будерге болбос ачылта болгон...

Эмди эң жаан неме керегинде айдарга турубыс. Бис ол планетага барар деп шууштибис. Ол планетаныг адын Агашту Төш деп бис келиштире, жуукташтыра көчүрүп алганыс. Агаштөшчилер бисти бойлоры кычырган, бу озордыг шуултези болгон. Ончо жанынаг сананып көрөлө, барар дештибис. Озордыг учар аппараты жарыктаг турген учуп жат ла мындай учушла озор бистинг станцияга жирме алты, жирме жети частардыг туркунына једип келерис деп јетиргендер. Мындай ок бойдин туркунына, керек болзо, агаштөштулер бисти ойто кайра экелип салар болгондор. Бистинг орбитальный станцияга озор кандый эпаргала бирнге турарга тургандары керегинде бис сурак ийгенис. Агашту Төштинг учуп жүрер аппараты кандый ла конструкциялу ла будүмдү немеге кей божотпой јапшына берер аргалу деп озор јетиргендер. Бу, байла, электромагнитный јапшынарыныг кандый да эпаргазы болгодый. Озордыг учар аппараты бистинг ачык космоско чыгып турган эжигиске келип јапшына турза, биске сүрекеј јакшы болор эди деп сананганыс. Ол ажыра бис орбитальный станциядан озордыг керебине көчөр эдибис. Агашту Төшкө јорыктажыс јакшы божозо, кайра јанзабыс бу ок эпаргала станцияга кирерис...

Айдарда, бис «Паритет» станциянан барып жадала, бойыстың ачык самарабысты, аярулу сөзнести, жартамал санаабысты слерге арттырып жадыбыс... Керектин учуры мында эмес... Бойыска кандый уур каруулу керекти алынып турганысты бис жакшы билип жадыбыс. Кижилекке мындый ачылта, эдерге жарамыкту кайкамчылу учуралды бис бойыстың салымыста сүрекей жаан ырыс деп билип, оны толо тузаланар деп сананып алдыбыс. Мынан бийик амаду жүрүмде болбос то...

Je биске эң ле шыралузы, кинчектүзи бойыстың ижисти арттырып жатканыста, дисциплинаны бусканыста, үренген кару телекейден ырап жатканыста болуп жат. Бистин кажыбыста ла үреткен, таскаткан обществонун жандары, жанжыгыштары, жакшызы ла жаманы, жүрүмди канайда ондогону жүрүп жат. Бис слерге, Төс жердин башкараачыларына, «Паритеттен» барып жатканысты айтпадыс, онойдо ок жерде жаткан улустаң бистин мындый алтамысты кем де билбес ле билер де учуры жок. Бойыстың алдыста турган амадуларды ла задачаларды кандый да эп-арга ажыра кем ле де шуушпегенис, жоптошпогонис. Мынызы Жерде жүрүмдин ээжилерине аяру этпей турганынан эмес. Бу жанынан бис көп уур санаалар санаганыс. Бис арга жокто мынайда эткенис, ненин учун дезе бу керектен улам кандый куун-санаалар кайнап чыгарын, кандый каймыгу болорын, тартыжулар башталарын, жүзүн-базын инде-кучтер кыймыктап чыгарын бис билип турганыс. Керек дезе хоккей де ойноорунда кажы ла артык согулган шайбаны политический жеңу деп, бойынын ороонунун будуми ончозынан тыг болгон деп бодоп турган улустаң нечи сурайтан. Канайдар, Жерде жүрүмди, айалганы бис сүрекей жакшы билерис! Оскө планетада цивилизацияла колбу тутканынан илам Жерде жаткан албатылар ортозында атааркаш, телекейлик оштөжү, жуу-согуш башталбазын озолодо кем билер?

Жерде жаткан улус политический тартыжудан жайым болор аргазы жок. Je узаак ойдин туркунына ыраак космосто жүрүп, көп күндерди ле неделелерди ондо өткүрүп, бис онон Жер тегеликти көрүп турадыс. Ол мынан автомобильдин көлөсөзинең де жаан эмес көрүнип жат! Ондо болуп турган энергетический кризис айалганы кызыдып, улусты анзырадып, арга-кучин чыгарып, кезик ороондорды арай ла болзо атомный бомбаны ала койорго жетирбей турат. Бу жаан ла бол-

зо, технический проблема болуп жат. Бир канча ороондор бой-бойлоры ортодо жоптожип алар аргалу болгон болзо... Мыны ончозун көрөргө лө билерге кандый ачу.

Жерде журтаган улус ортодо айалга тегин де кату ла жеткерлу деп билип, ол жеткерди там ары күйбуретпеске амадап, бис бойыска айдары жок каруулу керек алынып жадыбыс. Кижн болуп буткендер адынаг чек өскө телекейдиг санаа-укаалу буткендерининг алдына бойыстыг билгенисле, ару-санаабысла сөс айдар деп шуунип алдыбыс. Бис бу бойыстыг куунисле баштаган керегисти учына жетире жакшы бұдурип саларыс деп, ич санаабыста иженип жадыбыс.

Калганчызында. «Демнург» деп программага кичинек те чыгым этпеске, бис бойыстыг көп сананыжыста, ала зыжыста ого жаан ажару эдин турганыс. Бу кижилтиг геокосмический историязынын башталарында улу баштагкай болуп турган. Оны бистинг ороондорыс көп жылдардын туркунына огдошпосты, сереништи өдүп, текши нйде-кучле өрө алып чыккан. Кандый да болзо, ойгор санаа женип ийген. Бис канча кирези нйде-кучибис, билерис бар, анча кирези обществонынг текши керегин бұдурерге чырмайганыс. Же керекти ончо жанынаг шууп көрөлө, өрөгн айдылган айалганы ажарула алып, бис «Демнург» деп программаны жеткерге салбас ла «Паритетти» кыска өйнө таштап барар, оной кайра жанып келеле. Агашту Төш деп планетада болгонысты кижилекке жартап айдып берер деп шуужип алдыбыс. Бис канайып-канайып жажына жылыйып катзабыс эмезе башкараачылар бисти «Паритет» деп станцияда вахтада турар учуры жок деп бодозо, ол тушта бисти солыырга куч эмес болор. Бис чилеп иштегедий керекту уулдар түгей ле табылар.

Бис зарты жокко барып жадыбыс. Бисти оноор көлти билери ле өскө телекейде биске түгей санаалу неме бар ба деп соныркаган ургулжи амаду апарып жат. Санаа санаага жолыгарга, оныла биригерге амадап жат. Же бистинг Жердег өскө Галактикада өскөн цивилизация кижилекке ырыс па айса түбек пе — онызы кемге де жарт эмес. Бис ончо немениг чынын билерге чырмайарыс. Бистинг бу ачылталу жорыгыс Жер-телекейиске кандый бир коркышту жеткер экелгедийин сезип ийзебис, андый түбекти Жерге экелбеске бис жүрүмис берерис деп, слердин алдыгарга чертенип турубис.

Энди калганчызы. Слерле айса жажына эзендежип

жадыбыс. Бис иллюминаторлор өткүрө төрөл Жеристи көрүп турубыс. Ол бу караңгуй элкемдердин ортозында бриллиант дейтен чедиргендү таштый жарып туру. Жер бойыныг кайкамчылу чанкырзымак бүдүмиле, жаражыла бисти кайкадат. Ол мынан жаш баланыг бажындыг көрүнөт. Сананзабыс, ак-жарыкта журтаган ончо улус бистинг карындаштарыс, сыйындарыс ош-кош. Жерде чын жүрүм андый эмес те болзо, ол жүрүм жогынан жүрөп деген санааны сананып та болбой жадыс...

Бис төрөл Жериске жакшы болзын деп айдып турубыс. Бир канча частардын бажында «Трамплин» деп орбитаны таштап, жүрө берерис. Ол тушта Жер ырап, жылыып калар. Өскө планетаныг улузы — агаштутөштөр жолдо келип жат. Олор бистинг орбитага жууктап келдилер. Удабас олор мында болор. Тоолу частардын бажында. Сүрекей ас өй артып жат. Сакып отурубыс.

База мындыг неме. Билелериске самаралар арттырып жадыбыс. Олорды жетирип салыгар деп ончогорды сүрекей сурап турубыс...

Онон арыгызы. «Паритетке» келип, бистинг ордыска иштейтен улуска жартамал. Вахтеный журналда өскө планетаныг улузыла колбу туткан радиотолкуларды, сигналдар алар ла берер частоталарды бис бичип салганыс. Керек болзо, бу капал ажыра слерле колбу тударыс, слерге жетирулер ийерис. Агаштутөштөрлө радиоколбу тудуп, бис мындыг неме билип алганыс. Олорло колбуны орбитальный станция ажыра тудар керек. Бу сок жагыс эп-арга, нениг учун дезе Айлаткыштын түбинен Жерге ийген радиосигналдар Жерди эбире курчап салган жаан ийде-кучту понисированный атмосфераны өдүп болбой жадылар.

Божоды. Жакшы болзын. Ойис жедип келди.

Эки тунгей бичимел эки тилле бичилген — английский ле орус.

Паритет-космонавт 1-2.

Паритет-космонавт 2-1.

«Паритет» деп орбитальный станция.

Учинчи вахта. 94-чи күн».

Чике темдектеп салган өйдө, ыраак кунчыгыштын өйиле он бир часта, «Конвенция» деп авианосецтин палубазына Американыг ла Советский Союзтын аны-

лу комиссияларынын чыгартылу улустары отурган эки реактивный самолеттор ээчий-деечий келип тушкендер.

Комиссиянын члендерин агылу жөптөжү аайынча уткыгандар. Ажанарга жарым ла час берилген. Онын кийинде комиссиянын члендери «Паритет» деп орбитальный станциядагы коркышту кайкамчылу керекти жажытту шуужерге кают-компанияда жуулыжар учурлу болгон.

Жуун жүк ле башталып турала, мында ок узулип калган. «Паритетке» барган контролер-космонавттар «Конвенциядагы» башкарарынын Төс жерине 1-2 ле 2-1 паритет-космонавттардын өскө Галактикадан, Агашту Төш деп планетадан, ийген баштанкы жетирулерин Жерге ийип баштагандар.

IV

Бу талада поездтер күнчыгыштан күнбадышка, күнбадыштан күнчыгышка барып жадылар...

А темир жолдын эки жанында улу элкемдер жайылып калган жадат. Бу Сары-Өзөктөр, сары чөлдөрдүн Тал орто жерлери болор.

Бу элкемдерде жердин ыраагы, Гринвичтин меридианынан чылап, темир жолло кемжилип жат.

А поездтер күнчыгыштан күнбадышка, күнбадыштан күнчыгышка барып жадылар...

Наймандардын сөөк салар Ана-Бейит дейтен жери андый ла жуук эмес. Ого сары чөлди кечире чике де жортсон, одус беристеден ажа берер болбой.

Ол күн Жотконду Ежигей эрте турган. Ого узеерн ол онду уйуктабаган да болор. Жүк ле таг эс-бос жарып келедерде, бир кичинек туузырап ийерге келишкен. Ого жетире бош ой кайдан келзин. Жада калган карган Казангалты ол жерге барарын кем белетейтен эди. Жагдаган жаг аайынча болзо, жада калган кижини сөөкти жуур күн, оны үйден чыгарардан озо, джаназа дейтен текши мүргүүлдин кийинде, чүмдеп, белетеп жат. А бу учуралда мыны ончозын тунде эдерге келишти, ненинг учун дезе, баратан жер ыраак учун эртен оролышпай эрте атанар керек. Ончо немени Ежигей бойы эткен, жаг аайынча, Узун Эдильбай дезе жагыс ла өлгөн кижини јунатап јылу суу экелин берип турган. Ол

өлгөн кижиге жууктарынаг коркып јат. Көрөргө база коркышту ла неме. Ејигей билбеечен болуп ого айтты.

— Сен мыны јазап көрүп ал, Эдильбай. Јурумде керек болор. Кижн энеден чыгарда өлөр салымду болуп бүткөн туру.

— Мен мыны ондоп турбай — деп, Эдильбай бойына тыг будунбей айткан.

— Мен де ол керегинде айдып јадым. Кем билер, айса мен эртен өлүп қаларым! Ол тушта өлгөн кижини чүмдеер, бүтеер кижн табылбас болбой? Мени опойдо ло кандый бир орого чачып ијереер бе?

— Бу нени айдып тураар! — деп, Эдильбай лампала жарыдып, өлүп калган кижининг јанына жууктап, эпјоксынып, унчукты. — Слер јогынаг бу јерде эрикчел боло берер эмей. Јажагар. Оро сакып алар.

Јарым частын туркунына бүтеш божоды. Ејигей бойы да эткен керегин јарадып, көрүп отурды. Өлгөн кижини јууган, колы-будын түзеткен, эптеп јаттырган, бөсти карамдабай ак саванды јазайла, кижиге кийдирген. Бу ишти будурип, ол Эдильбайга саванды канайып кезетенин көргүзип турган. Онон бойы јазанып баштаган. Сагалын тазада кырган, эрин сагалын эпту этире томырып, түзедип ијген. Эрин сагал онон-мынан кажайып јат. Буурайа берген. Ејигей жуулаш ју-рерде алган медальдарын ла ордендерин, социалистический мөрөйдн јенүчиди дейтен знактарын јалтырада арчыйла, эртен кийетен пиджагына тагып саларын база ундыбады.

Тун мынайда ла өдүп калды. Мыны ончозын канайып тоқыналу ла чүм-чам јок эдин турганын Јотконду Ејигей бойы кайкаган. Мындый карыкчалду ишти ол мынайып јенил эдин ијер деп кем де озолодо айткан болзо, ол онын сөзине бүтпес эди. Айдарда, Казангаптын сөбгн жуузын деп, салым озолодо јакып салган туру. Салым.

Андый неме не. Качан омор баштап ла Кумбел деп станцияда туштажып турарда, мындый болор деп кем сананган. Ејигейди төртөн төрт јылда уур контузия алган учун черуден јандырган. Тыштынан көрзөг канкадык кижн — колы-буды будун, бажы бойында, је јангыс ла ол чек ле өскө кижининг бажы ошкош. Бир канча алтамдардын бажында бажы айланар, кускузы келер, таралјып турар. Бастыра бойынаг соок, онон изү тер төгүле берер. Кезикте тили де көбжий

берер — эрмек айдарга сүрекей куч. Немецкий снаряд жуукта жарыларда, онын толкузы сүрекей тыг соккон. Өлтүрерин өлтүрбеген, же жүрүм жүрөргө база бербеген. Еңгей ол тушта чек карыга берген эмей. Тыштынаг көрзө: жнит, су-кадык. Же Арал талайдын жанында айлына једип барза, ол нени эдер, неге кучи једер? Ырыс болуп, јакшы доктор учураган. Ол оны эмдебеген, јангыс ла шиндеп, ширтеп, тыгдап турган. Јеерен будүмдү, ак халатту ла ак бөрүктү, чап-чагкыр көстү, јаан тумчукту, баатыр ошкош оборлу кижн. Ол Еңгейдинг јардына суунчилу таптап, айткан:

— Бойыг көрүп туруг, карындаш, јуу удабай божоп калар. Оног башка мен сени бир эмеш эмдейле, ојто фронтко ијер эдим, база эмеш јуулажар эдинг. Же бойсын. Сен јогынаг да јенүге једип алар болбойс. Јангыс ла сен алагзыба — јарым јылдын бажында эмесе инон до ас өйдинг бажында, јазыларын, кан-кадык башорын, өгүс бука ошкош. Мыны мен сеге айдып турум, кийинде эске аларын. А эмди төрөл јеринге јан. Карыкиа. Сендий улус јүс јаш жажап јат...

Ол Јеерен доктор чын айткан эмтир. Учпыда чын ла онынг айтканыла болды. Же јыл деп, јарым јыл деп, айдарга ла јенил. Ужжалып калган шинельдү, јардында тормычкалу бойы госпитальданг чыгып, городко кире базарда, торт ло карануй агаштын ортозына киргендий болгон. Буттары тыркырап, бажында не де шуулап, көстори карануйлап турган. А вокзалдарда, вагондордо улуска не керек. Камык улус шык эдип калган. Кем ийде-кучту, ол ичкерлеп, сени туура ийде салып јат. Андый да болзо, ол шыралай-боролой једип барган. Бир айдынг бажында поезд «Аральск» деп станцияга токтогон. «Беш јүс јетинчи суунчилу» деп оны тегинду адаган эмес, же андый «суунчиден» кудай бисти аргада, андый поездтерле кем де, качан да јүрбезин...

Ол тушта ого до суунип турбай. Ай карануйда ол вагонног торт ло туудан тушкендий түжүп, аайлашып болбой тура берген, эбире шык ла карануй, јангыс ла станциянынг отторы анда-мында суркурайт. Салкынду тун. Салкын оны уткып јат. Аралдаг согуп турган төрөл салкын! Талайдын јыды јузине сокты. Ол тушта талай чек ле темир јолдынг жанында чайпалып јадатан. А эмди оны мынаг турнабайла да көрүп болбозын...

Чөлдөн, Арал талайдын ары жанынан, кычкыл
өлөнүн, жаңы ла ойто ойгонып келген жастын бил-
дирер-билдирбес жыды тынышты кенгидип турган. Кай-
ран төрөл элкемдер!

Ејигей станцияны да, талайдын жанында јаткан
тыйырк-мыйырк оромдорлу поселокты да јакшы би-
летен. Балкаш сопогына јапшынып турган. Ол таныш-
тарына једип, ондо конуп алала, мынан анча-мынча
ыраакта балыкчылар јуртагаң бойынын төрөл Жан-
гельди деп јуртына эртең једер деп шуунип алып, ба-
зып бираткан. Оромычак оны јурттын јаказына,
талайдын јарадына, јетирип барганын бойы да билбей
калган. Мында Ејигей энчигип болбой, талайдын ја-
нына базып барган. Чакнындар араай шылыражат,
ушкурет ле кумакка точ эдет. Карагуй буркеп салган
талайдын сомы чийе тартылган толкулардан, јарт
эмес мызылдаштардан, бирде јоголып, бирде көрунип
келет. Таң жарыыр алдында ай өчөмик болгон, ол бу-
луттардыг ары жанында, бийикте, бозорып көрунип
турды.

Айдарда, көрушкенис бу туру.

— Јакшы ба, Арал — деп, Ејигей шымыранган.

Оног таштын устине такталанып отурып алып,
контузиянын кийинде таңкылабагар деп докторлор
сүрекеј јакыган да болзо, таңкылай берген. Кийинде
ол бу кереги јок немеңи таштап ијген. А ол тушта таң-
кынын ыжы неме бедн, мынан ары јүрүмди капай јүрер
деп, ол санааркап турган. Талайга барар десе — анда
иштеерге бек колдор, тыг бел, толкуга кемени јайказа,
айлаңбас бек баш керек. Фронтко барардын алдында
ол балыкчы болгон, эмди ол кем? Кенек десе кенек
эмес, кадык десе кадык эмес. Эш немеге тузазы јок.
Балыкчынын ижин иштеерге элден ле озо баш јарабас,
мынызы јарт.

Ејигей өрө туруп, барайын ла деерде, јаратта кай-
даг да ак ийт көрунип келген. Ол сууны јараттай јор-
голоп мантап јүрген. Кезикте токтој тужуп, улуш ку-
макты јыткарып турган. Ејигей оны бойына кычырган.
Ийт једип келеле, онын јанына тура тужуп, куйругын
јайкайт. Ејигей онын јелбер мойнын сыймап, айдып
турды:

— Сен кайдаг келдин, а? Кайдаар мантап браадын?
Сениг адын кем? Арслан? Јолбарс? Бөрүбазар? А-а,
мен билип турум, сен јараттаг балык бедреп јүргейг

бе? Жакшы, жакшы! Же талай жаантайып да бери талым-зырак балык чыгара таштабай жат ине. Канайдар база! Онын учун желерге келишип жат. Онын да учун сен мындый арык болбойың. А мен, көөркий, жанып браа-дым. Туку Кенигсбергтын жанынаг атаңгам. Ол городко арай ла жетпей калдым, калганчызында снарядла кузурт саларда, жүк тынду арттым. Мынаг ары канайып жүрер деп аайын таппай турум. Сен не мынайып кезе көрүп туруң? Сеге де берер неме менде жок. Орјиндер де медальдар... Олүмдү жуу-чак, покөр, эбире өскүс-жабыс, торо, шыра. Онон башка карам болор беги... Акыр, мында бир эмеш конфет бар, уулчагыма апарып жаткам. Ол эмди жүгүрүп жүргөн болбой...

Еңгей жарымдай куру тормышказып кодорорун жал-куурбады, ондо газеттин чаазынына ороп салган бир ууш конфет, жолой станцияда үйине садып алган арчуул, онойдо ок база ла астамчылардан садып алган эки болчок самып жаткан. Ого үзеери ондо солдаттыг ич кийер эки эжер кийими, кур, пилотка, селип кийер штап ла гимнастерка жүргөн. Ыббжбзи бу ла.

Алаканда леденец-конфетти ийт жалай согуп, кыжырада чайнап, куйругун жайкап, жарый берген көстөриле ол жаар шыранкай ла ажарулу көрүп турган.

— Же эмди жакшы болзың.

Еңгей өрө туруп, жаратты жакалай баскан. Станцияда улуска чалтык этпес, тегин де удабас жер жарый берер, айдарда, оролышпай капшай ла Жангельдиге жедер керек.

Суре де талайды жакалай базып, ол жүк ле күн талтуш болордо, Жангельдиге једин барган. А контузияданг озо эки ле часка једе беретен јер. Же ол једин ле барарда, ого коркышту табыш угулды, көрбөр болзо, онын уулчагы туку качан божоп калган эмтир. Качан Еңгейди черүге алып турар тушта ол жарым јашту болгон. Он бир айлууда көөркий јада калган. Салымы андый болгон туру. Бала кызыл көрдөн өорыган, ичине изүге чыдашпай күйүп калган. Фронтто адазына ол керегинде бичибес дешкендер. Ого үзеери оны не бичиир, онон кайдаар бичиир? Јуу-согушта ачу-короп тегин де јеткил. Јанып келзе, бойы уккай, бойы көргөй дешкендер. Қарыгар, санааркаар, онон токтоп калар. Мынайда өлөр Укубаланы бичибе деп токтолып салгандар. Слер јаш улус, јуу божозо, ол јанып келер, кудај берзе, балдар түңгей ле болор. «Агаштын будагы сынза арта-

бас — агаш бойы ла бек турзын» — деп, албаты тегиндү айтпай жат. Чыгара айдылбаган да болзо, ончозы биллип турган, бир мындый шуулте база бар болгон: жуу ол жуу, олум, канайып-канайып ок бажынаг жыгылза, ак-жарыктан айрылар алдында ал-санаазы женил болзын: ак-жарыкта уулым бар, угу-төзим кургабады деп саананып калзын...

А Укубала жагыс ла бойын кыйнап турган. Жанып келген обөгөнни кучактап, ачу-корон ыйлаган. Ол бу кунди иженип ле бойынын качан да ундылбас ачу-коронун, бурузын алынып, кыйналып, сакуган. Эки көзининг жажы тогулип, ол айдып турган: карган эмеендер меге айткан не — бала кызыл оорудан оорып жат, бу сурекей жеткерлу неме, сен оны төөнниг тугинег сырып эткен жылу жуурканга оро, карануй жерге жаттыр, соок суунаг ичирип тур, кудай болушса, айса болзо, эдинниг изузи жабызаар, бала тирү артып калар деп. А мен, ырызы жок шилемпир, аулдын карганактарынын сөзин укпагам. Айылдаштарымнаг абра сурап алала, баламды станцияда жаткан доктор келинге апаргам. Ол селендеген, серпилген абрала Аральскка једип турганчам, балам божой берген. Уулчак јолдо күйүп калган. Доктор келин мени не аайлуу арбаган. Карган эмеендердин сөзин угар керек болгон деген...

Ејигей айлынынг бозогозын ажыра алтаарда ла оны мындый кара солундар уткыган. Бу ла частан ала ол чек карара берген. Бойынынг баштапкы уулчагын, колына јазап тутпаган чек јаш балазын санап, мынайып карыгарын ол билбеген де. Бу кандый ачу сысту жылыйту. Ол уулчагынынг баштапкы ару, жарык күлүмјизин, эки колын талбагдатканын чек ундып болбой јүрген. Бу эске алыныштан улам јүрек кандый сыстап јат.

Онок ло башталган. Аулды көрөр кууни јок боло берген. Бир тушта мында, той балкашту бийик јаратта, бежен кире өрөкө јуртаган. Балыкчылардынг артели болгон. Талайдаг балык туткан, оныла азыранып јаткан. Эмди дезе төнниг алдында он ло кирези балкаш туралар артып калган. Эр улус јок, ончозын жууга жууй тарта берген. Карган-тижендер, јаш балдар. Олор до тоолу ла. Коп сабазы торолон өлбөскө, мал азыраган колхозторго көчө бергендер. Артель јайрадылып калган. Талайга балыктап барар кижи јок.

Укубала чөлдө јуртаган улустын балазы, төрөөндөрү анда, оноор јүре де берер аргалу болгон. Олор ке-

лип, оны көчүрө берерге санагандар. Кату ой өдө берзин, оңоң Ејигей жанып келзе — сеши чөлдө кем де тутпас, бойыңныг журтыга жанып барарыг дешкен. Је Укубала жаза мойноп ийген: «Баламды жылытып салгам, өбөгөнімди мында сакыырым. Эзен јуруп жанып келзе, ого јук эш-иөкөри үйде болзыи. Мен мында жаңыскап бедим. Бала-барка, каргаи-тижег мында бар эмей, ологго болужарым, өмө-јөмөлө алдырышпас болбойыс».

Ол чын эткен. Је жаңыс ла Ејигей баштапкы ла күндердег ала айдып турар боло берген. Мында, талайдын жанында, эдер неме јок, канайып јадар. Онын мынайып та айдары јолду. Укубаланыг төрөбөндөри, Ејигейге јолыгарга келген улус, бистинг јерге көчүп алыгар деп сурап тургандар. Бисте јадарыг, чөлдө, койлордын жанында болорыг дешкен. Опойып јатканчаг, су-кадыгыг ондолор, кандый бир иш эдеринг, мал кабырарыг... Ејигей былан айткан, је јөпсипбеген. Олор оны күчсизер деп ол билеп турган. Эки-үч күн айылдап јурген эмес. Оңоң сен иш эдип болбос болзог, сен кемге керек.

Мынайып турала, олор Укубалала кожо ченеп көрзө кайдар дешкен. Темир јолго барар, Ејигейге каруулчыктын ба айса шлагбаумды көдүрүп турар ишчининг бе ижи табылар болор бо деп санагандар. Кенек-кемжик фронтовикке болужар учурлу. Ол ло јаста олор јүрө бергендер. Баштап тарый башка-башка станцияларда конуп тургандар. Је келишкедий иш чек ле табылбай турган. Јадар јер жанынаг оңоң коомой. Келишкен ле јерге конуп, темир јолдо учураган ла ишти эдип јургендер. Ол тушта олорды аргадаган кижии — Укубала. Јаш та, чыйрак та келии, иштинг көп сабазын ол эдетен. Ејигей тыштынаг көрзө кап-кадык кижии, ол кош тужүрер эмезе кош көдүрер ишке јалданар, ишти дезе Укубала эдер.

Мынайып јуруп, олор бир катап јастыг тал-ортозы кирезинде Кумбел деп јаан, белтир станцияга келгендер. Мында көмүр тужүрүп, тажыырга келишкен. Таш көмүрлү вагондорды депоныг хозяйстволорынын ары жанында айры јолго тургузып койгондор. Мында көмүрди капшайлап платформаларды јайымдап ийерге, озо ло баштап јерге тужүрө күрөп јадылар, оңоң тачкаларга салып, туралар ошкош тенкейген көмүрдег турган обоолордын устине чыгарып, ондо төгүп тур-

гаңдар. Жылына једер көмүр. Ойинең өткүрө уур, тоозынду, кирлу иш. Је курсакты канайып иштеп алар? Оскө арга јок. Ејигей ол көмүрди курекле тачкага салатаң, Укубала дезе тачканы саң өрө ийдип апарып, көмүрден турған бийик төңнине устине эңтарып, ойто ло түжетек. Ејигей тачкага көмүрди ойто ло толтыра салып беретен, Укубала ойто ло уур иш эдетен ат чылап, бар-јок кучиле албаданып, оны саң өрө чыгаратаң. Мынайып иштеп турғанча, күң там ла там тыңыда изидип турар боло берген, бу изудең ле көмүрдин тоозынынаң Ејигейдинг бажы айланып, кускузы келип турған. Калганчы ийде-кучи кайылып баратканын боны сезип турған. Чокчойгон көмүрдинг устине жыгылып, оның качаң да өрө турбай јадар кууш келетен. Је эң ле шыралузы — оның эдетен ижин кара тери төгулип, кара тоозыга тумаланып, уйи эдип турганы. Мыны көрөргө ого уур болгон. Будыпаң ала бажына јетире кара көмүрдинг тоозыны, јаңыс ла көстөрининг агы ла тиштери кажандап турар. Бастыра бойы тер, торт ло сууга өткөндий ұлуш. Көмүрдинг кара тоозыны ла тер колыжыл, тердинг кирлу суузы мойнынаң, төжинең, сыртынаң агып јат. Ол азыйдадый су-кадык болзо, мындый ишти уйине эттирер беде! Бу каргышту таш көмүрдинг канча вагонын жагыскаң түжүрүп, обоолоп салар эди, јаңыс ла уйининг мындый шыразын көрбөскө.

Качаң олор балыкчылар јуртагаң бойының Жангельди деп аулын таштап барар тушта, Ејигейге, кенек-фронтвик кижиге, кандый бир јегил иш табылар болор деп иженгилеп турарда, сок жагыс немеге ажару этпегендер: көрөр болзо, кайда ла, Ејигейдинг фронтвиктер толтыра болгон эмтир. Олор ончозы амыр-энчу јүрүмди жаңыдаң баштап јадылар. Баш бол, карын Ејигейдинг колы-буды будун. Колы јок, буды јок, тай-акту, протезту, кенек-кеңчик улустыг көбизин не деп айдар. Олор темир јолдордо толтыра. Кал-камык улус толуп калган станциянын кандый бир толыгында, јыттыг-таннын ортозында коңуп, узак тундерди өткурип, таң адарын сақып јадарда, Укубала уң јогынаң кудайына быйаң айдып, мүргүп јадатаң, өббөним коштой јадыры, колы-буды будун, кичи коркор кенек-кемжик јок. Баш бол улу кудайым деп бажыратаң. Нениң учун дезе, ол станцияларда нени көрбөгөн деп айдар! Кижининг јүреги шимиреер ле өзк-бууры ачыыр. Буды

жок, колы жок, тайакту, коляскалу, сокор, кийим-туду-мы ыртылган, айлы-журты жок, иштеер ижи жок улус темир жолдордо, станцияларда көчүп жүрөтөн, озор эзирик кыйгыла, ый-сыгытла буфеттерди, столовий-ларды толтырып туратан. Олорды кандый жүрүм сакын жат? Ол кичек учун, кыйын учун олорго нени берер? Мындый түбек ого табарбай, тууразынан одо берген учун, сок ло жагыс бу ырыс учун, Укубала ак-жарыкта ончо уур иштерди будурерге белеп болгон. Обооно контузиялу да болзо, кудайга баш, кенек-кемжик эмес жанган. Онын учун ол неден де жана болбойтон, комы-дабайтан, бут көдурер чыдал жок то болзо, арыдым деп айтпайтан.

Же Ежигейге тунгей ле жеңил эмес. Айдарда, нени де эдер, жүрүмди канайын та аайлап-баштап алар керек. Жажына теңип жүрер бе? Болзо болзын, болбозо болбозын деп бек сананала, город жаар барза кайдар деген санаа катап-катап башка кирип турган. Су-кадык ла ойто орныгатап болзо, каргышту контузия өдөтөн болзо, иш кайда барзын. Ол тушта жүрүм учун тартыжып көрөргө до кем жок... Же жүрүм-салым кандый ла болор, олор городко до барып, ончо улус чылап ок, үренип, тазыгып, городтыг да улусы болуп калар, ондо до иштеер, жүрер, же жагыс ла салым онойдо болбос деген ошкош. Ол учуралды салым деп айтпай, өскө канайда айдарын...

Ол кундерде, качап олор Кумбел деп станцияда таш көмүр обоолоп турар тушта, олордын жагыша тоо минген кандый да казах жортуп келген. Байла, бойын-ныг керегине чөлдөн келген кижиге болбой кайтсын. Тыштынан көрзө, шак ла андый. Ол тооэин отоп жүр-зин деп обоолордон ыраак жок өлөндү эки жерге тужап салала, куру таарын колтыктанып, суре ле кайа көрүп, базып бараткан.

— Эй, карындаш — деп, ол Ежигейдин жагыла одуп жадала айткан, — бала-барка баштактанбазын, бу мыны көрүп турзан. Олордо жаман кылык бар, малла андыжар. Кутустанын, онын тужагын да чечкилеп ийер. Мен удабазым, жет келерим.

— Баргар, баргар, мен кор турарым — деп, Ежигей тердег уурлай берген кап-кара бөслө жүзин, мойнын арчып, күрекле көмүрди чогуу айткан.

Тер деп неме узуги жок тогулип турган. Ежигей тунгей ле мында, чогуу салган көмүрдин жагында турар, тач-

кага көмүр салар, иш аразында ол төөнн көрүп те турбай, оонг башка станцияныг алмыстары оны андырдан да айбас. Олордын мындый кылыгын ол жагыс катап көргөн эмес. Төөнн олор калжуурыда ачындырып ийер, онызы чыгырар, тукурер, олорды сүрүжип мактаар. Олорго бу ла керек — мынызы жаан суумжи, жебрен анчылар чылап, олор кыйгы-кышкыла оны курчаар, ташла, агашла согор. Ээзи келгенче, олор бир төөнн мынайып кыйнаган эмей...

Бу учуралда база ла чуркураган алмыстар футбол тееп, кайдан да чыга коноп, ээн жалагда кыймырай берген. Олор бар жок кучтериле тужап койгон төөгө тийдире футболдын мечигин тееп тургандар. Төб олордон качар, онызылары төөннн мыкындарына тийдире, мечигин күчүлдеде тебер. Кем тийдире чечен тебер деп маргыжып тургандар. Тийдире тепкени суунип, кыйгырып жат...

— Эй, алмыстар! Мынаг кезде баргыла, малга тийгилебе! — деп, Ежигей күрегин талайган. — Мен сендерге берерим!

Уулчактар жана болгондор, та онын көмүрге уймалган кап-кара будуми коркышту болгон, та оны эзирик деп бодогондор, же мечигин тееп, чур-чуманакла жүргүлөп калгандар. Төөнн кууни жеткенче кыйнаар аргалу болгондорын олор кайдан билзин, Ежигей олорго жүк ле кекенер аргалу болгон, жаан ла болзо, күрегин талайган, олордын кийининг ол канайып сүрүшсин, олорго жедер ийде-чак ондо кайдан келзин. Кажы ла күрек көмүрди көдүрүп, тачкага саларга ого айдары жок күч болгон. Мындый оору, ийде-күч жок шыралу жүрүм андый кыйынду ла ачымчылу болор деп, ол качан да санабаган. Баш сүре ле айланып, тер деп неме үзүги жок тогулип турган. Ежигей тыны чыгып, шөлтиреп, көмүрдин тоозыныла уур тыныл, жодүлдеп, кап-кара түкүрүкле көкси кыжырап, тукурер турган. Уку-бала көөркий иштин көп жапын бойына алынарга албаданган, ол эмеш амырап алзын, көлөткөдө отурзын деп, тачкага көмүрди бойы салып, уур тачканы көмүрдин обоозынын устине чыгаратан. Ежигей онын арыганын-чылаганын көрүп болбой, ойто ло өрө туратан, таралжый-таралжый күрегин алатан, ижин иштейтен...

Төөмди көрүп турыгар деп айбыланган кижн удабай таарда нени де жүктенип алган једип келген. Ол таарын төөзине артып, јолын алып атанардан озо, эки-уч

сөс суражып ийерге, Ејигейдин јанына токтогон. Онон канайып та куучын бойы ла башгала берген. Бу кижі Боранлы-Јотконду деп разъездте јаткан Казангап деп кижі болгон.

Кѳрѳр болзо, олор јангыс јердин улусы. Казангап база Арал талайды јакалай турган аулдардын бирүзинен келген эмтир. Бу айалга олорды капшай јуукташтырып ийген.

Ејигей ле Укубаланын мынан арыгы јүрүминде бу туштажу агылу салтарын јетирер деп, ол тушта олордын бирүзи де сананбаган. Боранлы-Јотконду деп разъездке кожо баралы, ондо јуртаарыгар ла иштееригер деп, Казангап ологро айткан. Танышкан ла тарый кижиге јарай беретен улус бар. Је Казангапта кижі кайкагадый не де јок, теп ле тегин кижі, јангыс ла јенил эмес јүрүм јүрүп, көпти билер, көгүстү болуп калган болордон башка. Тыш јанынан көрзѳ, тегин ле казах, күнге кугара күйүп калган кийимдү. Эчкинин терезинен эткен илгин штанду — онызы тегинду эмес, тѳѳгѳ минерде эптү. Је кийимге кичеемкеј кижі болгоны јарт көрүнип турган. Ол јаан бажына темир-јолчынын тын эскирбеген фуражказын кийип алган эмтир. Кѳп јылдарга эдеде кийип койгон сүрүк сопогын бир канча јерден јамап, кендир учукла јырс этире көктѳп салган. Оны јажына чѳлдѳ јуртаган, јенил эмес иштер эткен кижі деп, изү күнге ле үзүги јок салкындарга күп-күрөң болуп калган чырайынан, кырлак тамырларлу колдорынан танып ийерин. Уур иштерден улам баатыр ийиндери эрте энчейип, мойны кастын мойны чылап, узундап калган. Бойы орто сынду кижі. Онын көстѳри кайкамчыл болгон — ончо немеши билип, ајарып, кулумзиренип јүрер.

Ол тушта Казангап тѳртѳн јашка јууктап келген болор. Айса кыскарта томырып салган эрин сагалы, анайда ок кыскарта кайчылап салган ээк күрөң сагалы онын јажын јаандадып турган. Је ончозынан ла артык онын тѳп, токыналу куучыны ологро јараган. Бу кижі тѳгүн неме айтпас. Укубаланын јүреги мыны сезип турган. Онын айткан ончо эрмеги тѳп, јарт ла учурлу. Айтканы чын, јүрүмде керектү. Айдарда, андый түбек болзо, контузия эди-канында эмдиге јүрген болзо, су-кадыкты там ары не үреер деген. Сеге, Ејигей, иштеерге сурекеј куч болуп турганын мен тургуза ла көрүп ийгем деп, ол айткан. Мындый иштер

эдерге сенин тыныг киргелек. Јук арайдан базып јур-
рүн. Эмди тура сеге јенил иш эдер, ару кейде јурер.
јангы сааган сүт ичер керек. Јартын айтса, бистинг
разъезде јол јазаар ишчилер сурекей керек. Разъезд-
тинг јангы начальниги суре ле меге айдып јат: сен,
мында узак иштеген кижн, бери јарагадый јакшы улус
табып экел. А андый улусты кайдан табарын? Ончо-
зы фронтто. Јуудан јанып келген улуска өскө дө јер-
лерде иш табылып јат. Бисте сурекей ле јакшы деп
айтпазым. Јаткан јерис кату јер, эбире ээн чөлдөр,
суу деп неме база јок. Сууны цистернада экелип јады-
лар. Бир недеlege. Кезикте онызын экелбес. Андый да
болуп јат. Мындый учуралдарда бис сууны туку ыраак
чөлдөн төдлөргө коштоп экелип јадыс. Эртеп тура
барзан, јук ле энгирде јанарын. Болгон-тушкан ла јер-
лерде шыралап јүргенче, ээн де болзо, сарыөзөктөрдө
јүрзе артык деп, Казангап айткан. Јадар јер де, эдер
иш те табылар, болужарыс, үредерис. Мал-аш та ту-
дар арга болор. Јангыс ла эки кол јалкуурбаза. Эки
бойы канайып-канайып азыранып ийбей. Оној тур-
ганчан су-кадыгын ондолор, эрикчел боло берзе, өскө
дө јерге јуре бербей...

Ол мындый шуултелер айткан. Ејигей санаып-са-
нанып отурала, јопсинип ийген. Ол ло кун омор Ка-
зангапла кожо сарыөзөктөр јаар, Боранлы-Јотконду
деген станцияга атанып ийгендер. Ол өйлөрдө Еји-
гей ле Укубаланын апаратаи көп немези бар эмес. Бор-
карды болчоктой туткан ла, ары болуп барган ла. Тар-
тынар неме јок. Неде не болбос, ченеп көрзө кайдар
дешкен. Оног кийинде көрөр болзо, бу омордын са-
лымы болгон эмтир.

Кумбелден Боранлы-Јоткондуга јетире сарыөзөктөр-
лө өткөн јол Ејигейдин санаазында бастыра јүрүмин-
де артып калган. Озо баштап омор темир јолды јака-
лай баргандар, оног тууралап, төндөрлү чөлгө кире
бергендер. Казангаптын јартаганыла болзо, омор јол-
ды он беристеге кыскартып јадылар, ненинг учун дезе
темир јол мынайда чике барбай, эбирип барган, онын
чике баргадый јолында јебрен чакта түсту көл болгон,
ол көлдин түби эмди усти кадып та калза, јаскыда-
күскиде улји боло беретен. Тусту сас эмди де көлдин
тубинен чыгып јат. Бу тусталып калган элкем чөл
јалан кажы ла јаста јолы јок болуп илјирей берер,
јайгыда тусталып калган балкажынын усти агарып,

келер жаска жетире торт ло таш чылап, жүрс этире кадып калган жадар. Озо чакта мында тусту жаан кол болгон деп. Казангапка бу сарыбзөктөрлө жорыктап жүретен Елизаров деп геолог кижжи айткан. Онон учында Жотконду Ежигей оныла жакшы таныжып, антигарлуу нажалар боло берген. Ол терең санаалу кижжи болгон.

Ол тушта Жотконду Ежигей эмес, тегин ле Ежигей, Арал талайдыг жавында жерлу казах, жууга жүруп, контузия алып, ишке кучи жетпей жүрген көбөркий нениг ле учун учурал болуп жолыккан кижжиге, темир жолдын ишчизине, Казангапка, буткен ле оныла кожо иш табып аларга кандый да жарты жок Боранлы-Жотконду деп разъездке жүре берген, анда бастыра жүрумине артып каларын билбеген.

Ластар сайын кыска өйдиг туркунына жажара беретен сарыбзөктөрдиг учу-куйузы билдирбес улу элкемдери Ежигейди коркышту кайкаткан. Арал талайды жакалай айаг чөлдөр лө жалагдар көп, жагыс Урт-Оозынын элкемдери де не аайлу, же мындый жаан ээн чөлдөрдиг ол качан да көрбөгөн. Сарыбзөктөрдиг улу элкемдеринде ле шын тымыгында онын учу жогун ла бойынын жүрумун, ал-санаазын тендештирип билгедий кижжи жүрер аргалу болгонын Ежигей кийинде билеп алган. Эйе, сарыбзөктөр жаан ла улу, же кижжинин санаазы оны да кучактай алып ийер. Елизаров база санаалу ла кижжи болгон. Ол кижжинин жетире ондоп болбой, чоокыр-теекир сезип жүрген немезин жартап билетен.

Төөзин жедниип алып, оларды озолоп, ичкери базып бараткан Казангап эмес болзо, Ежигей ле Укубала сарыбзөктөрдиг ээн чөлдөрине тереңжиде киргени сайын нени санангай эди, оны кем билер. Ежигей кошгу төөгө минип алган бараткан. Онын ордына Укубала отурап учурлу болгон. Же Казангап, анчада ла Укубала, Ежигейди төөгө албадап туруп миндирип ийгендер. «Бис су-кадык улус, а сеге ийде-кучти чеберлеер керек, мойношпо, жорыкты удатпа, жедетен жер узак»... Бу жаш төө болгон, жаан кош көдүрип болбос, онын учун эки кижжи ого коштой жойу базып бараткан, учинчизин төөгө минип алган. Ежигейдин эмдиги Каранары болгон болзо, ого үч кижжи учкажа-течкеже минип алып, үч-төрт сааттын туркунына сыр желишле жедетен жерге жедип барар эди. Ол тушта олар Боранлы-Жоткондуга жүк ле орой түнде жеткендер.

Je таныш эмес жерди аяктап көрүштө лө оны-мыны куучындашта жолдыг узагы билдирбей калган. Казангап мындагы жүрүм-жадын керегинде, бери, сарыбөктөрдиг чөлдөрине, темир жолдыг ижине, канайып келгени керегинде куучындап бараткан. Жуу божоп турар жыл ол жүк лө одус алты жашту болгон эмтир. А тыштынаг көрбө, жажы жаан. Оскөн-чыккан жери Аралды жакалай жаткан казахтардыг журтынаг. Жаигельдинен одус беристе ыраакта турган Бешагаш деп аулдан. Казангап төрөл журтынаг барганынаг бери көп жылдар өткөн до болзо, ол анда бир де катап болбогон. Мынызы тегиндү эмес. Көрөр болзо, онын адазын кулактап, өштү класс деп айдуулга ийген болуптыр, жартына чыгар болзо, ол кандый да кулак эмес болгон, онын учун оны жандырып ийген, онызы жанып келеделе, жолдо божоп калган. Ол жылдарда орто жаткан улусты онойып жастыра бурулап, айдаганын кем билбес. Ол катуланышты токтодып та ийген болзо, же орой болгон. Айлы-журты, ага-ийиндери, эже-сыйындары көстөн кыйып, туш башка тарап-таркап жүргүлөй бергендер. Оног лө бери олодон табыш та жок. Казангапты, ол тушта жинт уулды, аданга удурө сөс айт, албатынын көзинче сөк, ол албатынын өштүзи, оны чын жаргылаган, адам ошкош классовой өштүлөргө ак-жарыкта жүрүм жок, ололды кайда ла болзо, өлүм сакып жат, мындыг ада меге керек жок деп айт деп, бир канча өйиненг өткүрө өктөм активисттер оног некеп тургандар.

Ондый уяттан качып, Казангапка ыраак жерлерге барарга келишкен. Алты жылдыг туркунына ол Самаркандтыг тууразында, Торо чөлдө, Бетпек-Дала деп жерде иштеген. Ол тушта чактар туркунына кижж колы тийбеген ол жерди көбөнг өскүрөргө белетеп турган. Улус сүрекей керек болгон. Барактарда жадып, олол жуукалар казып тургандар. Ондо ол жер казаачы болгон, тракторист, бригадир болгон. Жакшы ижи учун Кундулу грамота алган. Ондо ок айылду болгон. Акча иштеп аларга болуп, Торо чөлгө ончо таладан улус жуулып турган. Хиванын жанынаг Бетпек-Даладагы иштерге аказынын билезиле кожо каракалпак кыс Букей келген. Ололды, байла, салым мында тушташсын деген болбой. Бетпек-Далада айылду-журтту болуп алала, Казангаптыг төрөл жерине, Арал талайдыг жанына, бойына жуук улустыг жанына, көчүп алар деп

шуушкендер. Жангыс ла мыны учына жетире шуужип көрбөгөндөр. Жорык сүрекей узак болгон, поездтег поездке көчүп отурарга келишкен, качан Кумбелге жедип, өскө поездке отурарга турала, Казангап учурал болуп, Аралда жерлу улуска жолыккан, олорло куучындажып, Бешагашка барарга жарабас деп билип алган. Угар болзо, ондо эмдиге ле жетире ол ло алдамдар иштегенче. Андый болордо, Казангап төрөл аулына жанарын токтодып ийген. Ол оноор барарынан коркыган эмес, эмди онын колында Узбекистаннын грамотазы болгон. Же оны базынган немелерди көрөр кууни келбей турган. Олордо не болзын, же ондый немелерге не де болбогон чылап, мекеленип, жакшылажарга колды канайып токыналу беретен!

Казангап мыны эске аларын суубейтеп, ол керегинде оног өскө улус мыны сананарын да ундып салган деп билбейтен. Сары-Өзөккө келгенинен бери көп жылдар өдүп те калган болзо, өткөн бийди кичинек те ундыбаганы мындый бир учуралдаг көрүнгөн. Бир катап ол уулына, оног экинчи катап Ежигейдин эби жок коқырына, өөркөгөн.

Канайып та Сабитжан келген, олор чайлап, куучындажып, городтын солундарын угуп отургандар. Жузуубазын неменин ортозында, Сабитжан коллективизация тужында Синьцзян жаар качып барган кыргыстар ла казахтар ойто жангылап турганы керегинде каткырып туруп куучындаган. Китай оларды жууп, коммуналарга чогуп ийерде, кулуктер кайда барзын! Улусты уйде ажанбас эдип салган, ончо улус текши казаннан кунине уч катап ажанар учурлу, жааны-жажы аяктарын тудунып очередьте турар. Кытайлар олорго андый немекөргүскен, мынаг олор изу суу устине чачып ийген чилеп, бары-жогын чачып, бери жүгүргөндөр. Бутка бажырып жадылар, жангыс ла бери божот.

— Мында ненин каткызы бар? — деп, Казангап ачынганына эриндери тыркырап, чырайы карарып айткан. Ол мынайып каа-жаада ла ачынатан, уулына качан да унин көдүрбейтеп, ол ого карузып жүретен, нени де кысканбайтан, уредуге ийетен, билери көп эр өзөр деп иженип жүретен. — Сен не каткырып турун? — Ол бажына шаалып келген канга тумаланып, тунгак унденип, кошкон. — Бу улустын шыразы, түбегинине.

— А мында нени айдып ийдим? — деп, Сабитжан удур айткан. — Кандый болгон, онызын ла айттым.

Адазы ого каруу бербеген, жангыс ла чайлуу айагын туура жылдырып салган. Онын унчукпай тыс отура бергенин көрөргө сурекей уур болгон.

— Же мында кемге ачынар? — деп, Сабитжан пийндерин кызынып айткан. — Билбей турум. Саң башка неме. База катап айдадым, кемге ачынар? Ойгө ачынар ба — оны тудуп болбозун. Жандарга ачынар ба — ачынар жангыс жок.

— Вилеринг бе, Сабитжан, менин керегим менде, менин күчим неге жедер — ондо. Оскө керектерге мен киришпей жадым. Же, уулым, ундыба, сени мен мындый немени бойы оңдоор деп бодогом, андый да болзо, санан жүр. Өлүм ийзе, кудайга канай ачынарың, жүрүмнү божогон туру. Кижини энеден чыгарда өлөр салымду болуп чыккан. Мыны канай та болбозун. Же жер үстинде арткан ончо керектер учун некелте болор учурлу! — деп, Казангап кату айдала, үйде отурган улустың кемизи де жаар көрбөй, унчукпай чыгып, кайдаар да жүре берген...

Онон база бир катап, Кумбелде болгон тушташтан көп жылдар өткөн кийинде, качан Боранлы-Жоткондуга келип, токынап журтагап соңында, бала-барка өзүп, чыдап келген тушта, жастың жылу эгириңде, көптөй өзүп келген кураанду койлорды чеденге кийдире айдап, Ежигей тегине ле кокырлап айткан:

— Бис байый берген эптирис, Казеке, жангыдан ойто кулактап баштабазын!

Казангап ол жаар кезем кылас эдип, керек десе сагалдары атырайып чыккан.

— Айдарын айт, же ойиненг өтпө!

— Бу сен канай туруң? Кокыр оңдоп болбой туруң ба айса не?

— Андый немеле кижини кокырлаар ба.

— Кедери эт, Казеке. Жүс жыл өт калган...

— Онызы андый. Жөөжөңди айрып алза — алдырбазын, жангыдан таап аларын. А кууниңди тепсеп салза, оны неле де тузедип болбозун...

Же ол кун, сарыөзөктөрдү кечире, Кумбелден Боранлы-Жоткондуга жетире келгилеп жадарда, жүрум мындый болор деп, олар сананган ба? Боранлы-Жоткондуга келеле, олар анда та токтоор, та жок, та онон ары жүрүп калар, ол тушта мыны кем де билбеген. Жадын-жүрүм керегинде тегин ле куучын өдүп турган, куучын аразына Казангап канайып фронтто болбогон, оору

болгон бо айса кандый деп, Еңгей соныркап сураган.

— Жок, кудайга баш, мен су-кадык кижн — деп, Казангап каруу берген. — Менде кандый да оору жок. Жууга ийген болзо, жуулажар да эдим, өскө улустап коомой эмес. Же онызы менен камаанду болгон эмес...

Бешагашка барбас деп Казангап сананып алган кийинде, Кумбелде артарга келишкен. Өскө барар жер жок. Торо чөлгө ойто барар десе — өйинен өткүрө ыраак, ого узеери, оноор барар болзо, олоор оноң не бери келген? Аралга барарга база жарабас. Станциянын жааны, жалакай куунду көөркий, олоор кандый айалгада болгонун сезип ийген ошкош, онын учун олоор кайдан келген, кайдаар бараткан, нени эдерге турган деп сурап угала, Казангап ла Букейди Боранлы-Жотконду деп разъездке жетире товарняк поездке отургызып ийген. Оңдо улус керек, слер ошкош эки кижн керек деген. Разъездтин жаанына бергер деп чаазын бичип берген. Ол жастырбаган эмтир. Торо чөлгө көрө, мында чик-жок коомой до болгон болзо, оңдо иш көп, улус кыймырап та турган болзо, мында, суузы жок эңн чөлдө, темигерге күч те болгон болзо, олоор табынча үренип, эптежиң, мында журтай бергендер. Коомой до болзо, бойлоры таң алдынан. Олоор экилези жол арчыыр ишчилер болуп чотолып та турза, разъезде оңчо иштерди эдерге келишкен. Олоордын, Букей ле Казангаптын, айылду-журтту, кожо јаткан јүрүми мында башталган. Мында, Боранлы-Жотконду деп разъезде, улусы жок эңн чөлдө. Ол јылдарда бир эмештең акча јууп алала, өскө јерге, кандый бир жаңн станцияга эмезе городко јууктай көчүп алар деген санаа база болгон, је мынайып турганча јуу башталган.

Оноң солдаттарлу эшелондор Боранлы-Жотконду ажыра кунбадыш јаар күзүреген, кунчыгыш јаар јуудан улус ырада көчүрүп турган поездтер элестеген, кунбадыш јаар аш тарткан эшелондор шуулаган, кунчыгыш јаар шыркалу јуучылдар тарткан поездтер куулешкен. Боранлы-Жотконду ошкош эңн ле ыраак разъезде јүрум өскөрип турганы јарт сезиле берген...

Семафорды ач деп некегилеп, паровозтор ээчий-деечий огырышкан, оңдый ок огырыштар удур келип јаткан поездтерден угулган... Уур кошторго чыдажып болбой, рельстер өйинен озо үрелип, уур вагондор шпалаларды јерге көмө базып турган. Рельстерди бир јерде солып, јазап та ийзе, оноң эки, уч јерлерде оны

база ла, тургуза ла жазаар, солыыр керек болуп турган...

Мынын учы да, куйузы да жок — мынча кирези улусты та кайдан алып турган, тунду-тушту фронтко эшелонды ээчий эшелон барып жаткан, недедег недеге, айдан айга, онон жылдан жылга. Суре ле кунбадыш жаар, эки телекей олужип жаткан јер жаар...

Анча-мынча ой откөн кийинде, Казангаптын барар ойи келген. Јууга атанзын дешкен. Јуулыжатап јерге келзин деп, Кумбелден бичик келген. Разъездтинг начальниги бажын кабыра тудуп, онтой берген — эң јакшы јолчыны алып јадылар. Боранлы-Јоткондуда оморды көп дейдин бе. Јук ле будун-јарым кижн. Је ол канайтсын, онын сөзин кем уксын, разъезд — ол резина эмес, ончо поездтерди бир уула бадырып болбос... Семафорлордын јанында поездтер сыкташкан... Тургуза ла база бир артыкту јол керек дезе, оны электеп каткырыжар. Ол эмди кемге керек? Ошту Москва-нын јанында...

Эжиктин бозогозынын јанына јуу ойинин баштапкы кыжы једе конуп келген. Кандый да эрте, бозомтык ла кижини откүре согуп турар соок. Ол куннен озо кар јааган. Тунде тушкен. Озо баштап кырмактап, онон торт ло купулдедип ийген. Сарыозоктордин улушын тымыгынын ортозында, учы жок элкемдердин, јиктердин, тонгичектердин устине ару ла ап-апагаш кар текши јада берген. Кыска ойго тымып, уйуктап калган сарыозоктордин салкындары тургуза ла кыймыктажып чыккан. Бу јук ле баштапкы, кичинек умзанышту салкындар болгон, онон куйуидар айланыжып, јотконду шуургандар кайнап чыгар. Ол тушта сарыозоктордин улу сары чолдорин эки јара кезип барган чичкечек учук ошкош эмезе чыткытта тамыр ошкош темир јолло не болор? Ол тамырла јылган кан чылап, поездтер бирде бир јаны жаар, экинчиде экинчи јаны жаар барып тургандар...

Ол кун эртен тура Казангап фронтко атанган. Кандый да уйдежу јогынап јангыскап атанган. Качан омор уйден чыгып барарда, Букеј тура тушкен, ак карды көрүп, бажым айланды деген. Казангап онын колынан ороп койгон баланы ала койгон. Ол ойдо Айзада колдо болгон. Омор калганчы катап јерде истерин јергелей арттырып, коштой баскандар. Је Казангапты уйи уйдешкен эмес, Кумбел жаар барып жаткан товарняк поездке отурадандан озо, ол уйин стрелочниктин буд-

казынын жанына жетире үйдежип салган. Эмди Букей өбөгөннүн ордына стрелочница болуп артып жат. Мында олор жакшылажып алгандар. Ончо айдылар неме тунде айдылган, ончо ый тунде ыйлалган. Паравоз буузы булап, сакып турган. Машинист Казангапты мендеди, колын жагыган. Качан Казангап паровозко чыгып, машинисттин жанына туруп аларда, ол паровозты чөйб-ө огыртып, онын манын тургендеди, айрылчыкта жолдо ары-бери жайкана согуп, бир колында бала тудунган, экинчи колында флажок тудунган, өбөгөннүн сопогын кийген, арчуулла курчанып алган, стрелканы ачып, жол көргүзүп турган Букейдин жаныла өдө конгон. Калганчы катап бой-бойыла жакшылажып, колдорун жагыган... Чырай, кол, көрүш, семафор элес эдип калган...

Онон ары сарыбөктөрдүн сүттий ак тымыктарын ойгозып, күлүрөп ле күзүрөп, поезд мантап бараткан. Салкын паровозтын жолун туй алып, күйүп калган көмүрдүн качан да өскөрбөс жыдын ла жаңы ла түшкөн кардын серуун тыныжын паровозко кийдире согуп турган... Сарыбөктөрдүн учы жок элкемдеринин кышкы кейин көксине терең тартынып, Казангап мынан ары бу жер ого өскө жер эмес, бойына жуук, төрөл жер деп сезип ийген...

Кумбелде черуге апарарга жууган улусты аткарып турган. Ончолорун стройго жергедей тургузып, олордун аттарын адал, вагондор сайын улеп турган. Бу ла мында сан башка неме болгон. Качан Казангап бойынын колонназыла кожо вагонго отуруга бараларда, военкоматтын ишчилеринин кемизи де ого жаба жедишкен.

— Асанбаев Казангап! Асанбаев кем? Стройдон чык! Менин кийнимнен бас!

Асанбаев стройдон чыга конуп келген.

— Мен Асанбаев!

— Документтер!.. Чын. Ол бойы. Эмди мени ээчий бас.

Олор ойто улус жуулатан жерге, станцияга, келгендер. Ол кизи айткан:

— Мындый керек, Асанбаев, сен кайра жан. Айлынга жан. Билдин бе?

— Билдим — деп, Казангап нени де билбей айткан.

— Андый болзо, бар, мында чаптык этпе. Сен жайым.

Атанышта ла үйдежиште күүлөп турган улустын

ортозында Казангап алаг кайкап туруп калган. Озо баштап ол керек мыңдый боло бергенине суусе берген, оноп санаазышын тубинде кенете элес эткен сереништен бастыра бойы кызый тушкен. Айдарда, андый ба! Ол шык эдип калган улустын ортозыла начальниктин эжигине једерге мендеген.

— Сен кайдаар? Сен кайдаар улдалтып туруг? — деп, база пачальникке - кирерге турган улус кыйгырышкан.

— Туура салбас керек! Мениг эшелоным атанып јат! Ол улусты орумдей одуп барган. Танкынын чачкыр ыжы толуп калган кыпта, чаазындардын, телефондордын ла оны курчай туруп алган улустын ортозында буурыл чачту, уни тунуп калган кижиге Казангап улусты туура ийдип, ого једип барарда, столдон бажын кодурип, шыралганду ундеген.

— Сеге не, кандый суракла?

— Мен јоп эмезим.

— Неле јоп эмезинг?

— Мениг адамды актап салгандар. Ол кулак эмес! Ончо чаазынды шиндеп коригер. Оны орто јаткан кижиге деп актап койгон.

— Акыр, акыр! Сеге не керек?

— Бу шылаткан улам мени албай турган болзор, ол јастыра болор.

— Бери ук, эш кереги јок неме айтпа. Кулак, середняк — ол эмди кемге керек! Сен кайдан келдинг? Сен кем?

— Асанбаев. Боранлы-Јотконду деп разведтег.

Начальник списокты ажыктап коргон.

— Анайда ла айдар керек болгон. Кижининг бажын не айландыра. Середняк, кулак, јокту! Сенде броня! Алдырыш јастыра. Темир јолчыларга тийбезин, ончолоры бойларынын јеринде артсын деген иокор Сталиннин приказы бар. Је мында чачтык этле, бойыннын разведдине бар, ижинди будур...

Кун ажып турарда олар Боранлы-Јоткондун аяраак эмес болгон. Эмди олар ойто ло темир јолго јууктап, бирде оноор, бирде мынаар откон поездтердин туружын угуп, вагондордын сомдорын чокум коруп тургандар. Чолдордин ортозында, аяракта, олар ойынчыктардый корунгендер. Олордын кийин јанында

күн табынча өчүп, төндөрдүн баштарың жарыдып, жиктерге колотколор тужурип, ажып бараткан. Жердин үстине араайынан бозом энир кирип, кыштаң арткан серуун чык жайылып, жастың чаңкырзымак кейин соодып турган.

— Бистин Боранлы бу! — деп, төөнннн үстинде отурган Ејигейге ле оңыла коштой базып бараткан Укубалага бурылып, Казангап колын уулаган. — Эмди көп артинады, удабас једип барарыс. Тыштанарыс.

Ичкери алдында темир јол билдирер-билдирбес бүктелип турган јерде, туп-тус јаланда, тоолу туралар турган, артыкту јолдо семафордын ачыларын узун составту поезд сақып јат. Оноң ары эки јандай элбек јалаңдар, јабызак төңичектер, кем де кемјибеген уни јок элкемдер, чөлдөр лө чөлдөр...

Ејигейдиннн јүреги мылт эдип калган. Бойы чөлдннн кижизи. ол Арал талайдын јаказында ээн чөлдөрднн көп көргөн, је мындый неме сақыбаган. Јажына чаңкыр ла сүре ле өскөрип јадар талайдын јанында өскөн кижн, чек суу јок јерге канайып јүрер! Мында кижн канайып јадар?!

Коштой базып бараткан Укубала төөгө минип алган Ејигейдиннн будына колын салып, бир канча өйгө оноң колын албай базып бараткан. Ејигей мыны ондоп ијген. «Алдырбас — деп, үйи темдек эдип турган, — сен ле јазылатан болзон, өскөзи неме беди. Мынайып јадып, не-не көрүне бербей»...

Мынайып озор көп жылдарга, бастыра јүрүминде јадатап јерине, јууктап келеткендер.

Качан күн ажып, карануй кире берерде, сарыөзөктөрдннн үстнннн карануй тенериде тоозы јок жылдыстар куйуп чыгарда, Боранлы-Јоткондуга јет баргандар.

Бир канча кундерге озор Казангаптын айлында јаткан. Оноң өскө јерге көчкөн. Јол ишчилери јадар турада озорго бир кып бергендер. Мынаң ла озордыннн јаны јерде јүрүми башталган.

Мында анчада ла баштапкы тарый кандый да күч ле шыралганду да болзо, ээн чөлдөрдннн эрикчели де базырып турза, Ејигейге чөлдннн ару кейн ле төөннннн сүди сүрекей тузалу болгон. Кей, телекей бүдерде табылган ару кей ле анайда ок кижн быјартытпаган ару јер, ондый јерди бачым табып болбозын, Ејигейге јараган деп айдар керек. Казангап озорго саап ичгер деп бир төб берген.

— Мында бис үй кижиле кожо ончо жапынаг санандыс — деп, ол айткан. -- Биске сут једип јат. Слер дезе бистиг Акбаштуны саап ичерге алыгар. Ол јук ле экинчи катап төрөгөн јаш ла сүттү төө болор. Бойыгар кичеегер, бойыгар сүдин ичигер. Јагыс ла көригер, калак, төөнниг ботоозы чарчап калбазын. Ол слердин болор, оны сеге сыйлаар деп, бис үй кижиле кожо шууштибис, Ејигей, мынаг ары малданып, өскүрип алгайыг. Кичееп алзан — эбире мал өзүп келер. Өскө јерге көчөйин дезег — садып ийерин — акча болор.

Акбаштуныг балазы — кара башту, кичинек өркөштөрлү неме, эки ле недеге мынаг озо чыккап. Бойы кичине-ек, көстөри јаап, тосток, улуш, ончо немени аякту ла эрке көрүп, јарып турар. Кезикте ол энезин эбире каткымчылу мантап, секирип, ойноп турар. Качан энезинег айрып, чеденге сугуп салза, кичи чилеп, ыйлап ийер. Мыны келер өйдө Јотконду Каранар болор деп ол тушта кем бодогон. Эбире јерлерге јарлу, арырын билбес ийде-күчтү төө болор деп. Оныла Јотконду Ејигейдин јүрүмнинг көп учуралдары колбулу болор. Је ол тушта кичинек төбөккө јаап кичеemel керек болгон. Ејигей ого сурекеј карузып јүретен. Бош өйдө суре ле онын жапында. Кышка јетире кичинек Каранар эмеш-умаш өзүп келген. Сооктор једип келерде, ого јылу көгүспек көктөп бергендер. Онызы алдында топчыларлу. Мындыј кеп кийдирип берерде, онын жагыс ла торт сапы, семтек бажы ла эки содон өркөштөри көрунин турган. Кижини каткызы келер неме. Төбөк мындыј кийимдү кышты кыштаган, јастыг башталарын өткүрген, тунду-түштү чөлдө, ачык тегерини алдында јүрген.

Ол жылдыг кыжында Ејигей ого ийде-кучи ойто киирип, орныгып турганын сезип ийген. Бажы айланары токтоп калганын ол сеспей де калган. Эмештег-эмештег кулактарда шуулаш, иштеер тушта айдары јок тер төгүлиш база токтой берген. Кыштын тал-ортозында, качан шуургандар шуурып, јолдорды туй курттеп турарда, јолдыг карларын арчыыр иштерде ол ончо улусла тег иштеген. Јит кижиде база не болзып, онын эди-каны тыгып, кылык-јагы бүдерде иштемкеј ле турумкај, јана болбос болгон учун, ол эрчимдү иштеп, керек дезе ого кандый коомой болгони, јук арайдан базып јүргенин ундып салган. Јее-

рен сагалду доктордын айтканы чын болгон эмтир.

Сапаа-кууни жеңил, жарык тушта, Ејигей төөчөкти эркеледип, оны мойнынан кучактап, кокырлап, ого айдып туратан:

— Бис бир энеңиң сүдин эмген карындаштар эмзис пе? Акбаштын сүдин эмип, сен айпайа жаандап калдың, мен де контузиянын шыразынан айрылдым ошкош. Кудайга баш! Бис сутти ичкепистиң башказы — сен энеңниң эмчегин эмген, мен десе оны саап, сүдинең шубат эдип ичкем — ол ло...

Көп жылдар өткөн кийинде, качан Каранардын магы сарыбөктөрдө жайылып турар тушта, кандый да улус келип, оны журукка соккон, бу жуу-чак увдылып калган ой болгон, бала-барка өзүл, школдо уренип турган, разъездке суу алар водокачка жазап койгон, Ејигей тала жабынчылу тура тудуп алган, чикезин айтса једикпесту ле шыралу јурум божоп, жагы ла јакшы јурум башталып турган ой болгон, шак ла ол жылдарда бир саң башка солун куучын болгонын Ејигей эмдиге јетире ундыбай јурген.

Фотокорреспонденттердин келгени, бис андый улус дешкен, Боранлы-Јоткондуның историзында, байла, жагыс учурал болгон болор. Капшуун ла куучынчы уч фотокоррлор көп лө неме эдер болгондор. Бис Јотконду Каранардын ла онын ээлериниң фотожуруктарың бастыра газеттерде ле журналдарда саларыс дешкен. Каранарды эбире тал-табыш ла кыймыраш ого јарабай турган. Ол кыјырантыганду кыйгырып, курч тиштерлү јаан оозын ачып, бажын бийик көдүрип, ары-кедери баргыла деп, ачынып турган. Келген улус Ејигейди төөңди токынат, оны анайда тургус, мынайда тургус деп суре ле сурап тургандар. Ејигей десе Боранлының улузы ончозы журукта чыксын деп, оморды, Казангаптын бойын, бала-барканы төөниң јанына жуулыгар деп сурап турган, журукта жагыскан турганчам, ончо улус коштой турза јакшы деп, ол санаган. Фотокоррлор канайтсын база, ончо аппараттардан тырсылдадып ла јадылар. Кандый кайкамчылу неме, качан Ејигей төөгө эки баланы оныг мойнына отургызып, беш баланы кийинне отургызып, бойы ортозына отурып аларда! Көригер, кандый бөкө төө! Мында тал-табышты, сүүнчини не деп айдазың! Оноң омор немениң јартын айткандар, бис төөни улус јогынан, таң алдынан согуп алар куунибис бар деп.

Бу ла тушта фотокоррлор Јотконду Каранардын бойын журукка согуп баштагандар, олор оны тал-туу-разынан, чике алдынан, кийнинен, ыраактан ла жууктап, ончо јанынан согуп алгандар, ошон Ејигейдин ле Казангаптын болужыла Каранарды кемјип баштагандар — јерден өркөжине јетире бийигин, көксин, карыларын, сыын. Ошон мыны ончозын чаазындарына бичип, кайкажып тургандар:

— Кайкамчылу бактериан! Угы-төзи кандый! Бактерианнын бойы! Кандый јаан ийде-чакту төш, кандый мойын!

Мындый макташты угарга Ејигейге јакшы болбой база, је андый да болзо, бу јарты јок сөстөрдн, «бактериан» дегени неме-атазы деп, сураарга келишкен. Көрөр болзо, онызы наукада эки өркөштү төблөрднн јебрен ады болуптыр.

— Айдарда, ол бактериан ба?

— Ару укту-төстү. Эрјине.

— Слер оны ненин учун ончо јанынан кемјип турганаар?

— Наукага керектү.

Газеттер, журналдар јанынан келген улус керектин учурын көдүрерге болуп, кейленип ийген болгодый, је јарым јылдын бажында Боранлынын улузына төблөр өскүрери аайынча зоотехнический факультетке керектү учебник-бичик аткарып ийгендер, онын кадарынан јебрен укту кайкамчылу јараш Каранар көрүп турган. Оныла кожо олор өңдү ле өңи јок кал-камык фотожуруктар ийгендер. Фотожуруктардан да көрзө, ол кандый ырысту, сүүничилү өйлөр болгон. Јуунын кийинде јылдардын түбеги ырап, ундылып калган, балдар дезе балдар ла бойлоры болгон, јаан улус ончозы эзен-амыр, карыйтан дегени кайда да ыраакта јажынып калган.

Ол күн айылчылардын келгенине учурлай Ејигей кой сойгон, Боранлынын ончо улузына јыргал-мөтөл эткен. Шубат та, кабак арагы да, јузун-базын курсак-тамак та толо болгон. Ол тушта разъездке орстын јорыктап јүрер вагон-магазини келип туратан, ондо ончо керектү немелер бар болгон. Јаныс ла акча болзын. Ондо јузун-базын краб-мараб, кара ла кызыл үркене, јузун-башка балыктар, коньяктар, колбасалар, конфеттер ле өскө дө немелер болотон эмей. Качан ончо немелер јеткил болордо, улус оны ачыркап,

көптөн албай да жадылар. Не артыктап алар? Эмди ол магазин жолдон туку качап жылыйп калган...

Ол тушта кандый жакшы отуруш болгон, керек десе Жотконду Каранар да учун чөөчөй көдүргөндөр. Куучындажып көрөр болзо, айылчылар Каранар керегинде Елизаровтон уккан болуптыр. Сарыөзөктөрдө Жотконду Ежигей деп нажым бар, ондо ак-жарыкта эң жараш Жотконду Каранар деп төбө бар деп, ологго Елизаров куучындаган. Елизаров, Елизаров! Сурекей жакшы кижин. Сарыөзөктөрдү ол түбинен ала билер... учунай... Качан Елизаров Боранлы-Жоткондуга келгенде, Казангапла кожо үчүдөн жуулыжып, түндөрдү ундып, нени куучындашпаган деп айдар...

Бирде Ежигей, бирде Казангап, бой-бойына жоможип, сарыөзөктөрдө бу жердин төбөлөрүнүн жебрен энеси ак башту Акмай деп төбө керегинде, бу Ана-Бейитте сөөгүн салган, онын атту-чуулу ээси Найман-Ана керегинде озогы кеп куучындарды айылчы улуска айдып отургандар. Жотконду Каранардын угу-төзи ол өйлөрдөн келип жаткан турбай! Бу озогы жебрен куучун керегинде газетте нени-нени бичип салар болор деп, Боранлынын улузы иженген. Айылчылар олоордун куучынын соныркап уккандар, же оны жүк ле жербойынын, үйөдөн үйгө көчүп жүргөн төзөлгөзи жок куучындары деп өңдөгөн болгодый. Елизаровтын шүүлтези башка болгон. Акмай керегинде кеп куучындар ол туку ыраак историялык өйлөрдө жүрүмдө чын ла болгон болордон айабас. Ол мындый куучындарды угарын сууитен, чөлдөрдө озогы кеп куучындарды бойы да көп угуп жүргөн...

Эңир кирип келерде, айылчылар барган. Ежигей суунип те, оморкоп то турган. Онын да учун ол сананбай бир неме айдып ийген. Айылчыларла кожо бир эмеш ууртап ийген не. Же нени айткан, онызы айдылып калган.

— А не, Казеке, жартын айдып ийзен — деп, ол Казангапка айткан. — Каранар кичинек ботоо тушта, сыйлап ийдим деп, эмди карамдабай турун ба?

Казангап ого каткылу көргөн. Ондый суракты сакыбаган болгодый. Онон ушчукпай отурала, айткан:

— Бис ончобыс кижин эмей база. Же билерин бе, биске өбөкөлөрүстен келген мындый жаң бар, малдын ээси кудайдан деп. Ончозы кудайдан. Анайда бичилип калган. Каранар сенин болор учурлу болгон, онын

ээзи сен. Ол өскө кижининг колына кирген болзо, ол та кандын болор, оны кем билер, айса болзо ол тирү артпас, тон калар, ол калар, жардан ажар, борү жип салар. Же ол сенин малын болуп, сенин ырызына жайалган. Менде азыйда да төблөр болгон, коомой эмес төблөр. Олор база ла Каранар чылап, Акбашту-нан чыккандар. А олордын ортозында Каранар сок жагыс... Кудай бергей, сеге ол жүс жыл мал болуп жүргей. Жагыс ла сен мынайда жастыра сананып жадыс...

— Жаманым ташта, ташта — деп, жастыра неме айдып ийгенине Ејигей уйалган.

Бу куучынды оног ары улалтып, Казангап бойы-нын укканын ла көргөнүн темдектер ажыра айткан. Озогы улустын куучыныла болзо, алтын түктү Акмай жети бала азыраган, олордын төртузи тижн, учузи иркек. Тижилери алтын-сары түктү, ак башту болуп бүдер, а иркектери калтар өңдү, кара башту болуп чыгар. Онын учун Каранар мындый өңдү болуп чыккан. Ак башту төбөнүн кара-калтар төб чыгып жат. Бу Акмайдан буткенинин баштапкы темдеги болор. Оног бери та канча ой өткөн, оны кем билер, та эки жүс жыл, та беш жүс жыл, та оног до көп, же сарыөзөктөрдө Акмайдын угы эмдиге жетире узулбеген. Бир канча өйдүн бажында андый кайкамчылу, Јотконду Каранар ошкош, төб ак-жарыкка чыгып ла келген турар. Ејигей ырысту ла кижн туру. Каранар онын ырызына чыккан эмей...

Каранарла мынан ары нени эдер, оны акталаар ба айса кижендеп салар ба деген сурак турар ой келген, ненин учун десе ол коркышту калжуурып, улусты бойына жууктатпай, олордон качып, бир канча күндерге жылыып турган. Эмди мыны канайдайын деп Ејигей сураарда, Казангап чикезин айткан.

— Бу акту сенин керегин туру. Амыр јүрейн дезе, акталап сал. Мак керер болзо — тийбе. Же ол тушта ончо карууны бойына алын, не-не боло берзе. Чыдалын ла чыдамкайын бар болзо, сагы, бир уч жылдын бажында токынай берер, сенин кийиннен јобош базып јүрер.

Ејигей Јотконду Каранарга тийбеген. Қолы көдүрилбеген, тидинип болбогон. Оны буура бойы арттырып салган. Же оног канду јашла ыйлаар өйлөр до болуп туратан...

V

Бу жерлерде поездтер кунчыгыштан кунбадышка ла кунбадыштан кунчыгышка барып жадылар...

А темир жолдын эки жанында улу эркемдер жайылып барган. Олорды Сары-Озөктөр, сары чөлдөрдүн Тал ортозы деп адап жадылар...

Бу талаларда жердин кандый ла ыраагы, Гринвичтин меридианынан чылап, темир жолдын узунула кем-жилеп жат.

А поездтер кунчыгыштан кунбадышка ла кунбадыштан кунчыгышка барып жадылар...

Эртен тура эрте ончозы белен болды. Казангаптын сөөгин ак кийиске жүрс этире оройло, тыштынан түктөн өрүп эткен буула танала, бажын туй жабала, төжөк эдип трактордын абразына агаштын табын ла онын устине олөнг жайала, ого апарып салгандар. Атанышты удатпас, энгирдин алты-жети часында ойто жанып келер керек. Жолдын бир учы одус беристе, кайра база ончо ок, ого үзеери оро казатаны, сөөк салатаны кайда, канайып та мендезе кайра жагыс ла алты-жети часта келер. Ол өйдө өлгөннинг тогу казанын ичер деп бодоштырып, атанар дештилер. Ончозы белен болды. Кече энгирде кееlep, чүмдеп, ээртеп алган Каранарды јединип. Јотконду Ејигей ончо улусты мендедип турды. Бу жылбас кайткан улус. Ол бойы түниле уйуктабаан да болзо, чырайы шап түже де берген болзо, тың тудунып турды. Јаактарың ару этире јүлүп алган, буурайып јүргөн эрин сагалду, андый ок кабактарлу Ејигей бугүн эн јакшы киймин кийип алган јурди. Сүрүк сопокту, килиннен эткеи калифе штанду, кара лиджаку, ак чамчалу, бажына кийгени темиржолчынын байрамдарда кийетен фуражказы. Төжинде дезе јуучыл ордендер, медальдар, керек дезе бешјылдыктын јенүчили деп знактар јалтырап, мызылдап турды. Бу ого јарап ла оны көдүрип јат. Казангаптын сөөгин јуур тушта Јотконду Ејигей шакмындыј болор учурлу.

Казангапты уйдежерге Боранлынын ончо улузы, жааны, јажы — ончозы јуулыжып келдилер. Атанышты сакип, прицептин жанында айланыжат. Уй улус узуги јок ыйлажып турдылар. Јотконду Ејигей бойы да болгобой јуулган улуска мындыј куучын айтты:

— Бис эмди ле сарыөзөктөрдө өбөкөлөрис ургулјиге

амыраган Ана-Бейитке атанарыс. Жада калган Қазангап-ада андый жерде жадар учурлу. Сббгимди анда апарып жуугар деп, ол бойы айткан. — Ејигей база пени айдар деп сананып турала, онон ары куучынын улалтты. — Айдарда, ол јайалар тушта ого улдулеп берген суу ла тус божогон туру. Бу кижн бистин разъезде тортон торт јыл иштеген. Бастыра јуруми мында откон деп айдар керек. Мында ол иштеп баштап турарда керек дезе водокачка да јок болгон. Бир недеlege ичтени сууны цистернага экелетен. Ол тушта кар арчыйтан ла бсқо до машиналар јок болгон, эмди озор бар. Эмди онын сббгин тартып апараткан трактор ошкош трактор ол тушта јок болгон. Је поездтер тунгей ле јурген, озордын јолы качан да болзо белен болгон. Қазангап бойынын јуруми јенил эмес иште, Боранлы-Јотконду деп разъезде, ак-чек откурип салды. Ол јакшы кижн болгон. Мыны слер ончогор биле реер. А эмди бис барып јадыс. Ончогор оноор барар ла аргагар јок, барып та керек јок. Анайда ок темир јолдын линиязын арттырып салар учурыбыс јок. Бис оноор алты кижн барарыс. Ончо немени быжулап, јазап эдил саларыс. А слер бисти сақыгар ла белетенгер, јанып келеле, јада калган кижнин кундузин коду ретен турубыс, ого ончогорды онын балдарынын адынан кычырып турум, онын уулы ла кызы бу турлары...

Ејигей сапанбаган да болзо, јаан эмес траурный митинге тунгей неме боло берди ошкош. Мынан озор атанып ийдилер. Боранлынын улузы прицептин кийнинен бир эмеш барадала, туралардын кийнинде жуула тужуп, артып калдылар. Бир кезек ойго ый-сыгыттын табыжы угулып турды. Бу Айзада ла Укубаланын калагы...

Качан озордын кийнинде ый-сыгыттын табыштары јоголып каларда, озор темир јолдон там ла ырап, сары чолго теренжий кирип барарда, Јотконду Ејигей јенил тынды. Эмди озор алты кижн бойлары ла артып калган, пени эдериц Ејигей эмди бойы билер.

Јердин устинен кун там бийиктей кодурилип, сары-бзбктордиг элкемдерин суунчилу јарыдып турды. Эмди тура чолдо серуун болды, јорыкты не де уурлатпай турды. Бу айан телекейдиг устинде јангыс ла эки тейлеген кайып учуп јурди, каа-јаада Қаранардын алдынан тайлонколор тир-р эдил учат. «Удабас озор

до уча берер. Баштапкы карлар тужун ле баштаза, уурлерге жуулыжып, учкулай берер» — деп, Ејигей мыны темдектеп, кенете баштапкы кардыг жааганын ла кар ѳткүре кичинек куштардыг учканын санаазында журай сокты. Ол оног ойто ло нениг де учун ол тунде темир јолдыг јанына мантап келген тұлкун эске алды. Ол керек дезе ары-бери ајыктап көрди — кийин јанынан ээчий келип јадыры эмеш пе дегенди. Онојдо ок ол тунде сарыѳѳктѳрдин устинде от-јалбыш ракета сан ѳрѳ космос јаар шунун учканын база сананды. Бойынын бу сан башка санааларын кайкап, ол оны ундырга албаданат. Јол ыраак та болзо, мындыј ѳйдѳ андый немелер керегинде санаарга јарабас...

Јојконду Ејигей бойынын тенкек Каранарынын устине отурып, Ана-Бейитке барган јолдыг уузын баштап баратты. Каранар јангы-јангы ла эди изип, чѳйѳ јелишле ичкери эрчимдѳ барып јатты. Малды билер кижиге Каранар анчада ла јелиште јараш көрунетен. Тѳѳнин бажы онын коркок чорго ошкош мойнынын бажында, бийикте, омок ло кыймыгы јок јѳзѳл барадар, онын узун ла бек учуктарлу сандары кейди кайчылап, јерди јаан алтамдарла кемјип барадар. Ејигей оркѳштѳрдин ортозында бек ле быжу, энту отурды. Каранар албадаш јогынаг јенгил јелип, онын јакарузын сескир будурип турганына Ејигей суунип барадат. Јелиште Ејигейдин тѳжинде медальдар араай шыныражып, кунинг чогына мызылдажып турды. Је мынызы ого чаптык этпей јат.

Онын кийиннен ары прицепту «Беларусь» мантап баратты. Кабинада јит тракторист уулдын, Калибектин, јанында Сабитжан отурды. Кече энјирде ол тыныда ичип ијген. Бораилынын улузына радио ажыра улусты башкарар ѳй келери јанынаг кей куучындар айткан, оног до ѳскѳ јѳзѳл-јѳѳр немелер тоологон, а эмди ун де јок ло карыгып калган барып јатты. Сабитжаннын бажы ары-бери калбагдайт. Ол очкаларын оодып алгај деп, Ејигей чочып баратты. Прицепной тележкада, Казангаптын сѳѳгинин јанында. Анзаданын ѳгѳѳни карыгып калган отурат. Ол кунге кѳстѳри кылбыгып, каа-јаада ары-бери көрѳп салат. Бу неге де турбас аракызак бу учуралда бойын эн ле јакшы јанынаг көргүскен. Бир де уурт аракы ичпеген. Овчо керектерде болужып турган, кайын адазын

уйден чыгарарда ол анчада ла албаданып, оны ийине салып чыгарышкан. Качан Ејигей оны тѳѳѳ учкажып ал деп сураарда, ол мойноп ијген: «Јок — деген, — мен кайын адамнын јанында отурарым, оны калганчы јерине јетире ујдежерим». Мыны Ејигей де, Боранлынын ончо улuzu да јараткан. Атанар алдында ончолорынан кѳп лѳ тын ол ыйлаган. Ол тележканын устине чыгып, ѳлгѳн кижини ороп салган кѳинстен тудунып отурган. «Ајса кем билер, кижн кенете санаа алынып, ичерин таштап ијер? Онызы Ајзада ла балдарына кандый ырыс болбос эди» — деп, керек десе Ејигей де иженип турды.

Бу ээн чѳлдѳ эечий-деечий чубажып барып јаткан кееркемјилѳ кејим-токим салган тѳѳлѳ кижн баштаган, учында экскаваторлу «Беларусь» келип јаткан јорыкты тууразынан кѳргѳн кижн, байла, кайкаар болор. «Беларусьтын» кабиназында Эдильбай ла Жумагали барып јадылар. Негр ошкош кара, је јабызак сынду Жумагали рулды тудуп јат. Ол бу тракторыла јолдо јѳзун-башка иштер эди турсан. Боранлы-Јоткондуга келгенинен бери удабаган, ол мында узак чыдажар та јок, озолодо айдарга куч. Ого коштой, онон чик јок бийик Узун Эдильбай, содойып калган отурды. Јолой омор та не де керегинде јилбилѳ куучындажып бараттылар.

Разъездтин начальниги Оспанды билер, кѳгусту кижн деп айдар керек. Ол разъезде ончо бар техниканы сѳѳк јууп барарга берген. Разъездтин јинт начальниги немени ажындыра кѳргѳн эмтир — андый ыраак јерге барары, ого узеери колло јер казары јенил неме эмес, анайда ок ороны терен казар керек, мусульман јангла оны туура база казатаны бар, айдарда энјирге јетире иш божобос.

Озо баштап Јотконду Ејигей онын сѳстѳрин јаратпай отурган. Кижинин орозын колло каспай, экскаваторло канайып казатан. Мындый санаа кижинин бажына канайып киретен. Бу куучын тушта, ол кабактарын јемире кѳруп, алаңзып, Оспанга одоштой отурган. Је Оспан эп-арганы табып, карганга јартап берген:

— Ејике, мен слерге керектѳ неме айдып јадым. Эби јок болбозын деп, озо баштап колло казыгар. Јердин кыртыжын алып ијгер. Онон арыгызын экскаваторло чѳрчеде ле казып ијбей. Сарыѳѳктѳрдѳ јер кату,

торт ло таш ошкош, мыны бойоор билереер. Экскаваторло канча керек, анча кирези тереңжиде казып алараар, ошон колло жазан ийерсеер, туура казарын база колло казып салараар. Мынайда керек капшай будер, жандаган жаннан да кыйа базыш болбос...

Энди сарыбзөктөргө там ла тереңжий киргени сайын Оспанынг айткан жоби чын ла керекту болгонун Ежигей билип баратты. Бойымнын санаама мындый неме канайып кирбеди деп кайкап турды. Ана-Бейитке жеткилеп алза, о кудай болушкай, озор шак ла анайда эдер. Сббк салатан жерден эптү жерди талдап алар, блгбн кижининг бажын үргүлжи Кааба жаар уулап салар, озо баштап прицепте жаткан күректерди алып, жерди колло казар, ошонг экскаваторло оны тереңжидип ийер, оронунг түбиненг туура баратан, казанак дейтен, сббк жадатан жерди, күрекле эптеп казып ийер. Мынайда иш капшай ла жакшы будер.

Бу частарда озор мындый амадулу сарыбзөктөрлө барып жаткандар, бирде тбндөрдннг үстине чыга конуп, бирде элбек кобыларда жоголып калып, ошонг ойто ло элбек жаландардын ыраак учында көрунуп. Ончозынанг озо тбб минген Ежигей, оны ээчий прицептү трактор, прицепти ээчий жаан конгыс ошкош атрак сагалду, узун колду, жер казар сускузып жүктенип алган «Беларусь» кажырап, чакырап барып жатты.

Калганчы катап ыраакта жылыып бараткан разьезд жаар кайа көрүп, Ежигей оныла коштой жорголоп келеткен жеерен сары Жолбарс деп ийтти жагы ла көргөннн коркышту кайкады. Качан бу жеде конуп келди? Көрсбнг оны! Боранлы-Юткондуданг атанар тушта ол көрүнбеген эмес беди. Онын мынайып кылынарын билген болзо, оны күн эртеден буулап салар эди. Күлүктинг сүмелүзүн! Ежигей Каранарга минип, кайдаар да барарга турганын сезип ле ийзе, ол жоголо берер, ошонг жолдо онын жагына жеде конуп келген турар. Бу да учуралда ол торт ло жердин алдынан чыга конуп келгендий болды. Кудай көргөй оны деп Ежигей санады. Оны кайра сүрерге орой болгон, ийгле уружып, ойди камайып зылыитар. Магтап ла жүргей. Жолбарс ээзининг санаа-күүннн сезип ийгендий, тракторды озолоп, Каранарга жедижип, ого коштой желип ийди. Ежигей оны камчызыла кезетти. Ийт ого ажару да эптеди. Орой кезедип турун деген чилеп. Мындый керекке турушпас ол андый ла жаман ба. Жаан көгүстү, желбер

мойынду, чолтык кулактарлу, санаалу көстөрлү Жолбарс деп жеерен ийт бойынын алдынча жараш та, аңгылу да болгон.

Апа-Бейитке барып жадарда, Ејигейдинг санаазына јүзун-базын немелер кирип турды. Јердинг устинен кун гам бийиктей көдүрилип турганын көрүп, өйдиг өткөнин кемјип, бу ла өткөн јадын-јүрүм керетинде сананып баратты. Қазангап ла ол јинт, ийде-күчтү болгон өйлөрин, чынын айтса, бу разъездте олор экү узуги јоктон төс иштерди будуретен ишчилер болгонын, Боранлы-Јоткондуга келген улус узак чыдажып јүрбейтенин, олордын баратанын, келетенин Ејигей эске алынат. Ого ло Қазангапка тыштанар ой до јок болгон, ненин учун дезе, кууниг бар ба айса јок по, је разъездте оичо бар иштерди экүдег экү будурерге келишкен. Эмди оны угуза айдарга да эби јок. Јинт улус олорды угуп, каткырып жадылар: карган тенектер, јүрүмдерин уреп алган. А неге болуп? Айла чындап та неге болуп? Је, байла, неге де болуп.

Бир катап јолды туй алып ийген күрттерди арчып, эки кун колго амыр бербей тунду-тушту иштегендер. Тунде јолды отторыла жарытсын деп, паровоз экелгендер. А кар жаап јат, шуурган шуурып, куйун куйулып јат. Јолдын бир јанын арутап турганчан, экинчи јанын туй күрттеп ийер. А соокты соок деп айдып болбозын, ол коркышту неме, јүзинг, колдорын тиже берер. Паровозко чыга конуп, бир беш минутка јылынып аларын, оног ойто ло ол узуги јок каргышту ишти эдеринг. Паровозтын бойын көлөсөлөринин устине чыгара туй шуурып салган. Болужарга келген ишчилердинг учүзи экинчи күнде јүргүлей бергендер. Сары-өзөктөрдө јүрүмди каргап, талап баргандар. Бис арестанттар эмезис дешкен, түрмеде де уйуктаарга ой берип жадылар. Онойып айдала, јүргүлей берген, а эртезинде, качан поездтерге јол ачыларда, олор өдүп јаткан поездтег сыгыргандар:

— Эй, алдамыш-тенектер, ме, тиштеп ал!

Олор Қазангапла кожо ол күртти јолдог јайладар тушта согушкандар, је мынызы бу удурумга ишке келген немелердинг талаганынан эмес. Эйе, андый неме болгон. Тунде чыдал чыгып, иштеерге сурскей күч боло берген. Кар жааган, салкын дезе торт ло калју ийт чилеп, оичо јанынан тыдалап турган. Салкыннаг јажынар јер јок. Паровоз буузын буркурадып јат,

онон жылу эмес, жагыс ла туман. Кӱстӱри дезе кара-
нуйды јук арайдаң жарыдып јат. Качан уч кижѝ јургу-
лей берердс, ол Казангапла кожо карды сууреткишке
салып, тӱӱлӱрлӱ тарткандар. Эки тӱӱни сууреткишке
јегип салган. Олор ичкери баспай јат, бу карлу јот-
кондо олорго база соок ло куч. Јолдон туура јерде
кар тӱшкӱ једип јат. Казангап тӱӱлӱрдинг эриндери-
нег тудуп, ичкери чиректеп турган. Ејигей дезе оло-
ды бастырарга кийининг камчыла чыбыктаган. Мы-
найып олор тун ортозына јетире иштегендер. Онон
тӱӱлӱр кардын устине жыгыла бергендер, кыймык та
јок, ӱтүрзег ӱтүр. Чыдал чыккан. Нени эдер? Салкып,
щуурган божогончо ишти токтодор керек. Олор сал-
кыннан јажынып, паровозтын јанында тургандар.

— Болор, Казеке, паровозко чыгалы, онон айдын-
кунинг аайы огдоло берзе, кӱргӱй — деп, Ејигей то-
нуп калган меелейлерин бой-бойына согуштырып,
айткан.

— Айдын-кунинг ајалгазы кандый болгон, андый
ла болор. Бу јол арчыыр иш — тунгей ле бистинг иш.
Күрекле арчыйлы, мынайда турар учурыс јок.

— Бис не, кижѝ эмезис пе?

— Кижѝ! Бӱрүлер ле ӱскӱ дӱ андар ичеендерине
јажынгылап калган.

— Ах, шилемир! — деп, Ејигей калјуурган. — Сеге
кижѝ ӱлзӱ дӱ карам эмес, бойыг мында ӱл! — Ол Ка-
зангаптын јаагына кыч берип ијген.

Мында согуш башталган, эриндерин јара беришкен.
Мыны карын паровозто отурган кочегар кӱрүп ијеле,
онон туже секирип, олоды эки башка айрыган.

Казангап бат кандый кижѝ болгон. Эмди андый
улус табылбас. Калганчызын јуурга апарып јадыс.
Оны јердин алдына јажырып саларыс, калганчыда
«аминь» деп айдып койорыс. Ол ло!

Ол керегинде сананып, Јотконду Ејигей мургуулдин
јарымдай ундылып калган сӱстӱрин кимиренип, оло-
ды канайда ээчий-деечий ајдатанып эске алынып ба-
радат. Кудайга ијген санаа ого једер учурлу, ненин
учун дезе, жагыс ла ол, кем де билбес ле кемге де кӱ-
рүнбес кайракан кижининг ӱлүмге јӱпсинбезин, неме-
нинг башталарын ла божоорын, јурумди ле ӱлүмди
јӱптӱштирип јат. Ого ло болуп, улус, байла, мургуул-
динг сӱстӱрин тапкан. Канайып та кыйгызан, кудайга
јетпес, канайып та суразан, ол укпас, кижини ӱлӱр

элип нениг учун жайаган. Телекей тѳзѳлѳрдѳн ала, кижѳ будердег ала, мындый немеге жѳсѳнбей, учында жѳсѳнѳп жат. Ол ло кундердег бери кудайдын сѳстѳри кубулбай артып калган, ондо айдылганы — тегин жерге комыдаба, калактаба, кижѳ андый болуп жайалган. Ол сѳстѳр мунжылдардын туркунына жаранып, алтын чылап уурлап калган. Тирѳ кижѳ ѳлгѳн кижѳнинн жанына айдатап калганчынын калганчы сѳзн ѳл болор. Јагдаган жаг андый.

Ак-жарыкта кудай бар, та жок, оны кем де билбес, же кижѳ тунгей ле оног камааны жогынан, качан ѳй келзе, оны эске алынар, мышызы кандый да эби жок деп, ол сананып баратты. Кудайга бутпес кижѳ жагыс ла бажы оорыза оны эске алынар деп, байла, тегиндѳ эмес айдылган. Андый ба айса андый эмес пе, же кудайдын мѳргѳулдѳ сѳстѳрин билер керек.

Тракторлордо отурган бойынын жинт нѳкѳрлѳри жаар кѳрѳп, олордын бирѳзи де кандый да мѳргѳул жаг билбес деп, Јотконду Ејигей ичинде акту куунинен санааркап баратты. Олор бой-бойынын сѳѳктѳрин канайып жуур? Ургулјиге јѳре берген кижѳнинн кийнинен олор кандый сѳстѳр айдар? «Бис сени ундыбазыс, нѳкѳр?» Айса оног ѳскѳ кандый бир эш-кереги жок неме айдар?

Бир катап ого областной городто сѳѳк жуурында туржарга келишкен. Мыны Јотконду Ејигей кайкап жоргон: сѳѳк жууйтан жерде та жууп болуп турган, та не, же јада калган кижѳнинн межигининн жанына тургулап алала, чаазыннан сѳстѳр кычырып, ончолоры бир тунгей немелер айдып тургандар -- ол кайда јѳрген, пени эткен, кандый јамыда турган, кандый јамылула кожо иштеген, оног ѳлгѳн кижѳнинн кѳмѳп, музыка ойнодып, сѳѳктинн устинне чечектердег чогул салгандар. Мѳргѳулдин сѳстѳринде айдылган чылап, олордын бирѳзи де ѳлѳм керегинде айтпаган. Кижѳининн јѳрумѳи чактан чакка бирде ѳзѳп, бирде јылыыйп, узѳктелип ичкери барып жат. Былардын куучындарынан укса бу ѳйгѳ јетире кем де ѳлѳѳгѳн лѳ мынан ары кем де ѳлѳѳс учурлу. Ырызы жок немелер, олордо ѳлѳм де жок! Кѳк тѳгѳн неме айдып тургандар: «Ол ѳлѳми јокко ыраган!»

Ејигей бу јерлерди јакшы билетен. Ого ѳзеери Јотконду Каранардын устинен, бийиктен, ичкери элкемдердин ыраактары иле кѳрѳнѳп турган. Ол сарыѳзѳк-

тор ажыра Ана-Бейитке жолды аргалу ла болзо, чике тударга албаданып турды. Жаңыс ла тракторлор тапчы, кызык жуукаларга кептелбени деп, ол жолдон ары-бери кыйат.

Ончозы сананган санаа аайынча барып жат. Түрген де эмес, араай да эмес, же жолдын учунчи улузин одо бердилер. Жотконду Каранар ээзинин билдирер-билдирбес жакарузын сезип, арырын билбес чойдо желишле барып жатты. Онын кийининен ары прицепту трактор таркырайт, прицепти ээчий «Беларусь» тонкондоп баратты.

Ондый да болзо, оларды ажиыдыра коруп болбосо сананбаган буудак сакаган деп айдар керек. Ол кандый да сан башка угулып та турган болзо, Сары-Озбекто космодромдо болуп турган немелерле ол колбулу болгон...

...Бу часта авианосец «Конвенция» бойынын жеринде, Алеут ортолыклардын туштук жанында, Владивосток ло Сан-Францисконун чип-чике тал-ортозында, Тымк тегистин бойында турган.

Тегиште кунинг аайы жакшы. Туштин баштапкы жарымында учу-куйузы жок суу-талайдын устинде кун жаркынду чалыган. Кейде кандый-кандый кубулталар болорынын темдеги де корунбей турган.

Авианосецтин бойында ончо службалар чочыдулу айалгада, кандый да жеткерге белеп, самолеттор учуп чыгарга белеп, ич жанында жеткер жок болорынын ишчилери кандый ла айалгага белеп, а эбире дезе кандый да жеткердин шылтагы жок. Шылтак космостун ары жанында керектерле колбулу.

Агашту Тос деп планетадан паритет-космонавттардын «Трамплин» деп орбита ажыра «Конвенцияга» ийген баштапкы жетирулери башкаларынын Тос жеринде анылу комиссиялардын члепдерин айдары жок чочыткан ла кайкаткан. Манзарышту чочыш айдары жок тын болгон учун эки ороонун чыгартылу улузы эки башка бблинип, бу айалганы шуужер, кажызы ла бойынын жылбулерин кичеер, жаңыс ла онын кийининде жаңыс жерге жуулыжып, текши айалганы корор дешкендер.

Агашту Тос деп планетада жердегизинен башка цивилизация барын ачканы керегинде эмди тура теле-

кей билбес болгон. Бу кижиликтин историзында кайкамчылу неме. Керек дезе эки ороонун башкарулары мыны жаан жажыт ажыра билетен де болзо, онын ары не болуп турганын озор билбес болгон. Жаан учурлу комиссиялардын нени айдарын сакып тургандар. Авианосецтин бастыра бойында жоп жогынап бойынын жеринен кемнин де туура барар учуры жок болгон. Бу жаанын кату режим тургузылган. Мындай ээжи-режимге учаачылар база багып турган. Кем де, кандай да шылтактан улам керептен барар жагы жок. Онойдо ок кандай да кереп «Конвенцияга» бежен беристеден жуук жууктабас учурлу. Тенгистин бу болугинин устие учкан самолеттор авианосецке уч жус километр жууктабай, учужын оксортуп, онын тууралап учуп тургандар.

Айдарда, текши жуунды узуп ийгендер, кажы ла комиссия бойынын кожобашкараачызыла кожо «Деминург» деп программа аайынча 1-2 ле 2-1 паритет-космонавттардын наукага жарты жок Агашту Таш деп планетадан ийген жетирулерин шуужип тургандар.

Олордын состори санаа жетпес астрономический ыраактардан келип турды:

«Угыгар, угыгар!

Бис Јерге трансгалактический жетирулер ийип турубыс!

Јердеги улус билбес немелердин учурын јартаарга куч. Андый да болзо, коп неме биске текши, жуук.

Озор кизи кеберлу тындулар, јартын айтса, бис ле ошкош улус! Айлаткышта эволюцияга ура! Мында да бисте ошкош эволюция одуп, кизи буткен болуптыр! Бу окко планетанын улусы сурекеј јараш! Чырайлары курег, чачтары чанкыр, костори ошкы-јажыл, кирбиктери койу ла ак.

Качан озор бистин орбитальный станцияга јолой туруп ийерде, олордын скафандрлар откуре јарып турганын бис коруп ийгенис. Озор бойынын керебинин кознокторинен кулумзиренгилеп, бисти бойына кычыргандар.

Бис бир цивилизациядан экинчи цивилизацияга алтап ийгенис. Јартап айтса, бир јурумнен экинчи јурумге.

Олордын учар аппараты жарыктын тургениле учуп јат, ичинде дезе онын учуп баратканы билдирбес, мынайып бис ойдин агынын одуп, Айлаткыштын туби јаар јуруп калдыбыс. Бистин баштапкы ла кайкап

кӱргӱн немебис, биске сақыбаган јанынаг јегилте эжелген неме, ол космосто немениг бескези јылыјатан айалга мында јок эmdir. Мындый немеге олоp канайып јединген, эмди тура јартап болбой турубыс. Орус ла английский сӱстӱрди булгап, олоp баштапкы эрмекти айттылар: «Вел ком бистинг Јылдыс!» Ол тушта бис бир эмеш ајарынкай ла сескир болзобыс, бой-бойыстыг санааларысты билижип туратап эмтирибис деп билип ийгенис. Бу чанкыр чачту кижилер эки метрге јуук бийик сынду болгондор — олоp бежу, торт эр кижиле бир уй кижиле. Уй кижиле сыныла эмес, уй кижининг тыш будумиле, оног терезининг агыла ағыланып турган. Чанкыр чачту агаштӱштӱлер ончозы бистинг тундук арабтар ошкош кӱрег куу чырайлу. Баштапкы ла минуттардан ала бис олорго буде бергенис.

Олордын учузи — учар аппараттыг летчиктери, а эр кижиле уй кижиле Јердеги јуртаган албатылардын тилдерин билер. Ончозынаг озо олоp экӱ космосто радиосигналдарды тудуп, олорды аайлап, орус ла еглиш (английский) тилдердинг учурын билип, баштапкы сӱзлик тургускандар. Биске туштажып турар тушта олоp эки јарым мунг сӱстӱрдинг ле терминдердинг учурын билип турар болгондор. Оныла тузаланып бис куучындажып баштаганис. Олоp бойлоры ортодо бис ондоп болбоѳ тилле куучындажып јадылар, мынзы јарт, је эрмектинг кӱрмелгези испан тилге јуук.

«Паритеттен» ырап барганыстап ала он бир час ӱткӱн сонгында бис Кун элкеминен ырай бергенис.

ӱскӱ жылдыстардын элкемдерине киргенис билдирбей калган, ол не ле де ағыланбай турган. Јылдыстарлу, планеталарлу космический айандар кайда ла тӱней. Је ичкерин алдыста (байла, бу ӱйдӱ ӱскӱ системаныг туружы мындый болгон) табынча оошкы тагдак јарып келеткен. Ол тагдак там ла элбеп, учы јок элкемдерди јарыдып баштаган. Мынайып бис бир канча планеталардын јаныла ӱдӱ конгонис, олордын бир јандары јарык, экинчи јандары карагуй болгон. Тоозы јок Кундер ле Айлар кӱргӱдийде кӱрӱнип ыраган.

Бис туннен чыгып, тӱшке кирип јатканис. Оног кенете кӱс кылбыгар ла ару јарыкка кире конгонис, ол улу ла јаан ийделу Куннен келип турган эmdir.

— Бистинг галактика! Биске бистинг Кунис јарыдып јат! Удабас бистинг Агашту Тӱш кӱрунип келер! — деп, тилмешчи уй кижиле јарлады.

Чындап та, кемжи болбос жаны космический эл-кемдердин бийигинде бис жаны Кунди көрүп ийгенис, оны олор Жарыдаачы деп адап жадылар. Бойынын жарыгыла, жааныла Жарыдаачы бистин куннен жаап. Агашту Тош деп планетада тун ле туштин узуну жирме сегис час болгоны бу жарыдаачыдан камаанду деп бис билип алганыс, ого узеери бу телекейде геобиологический айалга бистин телекейдегизинен башказын жартаарга умзанып турубыс.

Je мыны ончозын бис теренжиде келер жетирулерде айдарыс эмезе «Паритетке» жанып келзебис жартаарыбыс, а эмди тура чала-была эн жаан учурлу немелер керегинде. Бийиктег көрзө, Агашту Тош деп планета бистин Жерге түнгей. Оны эбире, Жерди эбире чилеп, кей ороп салган. Планетаны көрзин деп амадап, агаштөштүлөр оны эбире учкандар, беш-алты мун метр бийиктег көрзө, кайкамчылу жараш: кырлар, сындар, жарык жажыл төндөр, олордын ортозында суулар, көлдөр, талайлар, планетанын төбөзинде ле түбинде, туура жерлеринде, айдары жок жаап, эн чөлдөр, ондо тобракту жоткондор айланыжып жат. Je бисти эн ле коркышту кайкаткан неме олордын городторы ла журттары. Мынан көргөндө, агаштөштүлөр городтор тударында сүрекей жаан жедимдерге жединген эмтир. Чанкыр чачту улустын планетазында туткан тудумдарга көрө, Манхатан не де эмес, тундештирип те болбозын.

Агаштөштүлөр бойлоры Айлаткыш элкемдеринде анылу билим-санаалу тындар деп бис бодоп турубыс. Олордын үй улузы балазын ичине он бир айдын туркунына алып жүрет. Олордын жүрүмү де узак, ол жүрүмди онон ары там узадар деген төс амадула олор жүрүп жадылар. Орто тооло кажы ла кижин жус, жус бежен жаш жажайт, олордын ортозында эки де жус жаш жажап тургандары бар. Ол планетада он миллиардтан көп агаштөштүлөр журтап жат.

Бис эмди тура чанкыр чачту улустын жүрүмунин жедимдери керегинде толо айдып болбозыбыс. Онын учун эн кайкамчылу немелер керегинде жетиредис.

Олор куннен, чикезин айтса улу Жарыдаачызынан, изүни алып, оны бийик тузалу жылу ла электрический энергияга көчүрүп билер. Бистин суудан алып турган энергиябыстан ол чик жок бийик. Анайда ок олор кейдин тундеги ле туштеги температуралары солынганынан база энергия алып жадылар.

Олор айдын-куннин айалгазын башкарып билер. Качан бис планетаны эбире учуп турарыста, олордын учуп жүрер аппарады булуттарды ла тумандарды кандый да жарыдыш ажыра јоголтып турган. Олор талайлардын ла тенгистердин агындарына, тенгериде кейдин агындарына салтарын јетирер аргалу болгондорын бис билип алганыс. Мындый эп-аргала олор планетанын устинде кейдин чыгын ла јылузын башкарып јадылар. Ого үзеери олор гравитацияны башкарагына база үренип алгандар. Мынызы јылдыстар ортозыла учушта јаан тузалу.

Је олордын алдында коркышту јаан сурак туруп јат, андый немени бис бодозоос, Јердин улузы билбес. Олордо күйгектер болбой јат, ненин учун дезе олор планетанын кейинин айалгазын башкарып билер. Онойдо ок олордын алдында аш-курсакла јеткилденери јанынан сурак турбай јат. Олордын улузы Јердин улузынан эки катап көп тө болзо, кем де торолобой јат. Је планетанын устинде жүрүм жүрерге јарабас эл-кемдер там ла там элбеп турган эмтир. Ондый јерлерде бастыра тынар-тынду немелер өлүп јат. Мыны ич јанынан кургаары деп адап јадылар. Планетаны эбире учуп турарыста, бис Агаштөштин түштүк-күнчыгыш јанында тоозынду јоткондор көргөнис. Планетанын түбинде өлүп турган кандый да коркышту немелердек улам, айса болзо, ол бистин вулканга түней неме, јаныс ла жарылбай, араайынан күйүп јаткан изү, планетанын усти курган, бойынын бүткен будумни јылыитып, өзүмдер өспөс болуп кадып јат. Агаштөштин бу јанында Сахара ошкош кумакту ээн чөл јылдан јылга там ла элбеп, чанкыр чачту улустын жүрүм жүргедий эл-кемдерин там ла там астадып турган болуптыр. Олорго бу эн ле јаан түбек. Олор планетанын түбинде болуп турган немелерди башкараарын эмди тура билбес. Андый да болзо, ич јанынан кургаарын токтодорго, јаан научный ла материальный ииде-күчтерди ууландырып јадылар. Олордын јылдыстарлу тенгеризинде Ай јок, је олор бистин Айда болгондор ло ол керегинде билер. Бистин айда айалга база олордыйына түней болгон болордон айабас деп, олор бодоп јадылар. Андый неме керегинде угала, бис санааркай бергеннис. Айдан Јерге јетире ыраак эмес не. Бис андый туштажуга белен бе? Андый тушташтар ич ле тыш јанында керектерге кандый салтарын јетирер?

Жерде учы-күйүзү жок тартыштардан улам, кижин санаа-укаа жанынан ичкери өзүп болбой турган деп, улус билеп ийбес пе?

Тургуза өйдө Агашту Төштинг илмий ишчилеринин ортосунда текшипланетный дискуссия өдүп жат. Планета тубинен ала недең улам кургап турганынын жажыдын табар, айса учы жок улу Айлаткышта жүрүмдик планета табып, оноор албаты-жонды көчүрүп, жаңы цивилизация төзбөр бб? Кайдаар, кандый планетага олоор көстөрүн салган, эмди тура жарты жок. Андый да болзо, бойынын планетасында олоордунг эмди де миллиондор, миллиондор жылдар жүртаар аргазы бар, же кайкамчылу неме, олоор андый ыраак өйлөр керегинде эмди санаанып жадылар, ого узеери ол сурактынг аайына бугун чыгарга турганы. Канча миллиард улусты тургуза ла өскө планетага көчүрөргө турган чылап. Канайып олоордунг бирусининг де бажына жыду санаа кирбеди: «Бистинг кийинсте өлөн дө өспөзө кайдалык?!» Бис андый неме санаганыс учун уятту боло берген. Олоор текшипланетный экономический жедиминг жаан улунин планетанын ич кургаарын токтодорына ууландырып турганын бис билеп алдыбыс. Олоор жайылып келеткен кургак чөлдөрдунг кырыла канча мун километрге буудак-барьер тудуп, планетаны теренжиде өрүмдеп, оноор изунин жабызадар веществолор уруп, планетанын тубинде ядерный күйүш арайлаар деп ижешип жадылар.

Олоордунг жүрумине өскө дө уур сурактар бары жарт. Кандый ла санаа жарты жокко кыйналып, өдүп болбоско шыралап, ичкери өзөрүп жанынан, жаң-кылык жанынанг терең шуунип жат. Кандый да улу жедимдерге жедингилеген болзо, он миллиардтан артык улус жүртаган обществодо кандый ла уурлар, буудактар болор. Эң де кайкамчылу неме, — олоор бистинг билгенисле государство, — жуу-жепсел, жуу-согуш деп неме билбес. Айса болзо, өткөн ыраак историялык өйлөрдө олоордо государство до, жуу-согуштар да, акча да, ононг до өскө текшилей өзүмдерле колбулу немелер болгон, мыны бис билбей турубус, же бугунги бойынын өзүминде олоор албаннынг жандарын да, государствоны да, жуу-согуштар ажыра тартыжатанын да билбес. Бистинг Жерде учы-күйүзү жок өлүмдү жуу-согуштар керегинде жартаза, олоорго бу, байла, блааш-тартышту суракты

мындый эп-аргала жартайтаны жуулгексу ле коркышту неме деп билдирер болбой?

Олордын бастыра журуми, жердегидийине коро, чек оско билиштерге, бис ондоп болбос айалгаларга то-золголонип жат. Бис бойыстын жерде санааларыс сана-нып уренип калганыс. Олордыйы онын учун биске жарт эмес.

Олордын санаа-кууни текши планетарный болуп калган. Олор бой-бойларынын ортозында кандый бир жоптошпостор болзо, оны качан да жуу-чактын кучиле зайлажар деп сананбас та. Мынанг коргондо, олордын цивилизациязы санаа жургедий айлаткыш элкемдерде энг ле озочыл, энг ле бийик. Олор мындый једимдерге санаа-укаалу немелер жургедий Айлаткыш айандарын-да јалакай болорынын улу учурын кодурип, оны там ла там јарандырып, јангы бийиктерге чыгарган деп айдарга керек. Ол мынанг да ары узуги јок улалып, јаранып барар.

Бис тунейлелбес немени тунейлештирерге турган эмезис. Качан бир ойдо Јерде де журтаган улус мын-дый улу једимдерге јединер, бис эмди де јакшы једим-дерге јединип алганыс, андый да болзо, бистен карык-канду санаалар айрылбай жат. Айса откон ой — ол жуу-чактардын историязы деп бис чек јастыра сана-нып, коркышту булгалышта журуп јадыбыс? Озумнинг бу јолы башталардан ала јастыра болгон эмес пе? Андый болзо, бис кайдаар барып јадыбыс, ол бисти неге экелер? Кижилек бу коркышту јеткерлу айалга-дан айрылар ийде-кучти бойынанг табар аргазы бар ба айса јок по? Јурум-салым биске оско планетада жу-румди корор ло билер арга берди, онын учун бис айры-тейри уур санаалар санаып журубис, кижилек-тинг келер ойн учун коркып јадыс. Олчо ло неменинг јартына јангыс ла жуу-согуштын кучиле чыгар ба. Кос-мический айандардын санаа јетпес ыраактарында оско, кайкамчылу ла јарамыкту журум бар тушта...

Ыраактан ыраак јылдыстарлу, кундерлу айлаткыш-тардын тубинде Јер деп планета барын агаштоштулер билер. Олор Јерде журтаган улусла јангыс ла соныркап таныжарга турган эмес, је олордын шуултезиле болзо, улу санаанын учы јок јенузин билерге, цивилизация-лар ортодо ченемелдер билижерге, мынанг ары санаа-лу тындулардын јылдыстарлу телекейде озумине ајару эдерге амадап јадылар.

Бу янынан оло бистен чик жок ырада коруп жадылар. Айлаткышта эки телекейликтердин билгири, ийде-кучтерин ле аргаларын бириктирип, кижинин, арбуткеннин журумин учу-куйузы жок узундадар деп, оло Жердеги цивилизацияга аяру эдип жадылар. Качан бир кандый ла энергия жогылар, кандый ла планета олор деп оло билип турулар. Оло «ак-жарыктын озумин» миллиард жылдар озолодо коруп, эмдегештен тереңжиде сананып, учу жок айлаткыш телекейде журум откодий айалгалу планеталар табып, ондо журум улалтарынын космологический проекттерин жазап жадылар...

Жарыкты турген учул журер аппараттарыла оло эмди де Жерге жедер аргалу, же олоордын Жердин улузынын жоби жогынан андый неме эдер куундери жок. Оло айттыру жогынан жерге келбес. Туку качаннан бери слерле таныжар куунду болгоныс деп, оло билдирте айткандар. Бистин космический станциялар Жерди эбире учарын баштагандарынан бери оло мыны ончозын темдектеп, жолыгыжатан ой жууктап келгенин ле жолыгышка удур оло барар учурлу болгондорун билип тургандар. Оло сурекей лапту белетенгилеп, эпту учуралды сакып жургендер. Ол учурал бистин улубиске келишти, ненин учун дезе бис эки телекейдин талортозында, орбитальный станцияда болгоныс...

Олоордын планетазында бистин болгоныс олоорго кайкамчылу солун болгоны жарт. Мышыла колбой кей ажыра буткул планета улус бир уула корор коркышту жаан берилтелер болгон. Андый берилтелер жаан, текшипланетный байрамдарда болуп жат. Бисти эбире жарып турган кейде бистен мундар-мундар километр ыраакта улустын чырайларын, олоорды эбире ончо немелерди, чек ле жаныста чылап коруп турганыс, оло бисти база жуук жанында чылап коруп тургандар. Бис бой-бойыска удур коружип, каткырыжып, колдорыстан тудужып, суунчилу куучындажып турганыс. Чып ла чын коштой турган чылап. Оло жараш ла башка-башка. Керек дезе чанкыр чачтары да тунгей эмес. Жарык кок чанкырдан карануй кок чанкырга жетире. Карган улустын чачы база ла бистин каргандардын чачы чылап кажайатан эмтир. Олоордын чырай-кеби база башка, ненин учун дезе эки башка кеберлу улустан буткен албаты-жон болгодый.

Мыны ончозын ла оло до окко кайкамчылу неме-

лер керегинде бис «Паритетке» эмезе Жердин бойына келзебис куучындап берерис. А эмди эн ле тӱс керектер жанынан жетирип турубыс. Агаштӱштӱлер бисти «Паритет» ажыра Жердин улузына олоп Жерди кӱрӱр куунду болгондоры керегинде жетиригер деп сурагандар. Кандый ӱйдӱ тушсин дешсе, андый ӱйдӱ тужерис дешкен. Ол ӱйлӱргӱ жетире олоп жылдыстар ортозында жӱрер станция тудары керегинде сурак тургузып жадылар. Баштапкы туштажулар андый станцияларда болор учурлу. Кийинде, эки галактиканын ортозында, ары-бери, удур-тедир жорыкташтар башталза, ол ӱделик станция болуп турар. Бис олордын сурагын слерге жетирер болгоныс. Мыныла колбой бисти чек ӱскӱ немелер санааркадып туру.

Бис, Жерде журтаган улус, ӱскӱ планетанын улузыла туштажарга белеп бе? Бистин санаа-куунибис, ӱзүмис ондый туштажуны бийик ондоп болор бо? Бис башка-башка жаткан ла бойы-бойысты ондожып болбой турган албатылар буткул кижиликтин, Жер планетанын, адынан туштажуда бирлик болор аргабыс бар ба? Атааркаштан ла бойын бийик кӱдуринништег улам Жер ӱстинде чаксыраш, ӱштӱжӱ башталбазын деп, бу сурактыг аайына жагыс ла ООН чыксын деп, ончогорды жайнап сурап турубыс. Кандый ла немени токтодып салар жагла бу учуралда тузаланбазын деп, бис база сурап турубыс. Ондый жагды удурумга да болзо, токтодып салар керек. Ондый немелер керегинде санаарга биске уур ла ачу, ненин учун дезе бис айдып болбос ыраакта, ӱскӱ галактикада жӱрүп жадыбыс, же бис тӱгей ле Жердин улузы, бис ондо журтаган улустын кылык-жагып сӱрекей жакшы билерис.

Калганчыда бойыстын бу кылыгыс керегинде база катап айдарга турубыс. Орбитальный станциядан бистин жылыып калганыстан улам кандый куучындар болгонын, кандый кайкаштар ла туура салбас керектер эдилгенин бис билип турубыс. Слерге мындый чочыдулу сандыраш эткениске бойыс эпюксынып жӱрубис. Телекейлик жӱрүмде качан да болбогон мындый учуралды бистин тузаланбас учурыбыс жок болгон. Бис бойыстын жӱрумисте мындый улу керектен канайып мойнойтоныс. Ого ӱзеери мойноор до жагыбыс жок болгон. Бис кандый да кату ээжиде жӱрген улус болзобис, жаан ла агару керекке болуп, ол ээжини буспас аргабыс жок болгон.

Бу ончозы бистинг уйадыста болгой, бисти жерлештерис кату кезеткей. Же ол керегинде эмди тура ундып салыгар. Бис слерге эмдиге јетире јарт эмес галактический системадан темдек ийип турубыс. Бис Айлаткыштын тубинег табыш ийип јадыбыс. Чанкыр чачту агаштөштүлер эмдиги ойдинг улу цивилизациязын төзөчилер. Олорло тушташсабыс бистинг бастыра јүрүмисте төзинен ала кубулталар болор, кижиликтин салымы база ончо јанынаг өскөрөр. Бис озо ло баштап Јеристин јилбузине ајару эдип, андый туштажуга удура барып болорыс па?..

Өскө планетанын улузы биске кандый да јеткер экелбей јат. Кандый да болзо, биске андый деп көрунди. Же олордын ченемелин бойыска алынып, бис јүрүмисте коркышту јаап кубулталар эдер аргалу болор эдибис. Элден ле озо эбире јердег энергия табарына, јуу-јепсел, албап ла өлүм-чак јогынаг јадарына уренип алар эдибис. Калганчы сөстөр слерге кайкамчыл угулар болор, же бис бийик көдүринилу будумјилеп турубыс. Агаштөштүде јүрүмниг ээжизи шак мынайда тургузылган деп, олор ончо јанынаг бийик билиштерге јединген деп, олордын јуртаган планетазы бойынын геобиологический бескезиле бистинг Јер планетага түнгей деп. Олор космический, галактический айлаткыштарда бийик јүрүмниг санаа-кууниле башкарынып, Јер планетада јуртаган санаа-укаа аайынча олорго карындаш улусла таныжып аларга куунизеп турулар. Андый туштажулар эки јанына керекту болзо.

Өскө телекейде, өскө Кунниг јапында бүткен цивилизацияны кайкап, оныла јилбиркеп тура, бис төрөл Јериске капшай јанып келерге, бистинг Галактикадан өскө Галактикада планета керегинде ончо солунды Јердинг улузына куучындап берерге амадап турубыс.

Бис бу радиокөлбуны өткүргенинен ала јирме сегис час, Јердинг ойиле болзо, бир кун өткөн бажында, «Паритет» деп станцияга учарга турубыс. «Паритетке» једип барада, бис башкараарынын Төс јеринин јакарузын сакыырыс.

Эмди тура јакшы болзын. Бистинг Кунду-Айлу айлаткышка учуп барардаг озо, једип барар ойибис керегинде «Паритетке» јетирип ийерибис.

Мында бис Агашту Тош деп планетадан баштапкы јетирубисти божодып турубыс. Келер туштажуга јети-

ре јакшы болзып. Билелериске эзен айдыгар деп сүре-
кей сурап турубис. Олор бис учун санааркабазын...

Паритет-космонавт 1-2.

Паритет-космонавт 2-1.

«Паритетте» болгон кайкамчылу учуралды шуужер-
ге аңылу чыгартылу комиссиялар авианосец «Конвен-
циянын» бортында эки башка бөлинип јуундайла, өскө
планетадан келген јетирулерди башкарулардын эң
бийик башчыларыла шуужерге учуп ийгендер. Ави-
носецтин палубазынан бир самолет көдурилип, Сан-
Франциско јаар учкан, тоолу минуттардын бажында
экинчи самолет көдурилип, Владивосток јаар ууланган.

Авианосец «Конвенция» Алеут ортолыклардын туш-
тук јанында, Тымк теңистин бойында, бойынын јаан-
тайын туратан јеринде турган... Авианосецте кату
ээжилер болгон. Кажы ла кижии бойынын керегин эт-
кен, кандый ла јеткерге белен болгон... Ончолоры ун-
чугышпай јургендер.

*Бу талаларда поездтер кунчыгыштан кунбадышка ла
кунбадыштан кунчыгышка барып јадылар...*

*Темир јолдын эки јанында учы-куйузы јок улу элкем-
дер, Сары-Өзөктөр, сары чөлдөрдин Орто јерлери јаны-
лып барган јадат.*

Ана-Бейитке једер јолдын учинчи үлүзин өдө берди-
лер. Јердин устинен кун турген өрө көдурилип, эмди
сарыөзөктөрдин устинде кыймык јок тым тура берди.
Туштин јылузы келди. Ол эбире чөлди табынча изи-
дип баштады.

Бирде часына көрүп, бирде кунге көрүп, бирде ич-
кери јайылып барган чөл-јаланды ајыктап, ончозы
сананган аайынча барып јат деп, Јотконду Ејигей
темдектеп салып, барып јатты. Ол азыйда ок чылап,
ончозынан озо төөзин јелдирип баратты. Онын кийин-
нен ары прицепту трактор, оны ээчий «Беларусь», эң
учында, чала тууразында Жолбарс деп сары ийт ба-
рып јадат.

«Кижии деп неменин бажы бир де элеске санапбай
јүрбес неме туру не. Бу күрүми мындый јанду болуп
бүткен неме турбай. Сананар куунниг бар ба айса јок
по, је өлөрдин өлгөчө, санааларды ээчий санаалар
келли турар!» — деп, Ејигей каткырымзып, јолдо үзү-

гч јоктон јузун ле базын немелер керегинде сананып баратканын темдектейт. Талайдың толкулары чылап, санаалар ээчий-деечий келип јат. Уулчак тужында ол Арал талайдың јарадына келип, салкынду кундерде талайда ак јалдарлу толкулар көдурилип, ээчий-деечий јаратка келип согулып, жылыып туратаңдарын көрүп туратан. Бу узуги јок кыймыгуда толкулар кенете өзүп, онојдо ок кенете өчүп туратаңдар. Уулчак ол тушта чайка куш болуп кубулып, агарган толкулардың устиле учуп, улу суу-талайдың чырайын, бүдүмин көрөргө сүрекей кууңзеп туратан.

Сарыөзөктөрдүн кус алдында айдары јок јаан, айаң элкемдери, чөйө јелип бараткан Каранардың јелижи Јотконду Ејигейге јолой саң башка санаалар сананар куун экелип турды. Узун јолдор ло бир аай барып јаткан јорык ого андый эске алынышту айалга төзөп турган болгодый. Каранар мындый ыраак јорыкта, сыр јелиште, эди изип, териле кожо ачу коломсогы жытанып баштады. Ол жыт төбөннн мойнынаң тумчукка јаба согул турды. «Је, је, — деп, Ејигей маказырап каткырымзыды, — айдарда сен бастыра бойың самың! Эки будың ортозы база улуш, көбүк! Ух, јерлик казыраң, айгыр таңма! Сен жытту-танду неме!»

Өткөн күндер, качан Қазангап ийде-чакту ла эзен-амыр тушта тушташтар, эткен иштер Ејигейдин санаазына толуп келерде, ого кандый да карыкчалду боло берди. Мүргүүлду сөстөр до болушпай јат. Ол сөстөрдн канайып та катап-катап шымыранып турза, ойгонып келген оору-сысты канайып та ойто көмө базарга чырмайып турза, мынаң кичинек те туза болбой јат. Јуректин сыстап турганын не деп айдар. Јотконду Ејигейдин куун-санаазы урелип, тегин де сайгак чөйө јелишле барып јаткан төбөннн мыкынына тебил, фуражказын көстөрине тунзүйте кийип, кийнинен келип јаткан тракторго кайра да көрбөй барып јатты. Кийнимнен ары јортуп барлагай, артлабас болбой, јалаң јинт улус канай калатан эди база, ологго мениң карыкчал санааларым не керек, ол туку удап калган немени ол керек десе уйине де айтпаган. Оны жаңыс Қазангап билетен болгон. Оның ол тушта айткан ойгор ло ак-чек сөстөри эмдиге јетире ундылбай јат. Жаңыс ла ол ујаттын јаргызын чын эдип билетен, оноң башка Ејигей Боранлы-Јотконду деп разъездти туку качан таштап ийбей...

Ол жылда, бежен бир жылдын сыраңай учында, кышкыда, разъездке бир биле көчүп келген. Эки уулчакту эмеген-өбөгөн улус. Жаан уулчагы, Даул, беш жашту, кичузи уч жашту. Кичу уулдын ады Эрмек. А Абуталип Куттыбаев бойы Ејигейге кубарлаш. Ол јуудан озо, чек јаш уул тушта, аулда уредучи болуп иштеген, оңон төртөн бир жылда, јуу баштала ла берерде, оны фронтко алгандар. Айдарда, ол Зарипала кожо јуунын кийинде айылду-јуртту болгон эмтир. Зарипа разъездке келердег озо база баштапкы класстардын уредучизи болуп иштеген. А салым дезе оморды бери, сарыбөктөргө, Бораңлы-Јоткондуга, ийде салып ийген.

Олор ээн сарыбөктөргө јакшы јүрүмнен келген эмези тургуза ла јарт көрүне берген. Абуталип ле Зарипа өскө дө јерлерде ишти талкадый аргалу болгондор. Је, байла, айалга андый болгон туру. Өскө јерге барар арга јок. Олор мында узак чыдашпас, көс лө көргөн јер јаар качкылай берер деп, Боранлынын улузы озо баштап санангандар. Оңдыйлардан да беги Бораңлы-Јоткондуга келип, чыдажып болбой, јүргүлөп калатан эмей. Ејигей де, Қазангап та мынайда санангылап туратан. Андый да болзо, Абуталиптин билезинне оңчо улус ајарулу јалакай болгондор. Керсу ле уредулу улус. Шыралап јүргөн көөркийлер. Эмеген-өбөгөн оңчо лө улус чылап иштеген. Шпалалар јуктеген, јолдог күрттерди јайлаткан. Јолчылардын эткен иштерин олор база эткендер. Је сүрекеј нак, эпту, јакшы биле болгон деп айдар керек. Олордын түбегин неде дезе, Абуталип јуу тужында немецтердин олјозында болгон эмтир. Бу өйлөрдө јуунын-чактын кичегин ырай берген деп айдар керек. Олјодо јүргөн улусты өштүлөр ле садынчактар деп айтпай баргандар. Боранлынын улузы бу јанынан көп сананбай да турган. Је кичи олјодо болгон, оңон не, јуу түңей ле туку качан божогон, Јену база келген. Ол коркышту јуунын-чактын жылдарында улус нени көрбөди деп айдар. Олордын бир кезегин эмдиге јетире ак-јарыктын устинде шыралап јүрүлөр. Олүмнин сүлтерин улусты истегенче... Онын учун Боранлынын улузы јангы келген ишчилерге көп сурактар бербей тургандар. Улустын санаа-күүнин не шыркалаар, олор тегин де шыра көргөн болгодый.

Бир канча өйдүн бажында канайып та билдирбезинен Абуталип ле Ејигей најылар боло бергендер. Ол

санаалу кижн болгон. Абуталип кандый да уур айалгада жүрзе, урелбей, жабызабай жүргени Ејигейге јарап турган. Ол бойын бек тудунын, салымына да комыдабай јат. Ак-јарыкта јурум кандый, андый ла болотон туру, ого ајару этпес арга јок. Онын улүзине-келишкен салымды ол ондоп жүрген болгодый. Онын үйи Зарипа база ла андый санаалу жүрген ошкош. Олор бу уур јурумнен айрылып болбосторын билип, бой-бойына сурекеј кару јүрер болгондор. Олор мындыј карузышла бой-бойлорын корулап, ойдн казыр салкындарынан балдарын ыжыктај алып жүргендер деп, Ејигей кийинде ондоп ијген. Анчада ла Абуталип. Ол билезинен туура бир де күн јүрүп болбойтон. Балдары, уулчактары — көксинин каны, көзинин оды. Кажы ла бош минутта уулчактарына ајару эдер. Олорды бичикке үредер, олорго јүзүн-башка чөрчөктөр, табыш-кактар айдар, бойы сананып тапкан ойындар көргүзөр. Олор ишке барганда озо баштап балдарын барак-турада јангыскандыра арттырып туратандар. Је Укубала мыны канайып токыналу көрзин, ол уулчактарды айлына экелетен. Јаңы көчүп келген улустын туразына, јадын-јүрумине көрө, Ејигейдин айлы-јурты јылу да, јеткилдү де болгон эмей. Мындыј айалга олордын эки билезин јуукташтырган. Ол јылдарда Ејигейдин ле Абуталиптин балдары, Ејигейдин эки кызычагы ла Абуталиптин эки уулчагы кубарлаш немелер болгон.

Бир катап иштин кийинде Абуталип балдарын апарарга кирип јүреле айткан:

— Мындыј болзын, Ејигей, мен сенин кызыкчактарыңды бойымнын уулчактарымла кожо үредейин. Эңирде эдер неме јок учун, мен балдарла уружып јадым. Олор тегин де кожо ойноп, үрениже берген. Туште олор слерде болзын, эңирде дезе — бисте. Мен ненин учун мынайда айдып жадым? Бу туура, аалга јерде јурум јокту, калас, шак онын учун балдарды јазап үредер керек. Эмди андый ойлөр келип јат, качан үредүге јаштаң ала темигер керек. Эмдиги бу тырмакча бала азыйда је ле деген уулдын билери кирезин билер учурлу. Онон башка јаан үредү алып болбозын.

Абуталиптин мындыј чырмайыжын Ејигей учына јетире јангыс ла кийинде, качан түбек келерде, аайлаган. Ол тушта Абуталип мындыј ишти этпес аргазы јок болгонын ол билип ијген. Боранлынын айалгазында балдарына артык ол нени берер? Ол балдарына

көпти берерге, көпти айдың саларга, олардын санаа-зында артып каларга мендеген ле балдарынын жүрүминде өлбөй артып каларга амадаган. Эңирде иштег жангылап келеле, Абуталип ле Зарипа бойлорынын ла Ејигейдин балдарын уредип баштайтан. Бу школ бо айса детсад ба аайлу неме болгон. Балдар буква-ларла таныжып, үйелеп те болзо кычырып, кем јакшы жураар деп мөрөйлөжип, ойноп туратандар. Ада-энези ологго бичиктер кычыратан, ологло кожо јангы кожондор кожондоп урешетен. Мыны көрөггө сурекеј јилбилу болгон учун, Ејигей бойы да суре ле Абуталиптин айлына кирип, уреду де, ойын да кандый эпту өдүп турганын кайкап отуратан. Укубала да кандый да шылтак табып, кире конуп келетен, онызы кызычактарын көрүп ийерге јургени эмей. Јотконду Ејигейдин јүреги јажыйтан, санаа-кууни јарыйтан. Уредулу улус бат кандый болуп јат! Уредучилер! Олор балдарды уреди тургандарын көрөггө кандый јараш! Бойлоры јаан да улус болзо, кезикте чек ле балдар ошкош боло берер. Мындыј энирлерде Ејигей ологго чаптык этпей тууразында, толыкта тым отуратан. А келген тарый бозогоны ажыра алтап, бөркни уштыйтан:

— Јакшылар ба! Слердин бејинчи үренчигеер балдардын садына једип келди.

Онын бу келиштерине балдар да темиге берген. Кызычактары ырысту болгон. Адазын көрүп ийеле, олог чырмайып туратандар. Эңирде балдарга јылу болзын деп, Ејигей ле Укубала элижип-селижип печкеге от салатандар.

Ол јылда Боранлы-Јоткондуда мындыј биле јуртаган. Қижн кайкаар неме, непинг де учун ондый улустыг јүрүми ырысту болбос.

Абуталип Қуттыбаевтин тубеги јангыс ла немецтердин олјозында болгонында эмес, та бойынын ырызына, та шыразына, ол Туштук-Баварияда концлагерьден бир бөлүк улусла кожо качып, төртөн үч јылда југослав партизандардын ортозында болгон. Југославиянын јайымданар черүзинде Абуталип јуунын учына јетире јуулашкан. Ондо ол шыркаткан, ондо ок ол шыркадан јазылган. Ол Југославиянын јуучыл ордендериле кайралдаткан. Ол керегинде партизанский газеттерде бичиген, онын фотојуруктарын салган. Бу айалга качан ол төртөн беш јылда Төрөлине јанар тушта, шинжүлү-шуунду комиссия өдөр тушта, суре-

кей жаан болужын жетирген. Концлагерьдеги качкан он эки кижиден жүк ле төрт кижин тирүү арткан. Бистинг шинжулу комиссия Югославиянын жайымданар черүзинин бойына келгени, югослав командирлер олжодо качып келген жуучылдар керегинде, олардын жуу-согуштарда фашисттерге удур тартышкандары керегинде бичиген бичиктери азында олжодо болгон төрт жуучылга актанарга жаан болужын жетирген деп айдар керек.

Кол тоолу шинжулердин, шылулардын, көстөштириштин, сакыштын, ижеништин ле чөкөштин кийининде, эки айдын бажында, Абуталип Куттыбаев бойунун төрөл Казахстанына жаанып келген. Онын правозын айрыбаган да болзо, ондо ончо фронтовиктерге эдилген жеңилтелер болбогон. Абуталип Куттыбаев ого ачынбай жүргөн. Жуудан озо ол географиянын уредучизи болгон, онын учун ол ижин ойто иштей берген. Ол районнын төс журтында орто уредулу шкодо иштеп турала, ондо баштамы класстардын уредучизине, жиит кыска, Зарилага туштаган. Мыны жүрүмдө ас та болзо, удур-тедир келген ырыс деп айдар керек. Жүрүм ол жогынан болбойтон ине.

Мынайып турганча жеңунин бийик көдүрингилу баштамы жылдары өдө берген. Жыргалды ла сунчинин ээчий «соок жуу-чактын» баштамы карычактары кейде айланышып келген. Онон өштөштин соогу там тынган. Ак-жарыктын ончо талазында санаа-куунде кубулталар болгон, оору-сыстар ойгонып, ойто өгүзүрөтүп баштаган...

Географиянын урокторынын бирүзүндө ол жеткер ойгонып келген эмей. Мындын неме эрте бе айса орой бо, анайда ба айса мынайда ба түнөй ле болотон учурлу неме болгон. Ондый учурал оныла да болбозо, өскөзиле болор.

Сегизинчи класстын уренчиктерине ак-жарыктын Европа бөлүгү керегинде куучындап тура, Абуталип Куттыбаев бир катап Туштук-Баварияда концлагерьден олжодо улусты Альпанын кырларында таш оодор иштерге апарып жадарда, каруулдын мылтык-жепселин блаап, Югославиянын партизандарына качканы керегинде, жуунун өйинде Европанын тал-ортозын өткөн керегинде, Адриатический ле Жерорто талайлардын жараттарында болгону керегинде, ол жердин ар-буткениле, ондо журтаган улустын жадын-жүрүмиле таныш бол-

гоны керегинде, мыны ончозын кандый да учебникке бадыра бичип болбозы керегинде ойочийе куучындаган. Бойынын көргөнн, билгени ажыра үредүчи балдардын билерин байыдарга амадаган. Онын указказы школдын доскозынын үстине илип койгон Европанын чанкыр-жжыл-күрен будуктарла будып салган картазынын үстиле жылып, кырларды, жаландарды, сууларды көргүзип турган. Ол жерлер эмдиге жетире онын туужине кирип жат. Ол ондо куннен кунге, айдаң айга, жайдаң кышка өлүмдү жуу-согуштарда турушкан. Айса онын указказы онын бойынын акту кызыл каны төгүлгөн жерге токтоп туру ба? Тууразынан бштунин автомады кенете тызырап, ол неге де соктырып, жыгылып, кажу жердег араай тоолонып барганы, өлөнгө, таштарга каны төгүлип акканы эмди санаазына кирип жат. Ол кан бу Европанын картазын туй алып ийер. Эмди ого онын каны картага жайыла агып бараткандый билдирди. Ол тушта бажы айланып, көстөри карануйлап, жер-тегери анданып, көстин алдында ончозы айланыжа берерде, ол поляк паязын болушка кычырып кыйгырган. Оныла кожо былтыр ол Баварияда таш оодып жандаар жерден качкан: «Казимир! Казимир!» Же ол оны укпаган, ненин учун дезе ол бастыра кучимнег кыйгырып турум деп сананган, же чынынча болзо, онон ун де чыкпаган. Жагыс ла партизандардын госпиталинде, качан ого кан урарда, билинип келген.

Ак-жарыктын Европа бөлүгү керегинде куучындап турала, Абуталип Куттыбаев мыны ончозын канайып токыналу куучындап турум деп сананган. Ондо ол арай ла болзо өлбөгөн. Оныла болгон коркышту немелер кайдаар да туура жүре бергендий. Ол географический картаны балдарга табылу жартал турган.

Мында ла баштапкы партадаң кол кенете өрө көдүрилип, куучынды узуп ийген:

— Агабыс, айдарда слер олјодо болгоноор бо?

Ол жаар кату ла соок көстөр кадай көрүп турган. Уулчак сан өрө көрүп, бажын канкайтып, туп-түс турган, онын алын ээги узун болгоны ла тиштерин алдынаң өрө катай тиштенип алганы Абуталиптин санаазынан бастыра жүрүминде чыкпай жүрген.

— Эйе, а не болды?

— Ненин учун слер адынып ийбегенеер?

— А мен ненин учун бойымды өлтүрөтөм? Мен тегин, де шыркалу болгом.

— Ненин учун дезе оштунинг олжозына кирерге жарабас, андый жакару бар!

— Устинен ийген жакару.

— Кемнинг жакарузы?

— Мыны сен кайдан билеринг?

— Мен ончозын билерим. Бистинг айлыска Алма-Атадан, Москванан улус келип жат. Айдарда, слер устинен ийген жакаруны будурбегенсер бе?

— Сеинг адан жууда болгон бо?

— Жок, ол улусты жууга аткарган.

— Андый болзо, бис экуге ондожорго куч болотон эмтир. Сок жангыс айдар немем, менде артык арга жок болгон.

— Тунгей ле слер жакаруны будурер учурлу болгоноор.

— Сен не кырмалажып турун? — деп, экинчи уренчик отурган јеринен тура југурген. — Бистинг уредучи югославтардын партизанский отрядында болгон, фашисттерге удур жуулашкан. Сеге не керек?

— Ол тунгей ле бийиктег жакаруны будурер учурлу болгон! — деп, ол ло уулчак јана болбой кезем айткан.

Мында кенете тымык бузулып, класс куулеп чыккан: «Будурер учурлу!» «Будурбес учурлу!» «Эдер аргалу!» «Этпес аргалу!» «Чын!» «Чын эмес!» Уредучи столго јырс этире јудруктап ийген.

— Куучынды токтоткыла! Географиянын урогы одун жат. Мен кандый жуулашкам, мениле не болгон, билетен јерде мыны ончозын билер улус бар. А эмди ойто ло картага ажару эдигер!

Ойто ло класста отурган балдардын кемизи де ол коско корунбес чийуни картадан коруп болбогон, автоматтын тууразынан тызырада атканын укпаган, картанын јанында турган уредучи каны тогулип, кајуны томон тоолонгонун, Европанын чагкыр-јажыл-күрен будуктарла будылган картазына онын кызыл каны тогулгенин сеспеген...

Тоолу күндердин бажында оны районого алдырып баргандар. Ондо Куттыбаевке кон эрмек-куучын јогынаг ижимнен бойымнын куунимле баратам деп заявление бичи дешкендер: азыйда олјодо јурген кижн јаны озул келеткен јаш ујени уредер учуры жок.

Абуталип Куттыбаевке уин Зарипала, баштапкы уулчагы Даулла, областын тос јеринен ырада, оско районого кочорго келишкен. Олор јурт школо ишке киргендер.

Олорго жадар тура берген, иш те жакшы кбидугип барган. Зарипаны, жаш ла эрчимду уредучини, школдын завучы эткендер. Же мынайып жатканча тортон сегис жылда Югославияла колбулу керектер кайнап чыккан. Эмди Абу-талип Куттыбаевке жагыс ла азыйда олјодо журген кижидеп кылайып коргулеп турган эмес, же узак бйдин туркунына гран ары жанында журген, мынан улам аланзылу кижидеп, кыйыктап корор боло бергендер. Югослав ипкорлорло кожо партизан отрядта фашисттерге удуратуулашкам деп айдып та турза, мыны ажаруга албай тургандар. Ончолоры ондоп ло килеп тургандар, же олордыг кемизи де ол учун каруулу болорго куунзебей турган. Ойто ло районого алдыргандар, ойто ло бойынын кууниле заявленише бичип, барарга келишкен...

Бир жерден экинчи жерге кочуп, бежен бир жылдын учында, корон соок кыштын тал-ортозында, Куттыбаевтердин билези ээн сарыозокторго, Боранлы-Жотконду деп разъездке жеткендер.

Бежен эки жылдын жайы айдары жок изу богон. Жер кургап, чол изип, керек дезе сарыозоктордин келескендери де ол изулерге чыдажып болбой, кирер жерлерин таппай, улустан коркыбай, эжиктин жанына жеде конгулап, тамактары бултандажып туратандар. Не де керек жок, жагыс ла ортол турган куннин чогынан жажынар жер керек дешкендий. А тейлегендер серуун бедреп, кок аястыг тубинде, сурекей бийикте кайкалап журетендер, олорды тегин косло коруп те болбозын. Жагыс ла каажаада олордын конкылдаган тунгак ундери угулар, онон ойто ло ынаарлу кейде корунер-корунбес кайкалап жургулеер.

Же иш ол иш. Поездтер кунчыгыштан кунбадышка ла кунбадыштан кунчыгышка баргылап тургандар. Боранлы-Жотконду ажыра канча поездтер бой-бойына јол берижип отлогон. Кандый да коркышту изу орооннын улу темир јолында јорыкты токтодор аргазы жок болгон.

Керектер бир аайынча ла барып жаткан. Јолдын ончо иштерин меелейлу эдерге келижип турган, кызыл колло ташка да, анчада ла темирге, тийер арга жок болгон. Кун бийиктен торт ортол јат! Сууны азыйда ок чылап иштернеде экилип турган, оны разъездке јетирип турганча онызы торт ло кайнап калар. Кийген кийим эки-уч ле куннин туркунына куйул калар. Кышкыда сарыозоктордо кандый да корон сооктор турза, мындый изу турганыпан, байла. јенил болгон.

Бу кундерде Јотконду Ејигей Абуталиптин санаа-куунни кодурерге албаданып журетен.

— Ончо ло јайлар мындый эмес. Байла, быжыл андый изу јай туру деп, изулерде ол бурулу болгон чылап, актанып турган. — Он беш, јаан ла салза, јирме кун мындый изулер турар, онон јабызаар. Ончобыстын тынысты алды көрмөстин каргышту изузи. Сарыбөктөр андый јер. јайдын учында куннин-айдын айалгазы кенете кубула берер. Ол тушта бастыра күс кыш башталарга јетире сүрекей он, јакшы турар. Кундер серуун, мал-аш тойынар. Мен көрбөм шак ла андый јыл болгодый темдектер бар. Айдарда, чырмай. Быжыл јакшы күс турар.

— Чын ла ба? — деп, Абуталип кулумзиренген.

— Чын деп айтсам јастыра болбос.

— Ол до айтканыга быйан болзын. Торт ло изу мылчада отургамдый. Је мен бойым керегинде сапааркап турган эмезим. Зарипа ла мен алдырбазыс. Мынан да болгой немелерге чыдажып турбай. Балдар карам... Көрүп болбой јадым...

Балдар изуге чыдажып болбой чек ле нојоорып, шыралап тургандар. Керек дезе арыктай бергендер. Чыдалды чыгарып турар тынчу изуден јажынар јер јок. Эбиреде балдарга сүрекей керекту элес эдер агаш, шылырт эдер суу јок. Јаскыда, качан сарыбөктөр јаны-јаны ла јажарып турар тушта, балдарга кандый макалу болгон эди. Мечик согуп, јажынып ойноор, өркөлөр сүрүжип чөллө јүгурер. Олордын анда-мында шыныраган суучилу ундерин угарга кандый јакшы болгон.

Јай ончозын өртөп турган. Балдар чек ле изуден арыган. Олор изуден туралардын көлөткөлөринде јажынып, јаныс ла поезд јууктап келерде, онон баштарын чыгарып, карап көргүлейтен. Бу олордын сооды болгон. Бир јаны јаар канча поездтер өткөн, экинчи јаны јаар канчузы өткөн, олордын канчузы јорык улусту, канчузы — товарняк, олордо канча вагондор болгон — ончозын олор тоолойтон. А качан улусту составтар јорыктарын араайладып, разъезд ажыра өткөндө, бу поезд токтоор болор бо деп иженгилеп, балдар кичинек колычактарыла куннин чогынан баштарын корулай тудуп, онын кийинине јүгургилейтен, көөркийлер айса кандый да серуун талага једерис деп иженгилейтен. Олор јүгурижип бараткан вагондордын кийинине карыкчалду ла куйунушту көргүлөп туратаи. Јаан улуска мыны көрөргү сүрекей куч болгон. Көзнөктөрүн, эжиктерин ачып

салган вагондордо отурган улуска база жеңил эмес болгон. Олор тынчу изүден, жыттан, чымылдардан санаалары чыгып, кыйналып бараткандар, же бир-эки кунниги бажында соок сууларлу, жажыл агаштарлу, серуун жерлерге једип барарыс деген санаа ологго мыны ончозын одөргө ийде берип турган.

Балдары учун ол изү јайда ончо јаан улус, ада-эне-лер санааркап тургандар, же Абуталиптин санааркажын учына јетире Зарипадан өскө жагыс ла ол, Ејигей, ондогон болор. Ол керегинде Зарипала баштапкы куучын болгон. Бу куучыннаг көргөндө, олордын салымында база бир карыкчалду ајалга бар болгон эмтир.

Ол күн олор јолдо иштегендер, кумак, оок таштар экелип, шпалалардын ла рельстердин алдына олорды ыктай тыгып тургандар. Мынайып селендешке чөнгүп турган јолды ойто өрөлөй көдүрүп јадылар. Мындый иштерди поездтер өтпөй турган кыска өйлөрдү тузаланып, капшай эдер керек. Мындый изүде кижинин тынын чыгарар уур иш. Тал-түш јууктап келерде, Абуталип куру бидонды алып, туйук јолдын учында турган цистернадан барып изү де болзо суу экелейин, ол ајас балдарды көрүп ийейин деп айткан.

Изү күн өртөп тө турган болзо, ол шпалаларла түргөн базып бараткан. Ол бойы керегинде сананбай, капшай ла балдарына једерге сананган. Күнге кугара күйүп калган, кандый да кирлү өгдү майка онын арык ийиндеринде илинип калган, бажында балбарылып калган шляпа, арык эдинде штаны шалпыйып калган, буттарында шнурлары јок јантыга тепселип калган ботинкалар. Ол неге де ајару этпей, шпалаларла тачылдада базып бараткан. Качан кийин јанында поезд чыгып келерде, ол керек дезе кайра да көрбөгөн.

— Эй, Абуталип, јолдон чык! Сенде кулак јок по?!— деп, Ејигей кыйгырган.

Је ол бу сөстөрдү уклаган. Качан жагыс ла паровоз ачу огырып ийерде, кају јолдон түже баскан, же куу-леп өдүп бараткан состав јаар көрбөгөн дө. Машиинист ого јудругын көргүзүп, кезедип өткөнинне база ајару этпеген.

Јуу-согушта да, олјодо до јүрүп, кижн буурайбаган, онызы јарт, јинт болгон, он тогус јаштуда фронтко атанган, јаш лейтенант болгон. А бу јайда чачы буу-

райып баштаган. Онын кошу, калың чачы ошон- мынан буурайып, саамайлары агара берген. Жакшы өйлөр болгон болзо, бу жараш кеберлү эр кижин болор эди. Жаан магдайлу, мүркүттүн тумчугу ошкош тумчукту, бек ле чоң эриндерлү, чөйбөк көстөрлү, сыны эпту ле жеткилине бийик. Зарипа ачу кокырлап туратан: «Сеге ырыс болбоду, Абу, сен сценада Отеллоны ойноор учурлу болгон». Абу талип удур каткырым-зып жат: «Ол тушта мен сени калганчы тенеке чилеп, тумалап салар эдим. Ол сеге не керек!»

Кийининен арай ла болзо жаба жетпеген поездке Абу-талиптин ажару этпей турганы Еңгейдин коркышту чочыткан.

— Ол канай турган, сен ого айтсан — деп, ол Зарипага чала тарыган аайлу айткан. — Машинист каруулу болбос, жолло базарга жарабас. Онон керек анда эмес не. Бойун не жеткерге сугар?

Зарипа уур тынала, жегиле карара күйүп калган жүзүнүн изи терди арчыган.

— Ол учун коркып жүрүм.

— А не?

— Коркып жүрүм, Ейке. Сенен бис мыны не жазы-рарыс? Мен учун, балдары учун ол кыйналып жат. Мен ого барарымда карындаштарымнын сөзүн укпаган не. Менин жаан акам айдары жок ачынып, кыйгырып турган: «Жадын чакка кайттым деп калактап жүрөргү, тенеке! Сен кижиге барып жаткан эмезин, түбөккө барып жадын, сенин балдарың, балдарыңнын балдары керек десе ак-жарыкка чыгардым ого, ырызы жок салымду болор. А сенин сууген көөркийин, ол бажында меелү кижин болзо, биле төзөбөрдүн ордына, буунып салар учурлу. Ого бу сок жагыс арга!» А бис онын сөзүн укпаганым. Жуу-чак божоп калган, эмди тирүүлөр ле өлгөндөр ортозында кандай жарашнастар болотон эди деп санаганым. Бис олардог туура турарга кичеенгенем, онык да, менин де төрөбөрдөрүмнүн туура. Спер мыны деп уксаар да, калганчызында, кожо ло чыккан карындажым угузу бичик бичиген, сыйнымды андай кижиге барба деп сураган деп жартаган, бистин ортобыста текши не де жок деп айткан. Гран ары жа-нында узак өйгө жүргөн Куттыбаевтин кижин билеп де кууним жок деген. Мынан ла ошозы башталган. Кайдаар ла барзабыс, бисти албас, кайра сүрөр. Онойун, мында келдибис, мынан ары барар жер жок.

Ол шпаланын алды жаар оок таштарды тыгып, унчукпай барган. Ыраак жокто жаңы состав келип жаткан. Олор носилкаларын, күректерин алып, жолдог чыгып баргандар.

Қачан улус мындый айалгада болгондо, олорго не-не де болужар керек деп, Ејигей сезип турган. Је ол пени де өскөртип болбогон, ненин учун дезе түбек сарыөзөктөрдө эмес, өскө ыраак јерлерде болгон.

— Бистинг бери келгенис удай берди. Көп јылдар өткөн. Слер де темигип, урене бербей — деп, ол јартап айдып, онын чырайына көрүп, сананып калган: «Э-э, сарыөзөктинг калажы ачу эмей база. Қышқыда келерде чырайы ак болгон, эмди торт ло јер ошкош кара. Қостинг көскө лө көөркийдинг јаражы јылыыйп јат. Чачы кандый болгон эди, эмди күнге күйүп калган, кирбиктерин күн база өртөп салган. Эриндери жарылып калган. Ого уур ла болбой кайтсын. Мындый јүрүмге үренген эмес. Андый да болзо, јана болбой албаданып јат. Эмди јана болуп кайдаар барарын? Қолыңда эки бала. Је түней ле күлүк келин...»

Мынайып турганча изү кейди күйундалтып, автоматтаң јазырада аткан чылап, көлөсөлөри тизирежип ле бастыра бойы тызырап, база бир состав өткөн. Олор ойто ло тудунар-кабынар немелерин алып, јолго чыккандар.

— Бери ук, Зарипа — деп, Ејигей Зарипанын кууна санаазын көдүрерге ле јүрүмнен копти некебезин деп санандыра айдарга унчуккан. — Балдарга мында куч, онызы јарт. Балдарыма көрзөм, бойымнын да јүрегим сыстап јат. Је мындый изүлер јаантайын турбас не. Јабызай берер. Онон жазап сананып көрзө, слер мында жагыскан эмес, сарыөзөктөрдө база улус јуртап јат, јаман да болзо, бистинг улус. Јүрүм деп неме андый боло бергенде, эмди өлөр бө?

— Мен де ого мынайда айдып јадым, Ејике. Мен бир де кереги јок, артык сөс айтпас деп албаданып јүрүм. Ого кандый куч, мен билеп јадым не.

— Чын эдип јадын. Мен ол керегинде айдарга санангам, Зарипа. Учурал сақыгам. Мыны сен ончозын бойың билеринг не. Мен тегине ле айдып турбай, Јама-ным ташта.

— Кезикте чек ле чыдажып болбой барарын. Бойы-на бойың ачу, ол до учун ачу, а балдар керегинде айдыш та јок. Ондо кандый да буру јок, је ол бойың

бурулу деп бодоп јат, бисти бери экелгени учун. Онын нени де өскөртөр аргазы јок. Ох, нени айдарың база, бистинг јерде, Алатауныг кырларында, сууларында, јүрүм чек өскө, климат база башка. Јүк јай туркунына балдарды оноор ийер арга бар болгон болзо, је кемге ийер? Јаандарыс јок, эрте божогылап калган. Карындаштар, эје-сыйындар, төрөндөр... Олорды база канай јаман айдарыг, бисти база кайдатан эди. Азыйда да бистенг качкылап туратан, эмди кылас эдип көрбөс тө. Бистинг балдарысты олар кайдатан эди база? Онын учун шыралап јадыс, коркып јадыс, бастыра јүрүмисте мында артып каларыс деп, јангыс ла оны кижн чыгара айтпай турган не. Је мен көр јадым, онын шыразын... Алдыста та не сагып јат, кудай билетен туру...

Олор унчугышпай баргандар. Оног бу куучынга ойто бурылбагандар. Иштенип, поездтерди өткурип, ойто ло иштенип тургандар. Артык нени эдер? Олорды база канайып токынадар, бу түбектен олорды канайып айрып алар? «Је олар тербезендеп, суранып түней ле баспас — деп, Ејгей ичинде сананган. — Эки бойы иштеп јат, јал экча бар. Олорды албан-кучле мында кем де тутпай јат, је мынан барар олордын аргазы база јок. Эртеп де, сонзун да».

Ејгей бойын мында база кайкаган. Ол билеге түшкен ончо түбекти, шыраны нениг учун бойына алынып јат? Олор онын вези? Мында мениг керегим јок деп ол айдып болбос по? Санаам андый немени аайлап болбос дезе кайдар? Онын билер учуры јок немени шууп, шиндеп көрөгө турар ол кем андый? Иштенкей ишмекчи, чөлдөрдннгу уулы, андыйлар ак-јарыкта тоозы да јок. Јүрүмде мынызы чын, мынызы чын эмес јастыра деп, ончозын јаргылайтан, корулайтан, аайлайтан кижн ол болгон бо? Бу немелерди көрүп, аайлап турган улус, байла, Јотконду Ејгейденг немени мунг катап артык билер. Сарыөзөктөргө көрө, оног, байла, ончо немелер јарт көрүнип јат. Мында онын не кереги бар? Је ол түней ле токынап болбой турган. Нениг де учун Зарипа учун онын өзөк-бууры сыстап оорып турган. Онын чындыгы, чыдамкалы, кандый да кучтерден јана болбозы оны кайкадып ла бактырып турган. Ол јоткондо бойынын канаттарыла уйазын корулай тударга турган кушка түней болгон. Оног өскөзи ыйлап, сыктап алала, төрөндөрнне барып бажырап эди. Ол дезе өткөн јуунын кинчегн учун өгөдннле ко-

жо төлүни тен төлөп жат. Шак ла бу айалга Ејигейге ончозынаг артык амыр бербей турган. Ол оныг бойын да, өгбөнүн де, балдарын да корулап алар аргазы жок болгон... Салым-жүрүм бу билени Боранды-Жоткондуга не экелди болбогой деп, оног бир канча өйдүн бажында ол карыгып жүретен. Бу санааркаштар ого не керектү болгон? Ол нени де билбей, нени де сананбай, бу јеринде азыйда чылап, амыр јадар эди...

VI

Куннин экинчи јарымында Алеут ортолыктарынын түштүк јанында Тымык теңистин бойында толкулар кыймыкташып баштады. Американский материктин түс элкемдеринде табылган түштүк-кунчыгыш салкын там ла там ийде алынып, там ла там ууламјызын чокымдап ла тыгыдып турды. Айдары жок јаан элкемдерде суу кыймыктанып, толкуларды ээчий толкулар өзүп, олор бой-бойлорына јаба једижип, анданыжып, көмө базыжып турдылар. Мынызы талайда јоткон башталарын эмезе амыры жок јаан толкулар будерин керелеп јат.

«Конвенциядый» авианосецке ачык талайда мындый толкулар јеткерлү эмес. Өскө учуралда ол турган јеринен кыймык та этпес эди. Је эмди-эмди ле бийик инстанцияларла јөптөжүге барып жүрген анылу чыгартылу комиссиялардын самолетторы келип отуратан учун, авианосецти тууразынан соккон толкулар тын јайкабазын деп, оны бурып, салкынга удур тургузып ийгендер. Ончо керектер јакшы өдүп турган. Озо баштап Сан-Францискодон учуп келген самолет отурган, оны ээчий Владивостоктын лайнери келип түшкен.

Комиссиялардын члендери ончозы келдилер. Олордын ончолорынын чырайлары соок ло бойлоры унчукпас. Он беш минуттын бажында олор јабылу, јажыту јууннын столын эбире отурып ийдилер. Јуун башталганынан ала беш минут өткөн кийинде, космосто «Паритет» деп станцияда паритет-контролерлорго өскө Галактикада жүрген 1-2 ле 2-1 паритет-космонавттарга јетирзин деп, мындый јажыту радиограммалар ийилген: «Паритет» деп орбитальный станцияда 1-2 ле 2-1 контролер-космонавттарга. Бистин күн јаркынду телекейден өскө галактикада жүрген 1-2 ле 2-1 паритет-космонавттарды кандый да алтам этпезин деп јакып

салыгар. Башкарарынын Тӧс јеринен агылу јакару болбогончо ол ло јерлеринде артсын».

Бу керекти эдип ийеле, бир де минут јылыйтпай, агылу чыгартылу комиссиялар космосто болгон кризистин аайына чыгарга кажызы ла бойынын шуултелерин јартап баштагандар...

Авианосец «Конвенция» учы-куйузы јок тегистин ортозында ого удур соккон салкындарга ла тоозы јок толкуларга тӧжин удур тудуп, ол ло јеринде турган. Онын бортында Јер планетанын салымыла колбулу коркышту јаан сурактар шуужилип турганын телекей устинде кем де билбеген...

Бу јерлерде поездтер кунчыгыштаг кунбадышка ла кунбадыштаг кунчыгышка барып јадылар...

А темир јолдын эки јанында улу ээн элкемдер. Сары-Озӧктӧр, сары чӧлдӧрдин Орто јерлери јайылып калган јадат...

Бу талаларда јердин ыраагы, жуугы. Гринвичтин меридианынан чылап, темир јолло кемјилип јат...

А поездтер кунчыгыштаг кунбадышка ла кунбадыштан кунчыгышка барып јадылар...

Сӧӧктӧр салатан Ана-Бейит деп јерге јетире эки ле частын јолы артты. Сӧӧк апарып јаткан улус сарыӧзӧктӧрлӧ байагы ла аайынча барып јадылар. Ончозынан озо јолдын аайын кӧргүзип, теңкек тӧӧзине минип алган Јотконду Ејигей барып јадат. Онын Қаранары, баи-ада чылап ок, чӧйӧ алтамдарла јеле басып баратты. Арыырын билбес мал! Онын кийнинег прицепту трактор, прицепте, јада калган Қазангалтын јанында, онын куйузи, Айзаданын ӧгӧӧни содойып калган эрикчелду отурат, прицепти ээчий јер казар сускулу «Беларусь» болчондоп барадат. А тууразында, бирде озолой мантап, бирде та кандый да шылтактан улам токтој тужуп, байада чылап ок, јелбер сары Жолбарс деп ийт јаан тоомјылу барып јадат.

Кун бийиктеп, тапту изидип турды. Јолдын кӧп јаны кийин јанында артып калды, а сарыӧзӧктӧрдин улу элкемдери кичинеке те тугенбей, јангы-јангы ээн јерлерди ачып, јук ле кос јеткедий јердин кырын кӧргүзип турды. Чӧлдӧр мында сурекей элкем болгон. Качан да бу јерлерде кайдан да келген калју жуань-жуаньдар болгон дежет. Олор узак ӧйлӧргӧ учы јок сарыӧзӧктӧрди ээле-

ген. Бу жерлерде өскө дө көчкүн албатылар журтагандар. Олордын ортозында одорлор учун, суу учун узуги жок жуу-согуштар болуп туратан. Бирде бирузи жеңер, экинчизинде өскөзи жеңер. Же жеңучилер де, жеңдиргендер де бу ла жерлерде артатан. Баштапкыларынын жерлери элбеер, экинчилеринин астаар. Сарыөзөктөр блаашкадый жерлер болгон деп, Елизаров айдып туратан. Ол өйлөрдө мында жаскыда, кускиде көп жааштар жаайтан. Жоон до, оок то малга өлөң жеткил болгон. Мынайда кожоимдар жүретен, мында саду өдүп туратан. Онон кенете куннин-айдын айалгазы куулган, жаңмырлар жаабас боло берген, суу алар кутуктар кургап калган, одордо өлөңдөр күйген. Сарыөзөктөргө келген албатылар ла уктар кайдаар да жүргүлей берген, а жуань-жуаньдар чек жылыып калган. Олор Эдил, эмдиги Волга-суу жаар, баргандар, ондо олордын угы жылыып калган. Олордын кайдан келгенин кем де билбес, кайдаар барганын, кайда кайылып калганын база билбес. Олорго албатылардын каргыжы да жеткен деп айдыжып жадылар. Качан олор кышкыда камык малын айдап, тоштын устиле Эдилдин суузын кечип барадарда, кенете тоштор жемирилип, калжоны, камык малы сууга чөңө берген дежер...

Сарыөзөктөрдүн төс улузы — жебрен казахтар, ол өйлөрдө олор төрөл жерин таштап барлабаган. Одорлу, суулу жерлерди табып, жагыдан колодецтер казып, мында журтай бергендер. Же сарыөзөктөрдө анчада ла жуунын-чактын кийинде жылдарда кыймыраш башталган. Суу тартар автомашиналар табылып келген. Жерди жакшы билетен бир суу тартаачы уч-төрт турлуны суула жеткилдеп ийер аргалу болгон. Сарыөзөктөргө малдарын экелип одорлодып турган коштой областьтардын колхозторы ла совхозторы мында суре ле одорлу малдар тургадый жазалдар эдер деп сананып тургандар. Хозяйствого мындый немелер баалу болор бо айса кандый деп шуушкилеп турган. Олордын мендебегендери жакшы болгон. Араайынан ла, билдирбезинен Ана-Бейиттин жанында город өзүп келген. Ады жок город—Почтонын кайырчагы. Улус айдыжар — Почтонын кайырчагына бардырым, Почтонын кайырчагында болдым, Почтонын кайырчагында алдым, Почтонын кайырчагында көрдим... Почтонын кайырчагы там ла жаанал, өзүп, туш улус кирбес байлу город болуп бараткан. Асфальттап салган жол оны бир жанынаг космодромло, экинчи жанынаг темир жолдын станциязыла колбоп турган. Бу ла

өйлөрдөн ала сарыөзөктөрдө индустриальный жүрүм башталган деп айдар керек. Озогызынан мында жаңыс ла сөөк жуур Ана-Бейит деп жер арткан болор. Ол төөнүн өркөштөри ошкош эки төңди — Игис-Төбө деп адан жадылар. Бастыра сарыөзөктөрдүн элкемдеринде бу, байла, сөөк жуурында жаан учурлу жер. Озогы өйлөрдө жада калган кижини бери жаан ыраактардан экелип, жолой чөлдө конуп жүрүп жедип туратандар. Жада калган кижинин ач-урени өбөкөбистин сөөгү Ана-Бейитте жадыры деп оморкоп жүрөтөндөр. Мында албатыда эң жарлу ла тоомжылу улустын, узак жаш жажаган улустын, көп неме билетен улустын, жүрүмүндө эткен керегиле, сөзиле макка кирген улустын сөөктөрүн жуул туратандар. Елзаров мыны өнчөзүн билетен, бу жерди сарыөзөктөрдүн пантеоны деп адайткан.

Ол күн туку Боранды-Жотконду деп темир жолдуч разъездинен атанган, төблү, тракторлу улус чубашкан саг банка теркелиш сөөк салар жерге жууктап келетти. Желбер сары ийт коштой желип ле баратты...

Ана-Бейит деп жердин бойынын историязы бар. Бу кеп куучын туку озо чактардан келген болгодый. Жуань-жуаньдар сарыөзөктөрдү жуулап алала, олжого алган жуучылдарды коркышту кыйнайткан болгон. Учурал болгондо озорды өскө жерлерге кулга садатан, мынызы олжолоткон кижиге жаан ырыс болгон. Садып ийген кул качан бир качып, төрөл жерине жанып та келер. Жуань-жуаньдардын бойына кул эдип арттырган улусты коркышту кыйын сакып жат. Озор кижинин бажына шири бөрүк кийдирип, кыйнап, өткөн өйдө жүрүмүн шык ундып салар эдетен. Анчада ла жууда олжого алдырган жинт уулдарды мындый салым сакыйтан. Озо баштап озордын бажын тазада жүлүйтөн, бир де кыл арттырбайган. Качан баи кырыш божоп баратса, жаан ченемелдү жуань-жуаньдар жоон төөнү өлтүрүп ийетөндөр. Төөнүн терезин сойып, ол тереден эң ле калың уур жааны кезип алатан. Ол терени туурап кезип ийеле, жылу ла бойынча, олжодо жуучылдардын жүлүп салган баштарына жапшыра салып, курчап ийетен. Мыны шири кийдиргени деп айдатаң. Мындый кыйынга кирген кижичыдажып болбой өлүп калатан эмезе санаазын жылытып, өткөн жүрүмүн билбес кул-манкурт болуп калатан. Төөнүн мойнынын терезинен беш-алты шири чыгатан. Ширини кийдирген кийинде кыйында кижичыдажыла жерге сузуп болбозын деп, онын мойнына агаш талку кийдирип салатан. Ки-

жини мынайып кинчекту керекке белетеп алала, онын ачу-корон кыйгызы угулбазын деп, ээи јерге апарып, колы-будын јырс кулийле, ак јаланга, изу куннин алдына таштагылап ийетен. Олорго суу да, курсак та бербес. Кыйын бир канча кундерге улалатан. Олорды олгөлөктө бойынын улузы келип, айрып апарбазын деп, агылу јерлерде тын јазалду, көп улусту тозуулар туратан. Је мындый кыйыла улусты каа-јаада кыйнайтан, ненин учун дезе ачык чөл јаланга неме кемге-кемге көрүне беретен. Онын кийинде мындый-мындый улусты жуань-жуаньдар манкурт эдип салган деп табыш угулза, онын эн јуук төрөбидөри оны кулдан айрып аларга албаданбайтан, ненин учун дезе, ол азийгы кижил эмес, ол санаазы јок манкурт. Сок жаңыс найман эне, кеп куучында Найман-Ана деп атту үй кижил, уулынын андый салымыла јөпсинбеген. Ол керегинде Сары-Өзөктө кеп куучын јуруп јат. Онон улам бу јерди Ана-Бейит, эненин токынаган јери деп, адал салгандар.

Сарыөзөктин кунинин алдына коркышту кыйынга таштап ийген уулардын көп сабазы өлүп калатан. Беш-алты кижиден бир-эки манкурт тирү артатан. Олор төрөдөг до, суузаштан да олгулеп турган эмес, а башка кийдирип салган төонин терези кадып, башты коркышту тын кабыра тутканынан улам кыйынду оору-сыска чыдажып болбой олгулеп туратан. Изу куннин алдына кату шири там ла акчып, кулдын јулуп салган бажын темир курчула кабыра туткандый тудуп ийетен. Эки куннин бажында кыйында улустын чачтары ойто өзүл баштайтан. Азиат улустын кату ла түс чачы кезикте чий шири терени өткүрө өзүл келетен, көп учуралдарда ширини өдүп болбой, ойто тескери өзүп, буктелип, баштын терезине ойто кадалып, айдып болбос кыйын, оору-сыс экелетен. Мындый кыйынга чыдашпай, кижил санаазыл јылытып салатан. Јук ле беш куннин бажында кыйында улустан кем-кем тирү арткан ба деп көрөргө жуань-жуаньдар келетен. Олордын ого јук бирүзи тирү арткан болзо, амадаган керегиске јеттибис дежетен. Тирү артканга суу ичирип, киженнен, кулуден айрып, бир канча өйдик бажында ийде-чагына кийдирип, бут бажына тургузатан. Бу эн ле баалу немезин — санаазын албан-кыйыла айрыттырып салган, онын учун сүрекей баалу кул-манкурт болотон. Ол кан-кадык он кулга турар. Уктар ортодо болгон согуштарда кул-ман-

курт өлтүртсе, онын тыны учун, жайым кижининг тынына көрө, үч катап бийик баа төлөйтөн ээжи бар болгон. !

Манкурт бойынын ады-жолун да, угы-төзүн де, ада-энезин де, бала тужын да билбес. Жартын айтса, манкурт бойун кижин деп билбей жат. Бойун «мен» деп ондобой турган манкуртты иштедери жанынан көрзө, сүрекей жаан тузалу. Ол уни жок тындуга туней, онын учун оног кандый да жеткер болбос. Ол качар деп качан да сананбас. Кажы ла кул туймеп чыгарга, багынбаска белен. Бу жанынан манкуртта андый амаду чек жок — ол туймейтен, багынбайтан деп неме билбес. Андый немелер онын бажына кирбес. Оног оны каруулаш та, ондо жажытту санаалар бар болбозын деп серениш те кереги жок. Манкурт, ийт чилеп, жагыс ла бойынын ээзин билетен. Өскө улусла ол жуукташпайтан. Ал-санаазы жагыс ла кардын толтырарында болгон. Артык куун-санаа ондо жок. Же берилген жакылтаны жана болбой учына жетире будүрер. Манкурттарга эн ле уур ла кирлу иш берилетен, ондый узуги жок бир аай ишке чыдажарга соксо ло чыдамкай болор керек. Сарыбзөктөрдунг эн элкемдеринде сок жагыскан уурлу төблөр кабырып жүрерге жагыс ла манкурт чыдажып туратан. Ондый ыраакта ол жагыскан бир канча ишчилерди солып жат. Оны жагыс ла курсакла жеткилдеп турар керек. Ол тушта ол жайгыда да, кышкыда да иштеп жүрер, сок жагыскан жүрумге кучсинбес те, ого комыдабас та. Ээзининг жакылтазы манкуртка неден де бийик. Бойына десе жиир курсактан ла чөлдө чарчап калбаска кийер эски-каска кийимнен өскө, нени де некебес...

Олжодо кижининг санаазын жоголтып салганча, оны сананып болбос эдип кыйнаганча, кижининг өлөрдунг өлгөнчө бойыла кожо алып жүретен тазылын кодоро тартканча, оны коркышту кыйынла коркыдып эмезе бажын томыра чаап, өлтүрүп салза торт. Кижининг санаазы өскө кижиге берилбес, ол оныла кожо калганчы тынышка жетире жүрер учурлу. Же көчкүн жуань-жуаньдар бойынын карагуй историзынан мындый коркышту кыйындук кинчек экелип, кижини кижини эдип турган эн ле балалу немени айрып аларга ченешкендер. Олор кулдардын тирү санаазын айрып алар эп-сүме тапкандар. Мыныла олор кижининг буткен будүмине келишпес ле кижини сананып болбос коркышту жаман неме эткендер. Тегиндү эмес Найман-Ана ачу-коронун бадырып бол-

бой, манкурт эди кинчектеп салган уулына мынайда жайнаган дежет:

«Качан сенин сагыжыңды айрып турар тушта, качан сенин бажыңды, кайран балам, кузуктын сайы чылап, кыскашла кыстап кыйнаар тушта, төбөңгү кургап, акчып, кадып турган терезиле болчок бажыңды кабыра туттуруп турар тушта, качан көскө көрүнбөс курчула бажыңды арай ла оодо тутпай, көстөрүңдү арай ла болзо орозынан чыгара сыйкпай, кавду жажың төгулип турар тушта, качан сарыөзөктөрүңдү ыжы жок одына куйуп жада-рыңда, өлөр алдында суузап, кыйналып жада-рыңда, те-гериден бир де тамчы кадып калган эриндерине туш-пес тушта, — сен ончо тындуларга жүрүм берип турган күндү көрөр күүнүң жок болды ба, ол күн сече сокор болуп, теңериден жарыдып турган жылдыстардын орто-зынан эң ле каразы болуп көрүндү бе?»

Качан кыйыңга чыдажып болбой жада-рыңда, сенин ачу-корон кыйгың ак чөлдөрдүн устінде турарда, качан сен ыйлап-сыктап, тунду-тушту кудайдан болуш сураа-рыңда, качан сен теңериден качан да болбос болуш сакы-рыңда, качан кускунга, жүзүн-базын жескимчилу жинге тумаланып жада-рыңда, бастыра бойың курулып турарыңда, качан ол жытта-таңда кыйналып, сагыжыңды жылытып, тоозын ошкош чымылдарга жидиртип жа-да-рыңда — калганчы ийде-күчүңле бисти ак-жарыкка жайайла, оңоң таштап ийген кудайды каргадың ба?»

Качан санаан коркышту кыйыңга чыдажып болбой, жажына карангуйлай берерде, качан сенин сагыжыңды албан-күчле айрыгылап аларда, өткөн өйлөр ургүлжиге жоголып турарда, качан сен бастыра бойың коркышту чарчалып, энеңниң көрүжин, туулар жанында сууның шылыртын, жайгыда ойногон ойындарыңды ундып тура-рыңда, качан сен бойыңның адыңды, аданың адын жы-лытып барадарыңда, качан сенин санааңда сече туй-казынан кемзингендү күлүмзиренип туратан кыстың чырайы, кожо өскөн, кожо жүргөн улустың кеберин бчуп турарда — сен сагыжың энделип, сени ичинде тапкан ла кудайды ак-жарыгына ол күнде чыгарган энеңди кор-кышту каргышла каргадың ба?»

Бу история, качан Азияның түштүк жерлеринен чыга-ра сүрдүргөн көчкүн жуань-жуаньдар тундук элкемдер-ге толуп, сарыөзөктөрдү узак өйлөргө жуулап алып, кө-чүп жүрөр одорлу жерлерди элбедерге ле улусты олжолоп, кулдар эди аларга узуги жок жуулажып турган өйлөргө

келгичин турган болгодый. Баштап тарый кенете табарулар эдип, сарыбзөктөрдүн жуугында јаткан јерлерден олор көп улус олјого алгандар, ол тоодо үй улусты ла балдарды. Олорды ончозын кулга садарга айдай бергендер. Је бзкө јерден келген олјочыларга удур тартыжулар там ла там тыгып турган. Олүмдү жуу-согуштар башталган. Жуань-жуаньдардын сарыбзөктөрдөн барар куундери јок болгон, карын олор бу мал одорлогодый чөлдөрдүн јаан элкемдеринде јажына артарга тургандар. А мында јерлу улустар мындый жылытуга јопсинбей, бу јерден эрте бе, орой бо түгей ле олјочыларды сүрер деп олорго удур тартыжу баштагандар. Қандый да болзо, оок-теек ле јаан жуу-согуштар тен-тай ла бдуп турган, бирде бирузи јенер, экинчиде бзкөзи јенер. Мындый уур жуу-согуштардын ортозында амыр бйлөр база болуп туратан.

Андый бир амыр бйлөрдүн бирузинде наймандардын јерине јббжө коштогон караванду којойымдар келгендер, олор чайлап отурала, сарыбзөктин чөлдөрин канайыл буудак јок бткөндөри керегинде, колодецтерден суу аларга жуань-жуаньдар да чаптык этпегендери керегинде куучындагандар. Бойларынын куучындарында олор сарыбзөктөрдүн чөлинде уурлу тбөлөр кабырып јүрген бир јиит малчы уулга јолыккандары керегинде элес эске алылаган. Којойымдар оныла куучындажып баштагандар, је көрөр болзо, онызы манкурт болгон. Тыштынан көрзө, кан-кадык уул, оны мынайда кинчектеп салган деп бодобозын да. Качан бирде ол бзкөлөринен коомой эмес куучынчы да, санаалу да болгон болбой кайтсын, чек ле јиит уул, эрин сагалы јань-јань ла кирбеерип өзүп келеткен, чырай бажы да бнжук, а неме суразан кече ле ак-јарыкка чыккан бала ошкош нени де билбес. Кбөркий бойынын адын да, эне-адазын да, нени де билбес. Нени ле суразан унчукпас, эмезе «эйе», «јок» деп каруу берер, онон суре ле бажына кептей кийдирип салган бөркин тудуп көрүп турар. Бу кинчек те болзо, улус онын једикпезин көрүп, каткырып турар. Бир кезек манкурттардын бажына тбөинин терези јаба бдуп калатан учуралдар бар туру не деп, олор онын калганчы кыймыгын көрүп каткыргандар. Бажыннын терезин јибидип ийели деп, мындый манкуртты коркытсан, онызы ого кандый да кыйыннан коркышту билдирер. Эмдик мал чылап карайлаар, согузар, је бажына кол тийгиспес. Андый улус бөркин түште де, түнде де

уштыбас, бөрүктү ле уйуктап жадар... Тенек тенек те болзо, же бойынын керегин жакшы билетен эмтир деп, олор темдектегендер. Онын кабырып жүргөн төөлөрünün жанына караванчылар жеткилинче ыраганча ол олордын кийининен ары лапту ла курч көрүп турган. Бир караванчы жакшылажып айрылардын алдында оныла кырылу андыжар деп сананган:

— Ичкери жолыбыс узак. Кандый талада, кандый жаражайга эзен айдып баратан? Жажырбай айт. Угуп турун ба? Айса сенин адыгнаан арчуул сыйлап берзе кайдар?

Манкурт караван айдаачыга узак унчукпай көрүп турала, учында унчуккан:

— Мен кажы ла кун айга көрүп жадым, ол десе меге удурга көрүп жат. Же бис бой-бойысты угужып болбой жадыс... Ондо кем де отурып жат.

Бу куучын тушта айылда бир уй кижин отурган, ол којойымдарга чай урган. Бу Найман-Ана болгон. Сарыбөктөрдүн кеп куучындарында ол бу адыла артып калган.

Айылчылардын көзүнчө Найман-Ана жүреги шмирт эткенин көргүспеген. Бу солун оны кандый коркышту чочытканын, чырайы кенете ого бергенин кем де көрбөгөн. Ол жинт манкурт керегинде којойымдардан лаптап, жартап сураар кууну келип турган, же укканынан көпти билеринен бойы коркый берген. Шыркалу куш чылап чагырып турган оору-сызын ол көмө базып, шык унчукпай отурган... Мынайып отурганча, куучын өскө немелерге көчкөн, ырызы жок манкуртта кемнин кереги бар болзын, жүрүмдө кандый ла учуралдар болуп жат, а Найман-Ана десе онын бастыра бойын кабыра тудуп ийген коркымчылдан айрылып болбой, чындап ла ол ичинде шыркалу кушты тумалап ийгендий, колдорынын тырлажын токтодып албай, жагыс ла кажайып клеткен бажында кара арчуулын жүзине там төмөндөдө тужурип, тым отурган.

Караванду којойымдар бойларынын жолыла жүре бергендер. Ол уйкузы жок түндө, сарыбөктөрдө малчы-манкурт уулды бойынын көзүлө көрбөгөнчө, ол онын уулы эмес деп билбегенче, качан да токынап болбозын Найман-Ана билип алган. Шыралганду, коркышту санаа энинин жүрегинде ойто ло ойгонып, уулым жуунын жаланында өлди эмеш пе деген аланзуны ойто ло куйбуртип турган... Мынайып кыйналганча, мынайып коркыганча,

ачу-сыска бастырганча, алаңзып жүргенче, оны эки де катан көмгөн болзо торт.

Сарыөзөктөрдө жуань-жуаньдарла болгон жуу-согуштарда онын уулын өлтүрүп салгандар. Өгөөни база бир жыл озо жуу-согушта өлгөн. Ол наймандардын ортозында ады жарлу, мактулу кижилер болгон. Онон уулы адазы үчүн бичин аларга жуулажып барган. Жууда өлгөн улусты жалаңда арттырбайтан жан бар болгон. Төрөөндөри, карындаштары онын сөөгүн алып келетен. Же бу учуралда анайда эдер арга жок болгон ошкош. Ол жаан жуу-согушта эки черу келип согулыжарда, онын уулы адынын жалына көңкөрө жыгылганын, омок, кылыктуу ат кезимчабыштын тал-табыжынан чочып, ары болуп учурта бергенни көп улустар көргөн. Онон ол адынан жыгылып, буды үзөңдө иленип, кыймыгы жок бойы сүүредиле берерде, ады там ары жескинип, оны сууретеп, ачык чөл жаар мантаган. Өчөшкөн чилеп ат оны өштүлөрдүн жаны жаар апарган. Канду суу-согуш кайнап та турган болзо, кажы ла жуучул кезиш-чабышта сүрекей керектуу болуп турган болзо, өштүнүн жаны жаар мантап бараткан аттын бажын кууй алып, эки жуучул элес эткен. Жууда өлгөн алыптын сөөгүн өштүлөргө бербес керек. Кежелелу жуань-жуаньдардын жуукада жажырып койгон отрядынан бир канча жуучулдар бөлүнүп, наймандардын жолун туй алган. Наймандардын бирүзүн озор согоонло өлтүрө аткандар, экинчиси уур шыркаладып, адынын оозун кайра тартып, бойынын улузына жетире мантадып келеле, жерге куч келип түшкөн. Бу учурал наймандарга жуань-жуаньдардын жажырып салган отрядын көрүп ийер арга берген. Ол отряд наймандарга эн ле жеткерлу өйдө тууразынан согулта эдерге белек болгон. Наймандар түргөн тескерлеп, биригип, ойто ло канду кезиш-чабышка чурап баргандар. Мындай айалгада жикт жуучылды, Найман-Ананын уулын, база кем бедрейтен эди... Шыркаладып, онон бойынын улузына мантадып келген найман кийинде мынайда куучындап туратан: качан мен ол кижилер сууретеген аттын кийининен мантадарымда, ат меге жетирбей, чөлдө жылыып калган...

Бир канча күндөрдүн туркунына наймандар ол жуучулдын сөөгүн бедрегендер. Же онын бойун да, адын да, жуу-жөпселдин де, кийген кебин де таппагандар. Онын өлгөнүнө кем де алаңзыбай турган. Ол шыркалу да болгон учун, мынча күндөрдүн туркунына ээн чөлдө суузап,

каны агып олуп калбай. Јаш јуучыл сарыбзөктөрдүн ээн чөлдөрүндө сөөгү јуулбай артып калды дежиң, ыйлажып, калактажып тургандар. Бу жаан уят болгон. Найман-Ананың айлында ый-сыгытта отурган үй улустар бойлорының өгөөндөрүн, карындаштарын каарып айдып турдылар:

— Оны чөл бөрүлөр. куш-курт јип салган болбой. Мының кийинде баштарыга эр кижиниң бөркин канайып кийедикдер!..

Бу ла күндөрдөгү ала ээнзирей берген јерде Найман-Ананың јүруминиң куру өйлөри башталган. Олүмдү јууда улус өлбөй база деп ол билип турган, је өлүп калган уулын ээн чөлдө таштагылап ийгенин, оның сөөгү јуулбай артып калганын, куш-курт јип јатканын санаарга кандый күч. Мындай санаалар ого чек амыр бербей барган. Эне көөркий кандый ачу санаалар сананбады деп айдар. Ачу-коронын айдып та берер кижі јок, оның сөстөрүн кем угар база, жаңыс ла өргөн турган кудайга айдардан башка... Ол тушта эмеш јенгилер болор бо...

Ол керегинде бир де санабаска ол уулының өлгөн сөөгүн бойының көстөриле көрөр учурлу болгон. Ол тушта кем салым андый эмес деп блаажар эди? Ончозынан артык оны кайкадып турган неме — уулының ады јылыып калганы болгон. Ат өлгөн эмес, ат чочып, мантай берген. Уурде јүрүп үренип калган мал эрте бе айса орой бо бойының төрөл јерине өлгөн эрдин сөөгүн сүүртеп алып јанып келер учурлу. Ол тушта бу кандый да коркышту болгон болзо, кыйгырып-калактап, ыйлап-сыктап, улуп алар эди, уулының сөөгиниң үстине жыгылар эди, јүзин-оозын јара тырмап, бойы керегинде, каргышту салымы керегинде калактап айдар эди, оның ый-сыгыдынан теңериде кудайдың ичи ачызын, ол кечире айткан немени билетен санаалу болзо — ондозын. Андый болгон болзо, јүрегинде кандый да алаңзыштар тутпас эди, коркымчылы јогынан олүмге белетенер эди, оның келерин кажы ла саатта сакыыр, бойының јүрүмин узадарга кичинек те албаданбас. Је уулының сөөгү табылбаган, ат дезе кайра јанбаган. Сөөгү жаңыс улус мыны табынча ундып та бараткан болзо, энениң алаңзуда кыйыны кичинек те астабай турган. Кандый ла јылыту өйлөр өдүп, ачузы мокорып, ундылып туратан эмей... Жаңыс ла ол, эне кижі, токынап та, ундып та болбой јат. Санаалары ол ло аайыла эбирилип јат. Атла

не болды не, ээр-уйгени, жуу-јепсели кайда жадыры не. Олорды тапкан болзом, уулымла не болгонун жуугаштыра да болзо, билер эдим. Ат чыдалы чыгып, арый берерде, оны жуань-жуаньдар сарыбзөктөрдүн чөлдөринде тудуп та алган болордон айабас. Јакшы ээр-уйгенду ат база јөбжө. Ондый болгон болзо, аттын үзегизине илинип, сууртелип жүрген онын уулыла олор нени этти не. Јерге көмгүлөп салды не айса ан-куш јизин деп, ак јаланга таштагылап ийди не? А ол тирү болгон болзо, канайып-канайып тирү арткан болзо? Шыразын үзүп өлтүргилеп салды не айса бойы өлзин деп ак јаланга арттырлап салды не? Айса?.. Кенете андый болзо?..

Аланзыштардын учы јок болгон. Качан уделеп тушкен којойымдар чайлап отурала, сарыбзөктөрдө јинт манкуртка туштагандары керегинде куучындаарда, олор Найман-Ананын кыйналып калган јүрегине ижемјинин одычагын таштагандарын кайдан билгилезин. Онын јүреги нени де сезип, чочыдулу тирсилдей берген. Бу менин јылыып калган уулым болор деген санаа там ла там тыгып, онын куунин, јүрегин, бастыра бойын бийлеп ийген. Ол манкуртты бедреп табала, бойынын көзиле көрбөгөнчө, уулым эмес деп чөкбөгөнчө, токынап болбозын эне билип турган.

Наймандардын јайлап турган туулар эдектей чөл јалаңдарга түрген суулар агып тушкен. Туниле Найман-Ана суунын шылырап акканын тындап јаткан. Онын амыры чыккан куун-санаазына ол суучактын шылырты нени айтты не? Токынаар куун келип турган. Эзи ле ын-шын сарыбзөктөргө теренжий кире јортордон озо, кайран суучактын шылыртын куун јеткенче угуп алар керек. Сарыбзөктөргө јаныскан баратаны кандый коркымчылу ла јеткерлү болгонун эне јакшы билетен, је бойынын сананып алган керегин кемге де айдар куун јок болгон. Мыны кем де ондобос эди. Эң жуук та төрө-өн улустар онын бу кылыгын јаратпас. Туку качан жууда өлгөн уулын эмди бедреп не баратан? Ол канайып-канайып тирү артып калган ла оны манкурт эдип салган болзо, оны бедрейтени, тегин јерге өзөк-буурын сыстадатаны эш кереги јок неме, ненин учун дезе манкурт ол кижи эмес, јук ле кижинин тыш кебери, онын сүнесагыш јок наадайы.

Атанар алдында түнде ол айлынаң бир канча катап чыгып жүрген. Санааларынын аайына чыгарга эбире тун-

ди тыгдап, чөл-жалакды ширтеп турган. Тун ортозынын айы бийиктен, тенеринин чике түбинен, онын төбөзине жарыдып, эбире элкемдерди сүт ошкош ак-жарык-ла тен ле токыналу жарыдып турган. Төндөрди, кырландарды эдектей анда-мында чачыла турган ак кийис айылдар турген суучактарды жакалай түнөп конгон жаан-жаан ак куштарга түнөй болгон. Айылдардан ыраак жокто койлор турган чедендердин жанынан, онон ары жылкылар кабырган кобылардан ийттердин ургени, улустын жарт эмес үндери угулып турган. Же аулдын учында чедендердин жанынан уйкузын ундып, ойноп турган кыстардын кожондору Найман-Ананын жүрегин жайнадып жат. Бир тушта түндөрдө бу кожондорды бойы да кожондогон эмей... Мында олордын кажы ла жыл жайлайтан жерлери, олор бери баштап ла келип турарда ол бойлу кыс болгон. Бастыра жүрүмү бу жерлерде өткөн. Олордын билези жаан тушта мында бир уула төрт кереге айыл тургузатан эди — бир айылда казан азатан, экинчи айылда айылчы улус колотон, учинчи, төрттинчи айылдарда бойлоры жадатан. Онон жуань-жуаньдардын табаруларынын кийинде, качан жагыскан артып каларда...

Эмди ол сок жагыс айлын таштап барып жат... Жолго туку энирде белетенип алган. Јиир курсак ла суу белең болгон. Сууны көп алар деп сананган. Сарыөзөктөрдө бачым кутук табылбаза, суу сүрекей керектү болор... Кече энирден ала Акмайа деп тижи төө айылдан ыраак жокто бууда туруп жат. Онын ижемјизи ле чындык нөкөри. Акмайанын чыйрагына ла турген магына иженбеген болзо, ол сарыөзөктөрдүн ээн элкемдерине коркыбай жагыскан качан да барбас эди? Ол жыл Акмайа субай жүрген, онын алдында десе эки ле катап төрөгөн, онын учун эмди онын ийде-чакту өйи болгон. Узун сандарлу, каткак бүдүмдү, уур кошторго балбара бастырбаган јымжак табаштарлу, чыт эдип калган эки өркөштөрлү, узун ла чыйрак мойынду, жараш кичинек башту, тумчугынын уйттери көбөлөктин канаттарындый кейди бойына түрген ле капшай тартынып турар — бу ак Акмай деп төө уур төөгө турар. Онон чыйрак, југурук төөлөр өскурип аларга болуп, мындый төө учун он киреки јаш төөлөр бергилеп туратан. Бу Найман-Ананын азыйдагы ар-јөбөжозинен, ак малынан арткан сок жагыс алтын ошкош малы болгон. Арткандары колдон јунул-

ган тоозын чылап, жылыып калган. Төлдүлөр төлбөргө келишкен, өгөөниинин төртөн күнин, бир жылы өткүргөн... Айдары жок карыкчалга да ачу-коронго чыдашпай, бедреп барарга турган уулынын төртөн күнин бу жуукта жаңы база темдектеген. Ого эбире жууктай жаткан ончо наймандар, кал-камык албаты жуулып келген. Таг жарып турарда, Найман-Ана уйден атанарга белен чыккан. Эжиктин бозогозын алтап, тышкары чыгып барала, эжикке жолонип, атанып барардан озо, уйуктап жаткан айылдарды аяктап, сананып турган. Кол-коо сынду ла тыг артабаган Найман-Ана жолго атанар курып бек курчанып алган. Ол сопокту, элбек шалмэрлу, көйлөктинг устинен кийип алган жегжокту, жардында элкем жамынчы плацту болгон. Бажына ак арчуул тартынып алган. Айса болзо уулым тиру, кара арчуулды не тартынар деп, ол түнде сананган. А иженижим бүтпей калза, кара арчуулды тартынып ийери база узак беди. Эртең туранын бүрүңкүйинде онын чачынын буурайганы, карыкчал чырайын ачунунг чырыштары чийе тартып салганы жакшы көрүнбей турган. Бир элесте көстөри улуштелип, ол уур тынган. Андын неме көрөрим деп ол санабаган да, ырымдабаган да болор. Оноң атанар деп бек сананып ийген. «Атвадан ля илла хиль алла» (Кудайдаг өскө кудай жок) — деп, мургуулду сөстөрдү шымыранала, бууда турган төб жаар эрчимдү базып, оны тизелен деп жакарган. Коркыдаачы болуп оозын жаан ачып, тыг эмес табыштанып, Акмайа төжиле жерге жаба жадып ийген. Арчымактарын ээрге түрген арта салып, төбзине мине согуп, оны өрө турзын деп, Найман-Ана жакарган. Онызы шайрак буттарына өрө туруп, ээзин бийикке алып чыккан. Узак жолго барып жатканын Акмайа эмди билип ийген...

Найман-Ананын атанып жатканын аулда кем де билбеген, оны уйкузы чыкпай жаан эстеп турган жалчы-базынаг өскө кем де бу саатта удешпеген. Эртең мен энем зайынча төрөөн-төркиндериме барып жадым, ондо айылдап жүрерим, оноң мургуулге улус барза, кылчактардын жерине барып, агару Ясавининг байзыгына бажыратам деп, ол ого энирде айдып салган...

Кем де кереги жок сурактар бербезин деп, ол таг эрте атанып ийген. Жайлудан бир эмеш ырап барала, Найман-Ана сарыбзөктөр жаар, көс жетпесте сомы билдирер-

билдирбес сезилип турган ээн элкемдер жаар тоозунинг оозын бура тарткан...

Бу жерлерде поездтер кунчыгыштан кунбадышка ла кунбадыштан кунчыгышка барып жадылар...

А темир жолдын эки жанында улу элкемдер жайылып барган. Олорды Сары-Өзөктөр, сары чөлдөрдүн Тал ортозы деп адап жадылар...

Бу талаларда жердин кандый ла ыраагы, Гринвичтин меридианынан чылап, темир жолло кемжилп жат.

А поездтер десе кунчыгыштан кунбадышка ла кунбадыштан кунчыгышка барып жадылар...

« Конвенция» деп авианосецтин бортынан «Паритет» деп орбитальный станцияга, контролер-космонавттарга, жажытту база бир радиограмма барган. Бу радиограммада өскө күндү айлаткыш Галактикада жүргөн 1-2 ле 2-1 паритет-космонавттарла олордын ойто кайра орбитальный станцияга келери жанынан радиокөлбү тутпазын, мынан ары башкарарынын Тос жеринег аңылу жакарү саказын деп кату ла кезем айдылган.

Талайда салкын жарым ийделе согуп турган. Авианосец толкуларда араайын жайканган. Тымык тегистин толкулары коркышту жаан керептин жанында ак көбүктери анданып, ойноп тургандар. А күн десе ак жалдарлу толкулары анданган учы-куйузы жок тегистин устінде азыйда чылап ок жарып турган. Кейде коо салкын куулуп соккон.

Авианосец «Конвенцияда» ончо иштерде улус, ол тоодо учуп чыгар авиаканат, ороондордын жылбулерин корыйтан бир бөлүк ишчилер — ончозы кандый ла сакыбаган немелерге белен болгондор...

Турген желиште бир зай эрикчелду акшып салып, өлөңдөрдү шылырада базып, Акмайа деп ак тижн төб кобыларла, сарыөзөктөрдүн улу элкемдериле та канчанчы күн барып жадыры болбой, а онын ээзи кумактары изип калган чөл-жаландарла төбзүн мендедип турган. Олор жаньс ла түнде каа-жаада туштаган кутук-суулардын жанында токтоп тургандар. Онон эртен тура ойто ло сарыөзөктөрдүн тоозы жок кобы-жиктериле, төңдөрилө кайда да жылыып калган уурлу төблөрдү бедреп барып

жадылар. Сарыөзөктөрдүн шак ла бу жанында, көп беристелерге чөйнлнн барган Малакумдычап деп кызыл жарлардын учында, төөлөр кабырып жүрген малчы-манкурт уулга ол којойымдар жолыккан. Эмди Найман-Ана ол уулды бедреп, сары чөлдөрдн тимирин турган. Жуань-жуаньдарга жолыгарынан коркып, ол экинчи күн Малакумдычаптардын жанында айланышып жүрген. Же ээн чөлдн эбирин те турза, кос жеткенди көрүп, ширтеп те турза, не де жок, эбире жангыс чөл лө чөл, кайкамчылу киргилжин. Бир катап бу илбизиндү немени көрүп, мечеттерлү, тураларлу, бийик таш курчулу городты чын город деп бодоп, ол база ырада ла барган. Оndo, кулдар садар базарда, онын уулы отурган болор бо? Ол оны Акмайга учкаштырып алар эди, ол тушта сүрүшкилеп көрзин... Ээн чөлдө уур карыкчал базырып турган, онын учун ого мындый илбизин көрүнген болбой.

Сарыөзөктөрдө кижини табатаны күч ле неме эмей, кижн мында кичинек, сай-кумакча ине, же ол уурлү жоон малдар кабырып жүрген болзо, жаан да элкемдерде жылыйбас, эрте бе айса орой бо ол малды көрүп ийер, оног малчынын бойын да таап алар. Найман-Ана бойынын турумкай бедренижинде мындый немеге иженип жүрген.

Эмди тура кайда да, не де жок. Уурлү төөлөрдн өскө жерлерге айдай берген болор бо айса жуань-жуаньдар оларды ууриле садарга Хива эмезе Бухара жаар айдап апарган. Мыны сананып, Найман-Ана каранга ширтилдеп жүрген. Ол тушта ондый ыраак жерлерден ол жинт уул келип болор бо?.. Качан аулдаг эне атанар тушта жангыс ла уулымды тирү жүргенин көрөтөн болзом деп сананган, аланзыган, кыйналган, амадаган. Манкурт болзын, кайдалык, кем болзо, ол болзын, жүк ле тирү болзын, тирү... Бу ас па! Же сарыөзөктөргө там ла тереңжий киргени сайын, ол малчы уулдын жүргедий жерине жууктаганы сайын, којойымдар ого бу мында жолыккан ошкош эди, Найман-Ана кинчектелип калган уулына жолыгарынан там ла там коркып, карыгып турган. Ол менин уулым эмес, чек өскө кижн болзо кайдат деп сананган. Менин туку качан олуп калган уулым тирү улустын ортозына канайып келетен. Ол жүк ле манкуртты көрүп аларга, ол менин уулым эмес деген сееремжиден айрылып аларга, барып жаткан ине. Ол өскө кижн болгонын көрүп ле алза, ойто кайра жанып ийер, бойын кыйнабас, санааркабас, салымына багып, үле-

коногы келерин сакыр... Онон ойто ло карыкчалга ла ижемжиге курчадыл, сарыөзөктөрдүн чөлдөрүнөң өскө кемди де эмес, кандый да болзо, уулын таап аларга ама-даган...

Мынайып арлык-берлик куун-санаалу барып жадала, жабызак кырлан төңдөрдү ажып барала, элбек өзөк-жалаңда жаан уур төөлөр отогылап жүргендерин кенете көрүп ийген. Смиртерге кабырып турган буурыл күрөң төөлөр оок тегенектердин, тайалардын ортозыла басып, олардын баштарын үзе тартып, табылу чайнап тургандар. Найман-Ана бойынын Акмайазын камчылап, озо баштап төөлөр табылганына айдары жок суунип, ичкери маңтаткан, онон коркып, эди-каны сооп, эмди-эмди ле манкурт эдип кинчектеп салган уулын көрүп ийеринен чек ле куды чыга берген. Онон ойто ло азый жок суунип, бойыла та не болуп турганын чек ондоп болбой барган. Уурлу төөлөр мында отоп жүрүлөр, же онык малчызы кайда? Кайда да мында болор учурлу. Онон тууразында, ыраакта, жүргөн кижини ол көрүп ийген. Анча-мынчадан ол кем болгонун жартап көрүп болбозун. Артынчакту төөзин жединип алган узун тайакту кижини маңдайына бөркин түңзүйтө кийип, ол жаар токыналу көрүп турган.

Онон жеде конуп келеле, уулын танып ийеле, төөзинен жылбырап түжө конгонун Найман-Ана билбей де калган. Жерге келип түшкендий билдирген, же мынызы неме беги!

— Уулым менин, балам! Мен сени бедреп жүрүм!— олар экүнин ортозында тайаларды ол билдинбей өдө жүгүргөн. — Мен сенин энең!

Онон тургуза ла ончозун ондоп, жерге тизиреде тебип, эриндери тыркыражыл, бойун чек ле тудунып болбой, өксөп-өксөп ыйлай берген. Бут бажына туруп болбой жыгылбаска ол нени де керексизбей турган уулынын ийнинен бек тудуп алып, ачу-коронун көмө басып болбой, ыйлап-ыйлап турган. Ол канча күндөргө сагышта жүргөн неме, эмди көчкө чилеп, көгүстен, көстөн төгүлүп, онын куун-санаазын өчүрүп, көмө басып жат. Көстүн жажына үлүштөле берген саамай чачы өткүрө, жолдун тоозун-тобрагын көстүн жажыла булгап, тыркырап турган сабарларыла оны жүзине былжап, ыйлап-ыйлап, уулынын таныш ла кару чырайын аяктап, онын удурга көрөрүн иженип сакып турган. Канайып-канайып танып

ийер болор бо. Бу күч эмес не. Энезин кижн канайып таныбас!

Je онын келгенине ол кандый да ајару этпеген, ол суре ле мында јурген чилеп, кажы ла кун чөлгө келип, јолыгып турган чылап. Ол керек дезе сен кем, ненин учун ыйлап туруң деп сурабаган. Кандый да бир элесте ол энезинин колын ийнинен туура алып, минип јүретен артынчакту төөзин јединип алып, ойын баштаган јаш төөлөр ырада јуре бербезин деп көрөргө, ол јаланнын одоштой кыры јаар база берген.

Наймаң-Ана ол ло јеринде тизелене отурып, јүзүн алакаңдарыла туй тудуп, бажын да өрө көдүрбей артып калган. Оноң бар јок күчин јууп алып, тоқыналу болорго албаданып, уулынын кийнинен ары баскан. Манкурт уулы ол јаар не де болбогон чылап, јүзине тунзүйте кийип алган бөрүгинин алдынаң, нени де сананбаган көстөрилеле эш неме керектебей көрүп турган. Оноң онын салкынга күрере күйүп, корлоп, арып калган чырайында кулүмји аайлу неме элес эдил калган. Je онын көстөринде кандый да санаа јок, ол нени де кайкабай, не ле де соныркабай көрүп турган.

— Отур, куучындажалы — деп, Наймаң-Ана уур тынып айткан.

Оноң олар јерге отурып алгандар.

— Сен мени танып туруң ба? — деп, энези сураган. Манкурт бажын јайкаган.

— Сениң адын кем?

— Манкурт — деп, ол каруузына айткан.

— Эмди сени анайда адап јадылар. Азыйда адын сенин санаага кирет пе? Ол чын аынды эске алынып, меге айдып бер.

Манкурт унчукпай отурган. Ол нени де эске алынарга турганын, албаданып сананышка тумчугынын бели терлеп, көстөри тумантый бергенин энези көрүп ийген. Олордын ортозында өдүп болбос калың стене шык тура беретен болгодый. Ол оны өдүп болбогон.

— А сенин адагнын ады кем? — деп, энези шымыранала, ойто ло өөркөгөнине, кородогонына тумаланып, эриндери ойто ло тырлажып, ойто ло ыйламзырап, оноң кулүмзиренип ийерге албаданып отурган. Эненин шыразы манкуртка канайып та тийбей јат.

— Кижинин јерин де айрып аларга, јөөжөзин де айрып аларга, керек дезе јурумун де айрып аларга кем

жок — деп, эне угуза айткан, — же кандый неме кижинин сагыжын айрып алар эп-арга тапкан, ондый жаңды ого кем берген?! О кудай, сен ак-жарыкта чын ла бар болзон, улустың бу кылыгын канайып көргөн? Жердин устинде мынан өскө жаман керектер ас па?

Шак ла бу учуралда манкурт уулына көрүп, Найман-Ана кун керегинде, кудай керегинде, бойы керегинде атту-чуулу состорин айткан дежет. Сарыөзөктөрдин өткөн өйлөри керегинде куучын болгондо, билер улустар мыны эмдиге жетире куучындап жүредилер...

Ол туштагы онын сыгыдын кезик улус эмдиге жетире эске алынып турадылар:

Олгон ботоо энези мен,
терезин жыткар ол келген...

Учы-куйузы жок сарыөзөктөрдин шын тымыгынын устинде онын ый-сыгыды, калагы да өзөк-буурынан бузулып чыккан эмей...

Же онын манкурт уулынын көксине не де томылбай жат.

Канайдар база, ого сурактар бергенче, сен мынды кижини болгон деп жартап айтса, ол билзин деп будумжилезе кайдар деп, Найман-Ана санаган.

— Сенин адың Жоламан. Угуп туруң ба? Сен — Жоламан. Адагынын ады Доненбай. Адаг санаанга кирбейт пе? Ол сени жаштаг ала саадактан адагына уредип туратан. Мен сенин энең. А сен менин уулым. Сен наймандар угынан, билдин бе? Сен найман...

Ол онын эрмегин чек өскө неме керегинде чилеп, кичинек те аяру этпей тындап отурган. Ол мынайда олондо секирткиштин чыкыраганын угатан болор.

Бу тушта Найман-Ана манкурт уулынан сураган:

— Сен бери келердег озо, сениле не болгон?

— Не де болбогон — деп, ол айткан.

— Тун болды ба айса түш пе?

— Не де болбогон — деп, ол айткан.

— Кемле куучындажар кууниң бар?

— Айла. Же бис бой-бойысты укпай жадыс. Ондо кем де отуруп жат.

— База нени куунзеп жадын?

— Ээм ошкош, кејегелу болзом...

— Сенин бажыңла озор нени эдип салган, тудуп көрөйүн — деп айдала, Найман-Ана колын сунган.

Манкурт кенете јана болуп, оноң тууралап, эки колыла бөркин јаба тудуп, энези јаар чек көрбөс боло берген. Баш керегинде нени де айтпас керек деп, энези билип алган.

Бу ла бөйдө ыраакта төө минген кижини көрүнип келген. Олордын јаны јаар ол ууланган.

— Бу кем? — деп, Найман-Ана сураган.

— Ол меге азык экелип јат — деп, уулы айткан.

Найман-Ана чочый берген. Ыраакта жуань-жуань оны көргөлөктө, капшай јажынар керек. Ол төөзин јерге јаттырып, ого мине соккон.

— Сен нени де айтпа. Мен удабас ойто келерим. — деп, Найман-Ана айткан.

Уулы каруу бербеген. Ого түнгөй ле.

Төөгө минип, отоп жүрген төөлөр ортозыла барганы јаан јастыра болгонын Найман-Ана билип ийген. Је орой болгон. Ак төө минип алган кижини уурлу төөлөргө јууктап келеткен жуань-жуань көрүп ийбей база. Отоп жүрген төөлөрдүн ортозыла јажынып, јойу јүгүрер керек.

Одорлу јерден јеткилинче ырап барала, ачу маргаалар туй бзүп калган терең јуукага кире јорткон. Ол мында төөзинен тужуп, Акмайаны јууканын түбине јаттырып ийген. Оноң бойы эбире ајыктап јаткан. Курум көрүп ийген эмтир. Бир кезек өйдүн бажында минип алган төөзин мендеде јелдирип, ол жуань-жуань көрүнген. Ол јыдалу ла ок-саадакту болгон. Жуань-жуань нени де ондоп болбой, кайкап, ары-бери ајыктап турган. Бу ла јуукта јаны ак төө минген кижини кайда барды? Ол кайдаар уулу јорторын билбей турган. Оноор мантаткан, ойто тескери мантаткан. Қалганчы катап чек ле јууканын јаныла өткөн. Найман-Ана Акмайанын оозын күн эртеден арчуулла туй тагып салганы јакшы. Төө үнденип те ийерден айабас. Јууканын кырында ачу баргаалар ажыра јажынып алала, Найман-Ана жуань-жуаньды чокым көрүп јаткан. Ол јелбер тукту төө минип алган эмтир. Ары-бери көрөт. Чырайы тишкексу ле тынғыску. Бажында учтары кантырайып калган кеме ошкоч калбаң бөрүк, эки кырлап өргөн кара кејегези јалтырап, јардына тужуп калган калбаңдап жүрген. Жуань-жуань јыдазын көдүрип, узени бажына туруп, кажы ла элесте јыдазын мерген чачып ийерге белен болгон, бажын ары-бери булгап, көстөрн јалтырап турган. Бу сарыбөктөрдн јуулап алган, камык албатыны кулга

айдаган, онын билезине айдып болбос кыйын-шыра экелген оштулердин бирузи болгон. Же улду-яда жок уй кижжи калжу жуучыл жуань-жуаньга удур нени эдер? Кандый журум, кандый айалга бу улусты мындый казыр болорго, олжого алган кулын мынайып кенедерге уретти не деп, эне санаган...

Ары-бери тимиренип жортуп ийеле, жуань-жуань кайра тоолор жаар мантада берген.

Эмир кирип келеткен. Кун ажа берген, же онын тагдагы чолдин устинде узак жылыйбай турган. Онон кенете карагуйлай берген. Ай карагуй тун кирген.

Ол тунди Найман-Ана сок жагыскан ла ээн чолдо, ырызы жок манкурт уулынан ыраак жок жанында откур-ген. Ого ойто барарынан коркыган. Байагы жуань-жуань тунде малдын жанында артып калардан айабас болгон.

Онын санаазына уулды мында кулда арттырбас, канайып-канайып бойыла кожо апарар деген шуулте кирген. Ол, кайдалык, манкурт та болзын, нени де ондобой турган болзын, же ээн сарызоктордо калжу жуань-жуаньдардын кулы болгончо, айлында, бойынын улусынын ортозында журзин. Мынайда эненин журеги жакарып турган. Оско улус чылап мындый немеле онын жопснер кууни жок болгон. Ол бойынын канын кулда канайып артырыс салар. Төрөл жерине једип барала, айса болзо ол билинип келер, јашта ойногон ойынын кенете эске алынар...

Эртен тура Найман-Ана Акмайазына минип, ойто ло оноор барган. Тунде анча-мынча ырай берген уурлу тоолорго ол ыраактай эбирип, жууктап келген. Тоолорди коруп ийеле, оlorдын жанында жуань-жуаньдардан кем-кем бар ба деп узак ажыктап турган. Онон неме корунбесте, ол уулынын адын адап кыйгырган:

— Жоламан! Жоламан! Јакшы ба, балам!

Уулы кайа коргон, энези суунгенине кыйгырып ийген, же ол адын эске алынган эмес, табыш угала, кайа коргон, мыны энези, о кудай, билип ийген.

Найман-Ана уулынын жылыйтып салган сагыжын ойто кийдирерге ченежип турган.

— Сенин адын кем, эске алын, сени кем деп адаган эди, эске алын! — деп, эне јайнап турган. — Сенин адан Доненбай. Сен мыны билбезинг бе? Сенин адын Манкурт эмес, а Жоламан. Бис сени ненин учун мынайда адаганыс дезе, коп тоолу наймандар оско јерлерге ко-

чүп барадарда, сен жолдо чыккан. Мынызы жолун эзен-амыр болзын деген сөс. Сен чыгарында бис уч кун уделегенис. Уч кун той-жыргал болгон.

Онын куучындары манкурт уулына кандый да салтарын жетирбей де турган болзо, эне ончозын куучындап ла жат, айдын ла жат, айса болзо, онын уйуктап калган мезинде не-не кенете ойгонып келер. Же ол жырс этире бектелип калган эжикти токылдадып турган. Мыны биллип те турза, ол оног ары айткан:

— Адын кем эди, эске алын, балам! Сенин адан Доненбай!

Оног ол бойыла кожо алып жүрген азыгыла оны азырайла, ого кабайдын кожондорун кожондоп баштаган.

Кожон ого сүрекей жараган. Ол кожонды жакшызынып тыгдап отурган, онын катанжырап, тонуп калган кара чырайында кандый да жылу куун табынча ойгонып келеткен. Мыны көрүп ийеле, энези оны бу жерлерден жүре берели, жуань-жуаньдарды таштап ийели деп жайнай берген. Уурлу малды арттырып салала, канайып мынан жүре беретенин манкурт билбей турган. Канайып баратан? Кайдаар! Жок, малдын ээзи сүре ле мында бол деп жакыган. Ээ кижин анайда айткан. Малды таштап ол кайдаар да барбас...

Сагыштын жырс жабылып калган эжигин оодып ачарга Найман-Ана ойто ло ченежил баштаган. Ол узуги жок айдып турган:

— Эске алын. Сен кем? Сенин адын кем? Сенин адан Доненбай!

Канча кирези оны жайнаганын, канча ой өткөнүн ол сеспей калган, жагыс ла төб минген жуань-жуань уурлу төблөрдүн жагына једип келерде, оны көрүп ийген. Ол кечегизинен чек жуук болгон, төбзүн камчылап, мантадып келеткен. Найман-Ана жылгыр Акмайазына мине соккон. Ол ичкери элес эткен. Же јалангын экинчи учынан онын жолун кезип база бир жуань-жуань мантадып келеткен. Бу тушта Найман-Ана Акмайанын мангын түргендедип, јыдаларыла кекенип, мантадып келеткен эки жуань-жуаньдардын ортозынан өдө конгон. Олор Акмайага база канайып једижетен эдилер. Јелбер төблөри сексендежил, ыраакта артып калгандар, Акмайа дезе жагы ла тыныжы тынып, тери чарчап, Найман-Ананы өлүмдү јеткерден аргадап, сарыөзөктөрдүн чөлдөрилө сүрекей түрген элейтип бараткан.

Калжуура берген жуань-жуаньдар ойто кайра келеле, манкурт уулды токтогондорун ол кайдан билсин. Же оной нени сураар? Айтканы жагыс ла:

— Ол айткан, мен сенин энең деп.

— Ол сеге кандый да эне эмес! Сенде эне жок! Ол бери не келген, сен билеринг бе? Билеринг бе? Ол сенин бөркинди уштып, бажынды жибидерге турган — деп, ырызы жок манкуртты озор коркыткандар.

Мындый сөстөрдү угала, манкурттын кара чырайы куугарып, боп-боро боло берген. Ол мойнын ийине тартынып, бөркин колдорула жаба тудуп, казыр аң чылап, ары-бери булагдай берген.

— Сен коркыба! Ме, тут!— Эки жуань-жуаньнын жааны онын колына согоондорлу саадак туттуруп берген.

— Шыкай тудуп ат! — Кичү жуань-жуань бөркин кейге саң өрө чачып ийген. Согоон калбан бөрүкти ойотийген. — Корзон — деп, бөрүктин ээси кайкаган. — Колында санаа арткан турбай!

Уйазынан чочып учкан куш чылап, Найман-Ана сарыбөктөрдү эбире айланып турган. Нени эдерин, нени сакырын ол билбей жат. Эмди жуань-жуаньдар уурлу малын онын манкурт уулыла кожо өскө жерлерге, ол барып болбос, төс орданын бойына, айдай бергилегей не айса оны тудуп аларга кетегилегей не? Ол мындый жарты жок санаалар сананып, жажынып, кестенкейленип, уурлу төблөргө жууктап келзе, онын жанында кечеге эки жуань-жуаньдар жок эмтир. Найман-Ананын суунгенин не деп айдар. Озор экү жергелей жортул, кайа да көрбөй баргылап жаткандар. Найман-Ана озордон көзүн албай узаак көрүп турган. Качан озор көскө көрүнбөй барарда, уулына барар деп сананган. Эмди ол уулын кандый да эп-аргала болзо, бойыла кожо апарар. Ол кандый, андый ла болгой, мында онын бурузы жок, салымы андый болгон туру, өштүлөр оны кинчектеп салган, же энези оны кулда арттырбас. Оштүлөр жинтерди канайып олжолоп, канайып базынып ла кыйнап, санаазын жоголтып, кенедип турганын көрөлө, наймандар кородозын, улду-жыдаларып ала койзын. Керек жерде эмес. Жер ончозына жеджер. Же жуань-жуаньдарла коштой жадып болбозын. Кыйынчылар...

Мындый санаалар сананып, Найман-Ана уулына бараткан, оны жөптөр, бүгүн түнде кожо качалы деп жайнаар.

Бүрүнкүй кирип келеткен. Ол улу сарыөзөктөрдүн устинде араай өңөлөп, билдирбезинен кызылзымак барынкый болуп, өзөктөрдө, кобыларда жажынып, тоозы жок тундердин база бир туни болуп, келип жаткан. Ак-майа деп ак төө бойынын ээзин уурлу төөлөр жүргөн жер жаар чөйө желишле апарып жат. Төөнүн өркөштөрүнүн ортозында отурган онын бойын ажып бараткан куннун чогы чокым жарыдып турган. Кестенкейленген ле сана-аркаган Найман-Ананын чырайы кату ла ак-куу болгон. Чачы буурыл, чырайында карыкчалдын чийулери, көстөрүндө сарыөзөктөрдүн бүрүнкүйи ошкош, оору-сыс... Ол уурге жедип, төөлөрдүн ортозыла жортуп, ары-бери айкап турган, же уулы кайда да жок. Онын ээр-үйгөндү, артынчакту төөзи чылбырын сууртеп алып, амыр отоп жүргөн...

— Жоламан! Уулым менин, Жоламан, сен кайда? — деп, Найман-Ана кыйгырган.

Кем де көрүнбеген ле каруу бербеген.

— Жоламан! Сен кайда? Бу мен, сенин энең! Сен кайда?

Ары-бери айланыштап айкап турала, онын ман-курт уулы төө ажыра жажынып, тизелей отурып, канду кастакту жаазын тартып, белетенип алганын ол көрбөй калган. Ажып бараткан куннун чогы онын көстөрүн кылбыктырып, адарга бербей турган.

— Жоламан! Уулым менин!—деп, оныла не-не болгон болор деп коркып, Найман-Ана кычырып турган. Онон ээрдин устинде бурылып, кылчас көрүп, — Аtpa! — деп, кыйгырып ийген. Ол Акмайанын оозын бура тартып, ого удур көрөргө сананган, же канду кастак ок ачу сыгырып, онын сол мыкынына кадала берген.

Бу кыйа болбос өлүмдү адыш болгон. Найман-Ана төөнүн устинен энгилеп, онын мойнынан тудунып, жылбырап жыгылган. Же озо баштап онын бажынан ак арчуулы тужуп, мында ок кейде куш болуп кубулып, мынайда кыйгырып учкан дежер: «Эске алын, сен кем балазы? Сенин адын кем? Сенин адаң Доненбай! Доненбай! Доненбай!»

Онон ло бери сарыөзөктөрдүн тундеринде Доненбай деп куш учуп жүрер деген куучын артып калган. Жолчы кижиге жолыгып, ого жууктай учуп, ол куш мынайда кыйгырат: «Эске алын, сен кем? Сен кемнин? Адын кем? Адын? Сенин адаң Доненбай! Доненбай, Доненбай, Доненбай, Доненбай!»...

Сарыөзөктөрдө Найман-Ананын сөөгүн жууган жерди улус Ана-Бейит — эненин үргүлжи амыры деп адап салган...

Акмайа деп ак тижн төөдөн укталып, улалып төөлөр өскөн дежер. Тижилери ак-сары бңдү, ак башту болуп будер, олор эбире жерлерде жарлу болгон, иркектери бүгүңги Каранар ошкош кара бңдү, коркышту жан ла бөкө болор.

Бу эмди Ана-Бейитке сөөгүн апарып јаткан Казангап Јотконду Каранар тегин төөнөң бүткен эмес, ол бойынын угы-төзин сары өзөктөрдө Найман-Ана өлгөн кийинде оноң артып калган Акмайа деп атту-чуулу төөнөң баштаган деп јаантайын айдып туратан.

Ејигей Казангапка бүдүп јүретен. А ненин учун бүтпейтен... Јотконду Каранар ого турар... Канча ченелтелер болгон, јакшы да, јаман да күндер турган, је Каранар кандый ла күчтерден аргадап алатан. Јаңыс ла качан сууш-ойыны башталган тушта чек ле јуüle берер, айса онызы анчада ла кыштын корон соогында келер. Корон сооктор калаптанып, казырланып турар, оныла кожо ол база калаптанар. Эки кыш улай. Андый өйлөрдө оны канайып та токтодып болбозын... Бир катап ол Ејигейди арай ла болзо керекке сукпаган эмей, ол сагыжы јок мал эмес кижн болгон болзо, Јотконду Каранардын эткен јаман кылыгын Јотконду Ејигей качан да таштабас эди... Је сууштин ойынында јуüle берген төөнөң нени аларын... Ого үзеери керек анда эмес болгон. Малга кижн ачынар ба, мыны сөскө лө келиштире айткан неме не, учурал андый болуп калган туру. Јотконду Каранарда кандый буру болотон? Бу керекти Казангап јакшы билетен, ол мынын аайына чыккан, оноң башка та не болор эди, оны кем де билбес.

VII

1952 жылдын јайынын учы ла кустин башталары Ејигейдин эске алыныжында эн ле ырысту өйлөр болгон. Ејигейдин ырымдап айтканы чын болуп калбай кайтты. Ол коркышту изүлердин кийинде, качан сары-өзөктөрдө келескендер ле чыдашпай, айылдын эжигине өртөп турган күннен качып, серуун бедреп келгилеп туратандарынын кийинде, август айдын тал-ортозында, күннин айалгазы кенете кубула берген. Кижн чыдажып болбос изүлер кенете јоголгон, табынча серуундер келген, тундерде серуунде тыш уйуктаарга кандый јакшы.

Мындый жарамыкту айалга сарыбзөктөрдө кажы ла жыл болбозо до, же каа-жаада болуп јат. Кыштар јаантайын ол ло бойы, кату, же јайлар кезикте јенилте беретен. Мындый неме, качан тегеринин түбинде кейлердин агындары башталза болуп јат деп, Елизаров куучында туратан. Ол агындар сүре ле кубулып турар дейтен. Елизаров андый немелер керегинде куучындаарын сууйтен. Орб бийикте агылу јараттарлу, јайкандарлу коркышту јаан агындар бар деп, ол айдып туратан. Ол агындар узуги јок айланыжып, болчок Јерди ончо јанынан јунуп јадылар дейтен. Салкындарла ородып салган Јер айланып, космический айандарла Күннен айрылып болбой токтомјы јок учуп јат. Елизаровты угарга сүрекей солун болгон. Андый кижн таппазын, кайкамчылу јаалак кижн. Јотконду Ејигей оны бийик тооп јүретен, онызы Ејигейге база карузыйтан. Айдарда, ол коркышту изулерде сарыбзөктөргө кенете јенилтелу серуун экелип турган кейдин агыны озо баштап ненин де учун јабызап, Гималайдын монку сумерлерине табарып, ондо сооп, ойто сарыбзөктөргө эбирип туратан эмтир. Гималайлар та кайда да ыраакта, кудай билер оны, же буткул Јер планетага көрбө, ол андый ла тын ыраак эмес. Изу кейдин агыны Гималайларга табарып, кайра бурылар: Индияга ла Паккистанга өдуп болбос, ол јерлерде коркышту изулер ол ло бойлору турар, а сарыбзөктөрдин устине байагы серуун агын ойто келип, талайдын толкулары чылап, учы јок элкемдерге јайылып барар... Ол кейдин агыны Гималайдан серуундер экелип јат...

Је кандый да болзо, ол жылдын јайынын учында ла кузунин башталарында кайкамчылу јакшы күндер турган. Сарыбзөктөрдө јаш сүрекей ас түжүп јат. Кажы ла јанмырды ундыбай узак сананып јүрерин. Је ол јанмырды Јотконду Ејигей бастыра јүрүминде ундыбай јүргөн. Озо баштап кара булуттар тегерини туй алып ийген, мыны көрбөргө до кайкамчыл болгон, сарыбзөктөрдин устине түби јок изу чанкыр тегеринин түби көрүнбей барган. Тынарга болбос изу тынчу турган. Ол кун Ејигей вагондор колбоочы болуп иштеп турган. Темир јолдын туура артыкту айрызында јаны шпалалар ла ооктолгон таштар экелген уч платформа турган. Онын кошторын кече түжүргилеп салган. Јаантайындагы чылап ончо немени түргөн этсин дежер, а онон көрбөн андый ла мендейтен неме јок болгон турар. Кошторын түжүрүп салган кийинде платформалар јарым туш артыкту

жолдо тургандар. А ондо коштолгон немелерди тужурерге ончолоры — Казангап, Абуталип, Зарипа, Укубала, Букей турушкандар. Жолдо иштеп турган ончо улусты бу мендештү ишке ийгендер. Ол тушта бастыра иштерди кызыл колдыг күчиле эткен ине. Ох, кандый изу кун турган! Мындый изүлерде бу платформалар келбесе кайдар. Же керек болзо, канайдар, керек. Ончолоры иштеген. Укубала кууни булгалып, кузуп турган. Ол чаганала жыжып салган шпала агаштардын изү жыдына чыдажып болбогон. Оны айлына жандырага келишкен. Онон уй улусты ончозын божодып ийгендер — уйде балдар изуге кыйналып жадылар. Эр улус артып калган, эди-сөбги үзүлгенче иштеген, керекти будурген.

Эртенгизинде, жагмыр жаардын алдында, куру товарняк Кумбел жаар барып жаткан. Келиштире жортуп, вагондорды колбоп турганча, мылчада ошкош тынчу изуден Ежигейдин тери суу чылап агып турган. Мынын ордына изу кун ортөгөн болзо, торт. Ого үзеери кандый да аамай машинист учураган, ондоп болбос, жортор болзо, жүк ле тынду. А мында вагондордын алдыла корчондоп жүгүр. Ежигей чыдажып болбой, ол машинистти жаман айдып талаган, онызы база удура салган. Паровозтын одынын жанында турарга жеңил деп турун ба? Изуден жүүлгилей берген не. Кудайга баш, товарняк жүре берген. Куру платформаларды алып барган. Мында кенете жагмыр уруп ийген. Чечиле берген болгодый. Жер жимир эдил, кенете ле жагмырдын суулары туулмектеле берген. Онон жагмыр ура ла берген, тегеринин түби тежилгендй, калаптанып жааган, ол туку Гималайдын карлу тайгаларынан кейдин агыныла кожо келген чыктар көнөктө суу чылап, көңкөрилe бербей кайтты... Ух, кандый Гималайлар! Кандый ийде-куч! Ежигей айлы жаар жүгурген. Та не жүгурген, бойы да билбес. Байла, тегине ле жүгурген. Качан ургун жагмыр жааганда, кижн качан да болзо айлы жаар жүгурер эмезе кандый бир жамынчынын алдына жажынар. Темигип калган. Онон башка мындый жагмырдаг не жажынар? Ол мыны ондоп, кенете тура тушкен, ненин учун дезе, Куттыбаевтердин бастыра билези — Абуталип, Зарипа, уулчактары Даул ла Эрмек кол колынан тудужып алала, жагмырдын алдында, эски барактын жанында бийелеп, секирип тургандар. Мынызы Ежигейди коркышту кайкаткан. Олордын жагмырдын алдында ойногоны, секиргени эмес. Жагмыр жаардын алдында Зарипа ла Абуталип жаан алтамдарла темир жол-

дорды ажыра алтап, жангылап бараткан. Эмди Ејигей ончозын билип ийген. Олор бастыра билезиле, балдарыла кожо жангырдын алдында болорго сананган. Ејигейдин санаазына мындый неме кирбес те эди. А олор Аралдын талайына учуп келген кастар чылап, жангырдын суузына эжинип, бийелеп, чуркуражып тургандар! Бу олорго байрам болгон, теңериден көрүнгөн тежик. Сарыөзөктөрдө жүрүп, жангырды көөркийлер санап калган не. Кыяа көрдүрүп ле сурдүрүп, Боранлы-Жотконду деп разъездке келген бу биленин ырыстын бир элезиле суунип турганын Ејигейге көрөргө суунчилу, карыкчалду ла каткымчылу болгон.

— Ејигей! Бери кел! — деп, Абуталип ургун жангырдын алдында эжинип турган чылап, колдорун талбагдадып кыйгырган.

— Ејигей таай! — кичү уулчак удур жүгүргөн.

Бу Эрмек, үч ле жашту неме, Ејигейдин сууген эркези, эки колын талбайтып, оозун ачып, жангырдын суузына карылып, оны кучактай аларга жүгүрүп келеткен. Онын көстөрүндө айдып болбос сүүмжи ле кутустаныш жарып турган. Ејигей оны эки колына ала койып, айландыра берген, оного ары нени эдерин билбей турган. Бу биленин ойынына кирижер деген санаа онын бажында жок болгон. Ле бу ла тушта толыктын ары жанынан Ејигейдин эки кызычагы — Сауле ле Шарапат суунчилу чыгырыжып чыга конгондор. Олор Куттыбаевтердин тал-табыжына жүгүргилеп келген болгодой. Көөркийлер база сурекей ырысту болгондор. «Ада, бис база жүгүрели!» — деп, олор кыйгыргандар. Мынызы Ејигейдин алаңзыжып агтара согуп ийген. Эмди олор ончолоры биригип, кол колынан тудужып, уруп турган жангыр алдында билинбес кутустаныл тургандар.

Ејигей Эрмекти бу жүгүриштин, айланыштын ортозында туулген сууга жыгылып, суу жүдунүп ийбезин деп коркып, колынан салбай турган. Абуталип мойнына онын кичү кызычагын — Шарапатты отургызып алган. Балдарга ойын-соот эдип олор мынайып жүгүргөндөр. Ејигейдин колында Эрмек секирип, кыйгырып, жангырдын суузына тумаланып, кичинек үлүш жүзиле онын мойнына бек жалшынып турган. Олордын кичинегеш уулчагажы Ејигей таайла кожо мынайып суунип, ойногылап турганына Абуталип ле Зарипа айдары жок сүүнгилеп, Ејигей жаар быйанду көргүлөп тургандарын ол сезип турган. Ле Ејигейге де, онын кызычактарына да

Куттыбаевтердин билези баштаган жаңмыр алдында сүүнчилу ойни база жарап турган. Зарипа кандый жараш болгонына бу тушта Еңгей билбес жаңынаг аяру эткен. Ургун жаңмыр онын узун кара чачын жүзине, мойнына, арказына, ийиндерине жайа агызып, оны төбөзинен ала чонгойлорына жетире жаңмырдын суузы орой алып, жаш келиннин ээлгир коо сынын, мойнын, колдорун, мыкындарын, жыланаш буттарынын балтырларын илелей журап, көргүзип турган. А көстөри онын сүүнчиле, кутус санала толо болгон. Ак тиштери ырысту жалтырап турган.

Сарыбөзөктөрдө жаңмыр көп болотон беги база. Кар табынча кайылып, жерге шинип калар. А жааштар канайып та жааза, алаканга түшкөн ргуть чылап, тайкылып, жуукаларга ла ойдыктарга жуула ага берер. Шуулап, шаркырап, оног жок болуп калар.

Ургун жаңмыр жаап баштаганынаг ала тоолу ла минуттардын бажында, суучактар там ла жаанап, көбүктелип, түргендеп, ага бергендер. Мыны көрүп, Боранлынын улузы суучактардын үстиле жүгүрүп, секирип, оног ого тастар, тоскуурлар салгандар. Балдардын жаан дегендери Даул ла Сауле тоскуурга отурып, жүзүп жүргендер. Мыны көрүп, кичүлери база жүзетенис дешкен. Олорды база тастарга отургызарга келишкен.

А жаңмыр үзүгү жок уруп турган. Ончолоры мынайып жилбиркеп жүскүлөп, разъездтин бажында, бийик темпр жолдын жаңына, једип баргандар. Бу өйдө Боранлы-Јотконду ажыра пассажирский поезд өдүп бараткан. Поездте бараткан улус вагондордын ачык көзнөктөринен, эжиктеринен курлаага жетире чыккылап, ээн, кургак чөлдүн улузы тастарда, тоскуурларда жүскүлөп жүргендерин кайкап көргөндөр. Олор та нени де кыйгыргылап турган. «Эй, чөнгүлей бердин!» — дешкен болгодый. Оног каткырышкан, сыгырышкан. Байла, олордын тыш бүдүмдери сүрекей кайкамчылу болгон болор. Ургун жааштарга јундурып, вагондор чубажып өткөн, ондо отурган улус эки-үч күннин бажында једер јерлерине једип, бу чөлдө көргөн немени соот эдип, таныштарына куучындап бербей кайтсын.

Зарипаны ыйлап туру деп ајарбаган болзо, Еңгей мыны сананбас та эди. Качан кижинин үстине көнөктөн ургандый жааш уруп турарда, ол кизи ыйлап турган ба айса жок по — айдарга сүрекей күч. Андый да болзо, Зарипа ыйлап турган. Ого сүүнчилу, ого каткымчылу деп ол араланып јат, а бойы өксөштү ыйын көмө базып,

ийды каткыла, кыйгыла токтодорго ченежет. Абуталип чочып, онын колынан ала койгон:

— Не болды? Сеге коомой бо? Јанаалы!

— Јок, мен ыксып тургам не — деп, Зарипа айткан.

Онон олор ойто ло балдарла ойынды баштагандар, учурал болуп јааган јаашка тойгончо суунип аларга. Ејигейге коркышту эп јок боло берген. Олордон айрып салган өскө јурум бар деп билерге, ургун јанмыр ырыс эмес, а тегин ле неме деп сананарга, кайда да улус ару сууга эжинип, өскө айалгада иштеп, өскө јурумди јуруп, балдарын да өскө соотторло соотодып туру деп база сананарга, олорго кандый уур ла шыралу болгонын Ејигей ондоп турган. Абуталип ле Зарипаны адыркатпаска, бу ойында олор јангыс ла балдарына болуп ойноп тургандарын билбеечи болорго, Ејигей онон ары балдарла баштактанып ойногон...

Јаан да улус, јаш та балдар арыганча, куундери јеткенче ойноп алгандар, а јанмыр јааганча. Онон олор айылдары јаар јүгүргендер. Куттыбаевтер — адазы, энези, балдары јергелей јүгүргилеп бараткандарын кийиннен ары Ејигей килегендү ле суунгенду көрүп турган. Оңчолоры көк мөңгү суу. Сарыөзөктөрдө бир де күнге болзо, ырыс болуп јат.

Кичү кызычагын колына алып, јаанын јединип, Ејигей айлынын эжигин ачкан. Укубала олорды көрүп ийеле, эки колын чабынып, «ой, бай» ла деген:

— Ой, бу слер не болгон улус? Кемге түней?

— Коркыба, энези — деп, Ејигей уйин токынадып, каткырған. — Буура эзирзе, тайларыла ойнойгон.

— Мен көрзөм, ондый ла эмтир — деп, Укубала каткырымзып айткан. — Ух, улуш такаалар, је не турларын, чечингиле.

Јанмыр токтоп, ырай берген. Ол сарыөзөктөрдүн жакаларын таң јарып атканча јунган болгодый, ненин учун дезе туниле ыраак кукурттердин тунгак торгылыжы угулып турган. Ол кукурттин табыжынан Ејигей тунде бир канча катап ойгонгон. Онон кайкап јаткан. Арал талайдын јанында кукурт чек ле устинде күзуреп турза, ого ажару этпей уйуктап јадарын. Ондо андый болбой база, кукурттер сүре ле болуп турганда. Ејигей ойгонып келеле, ыраакта јалкындар јалтылдап, чөлдөрдүн устин, карануй тегерини јарыдып турганын эмештен ачылып келген јыкпыктары өткүре көрүп јадатан.

Ол күн тунде Јотконду Ејигейге ойто ло фронт, арт-

обстрел түжелген. Же снарядтар табыш жок түжүп турган. Олордын жарылганынын табыжы база угулбас, кара жер кейге сан өрө көдүрилип, ойто уур ла араай төмөн түжүп турар. Андый бир жарылыштардын бирузи оны бийик көдүрлп, жерге сүрекей узак түжүргөн. Качан ла келип жерге жырс согулгайым деп жүреги шимиреп турган. Онон ол атакага жүгүргөн, оныла кожо боро шинельдерлу сүрекей көп солдаттар өрө туруп атакага жүгүрүп бараткандар, же олордын чырайлары чек көрүнбей жат. Автоматтар тудунган куру шинельдер жүгүрүп бараткандый билдирип турган. Качан боро шинельдер «ура!» деп кыйгыргылап ийерде, Ежигейдин жолында Зарипа тура тушкен. Ол жутка-сууга өдүп калган суунчулу каткырып турган. Мыны көрөргө кайкамчыл. Ол сыйса платъелу болгон, жааштын суузынан чачы жүзине түжүп калган, онын бастыра бойыла жагмырдын суузы агып, ол токтомжы жок каткырып турган. Токтой түжерге Ежигейде бош жок болгон, ол атакага жүгүрүп баратканын ундыбай турган. «Сен ненин учун мынайып каткырып туруп, Зарипа? Бу жакшыга экелбес» — деп, Ежигей айткан. «А мен каткырып турган эмезим, мен ыйлап турум» — деп, Зарипа жааштын суузы өткүрө каткырып турган...

Эртезинде ол бу түжин Абуталип ле ого куучындап берерге сананган. Онон токтой берген, сананып көрзө, коомой туш болгодый. Улусты тегин не санааркадар...

Бу улу ургун жагмырлардын кийинде сарыөзөктөргө серуун келген. Қазангаптын айтканыла болзо, жай калганчы алымын алып, жүре берген. Изу де күндер турза, азыйда чылал өртөбөй турган. Мынан ла ала сарыөзөктөрдиг жыргалду күндери башталган. Боранлынын балдары да коркышту тынчу изулердег айрылган. Олор тынданып, үндери ойто ло шыгыража берген. Мынайып турганча Кумбелге Қызыл-Орданан арбузтар ла дынялар келген деген табыш разъездке жеткен. Боранлынын улузы бойлары корзин дешкен, олордын улузин аткарып ийетен бе айса бойлары келип алатан ба. Бу айалганы Ежигей тузаланып ийген. Ол разъездтин жаанына барган, арбузты-немени бойыс барып алзабыс жакшы деген, онон башка эш-кереги жок ле үрелип калган немелер ийер. Онызы жөпсинип ийген. Жакшы деген, Куттыбаевле кожо барыгар, жакшызынан талдап алыгар. Ежигейге бу ла керек болгон. Абуталипти ле Зарипаны балдарыла кожо бир де күнге болзо, Боранлы-Жоткондудан апарар керек. Ого үзеери бойы да бир эмеш жорыктап ийер куунду

болгон. Эртең тура эки биле жолой одуң жаткан состав-ла бала-барказын алганча Кумбел жаар атанып ийген. Жаранып кийиниң алгандар. Кандый макалу болгон эди. Балдарга торт ло чорчөк жерине бараткандарына туней болгон. Жолдо олардын суунгилеп бараткандарын не деп айдар. Јузун-базын сурактар бергилеп турган: ондо агаштар өзүп жат па? Олөн жажыл ба? Эйе, жажыл да болуп жат. Керек дезе чечектер де бар. А туралар жаан ба, оромдорло машиналар мантап жат па? А арбузтар, дынлар канча ла кирези керек, анча ла кирези бар чын ба? Ондо мороженный бар ба? Ондо талай бар ба?

Салкын товарный вагонды кучактай алып, балдар канайыл-канайыл чыга конбозын деп щитле туй тургузып койгон эжиктен јайым кирип, серуун экелип турган. Эжиктин јанында, көңкөрө салып койгон кайырчактардын устинде, Абиталип ле Ејигей отурган. Олор јузун-базын немелер керегинде куучындажып, балдардын сурактарына каруулар берип турган. Олордын кожо барып јатканына, айдын-күнниң айалгазы јакшы болгонына, балдар суунчилу баргылап јатканына, Абуталип ле Зарипа кожо баратканына Ејигей каранга суунип бараткан. Олордын чырайлары јарык болгон. Улус кыска да ойгө болзо, суре ле сананган уур санаалардан айрылып, јайымжый бергендер. Куун-санаада јенгилте.

Зарипа ла Укубала јүрүмде бор-кар немелер керегинде куучындашкылап отургандарын көрөргө јакшы болгон. Олор эку ырысту болгондор. Улуска база көп керек не, јаантайын ла мындый болор учурлу... Куттыбаевтердинг түбектери ундылзын, өскө арга болзо, олор Боранлыда јадын-јүрүмге темиге берзин деп, Ејигей сурекей куунзел турган. Абуталип ого јуук, коштой, ийин ийинге отурганы Ејигейге база јарап турган. Онын Ејигейге будуп турганы, артык сөс јогынан бой-бойлорын олор ондожып турганы, тегин јерге айтпас немени сескилеп, билгилеп ийетени оларды база јуукташтырып турган. Ејигей Абуталиптин санаазын, төп болгонын, је анчада ла онын бойынын билезине кару болгонын, јүрүмди балдарына болуп јүргенин, олор учун ончо уурларды јенип турганын бийик баалап јүретен. Абуталиптинг айтканын тыгдап, кижн бойынын јүрүминде эн ле учурлу эдетен немези — ол бойынын билезинде јакшы балдар чыдадып алары болгон эмтир деген шуултеге Ејигей узак сананып јүрүп келген. Кемнинг де болужыла эмес, а күннен күнге, јылдан јылга, алтамнан алтам-

га, бу керекке бастыра бойын беринип, аргалу болзо, сүре ле балдарының јанында болуп, јединер.

А бу Сабитжан деп уулды јаныс ла кайда уретпеген деп айдар, кичүден ле ала интернаттарла, институттарла, билгирин бийиктедер курстарла тарткан. Көбүркий Қазанга иштеп алган ончо бар јок акказын уулына берген, оның Сабитжаны ончо улустаң коомой эмес јүрзин деп сананган, је онон неге јединди? Билерин билер, јаныс ла неге де турбас кижі.

Ејигей мынайда Кумбел јаар арбузтар, дынялар аларга барып јадала сананган эмей. Мынаң онду јер табылбай турган болзо, бу Абуталип Куттыбаев Боранлы-Јоткондуда не быжуланып јатпас. Хозяйстволу болор, мал-аш азыраар, сарыөзөктөрдін ортозында уулчактарың канча кирези кучи једер, анча кирези өскүрер, көдүрер. Јартын айтса, ол ого санаа-укаа кийдире айдын укааркабай турган, је куучын ортозынан Абуталип шак мынайда эдерге турганын биліп ийген. Ол картошколо канайып јеткілденип алар, уй кижиге ле балдарга пыймаларды кайдан садып алар деп соныркап турган. Бойым алдырбазым, бир кышты сопокту да јүрбей. Онон Кумбелде библиотека бар ба деп сураган, разъезде јаткан улуска кычырарга бичиктер берер бе.

Ол ло күннің энгиринде орстың боранлычыларга берген арбузтарың, дыняларың алып, мынайда одуп јаткан товарнякка отурып, јанып ийгендер. Эңирге јетире балдар ары-чылай бергендер, андый да болзо, санаа-күүндери омок болгон. Кумбелди кайкап көргөндөр, ойынчыктар садып алғандар, јүзун-базын тату немелер, ол тоодо мороженный јигендер. Је станцияның јанында парикмахерскийде бир мыңдый неме болгон. Балдардың чачтарың кайчыладар дешкендер. Качан Эрмектин чачын кайчылаар ой келерде, ол мойножып, ыйлаган, кыйгырган, уулчакты јопко кийдирер арга јок болгон. Ол коркып, колдон уштылып барарга албаданып турган, адам капшай кел деп кыйгырган. Бу ойдө Абуталип коштойында магазинде болгон. Зарипа чек нени эдерин билбей, уйалғанына бирде кызарып, бирде куугарып турган. Баланы энеден чыккалы бир де катап кайчылабаганыс, ол мыңдый неме билбес деп ол актанып турган. Уулчактың толкулу быјыраш чачы чын да јараш болгон. Чындап та, Эрмектин чачы сүрекей койу, энезиниң чачы ошкош, онон ол уулчак бойы да Зарипага түней.

Торт ло баштерезни кийип алган. Энези онын бажын жунала, чачын тарап ийзе, кандый жараш.

Канайдар база, Укубалага Саулений чачын томыр-тарга келишкен: кор, керек десе кызыкчак та коркыбай жат. Мыны ол огдоп ийген болгодый, же парикмахер колына машинканы аларда ла, ол ойто ло ыйлап, багырып баштаган, колдог уштылып барарга албаданган, бу ла ойдо эжикте адазы корунген. Эрмек адазына удур жүрген. Адазы уулын эки колына ала койыл, бойына жаба бек кучактап, баланы тегин жерге кыйнабас деп билип ийген.

— Жаманыс таштагар — деп, ол парикмахерге айткан. — Бир келишкен тушта. Белетенип алгайыс, ол тушта... Мендеп турган кижн жок. База бир жүрзебис.

Авианосец «Конвенциянык» бортында аңылу чыгартылу улустын жажытту жууны одуп турарда, эки жанынын тег жараткан жоби аайынча «Паритет» деп орбитальный станцияга оног ары оскө Галактикада жүрген 1-2 ле 2-1 паритет-космонавттарга башкарарынын Тос жернен аңылу жакару барбаганча, нени де этпезин деп, база бир радиограмма барган.

Жуун азийда чылап ок, бек жабылу эжиктердин ары жанында одуп турган. Авианосец «Конвенция», азийда чылап ок, бойынын жеринде, Тымк тегисте, Алеут орто-лыктардын туштук жанында, Сан-Франциско ло Владивосток ортодо кейле откөн жердин чип-чике тал-ортозында турган.

Азийда ок чылап, Галактикалар ортодо улудан улу кандый керектер одуп турганын, Жерден оскө Жарыдаачы деп жылдыстын системазында, Агашту Тос деп планетада коркышту бийик цивилизация бар болгонын, ондо журтаган улус Жерде журтаган улусла колбу тударга турганын кем де билбес болгон.

Жаан жажытту жуунда бу кайкамчылу керектин зайына чыгарга изу куучындар одуп турган. Комиссиянын кажы ла членинин алдында жүзүн-базын материалдарга үзеери, 1-2 ле 2-1 паритет-космонавттардын ийген жетирулери жаткан. Документте кажы ла сөс, кажы ла шуулте шинделип турган. Агашту Тос деп планетада санаа-укаалу жүрүм бары керегинде кажы ла жетиру ол Жерде жүрүмге келижер бе, бистинг цивилизациянын ченемелиле жаражар ба, планетанын улу ороондорынын жилбуле-

рине башка салтарлар јетирбес пе деген шуултелер ажыра шигделип турган... Мындый сурактарга мынан озо Јер планетада кем де туштабаган. Онон сурактын аайына сурекей турген чыгар керек...

Тымык тегиште јаан эмес толкулар айданыжып јаткан.

Куттыбаевтердин билези сарыбззктзрднн коркышту изулерине чыдашкан кийнинде, бор-карын тудунып, Боранлы-Јоткондудан качып барбаганынын кийнинде, Боранлынын улузы озор мында узагына артып калар деп биллип ийгендер. Абуталип Куттыбаев те Боранлынын ижи-тожына кирижил, бойын тудунып, ондолып келген. Разъезде јадын-јурумнын, иштин тоштын айалгазына темнге берген. Боранлы ак-јарыкта эн ле коркышту јер, керек дезе сууны да темир јолло цистернада экелип јат, онон ичер, онон јунунар керек деп мында јуртаган кажы ла кижн чилеп, онын айдар жагы бар. А кем ару, урелбеген сууны ичерге куунзебей јат! Андый сууны ичерге турган болзон, тзбгз минип алып, туку јер тубинде колодецке бар. Ондый јорыкка Казанган ла Ејигейден бзскз кем де барбай јат.

Мындый айалга беженинчи јылдардан алтанынчи јылдарга јетпе болгон. Јук ле алтанынчи јылдарда терен скважина ойып, салкыннын электричествозыла иштейтен водокачка тургузып салгандар. Ол тушта мындый исеме керегинде сананыш та јок болгон. Айалга кандый да куч болзо, Абуталип кемди де каргабайтан, Боранлы-Јотконду деп разъездти де, сарыбззктзрднн бойын да јаман айтпайтан. Јаманды јаман деп, јакшыны јакшы деп, кзрул јуретен. Арт-учында бу јер, кургак чзл-јаландар кемнин де алдында бурулу эмес. Кижн бойы коротон учурлу, мында јадар ба айса јатпас па...

Бу јерде улус аргалу болзо јурумди јакшы јанына келиштире тзбз аларга албаданып јат. Качан Куттыбаевтер арт-учында озордын јадар јери мында, Боранлы-Јоткондуда, бзскз артык барар јер јок деп биллип, мында быжуланып јадар деп шуунгилеп аларда, айыл-јуртта ончо иштерди будурерге ой дз јетпей барган. Кажы ла кун, кажы ла сменада иштеер керек, мынызы јарт, је иштен бош то бйлзрдз эдетен немелер аайыбажы јок кзп. Иш деп неме кайнап чыккан, качан Абуталип кышка туразын белетеп, печке јазап, эжиктер

ле көзөктөр жылулап, ончо жазалдарды эдип баштаарда. Мындый иштер эдерге ондо жаан эпчил жок болгон, же Ејигей оны инструменттерле, материалдарла јеткилдеп, оны јангыскан арттырбай ончо јанынан болужып турган. Качан сарайдын јанынан погреб казып баштаарда, Казангап база тууразында турбаган. Учүлөп жаан эмес погреб казып алгандар, эски шпалалардан потолок эдип ијгендер, үстинен салам, той балкаш салгандар, ошон кемини-кемини малы тужуп калбазын деп, бектен-бек јамынчы эткендер. Олор нени де этсе колдын-буттын аразында Абуталиптин уулчактары айланыжып турган. Олор чаптык та эдип турган болзо, олорло суунчилу ле јакшы болгон. Абуталипке хозяйстволо канайып болужар деп, Ејигей ле Казангап сананып тургандар. Олордо андый-мындый шуулте бар болгон. Јас келзе, олорго саап ичер төө берер дешкен. Ол оны саарына уренип алзын. Төө ол уй эмес не. Төөни бут бажына турала саар керек. Чөлдө онын кийининен базар, балазын кичееп турар, ойинде эмизер, ийил ийзе, ботоозын туура тартып билер керек. Иш көп. Ол јогынан база болбос, мынызы база јарт...

Је Јотконду Ејигейди эң ле суундирип турган неме, јангыс ла Абуталип хозяйствозын кичееп, башкарып, сүре ле эки биленин балдарын көрүп, олорды Зарипала кожо кычыларына ла јураарына уредип турганында эмес, же сарыөзөктөрдүн эрикчелду ээнин јенип, ол бойына ајару эдип баштаганы болгон. Абуталип уредулу кижиле болгон ине. Бичиктер кычылары, ошон бойына нени де бичири — ого сүрекеј керекту неме болгон эмей. Мындый најылу болгонына Ејигей туйказынан оморкоп јүретен. Онын учун ого тартылатан. Сарыөзөктөрдө јүречиле геологло, Елизаровло, најылаш база тегинду башталган эмес. Көпти билер ученый улус Ејигейге јарап туратан. Абуталип база көпти билетен. Јангыс ла мыны ончозын чыгара айдарын суубейтен. Је бир катап олордын ортозында жаан куучын болгон.

Јолдо иштердин кийининде олор јангылап келеткен. Ол күн олор кышкыда жаантайын ла туй шуурып, күртеп салатан јерлерде, јетинчи беристеде, кар токтодор щиттер тургускандар. Күс јангыс ла башталып та турган болзо, кышка эртелеј эмдештен ле белетенер керек болгон. Мынайып олор јанып бараткандар. Куучынга јарамыкту јакшы ару эңир турган. Мындый кундерде сарыөзөктөрдүн элкемдерин көрзөң Арал талайдын усти-

не туней. Сен оны талай ортозында кемечектен көрүп тургандый көрүнер. Онын ыраакта жакаларын чагкырымак ынаарлар тудуп салган.

— Кажы ла кун сенин тураннын жанынан өтсөм, сенин бажынды көзүңкүтүң бозогозында кородим, Абу. Нени де бичип турган ба айса жазап турган ба? Лампанын жанында? — деп, Ежигей сураган.

— Бу тегин ле неме не — деп, Абуталип күрегин бир ийининен экинчи ийине салып, унчуккан. — Менде бичинер стол жок. Менин алмыстарым уйуктаарга жада ла берзе, Зарила нени-нени кычырып жат, а мен дезе жуу керегинде, Югославияда өткөн жылдар керегинде санаада арткан немелерди бичип жадым. Ой өдүп жат, өткөн неме там ла ырап жат. — Онон ол унчукпай барган. — Мен суре ле санан жадым, балдарыма нени эдер аргам бар деп. Азыраар, кийиндирер, уредер — онызы жарт. Канча кучим бар, ончозын берерим. Мен ончо кире жолдор өткөм, ончо кире ченелтелер көргөм, ондый немени өскө кижини жүс те жылга өдүп болбос, кудаймай, айла эмдиге ле тирү, байла, салым меге мындай улунни тегиндү эмес берген туру. Мен ончозын айдар учурлу. Озо ло баштап бойымнын балдарыма. Мен оларды ак-жарыкка чыгаргам, менин билгеним ле болзо, олардыг алдына мен бастыра жүрүмүмде каруулу болорым. Текши улуска жарлу чын көрүм, шуулте-билиш бар, же кажы ла кижини оны бойынын билгенинче ондоп жат. Ол бисле кожо жүрүп калар. Качан кижини телекейлик согулыштарда жүрүм ле өлүмүнүн ортозында канча-канча катап эбирликтер өдүп, жүс те катап өлтүрткедий жүрүм жүрүп, гиру артып калганда, ол көп немени, жакшыны ла жаманды, чынды ла төгүнди билер болуп калат...

— Акыр, бир немени ондобой турум — деп, Ежигей онын эрмегин узуп ийген. — Сен чын да немелер керегинде айдып турган болорун, же сенин уулчактарын, чимириктү немелерин, парикмахердин машинказынан коркып жүрген кулүктөрин — нени ондоор?

— Онын учун бичип жадым. Олорго артып калзын. Эзен-амыр жүрерим та жок, мыны кем де озолодо билбес. Уч кун мынан озо бу ла немелер керегинде сананып жүреле, амай-соксо неме чилеп, арай ла болзо, поездтин алдына кирбегем. Казангап жеде конгон. Жолдон ийде салган. Онон коркышту арбанган: сенин балдарың бүгүн кудайга бажырзын деп айткан.

— Онызы чын. Мен де сеге айткам. Зарипага база

айткам — деп, мында Ејигей ачынган, ол бойынын чо-
чыл жүргени керегинде база катап айдар деп сананган.
— Сен жаантайын ла рельстерле не базып жүредин, па-
ровоз рельстеринен чыгып, сеге јол беретен бе? Сен би-
чикчи-билликчи кижине, сеге канча катап айдар? Сен
темирјолчы не, а базарда чылап, базып жүредин. Ойнобо,
јеткерге киреринг.

— Је андый неме болзо, бойым бурулу болгойым —
деп, Абуталип бурүнкүйлеп унчуккан. — Је сен мени
тунгей ле тындал ук. Адылыш, арбыш оног болгой.

— Мен сѳс бажынан ла айт турбай.

— Озо ѳйлѳрдѳ улус балдарына энчи арттыратан.
Онызы та јакшыга, та јаманга — кандый ла болуп тур-
бай. Ол керегинде канча бичиктер бичилген, канча чѳр-
чѳктѳр айдылган, ол ѳйлѳрди кѳргускен канча пьесалар
театрларда тургузылган. Улус энчини улешкен, энчи
учун ѳштѳшкѳн, ѳлушкен. А ненин учун? Ол энчи болуп
арткан байлык јѳѳжѳ кѳп јанында акту бойынын кѳчи-
ле иштеп алган неме эмес, ѳскѳ кижинин ийде-кѳчиле,
тѳгунле иштеп алган неме, онын учун оныла кожо кара
салтар, каргыш, кинчек келип јат. Кудайга баш, мен
андый немелерден јайым деп сананып јуредим. Менин
арттырган энчим кемге де јаман этпес. Ол јук ле менин
санаам, бичиген бичигим, ондо менин јууда јуруп кѳр-
гѳним ле билгеним керегинде айдылып јат. Балдарыма
арттырар оног артык байлык менде јок. Мында, сары-
ѳзѳктѳрдинг ээн элкемдеринде јуруп, мен мындый санаа-
га келдим. Јурум мени, байла, бери ѳнѳтийин ийде сал-
ган, мени мында јылыып калзын деп, кѳргѳнни-билге-
нин ончозын бичип салзын деп, келер јурумде балда-
рында артсын деп. Менин јединбеген немеге, айса бол-
зо, балдарым јединер.. Олордын јуруми бистийиненг кѳч
болор. Јаштан ала санаа-укаалу болзындар..

Бир кезек ѳйлѳргѳ кажызы ла бойынын санаазын са-
нанып, унчугышпай базып бараткандар. Ејигейге куучын
санг башка угулган. Кижине бойынын ак-јарыкта јурумун
мынайда да ондойтон туру деп ол кайкаган. Андый да
болзо, ол оны кайкаткан неменин јартына чыгар деп
сананган:

— Ончо улус та санан јат, радиоло до айдып јат, бис-
тинг балдарыс бистенг јакшы ла ырысту јурер деп, а
сенин айтканынла болзо, олордын јуруми бистийиненг
кѳч болор. Атомный јуу-чак болор, онын учун ба?

— Јок, јангыс ла оног улам эмес. Јуулар, айса бол-

зо, болбос. Болор до болзо, ого јетире узак. Калаш керегинде куучын база болбой јат. Јагыс ла ойдин айла-ныжы тургендей берер. Олорго ончо немелерге бойынын сагыжыла једерге келижер, кандый да јанынан олор бис те учун каруулу болор. А терен сананарга качан да болзо куч. Онын учун биске көрө, олорго куч болор.

Сананарга менин учун јаантайын куч болотон деп, Ејигей сураарга турала, токтой берген. Кийинде ол куучынды эске алынып, тегин јерге сурабадым, сураар керек болгон деп, санааркап јүрөтөн. Мынын учуры неде—лаптап сураар, шылаар керек болгон...

— Мыны мен не айдым јадым — деп, Ејигейдин алаңзыштарына каруу берип турган чылап, Абуталип оноп ары айткан. — Јаш балдарга јаан улус јаантайын ла санаалу ла тоомјылу деп көрүнип јат. А оноп чыдап келеле көрзө, оларды үредип турган үредучилер, бистий улус, андый ла копти билбес, андый ла санаалу эмес. Оларды электеп каткыраарга да јараар, а кезикте карый берген үредучи арга јок јудек те болуп көрүнөр. А ойдин көлөсөзи там ла там тын айланар. Ондый да болзо, бойыс керегинде калганчы сөсти бис бойыс айдар учурлу. Бистинг өбөкөлөрис мыны чөрчөктөр ажыра эдерге сананган. Олор кандый улу улус болгонун керелерге амадаган. Эмди бис олар керегинде олардын бийик кууни ажыра биллип јадыс. Онын учун мыны ончозын өзүп келеткен уулчактарым учун эдилп јадым. Менин чөрчөктөрүм—олор менин јууда јүргөн јылдарым. Олорго учурлап бойымнын партизандаган туштарымды бичип јадым. Нени канайда көргөм, анайда ла бичип јадым. Качан чыдагылап келзе, оларго керектү болор. Је мынан да башка бир канча санаалар бар. Олор сары-өзөктөрдө өзөтөн туру. Качан чыдагылап келзе, бис ээн јерде өспөгөннөс деп санангылап јүрзүн. Бистинг озогы кожондорды база бичип алгам, оноп кийинде, оларды таппазын. Мен бодозом, кожон ол өткөн ойдог келген јетирү. Көрөр болзо, сенин Укубалаг көп кожондор билетен эмтири. Јаныдан база айдып берер болгон.

— Андый эмей база! Кандый да болзо, Аралда јерлу кижине! — деп, мында ол оморкоп чыккан. — Аралдын казагы андый болбой. Талайда кожондоорго јакшы. Талай ончозын ондоп јат. Акту куунинен айткан јанарын талайга база јарап јат.

— Мыны сен чын айттын, чын. Бу ла јуукта бичип алган немелеримди кычыргам — оноп Зарипала кожо

арай ыйлашпаганыс. Озодо улус кандый жараш кожондогон! Кажы ла кожон — бүткүл история. Ол улус чек ле көзүңгө көрүн турар. Олорго акту куун-санаадан жуук болор куунунг келер. Олор чылап суур ле шыраалаар куунунг келер. Бойлоры керегинде кандый кереестер артырлап койгон. Мен Казангаптын Букейин база сөстөгөм, каракалпак улустунг кожондорун эске алын дегем, мен олорды алдынан өскө тетрадьтарга бичип аларым. Бисте каракалпактардын жанарларын бичиген алдынан тетрадь болор...

Мынайда олор мендежи жогынаг темир жолды кыйкай базып бараткандар. Кайкамчылу ой турган. Күс башталардын алдында кандый да амыр ла женил, чөйө тынган тыныш ошкош, жарамыкту кун болгон. Сары-өзөктөрдө агаштар да, суулар да, бийик өлөңдү жаландар да жок ине, же ажып бараткан куннинг жарыгынын толкулары жердин устун кандый да билдирбес немелерле толтырып турган. Билдирер-билдирбес бастыра элкемдерге жайылып турган чанкырзымак толкулар кижинин куун-санаазын көдүрүп, узак жүрер ле көп сананар куун экелип турган...

— Уксаг да, Ејигей — деп, Абуталип учурал болзо айдайын деген, же туура салып койгон санааларын эске алынып айткан. — Туку качаннаг бери сураарга тургам. Доненбай деп куш. Ак-жарыкта Доненбай деп атту куш чын ла бар деп санан турун ба айса кандый? Андый куш сеге учурады ба?

— Бу чөрчөк ине.

— Ондоп жадым. Же чөрчөктө болгон неме, жүрүмде чын да болуп калатан учуралдар бар. Темдектезе, бистин Јетисуу јеристе, кырлардын садтарында, кызыл төштү иволга дейтен куш бар, ол бойынын кожонунда үзүги жок: «Кем менин эжим?» «Кем менин эжим?» — деп сурап јат. Же мында кожонунг курмелгектери сөстөргө жуук болзын. Ол керегинде чөрчөк бар, ненин учун ол анайда кожондоп турган деп. Мен бодозом, бу историяда база кандый да тазыл бар? Айса болзо, жүрүмде чын ла андый атту куш бар, онын жанарынаг Доненбай деген сөс угулып јат, онын учун мынаг улам чөрчөк-кеп куучын табылган?

— Јок, билбезим. Ол јанынаг сананбагам да — деп, Ејигей аланзыган. — Бу јерлерле мен канча јортподым, канча јолдор өтпөдим, же андый кушка туштабадым. Андый куш, байла, жүрүмде жок болор.

— Андый да болордон айабас — деп, Абуталип сананып унчуккан.

— Айдарда, андый куш жок болзо, мынызы ончозы төгүн бе? — деп, Ејигей кайкаган.

— Жок, ненин учун. Байла не де болгон. Мында Ана-Бейит база јадыры. Мен сананзам, ненин де учун, андый куш бар болгодый. Оны кем-кем качан бир көрөр. Балдарыма мен анайда бичип саларым.

— Је балдарга болзо — деп, Ејигей алаңзылу унчуккан. — Ол тушта кем жок...

Найман-Ана керегинде сарыөзөктөрдө жүретен кеп куучынды чаазынга јук ле эки књи бичигени Јотконду Ејигейдин санаазында артып калган. Озо баштап оны балдарым чыдап келзе кычырзын деп, Абуталип Куттыбаев бежен экинчи јылдын учында бичиген. Ол бичинти жылыып калган. Онын кийнинде канча кире ачу-корон көрөргө келишкен. Ол керегинде кем сананатан эди база! Бир канча јылдардын бажында, јартын айтса, бежен јети јылда оны Елизаров Афанасий Иванович бичиген. Эмди Елизаров көөркий јок. Онын колбичинтизи, кем билер, айса болзо, Алма-Атада онын чаазындарынын ортозында јаткан... Қрөги айдылган улустын кажызы ла ол кеп куучынды Казангаптан угуп, бичип алган. Ол тушта Ејигей олорло кожо болгон, је ол көп неме айтпаган, оны-мыны эске алынып, кандый бир учуралды јартап, болужып отурган.

«Јылдарынды ме сеге, ал! Кудаймай, бу та качан болгон неме?» — деп, Јотконду Ејигей төөнни јымжак өркөштөринин ортозында јайканып сананган. Эмди ол Казангаптын бойын сөөк салар Ана-Бейит деп јерге апарып јат. Ончо неме эбирип, турар јерине тура берген. Чөрчөк айткан чөрчөкчи эмди бойшнын калганчы амырайтан јерине барып јат. Ол сөөк салар јер керегинде кеп куучынды, историяны көксинде чеберлеп, улуска куучындап јүрген књи болгон.

«Эмди јангыс ла бис экү артыбыс — Ана-Бейит ле мен. Меге де удабас бери келерге келижер. Бойшнын јадатан јерине јадар керек. Эмди оноор ло барып јаткан неме болбой» — деп, Ејигей ол ло јелбер төөзине минип алган, ол ло прицептү тракторды ла јер казар сускулу «Беларусьты» ээчиткен карыкчалду сананып баратты. Јөби јогынан сөөк јууп бараткан улуска бири-

глип ийген Жолбарс деп сары ийт бирде ончо улусты озо-лоп, бирде тууразында коштой, жорголоп, бирде учын-да артып, оной та кайдаар да узак эмес бйгө жылыып калып, барып жатты... Ол куйругун омок тыртыта са-лып, ээнин көрүжиле эбире көрүп салып, барып ла жа-дат.

Күн теңериге бийиктен көдүрилип, тал-туш келди. Ана-Бейитке жетире эмди жаан ла узак эмес...

VIII

Кандый да болзо, бежен эки жылдын учы, чокымдай айтса, онын оройтып келген күзи ле кыжы, салкыны, куйуны жок бйлөри, Боранлы-Жотконду деп разъездте жаткан бир ууш улуска, байла, эн жакшы күндөр болгон болор. Оной Еңигей ол күндерди санап эригип туратан.

Казангап, Боранлынын улузынын ортодо эн ле жаан жашту кижги, ого үзеери топ ло ак санаалу, өскө улустын керектерине качан да киришпес кылыкту көөркий ол тушта ийде-күчтү, кан-кадык эр болгон эмей. Онын Сабитжаны Кумбелде үренип, интернатта жаткан. Кут-тыбаевтердин билези де ол бйлөрдө сарыбзөктөрдө бек жада берген. Кышка туразын жылуулап, картошканы беле-теп алгандар. Уулчактарына ла Зарипага пыймалар ба-за алып берген, кыштап жиир кулурды Кумбелден алып келгендер, оны ол тушта ийде-чагы жаңы-жаңы ла ты-гып турган Каранарга Еңигей бойы коштоп жетирген. Абуталып ол ло ижинде иштеген, бош бйлөрдө азыйда ок чылап, балдарла урушкан, а түндөр сайын көзнөк-тин бозогозына лампаны тургузып алып, бойынын не-мелерин бичиген.

Станцияда иштеп турган ишмекчилердин эки-уч би-лезги база бар болгон, же ончо жаанын көрзө, разъездке удурумга ла келген улус. Ол туштагы разъездтин на-чальниги Абилов база коомой кижги эмес болгон. Боран-лынын улузынан кем ле оорыбаган. Иш барып ла жа-тан. Балдар өскөн. Жолды кышкы шуургандардан ко-рыыр ла кыш алдында жазаар иштер бойынын бйинде будуп турган.

Жакшыдан жакшы күндөр турган, сарыбзөктөрдүн күрөк күзи, торт ло быжырып салган калаштын кадары ошкош! Оной кыш једип келген. Кар јерди кенете бүр-кеп ийген. Јаражын не деп айдар, эбиреде ап-апагаш. Эбире учы-куйузы жок ак тымыктардын ортозыла темир

жол кара учуктуй чойо тартылып барган, оныла десе поездтер барып ла, барып ла жаткандар. Жолдын коштойында, ак карлардын ортозында кичинекей поселок — Боранлы-Жотконду деп разъезд оскузиреп калган туруп жат. Тоолу ла туралар. Жолой одуп бараткан улус вагондордын кознокторинен бу ээн чолдо сок жангыскан турган кичинекей разъездти ондо жаткан улуска килеп, ичтери ачып эмесе эш неме керектебей коротон болор...

Же ол элес эткен килемжи, ич ачыш керек жок болгон. Жайгыдагы орт калап изулерди тоого албаза, ол туней ле одуп калган неме, Боранлынын улузы жакшы жыл коруп жадылар деп айдар керек. Ончозын текшилей алза, жуунын кийинде журум эмештен де болзо, уурлу да болзо, ондолуп турган ой болгон. Жагы жылдын кийинде ойто ло курсак-тамактын ла кийим-тудумнын баалары тужерин сакып тургандар. Магазиндерде ончо немелер жеткил эмес, же жылдан жылга журум ондолуп турган...

Азыдан бери жанжыккан жан аайынча мында жаткан улус Жагы жылга жаан ажару этпейтен, тун ортозына жетире онын келерин журексиреп сакыбайтан. Разъезде иш кандый да немеге ажару этпей одуп ле жадатан, жагы жыл келген бе айса жок по — темир жолло поездтер туней ле баратан. Кышкыда хозяйстводо иш ойто ло колтойтон. Печкеге от салар керек, одордо до, азыралда да малды корор керек. Кере тужине кижжи чек арып-чылап калар, онын учун энгир ле кирзе, эрте жадыл амырай беретен.

Мынайда ла жылдарды ээчий жылдар одуп турган...

Бежен уч жыл жангырар тушта Боранлы-Жоткондуда жаан байрам болгон. Мындый байрамды Куттыбаевтердин билези баштаган эмей. Ежигей Жагы жылдын белетеништерине жук ле онын учында бириккен. Ончо немелер Куттыбаевтердин балдарга елка эдер деген амадузынан башталган. Сарыозоктордо чибини кайдан аларын? Оны тапканча мында миллиондор жылдар мынан озо динозаврлардын салган жумырткаларын капшай табарыннан башка. Ол жумырткалар таштар болуп калгандар. Кажызы ла же ле деген арбуз ошкош. Ол табынтыларды Алма-Атада музейге алып баргандар. Ол керегинде газеттерде де бичилген.

Сооктор до турган болзо, чибидедреп, Абиталип Куттыбаевке Кумбелге барарга келишкен, ондо, стационарный месткомдо, буткул жаан станцияга келген беш чибиде

нин бирузин Боранлы-Жоткондуга берзин деп, некежип туруп алган. Мынан ла ончозы башталган.

Ежигей складтын жанында турган, разъездтин начальнигинен иште кийер меелейлер алган, бу ла ойдо тон тормозторы кажырап, чолдин корон соогынын ак кырузына туттурган товарняк баштапкы жолдо токтой берген. Узун состав, эжиктерин пломбалап салган уур вагондор. Калганчы вагоннын кийиндеги площадказынан соокко кожуп калган, тон сопакторлу буттарын жук арайдан кыймыктадып, Абуталип жерге тушкен. Поездти удежип турган составтын кондукторы, же ле деген тере тонду, пыймалу, туй тартынып алган тере борукту киж, танчы площадкада телтейип, кандый да жаан немени тузуржип турган. Чиб, деп Ежигей сезип, мыны сурекей кайкаган.

— Эй, Ежигей! Жотконду! Бери бас, кижиге болуш! — деп, кондуктор вагоннын тепкижинен телтейип энгилип, кыйгырган.

Ежигей оноор мендеп жүрген, оной Абуталиптин жаына базып келеле, онын будуминен коркыган. Кабактарынан бери ак кыру, бастыра бойы кар, чек ле кожуп калган, керек десе эриндери де кабышпай жат. Колын да кыймыктадып болбос. А жанында чиб, ийне бурлу агаш, мыны экелер деп жүрүп, Абуталип арай ла болзо ол жерге атана бербеген.

— Бу ле болгон улус! — деп, кондуктор тунгак унденип арбанган. — Корон соок салкында чарчап та калар! Некей тонымды берейин дезем, бойым меереп каларым.

Абуталип жук арайдан эриндерин кыймыктадып айткан:

— Жаманым таштагар, канайдар база. Мынан ыраак жок, жылы берер болбойм.

— Мен айткам не — деп, кондуктор Ежигейге бурылып айткан. — Мен некей тонду, тон алдында сырынтылу кийимду, пыймалу, жылу тере борукту, а бир уделик жер откочом косторим арай ла болзо кажайа тоно бербей жат. Мынайда эдерге жараар ба!

Ежигейге эби жок боло берген:

— Жакшы, Трофим, мынан ары андый болбос. Быйан болзын. Атан, жолун ырысту болгой.

Ол чибичекти ала койгон. Онызы соок, бийиги кийинин сынынча неме болгон. Онын бурлеринен кышкыда агаштардын тыныжы келип жат. Фронтто жүрерде,

кӱргӱн агаштарды эске алынып, јүреги чым эткен. Анда чибилер тоозы јок болгон эмей. Танктарла оларды јыга бастырган, снарядтарла оодо токлоктогон. Качан бир тушта чибинин буринин чаганазу јыдын терен тынары кандый баалу болорын ол тушта кем сананзын.

— Баралы — деп айдала, чибичекти ийнине темделей салып, Абуталип јаар кӱрүп, Ејигей айткан.

Соокко куужайып, јаагына кӱзинин јажы тогуп калган Абуталиптин чырайынан, агара кырутып калган кабактарынын алдынан кӱстӱри суунчилу ле бийик оморкогонду кӱрүп турган. Ејигейге кенете коркымчылу боло берген: балдары адазынын ологго коркышту карузып јургенин баалап болор бо? Јүрүмде кезикте чек ле сан тескери болуп туратан эмей. Суунердин ордына — нени де керексibes, эмезе оны кӱрӱр кууни де јок боло берген турар. «Кудай оны андый немедег корула. Ого ӱскӱ до тубектер јеткилинче келижип јат» — деп, Ејигей сананган.

Чибичекти ончолорынан озо Куттыбаевтердин јааны — Даул кӱрүп ийген. Ол суунчилу кыйгырып ийеле, бактын эжигинде јап эдип калган. Онон тыш кийимдери јок Зарипа ла Эрмек чыга конгондор.

— Чиби, чиби! Кӱрӱӱн, кандый чиби! — деп, Даул суунип, эбуре секирип турган.

Зарипанын суунип турганын не деп айдар.

— Бу мыны сен кайдан тапкан? Кандый јакшы!

А кӱрӱр болзо, Эрмек чиби деп агашты качан да кӱрбӱгӱн эмтир. Ол Ејигей таайдын экелип јаткан немени кайкап кӱрүп турган.

— Эне, бу чиби бе? Ол јакшы дезен, чын ба? Ол бистин турада ӱзӱр бӱ?

— Зарипа — деп, Ејигей айткан, — орус улус бу немени елки-палки дейтен, шак ла елки-палки экелип јадала, сенин ӱгӱӱнин чарчап та калар эди. Ол соокко меереп калган. Капшай уйге кийдир, эргис. Элден ле озо сопогын уштыыр керек.

Сопоктор бутка јаба шак тогуп калган. Качан онын сопогын уштыырга ончолоры чиректеп баштаарда, Абуталип јузун чырчыйтып, тиштерин кыјырадып, онтоп турган. Анчада ла уулчактар албаданып тургандар. Адазынын будында јырс тогуп калган калын тере сопокторды олар кичинек колдорыла бирде онон тудуп, бирде мынан тудуп, тартып тургандар.

— Балдар, чаптык этпегер, балдар, мен бойым ушта тартайын! — деп, энези уулчактарын сурап турган.

Je Ејигей ого јарым уиле араайын айткан:

— Сен ологго тийбе, Зарипа. Бойсын, бойсын, чырмайлазын!

Абуталипке балдарынын суужинен, ологдын бу албаданыжынан артык не де керек јок деп, ол канайып та ич санаазыла билип ийген. Айдарда, былар кижилер, айдарда, нени де ондоп јадылар. Анчада ла кичузи кару ла каткымчылу көрунип турган. Эрмек адазын ненин де учун адачагым, папикам, дейтен. Оны кем де түзетпейтен, ненин учун дезе ол кижинин эн ле озо айткан ургулји сөстөринин бирузин бойына јуукташтыра «өскөртип» алган.

— Адачагым, адачагым! — деп, ол чырмайышка чырайы кызарып, адазынын сопогын тытпактап турган. Быјыраш чачы јелбирейип, коркышту кайкамчылу неме эдерге турганынан көстөри јарып турган. Онын топ кеберлү иштенип турганын көрүп, кижинин каткызы келер.

Уулчактар бойларынын амадузына јетлезин деп нени де эдер керек болгон. Ејигей бу јанынан эп-арганы таап ийген. Мынайып турганча, сопоктор табынча эрий берген, эмди оны Абуталипке онзуре этпей, ушта тартып ийер арга бар.

— Je, уулдар, менин кийнимнен отурыгар, поезд чилеп, бой-бойысты тартарыс, Даул, сен менен тут, сен, Эрмек, Даулдан тут.

Абуталип Ејигейдин санаазын билип, бажын јаратканду кекип, сооктон эрирде көстөрине айланыжып келген јаштар өткүре күлүмзиренип ийген.

Ејигей Абуталипке одоштој отурып, онын сопогына ала койгон, Даул Ејигейден туткан, Даулдан Эрмек туткан. Ејигей сопокты чиреп баштаган.

— Je, уулчактар, јазап тартыгар! Онон башка јаныскан ушта тартып болбозым. Күчим јетпес. Тарт, тарт, Даул, Эрмек! Тыгыда тартыгар!

Уулчактар ыкчагылап, болужарга чырмайыжып тургандар. Зарипа соныркап көрөччи болуп турган. Ејигей озо баштап ого сүрекеј күч болуп туру деп араланып отурган, је качан ол баштапкы сопокты ушта тартып ийерде, уулчактар суунчилу кыйгырып ийгендер. Зарипа јүгүрип келеде, өбөгөннинин чоңчойын түктен эткен ар-

чуулла жылып баштаган, же Ејигей оны токтодып ийген:

— Же, уулдар, же, энези! А бу слер канайып тураар? Экинчи сопокты кем уштыйтан? Айдарда адагардын бир будын жылаңаш, экинчи будын тон сопокту арттырып салатаныс па? Анайда этсеес жакшы болор бо?

Ончолоры жир каткырышкан. Каткыга торт ло ончолоры полдо тоолонгылап жаткан. Анчада ла уулчактар ла Абуталип бойы.

Кем билер, айса шак ла бу минуттарда кайда да, Боранлы-Жоткондудан ыраакта-ыраакта, Абуталип Куттыбаевтин ады чаазындардан көрунип келген ле ол чаазындарды алган улус ондо бичилгенине тӱзӱлгӱлӱнип, ол керегинде суракты бойлорынын кууниле шууп салган, а ондый неме болуп турганын онын чӱлдӱрдӱ жылыып калган разъездте жаткан билези сананардан болгой, тӱженбеген. Бу кайкамчылу неменин жажыдын табып болбой оноң Жотконду Ејигей кӱп жылдарга серенип жӱретен.

Тӱшкен кар чылап тубек баш ӱстине тӱгӱле берген. Ејигей бу керекте эмеш ченемелдӱ эмезе сумелӱ кижилер болгон болзо, не болуп турганын сеспезе де, билдирер-билдирбес чочыду кӱксинде кӱйбуреп чыгар эди.

А бир жанынан, неден чочыйтан? Жаантайын ла жылдын учы жаар разъездке участковый ревизор келеттен. График аайынча ол разъездтен разъездке, станциядан станцияга жорыктал жӱретен. Бир-эки кунге келер, ишжалды канайда тӱлӱп турганын кӱрӱр, материалдарды канайда тузаланып турганын шингдеер, разъездтин начальнигиле кожо ревизиянын актын бичиир, ишмекчилердин бир-бириӱзиле куучындажар, оноң атанып жӱре берер. Разъездте база канча керектер болотон эди? Ејигей ревизиянын актына база колын салып туратан. Бу да учуралда ревизор Боранлы-Жоткондуда ӱч ле кӱн болгон. Ол дежурныйдын туразында, разъездтин тӱс конторазында, начальниктин кабинетиде дейтен кыпта конуп турган. Разъездтин начальниги Абилов сӱре ле ого чӱйгӱндӱ чай жетирип, ары-бери жӱгӱрип туратан. Ревизорго бир катап Ејигей де кирип жӱрген. Столдын жанында жоон кижилер отурган, чаазындарды шылырадып, таңкызын ышталткан. Ејигей сананган—мынызы азыйда келгилеп туратан таныш улустаң болор бо деп, же кӱрӱр болзо, чек таныш эмес кижилер болуптыр. Кызыл жаактарлу, арсак тиштерлӱ, очкалу, чачы буурайып жӱрген кижилер.

Туштажу орой эңирде болгон. Ејигей эңирде смена-

дан жанып келеткен, оноң көрзө, дежурканын жанында, электрический фонарьдын алдында, ревизор ары-бери базып турган. Кураан терези жаказын көдүрүп алган эмтир. Папаха дейтен бөрки база кураан терезинен. Очказы жалтырап, бойы нени де сананып, танкылап, сопокторынын чончойлорыла тон кумақты кыжырада базып турган.

— Жакшылар ба. Танкылаарга чыккан ба? Иш көп болгон болбой? — деп, Ејигей ого килегендү унчуккан.

— А көп эмей — деп, ол жарымдай күлүмзиренип айткан. — Жеңил эмес. — Оноң ойто ло жарымдай күлүмзиренген.

— Андый болбой кайтсын, — деп, Ејигей эрмекке жөмөшкөн.

— Эртең эртең тура атанып жадым — деп, ревизор айткан. — Он јетинчи келип, токтой түжөр. Оныла жүре берерим. — Ол ойто ло жарымдай күлүмзиренип ийген. Онын үни кандый да тунгак ла чылазынду болгон. Ол көстөрүн шуурып, сыкыйтып, кижини ширтеп турар. — Айдарда, слер Ејигей Жангельдин деп кижн бе? — деп, ревизор соныркап сураган.

— Эйе, ол кижн мен.

— Мен анайда бодогон эдим ле — деп айдала, ревизор арасак тиштери өткүрө ышты буркурадып ийген. — Фронтвик. Разъезде төртөн төрт жылдан бери. Жолчылар слерди Јотконду деп адап јат.

— Эйе, андый — деп, Ејигей эш неме сананбай каруу берген. Бу кижн ол керегинде көпти билер болгоны ого јарап турган, је бу ок өйдө ол кайкаган, ревизор кижн мыны кайдарга турган. Онын ады-јолы ого не керек?

— Мен неме унутпас кижн — деп, Ејигей нени сананып турганын сезип, ревизор база ла жарымдай күлүмзиренип, оноң ары айткан. — Мен база слердин Куттыбаев чилеп, бичип жадым, — оноң ол көзнөги јарып турган тура јаар бажын кекип, танкызынын ыжын ол јаар буркурада үрген, а ол көзнөктө азыйда чылап ок, Абуталиптиң бажы көрүнген, ол ондо бичинип отурган. — Учинчи күн көрүп турум — бичип ле, бичип ле јат. Ондоп турум. Бойым да бичийтен кижн эдим. Жаңыс ла мен үлгерлер бичип жадым. Депонын газединде кажы ла ай үлгерлерим чыгып јат. Анда бистин литература кружогыс бар. Ол кружокты мен башкарып тургам. Областной газетте үлгерим база чыккан — сегис мартка учу-

рлаган улгер, баштапкы майда быжыл база бирузи кепке базылды.

Олор унчугышпай баргандар. Ејигей јакшылажып ийеле, барарга сананган, је ол ойто ло куучындап баштаган.

— Ол Югославия керегинде бичип јат па?

— Агы-чегин айтса, мыны мен билбезим — деп, Ејигей каруу берген. — Ондый болбой. Ол ондо партизандаган болор керек. Ол бойынын балдарына бичип јат.

— Уккам. Мен мында Абиловтон сурап угуп турбай. Ол олјодо база болгон туру не. Кандый да јылдарда уредучи база болгон. А эмди бойын бичиниш ажыра көргүзерге турган ба — деп айдала, ол кандый да шыйкынаганду каткырыл ийген. — Је бичинетени — ол тегин неме эмес. Мен база јаан неме бичиир деп сананып турум. Ондо фронт, тыл иш болор. Јагыс ла бистий улуста ой деп неме јок не. Јаантайын ла јорыкта...

— Ондо база ой јок, јагыс ла тундер сайын бичинип јат. Туште иштеп јат — деп, Ејигей айткан.

Олор ойто ло унчугышпай баргандар. Онон ойто ло Ејигей барып болбогон.

— Бичип ле јат, бичип ле јат, керек дезе баш та көдүрбей јат — деп, ревизор ойто ло јарымдай күлүмзиренип, арсак тиштерин ырјайтып, көзнөктө Абуталиптин көлөткөзине көрүп айткан.

— Нени де эдер керек не — деп, Ејигей ого айткан. — Ол бичикчи кизи. Эбире кем де, не де јок. Онын ла учун бичип јат.

— Ага, айдарда, андый ба, база шуулте. Эбире кем де, не де јок — деп, ревизор ойто ло көстөрин сыкыйтып, нени де санана берген. — А сен јайым, а эбире кем де, не де јок, база шуулте. А сен јайым...

Мында олор эки башка баскандар. Онон ээчий-деечий өткөн кундердин бирузинде ревизорло болгон куучынды ол Абуталипке айдып берерге сананган, је ой канайып та келишпей турган, онон ол мыны ончозын ундыл салган.

Кыш јууктап келген, иштер көп болгон. А эн ле калактузы Каранар деп таңма калаптанып чыкканы. Онын шыразын, онын чак-туймеенин не деп айдар! Эки јыл мынан кайра онын буура күчи кирген. Је ол өткөн эки јылда онын айгырсыган ийде-кучи андый ла јаан билдирбеген, оныла эптежер, оны коркыдар, кату јакарганыла бактырар арга бар болгон. Ого узеери Боранлыда-

гы уурде жүретен, Казангаптын карган буура төбзи, ого база жай бербей турган. Оны тееп, тиштеп, токтоптоп, тижитөблөрдөн сүрүп туратан. Же чөл элбек, жаан эмей. Бир учынан сүрүп ийзе, экинчи учынан жеде конуп келер. Оны карган буура кере түжине сүретен, онон бойы чек ле арып калатан. Ол тушта жинт буура Каранар түгей ле бойынын амадузына жединетен.

Же сүруштин, манташтын жаңы өйи келерде, кыштын соокторы башталарда, качан төблөрдүн канында ойынын оды күйүп чыгарда, Боруңлынын төблөрүнүн ууринде Каранар башчы боло берген. Каранар бойы коркышту жаанаган, ийде-күчи айдары жок тынган. Ол Казангаптын карган буура төбзүн сүрүп апарала. жардын алдына кыстап, улузы жок ээн чөлдө токтоптоп, тепсел, тиштеп, жарым тынду артырып салган. Оны айрыыр кижитөблөрдөн жок болгон. Ак-жарыкта мал деп неме андый болуп бүткен туру. Эмди Каранар жүрүмде бойынын урунун артырар.

Шак ла мынан улам Ежигей ле Казангап баштап ла өбкөшкөн болор. Жардын алдында балчара тепседип, тиштедип салган төбзүн көрөлө, Казангап чыдажып болбогон. Мал көрүп жүреле, чырайы бүрүнкүй келген:

— Сен мындай немени не көрбөс кижитөблөрдөн? Олор малдар, же бис те улус не! Сенин Каранарын менин төбдү өлтүрүп салган. А сен оны өйтө ло чөлтө божодып жадый!

— Мен оны божотподым, Казеке. Ол бойы жүре берген. Оны мен канайып тудатам? Кыңыда? Ол дезе кыңыны да үзүп турганда. «Күч адазын таныбайды» — деп озодон бери тегиндү айткан эмес, сен мыны бойын билерин. Онын ойнойтон өйи келген туру.

— А сен суун жадын. Же сакып ал, онон до коомой неме болор. Сен ого килеп жадын, керек дезе тумчугын да үтебей жадын, көрөрүн, көзүнүн жажын төгөрүн, онын кийнинин жүгүрерин. Андый анзыраган неме бир уурде токтобос. Ол бастыра сарыөзөктөрдү түймедип чыгар, согузар. Оны не де токтодып болбос. Ол тушта менин айтканымды эске аларын...

Же кижитөблөрдөн кайран жараш малын, Каранарды, канайып үрейтен — онын тумчугын канайып үтейтен, ого шишь дейтен агашты канайып кийдиретен, ондый неме эдерге кол көдурилбей жат. Мынын кийнинде ол канча катап Казангаптын сөзүн эске алынган, канча катап калактаган, төбүнүн кылыгына чыдал болбой, кородоп ачынган,

килебезим деп кекенген, је туней ле ого тийбей турган. Бир ой-лордө оны акталаар да деп сананган, је оноң бойын тудунып, токтоп калган. Жылдар өдүп турган, кыштын соокторы башталза ла шыралаш ойто ло башталатан, калжуурып, јоткондолып турган Каранарды ойто ло бедрейтен...

Ол ло кыштан ончозы башталган эмей. Чек ундылбай јат. Каранарды кезедип, оны јырс этире бектеп саларга чеден јазап турганча, Јаңы жыл једип келген. Куттыбаевтер чибн экелип чүмдеген. Бу Боранлынын балдарына јаан байрам болгон деп айдар керек. Укубала бойынын кызычактарыла кожо Куттыбаевтердин барына көчүп алган. Кере ле тужине чибичекти кеелеп јазагандар. Ишке барадала, оноң ойто иштең јанып келеделе, Ејигей ол чибичекти көрүп ийерге, озо ло баштап Куттыбаевтердин айлына киретен. Ол чибичек там ла јараш, кеен болуп бараткан, оны бойлоры эткен ойынчыктарла, ленталарла кеелеп тургандар. Мында Укубала ла Зарипа балдарга болуп, бойлорынын устарын көргүскен деп айдар керек. Көөркийлердин чырмайыжын! Ончо керек јаңыс ла Јаңы жылдын чибичегинде болгон эмес, јаңы ижемјилерде, Јаңы жылла кожо ырысту, јаңы жаңыртулар болор деген санаада болгон ине.

Абуталип чибн экелгениле токынап отурбаган, ол ончо балдарды тышкары апарган, карды болчоктоп, оноң кижн эткен. Озо баштап Ејигей оморды тегине ле баштактанып, соотоп туру деп бодогон, оноң омордын эткен немезине көрүп кайкаган. Кижиле тең кардан эткен кижн турган. Көмүрден ого кара көстөр, кара кабактар эдип салган, кызыл морковтон тумчук эдип койгон, ол оозын ачып, каткырып турган, бажына онын Қазангаптын түлеп, такталып калган, түлкүннн терезинн эткен малакай бөркин кийдирип салган. Ол разъезд јаар баштанып, поездтерди уткып турган. Бир «колында» кардан эткен үй кижн темирјолчынын ја жыл флажогын тудунып алган, а экинчи «колында» «Јаңы, 1953 жылла!» деген уткуулду сөстөр бичип салган фанера тудунып алган. Бу кардан эткен үй кижн баштапкы январьдын кийинде узак турган...

Ырап барып јаткан жылдын калганчы күнинде, 31 декабрьда, эртен турадан ала энирге јетире Боранлынын балдары кардан эткен үй кижиннн ле чибичектин јанында ойногондор. Дежурстводон бош јаан улус база ондо болгондор. Эртен тура эрте уулчактары онын оры-

нына мыжылдажып, тытлактажып жеткилеп келгендерн керегинде, ол уйуктаачы болуп, араланып жатканы керегинде Абуталип Ејнгейге куучындаган.

— Тур, тур, папка! — деп, Эрмек оны чиректеген. — Удабас Соок Таадак келер. Оны барып уткуйлы.

— Јакшы, — дедим, — эмди ле өрб турарыс, јунунарыс, кийинерис, онон барарыс. Келер ле болгон эди.

— Кандый поездле? — деп, јааны сураган.

— Кандыйыла да, — дедим. — Соок Таадак кандый ла поездле келер, кандый ла поездти бистинг разъездке токтодор.

— Андый болзо, капшай турар керек!

Айдарда, бис мынайып, ден бийик көдурингилу тергенип жадыс.

— А энемди канайдар? — деп, Даул сураган. — Ол база Соок Таадакты көрөргө јилбиркеп турган эмес пе?

— Андый эмей база, — дедим, — энегерди айдыгар.

Ончобыс тергенип алып, үйдег чыктыбыс. Уулчактар бистен озолоп, дежурка јаар жүгүрген. Бис олордын кийинен. Балдар ары-бери жүгүр јат, а Соок Таадак јок.

— Папка, а ол кайда?

Эрмектин көстөрин билеринг не — тип-тип.

Дежуркага кирдим, мен ондо кече эгирде Соок Таадактын адынан бичик ле бир баштык сый жажыр салгам. Мен дежуркадан чыгып келгем, олор меге удур:

— Је не болды, папка?

— Керек мындый, — дедим, — көрөр болзо, Соок Таадак мындый записка артырып салган эмтир: «Кару уулчагаштар — Даул ла Эрмек! Мен атту-чуулу Боранлы-Јотконду деп разъездке сүрекеј эрте, беш саатта келгем. Слер уйуктап јатканаар, ого үзеери сүрекеј соок болгон. Мен бойым да соок, сагалымда кар. А поезд де-зе јук ле эки минутка токтогон. Онын учун слерге бичик бичийле, сыйлар артырып салдым. Бу баштыкта разъездтинг ончо балдарына бир болчок алмадан ла эки болчок кузуктан артырып салгам. Слер меге тарынбагар, ичкери керектерим сүрекеј көп. Оскө балдарга барарым, олор мени база сакып жадылар. Келер Јаны жылда мен слер ойгу тушта келерим, ол тушта јолыгыжарыс. А эмди тура јакшы болзын. — Слердин Соок Таадагар. Айса-ата». Акыр, акыр, а мында база нени де бичип салган эмтир. Сүрекеј мендеп бичиген болгодый, чек ле ондоп болбой турум. Байла, поезд атанып јаткан болбой кайтсын. А, јаны ла ондодым: «Даул,

бойыннын ийдичегинди сокло. Бир катап сен оны клюш-кангла согуп ийеринде, онын ачу кангылаганын мен угуп ийгем. Же онын кийинде ийттин кангылаганын укпадым. Байла, сен эмди ого каруузып жүрген болорун. Божогоны ла ол. База катап слердин Айас-атагар». Акыр, акыр, мында база кандый да сөстөр. «Кардан эткен эмеген сүрекей жакшы. Күлүктөр. Мен онын колынан тудуп жакшылашкам».

Олор экүге не болзын, суунгилеп жадылар. Соок Таадактын бичиги олорго жараган. Кандый да тарыныш жок. Жагыс ла сыйлу баштыкты кем апаратан, бу жанынан блааш болгон. Мында энези айткан:

— Озо баштап он алтамга Даул апарар — кандый да болзо, ол жаан. Онон он алтамга Эрмек апарар — ол кичинек...

Ејигей акту кууиннег каткырган: «Олордын ордында мен болгон болзом, мен де бұдер болорым».

Туште балдардын ортозында эн ле жарлу, сууген кижі Ејигей боло берген. Балдарды чанакка отургызып, мангтаткан. Қазангапта туку озодон арткан чанак бар болгон. Ол чанакка Қазангаптын комутка үренип қалган јобош тōзін јегерге келишкен, Қаранарды мындыј керекке тuzаланарга јарабас болгон. Тōни јегип, чанакка чогулып, јортул ијгендер. Тал-табышты не деп айдар. Ејигей божо туткан. Балдардын кажызы ла ого коштой отуарга, ого чек јапшына бергендер. Онон ончолоры сурал турган: «Қапшай, капшай јортолы!» Абуталип ле Зарипа коштой бирде базыл, бирде југүрип баратқандар, је сағ тōмөн барганда, чанактын қырына отура берип турғандар. Рајездтег эки километр ырада барада, тōннин устине тōлу чанакты бурыйла, тōнди тōмөн мантадып ијгендер. Чанакта тō тынастай берген. Оны амырадар керек.

Јакшы күн турган. Ак карларга бастырган учы-куйузы јок сарыōзōктōрдин устинде, кōс јетпес ле кулак укпас элкемдерде, ак-јарыкла кожо буткен ак тымыктар турган. Ак карлардын алдында тōндōрлу, јуукаларлу, қырларларлу, јалаңдарлу чōлдōр јатқан, тегери дезе кандый да қысқылтым ак јарыкла јарып, тал-түштин асмас јылузын ијип турган. Салқын кулактын јанында угулар-угулбас күүлеп турган. Ичкери темир јолло қызыл-күрен вагондорлу узун-узун состав келип јатқан, оны бой-бойына јегип салған эки кара паровозтор кара ыштары буртылдап, сүүретеп келеткен. Онын ыштары

кейде салактап, толголып, табынча жылыып турган. Семафорго жууктап, баштап келеткен паровоз узун ла тыг огурыл ийген. Бойы керегинде жарлап, ол эки катап огурган. Бу кӧндуре ӧдӧтӧн поезд болгон, ол жорыгын араайлатпай эбире элбек јаландар јок чылап, темир јолго јапшыра туруп алган тоолу туралардын ла светофордын јаныла кӱзуреп ӧдӧ конгон. Онон ойто ло ыншыг болуп калган. Кандый да каймыгу јок. Јагыс ла Боранлынын улзузынын тураларынын устинде труба-лардын чанкыр ыштары чӧйиллип турган. Керек дезе чанакта мантадып, эди-каны изий де берген балдар бу минуттарда тымый бергендер. Јагыс ла ӧгӧӧни уксын деп, Зарипа арай унчуккан:

— Кандый јакшы ла кандый коркымчылу!

— Айдарын чын — деп, Абуталип база араай јоп-синген.

Ејигей олар јаар бажын бурыбай, кӧстин учыла кӧргӧн. Олар эку коштой тургандар, бой-бойларына сӱрекей тунгей болгондор. Зарипанын тыг эмес, је сӱрекей чокым айткан сӧстӧри кӧндуре Ејигейге айдылбаган да болзо, онык ичи чым эдил калган. Бу ыштары чоргып турган кичинек тураларга ол кандый карыкканду ла коркымчылу кӧрӱп турганын ол кенете сезип ийген. Је оларго Ејигей неле де, канайыл та болужып болбос, ненин учун дезе бу темир јолго јапшынып калган кичинек разьездтен ӧскӧ, мында ончо улустын барар јери јок. Олордын сок јагыс јадатан јери бу.

Ејигей јегӱлӱ тӧӧзин мендедет. Бич камчыла согот. Онызы тӧнди тӧмӧн разьезд јаар шайрайтып јелип ийген...

Келер Јагы жылдын тунниде Боранлынын ончо улзуын Ејигей ле Укубала бойынын айлына кычырар дешкендер. Мыны олар туку качан шуужил алгандар.

— Јуукта јагы кӧчкулеп келген Куттыбаевтер ончо балдарга елка эткен болзо, бисти јыргал этсин деп, кудај бойы јакыган — деп, Укубала айткан, — кериктенбейли.

Мыны угуп, Ејигей сууне берген. Је улустын бир канчузынын келер аргалары јок болгон. Олар линияда дежурить эдил тургандар. Тегин де кундерге, байрамду да кундерге ајару этпей поездтер јургулеп јадылар. Казанга јыргалдын јук ле башталарында болгон. Тогус час энирде ол стрелкага барган, Ејигейдин бойына да баштапкы январьда алты час эртен турада график аай-

ынча линияга чыгар керек. Служба деп неме андый болор туру. Андый да болзо, ыргал якшы болгон. Ончо улустың куун-санаалары көдуринилу болгон. Кере түжине он до катаптаң көрушкен болзо, ыраак јерден келген айылчылыр чылап, кеен-седен киинии алгандар. Укубала јузун-базын курсактаң белетеп салган. Ичер де немелер јеткилинче бар — кабак аркы, шампан дейтен аркы. Кемге керек болзо, субайтып, өткуш саадырган төблөрдиг судинег эткен шубат та јеткилинче болгон. Қазангаптың арыыр-чылаарын, билбес уй кижизи Букей төблөрдү кыштай саап турган.

Качан ажаныштың ла эки-уч чөбөйдөң уурташтың кииниңде кожондор јынырай берерде, байрам көйлөй бербей база. Айылдың ээзи улустың сандыраштары божоп, айылчылардың ужүркежи јылыып, эбуре ончозы јайымжырай берген. Мендежи јоктоң ло бор-кар немелерге ажару эдижи јоктоң табынча, мендебей суунип отуарга, ууртап та ийерге, кажы ла күн көрүжип те турган болзо, јаныдан ближерге, бой-бойынаң јаңыны табарга кандый јакшы. Байрам деп неме кижини өскөрттип ийер абызынду. Коомой до јаны јаар өскөртип јат. Је андый неме бу улустың ортозында болбос. Сары-өзөктөрдө јадала кыйгас, кыыраң болор арга јок... Ејигей эмештен калай берген. Мынызы ого јарап јат. Укубала јаан чочыжы јоктоң өбөгөңнине айдып отурган:

— Эртен алты часта ишке барарың, мыны ундыба.

— Онызы јарт, Уку. Бил јадым — деп, ол каруузына айткан.

Ол Укубаланың јанына отурып, оны мойнынаң кучактап, кезикте јалан дөбөң до болзо, чөйө кожондоп, талтабышты там көптөдиң турган. Оның санаа-кууни суунчилу ле јарык болгон. Эбуре телекей кандый јараш ла кайкамчылу. Кожондор өткүре ол айылчы улустың чырайларын эркелу ажыктап, кажы ла кижиге акту јүрегинен ырысту күлүмзиренип, ончо отурган улус ондый ок ырысту деп суунип отурган. Ол тушта кара сагалду, кара кабакту Јотконду Ејигей јараш болгон, оның кургул көстөри суунчилу јарып, сүт ошкош ак ла бек тиштери јалтырап турган. Кандый да тың кен санаа оның карган тужын ол тушта јетире јураар аргазы јок болгон. Ончо улуска ол ажарулу отурган. Ол јоондоп јүрген јалакай Букейдиг јардына алаканыла таптап, оны Боранлыда јонның энези деп адап, ол учун чөбөй көдүрип, бу чөбөйдү онойдо ок кайда да Аму-Дарьяның

жанында журтаган каракалпак калык учун ичели деп сурап турган. Онойдо ок Букейди Қазангап ишке эрте жүре бергени учун карыкпа деп сөстөп отурган.

— Ол тегин де менин күүниме тийген! — деп, Букей каткырып айткан.

Ол күн эгирде Ејигей бойынын уйин Укубаланы жагыс ла чокым адыла адап турган — Уку балазы деп. Кажы ла кижиге ол јалакай, јакшы сөстөр тапкан, мында отурган ончо улус, ол тоодо разъездтин начальниги Абиллов, онын уй кижизи Сакен төрөл карындаштарындый ла сыйындарындый болгон. Сарыөзөктөрдө темир јолчынын јамызы кичинек ижин Абиллов чаптыксынып жүрген, уйи дезе ап-алагаш чырайлу, барлу келин удабас балазын таап аларга Кумбелдеги балдар табар турага барар. Ончо керектер шак ла мындый деп, Ејигей акту јүрегинен будуп турган. Оны эбире ого сүрекеј јуук улус отурып јат. Бу јүрүм андый болбос аргазы јок, ненин учун дезе кожонг аразында кәсти јумул ла ийзен учы-куйузы јок ээн сарыөзөктөрдин ортозында онын айлында бир биледий нак отурган тоолу ла улус кәзинге көрүнип келер. Је оны ончозынан артык Абуталип ле Зарипа сүүндирип турган. Бу эки көбркийлерди көрөргө кандый јакшы. Зарипа кожондоп то, улам сайын солынып турган кожондорды мандолинанын ойыныла удежил те турган. Онын уни коо ло өткун, ару болгон. Абуталип дезе јоон көгүс унле чөйө кожондоп отурган. Олор эку эпту ле бастыра јүректен кожондогондор. Анчада ла татар кожонго келиштире кожондойтон алмак-салмак деп кожонды бой-бойына суракла каруу берип кожондоп отургандар. Кожондорды олор эку баштап тургандар, арткандары олорго јомошкөн. Озогы да, жагы да кожондорды олор ас эмес кожондогондор, је арып тургандары јок, кожоннын екпини там ла там тыгып јат. Айдарда, айылчыларга јакшы. Зарипа ла Абуталиптин одожына отурып алала, Ејигей олор јаар эркелу ле сүүнчилу көрүп отурган. Олорды кызып турган карыкчалду салым эмес болзо, олор јаантайын ла мындый болор эди. Јайдын коркышту изулеринде Зарипа изу күнге карара күйүп, өрткө алдырып, јалбрактары чогул калган агашка түней болгон. Онын чачы ол тушта күрере быжа берген, эриндери карарып, јарылып, кандалып турган. Эмди оны торт ло танып болбозын. Капкара көстөри чедиргентип, јарып турган, азиат келиннин түс ле ару чырайы, ачык-јарык кебери бугун сүрекеј

жараш болгон. Онын ич куун-санаазын канаттар ош-кош кыймыкту чийик кара кабактары коргузил турган, олар кожонго кожо бирде бийик кӧдурилип, бирде туу-лип, бирде ойто ло жаңы кожонго жӧмӧжип, кайкаганду сан ӧрӧ учуп турган. Кажы ла сӧстин учурын жартап аңылап, Абуталип ары-бери жайканып, оны ээчий кожон-ды улалтып турган:

Когыр жорго колтыгында
Колон кескен сорбу чылап,
Сууштин ӧткон кундери
Санаабыстан чыкпай журлери.

А Зарипанын колында мандолинанын кылдары жа-ңы жылдын тунинде, нак улустын ортозында, жыгырап ла онтоп турган. Ежигейдин санаазында Зарипа кожон-ло кожо кайдаар да жузуп, учуп бараткандый билдирип турган. Ол сарыӧзӧктӧрдин элкемдериле бойынын туул эткен ак жакалу ошкы-чаңкыр кофтазын кийип алган женил ле жайым тынып, колында мандолиналу ыраакта жугурип бараткан. Оны эбире карануйлар жоголып тур-ган, онон ол там ла ырап, туманда жылыып калган, жаңыс ла мандолинанын уни угулып турган, же Боранлы деп разъездте жаткан ас-мас улуска ол жогынан коомой болорын сезип ле оморды эске алынып, Зарипа ойто кайра келип, столдын жанында кожондой берген...

Онон Абуталип партизандарда журеле, канайда бийе-легенин кӧргүскен. Кол колдорун ийиндерине салып, эбире туруп, буттарыла бийелей басып тургандар. Зари-па ойногон, Абуталип дезе серб албатынын кожонгын кожондогон, онон ончолоры эбире туруп, ийиндерине колдорун салып, «Опля! Опля!» деп кыйгырып, бийеле-гендер..

Онон ойто ло кожондогондор, чӧбӧйлӧрди кӧдурип, Жаңы жылды уткып тургандар, кем де чыгып турган, кем де кирип турган... Разъездтин начальниги ле онын бар-лу уй кижизи бийелеш башталардан озо жургулей бер-гендер. Мынайда ла тун ӧдуп турган.

Зарипа ару кей тынарга тышкары чыккан, оны ээчий Абуталип чыккан. Терлейле соокко чыкпагар, кийинеле чыгыгар деп, Укубала ончозынан некеп турган. Зарипа ла Абуталип анча-мынча ӧйгӧ уйге кирбей тургандар. Ежигей оморды барып кӧрӧр деп сананган, олар жогынан байрам да кандый да ӧчӧмик боло берген. Укубала ого айткан:

— Ежигей, жылангаш кайда барадырын, кийинип ал!

— Мен чурче ле — деп, Ејигей тун ортозынын ару теңеризи теңкейип калган соок кейге чыккан. — Абу-талип, Зарипа! — деп, ол ары-бери көрүп, кычырган.

Кем де каруу бербеген. Туранын кийини жанынаг ундер угулган. Ол мында тиднип болбой, нени эдерин билбей, тура берген: уйге ойто кире беретен бе, айса олордын жанына басып барып, олорды бойыла кожо апаратан ба. Олордын ортодо та не де болуп жат.

— Мен сени көрбөзүн деп санангам. — Зарипа мыжылдап ыйлайт. — Жаманым ташта. Меге сүрекей уур боло берген. Сурап турум, жаманым ташта.

— Мен ондоп жадым — деп, Абу-талип оны токынадып турган. — Мен ончозын ондоп жадым. Же керек менде эмес не, менин мындый болгонымда эмес. Бу жагыс ла мениле колбулу болзо. Кудаймай, бир жүрүмге көп, бир жүрүмге ас. Ол учуя кижини мынайып тытпактанбаста эди. — Олор унчугышпай барган, онон ол айткан. — Балдарыс мынаг айрылар... Сок жагыс ижемжи анда...

Куучын не керегинде болуп турганын Ејигей учына жетире ондобой. тал-табыш этпей, тескерилеп, соокко ийиндерин кызынып, айчына араай кирип келген. Качан ол уйге кирип келерде, ого ончо немелер өчөмүктүй берген ле байрам божон калгандый билдирген. Жагы жыл ол жагы жыл ла, же тыштанар ой база келген.

1953 жылда 5 январьда он саат эртен турада Боранлы-Жотконду деп разьездте токтожы жоктон өдө бергедий жол ачык та болзо, пассажирский поезд токтой тушкен. Поезд жүк ле будун-жарым минут турган. Ол до туружы, байла, жеткил болгон болбой. Учу, ончолоры жагыс улекерле көктөгөн туп-туңгей сурук сопокторлу кулуктер, вагондордын бирүзинен тушкулуп, кондуре ле дежурныйдын туразы жаар баскандар. Олор унчугышпай ла алаңзу жок чике басып бараткандар, керек десе ары-бери де көрбөй тургандар, жагыс ла тоолу секундтарга кардан эткен кижининг жанына тура тушкендер. Олор эрмеги жоктон оларды уткып турган фанерада сөстөрдикычыргандар, кардан эткен кижининг бажына кийдирип салган Казангаптын эски, такталып калган жескимчилу будүмдү малахайына көргөндөр. Онон дежуркага кире бергендер.

Бир канча ойдинг бажында разьездтинг начальниги Абилов эжиктен чыга жүгүргөн. Арай ла болзо кардан

эткен кижиге урнукпаган. Арбанала оңон ары баскан, баскан эмес, жүгуре берген, качан да ол мынайда этпейтен эди. Он минуттын бажында ойто кайра, Абуталип Куттыбаевти ээчиткен, тынастаган жеткен. Оны ол барып, иштеп жүрген жеринен экелген. Абуталиптин чырайы аккуу болгон, бөркин колында тудунып алган келеткен. Абиловло кожо ол дежурныйдын туразына кире берген. Оңон удабай байагы келген сурук сопокторлу улустын экузиле кожо чыгып, бойынын жаткан барак-туразы жар баскан. Удабай учулези турадан чыккан. Эки кижн экилези Абуталипти эки жандай баскаң, олордын бирузи онын айлынан алган кандый да чаазындар экелеткен.

Оңон ончозы тымып калган. Дежурныйдын туразынан кем де чыкпаган, оноор кем де кирбеген.

Не болгонын Ејигей Укубаладан уккан. Укубала Абиловтын жакарганыла ол кун жолдо жазалду иштер одуп турган төртинчи километрде жерге жүгургенче жеткен. Ејигейди туура апарып айткан:

— Абуталипти шылап жадылар.

— Кем шылап жат?

— Билбезим. Кандый да улус келген. Абилов сураган, канайып-канайып шылаза, Жаңы жылды Абуталипле, Зарипала кожо өткургенис деп, айтпазын деген.

— А мында кандый буру бар?

— Билбезим. Ол сени анайда айтсын деген. Онойдо ок эки часта бойынын жеринде болзын деген. Сенен Абуталип керегинде нени де сурап угарга, билерге турган болгодый.

— А нени билетен?

— Мен оны кайдан билейин. Куды чыгып калган Абилов жүгурип келеле, анайда-мынайда айт деген. Онын учун сега келдим.

Ејигей тегин де эки часта айлына келип ажанып туратан. Жолдо, оңон айлына једип келеле, не болгонын чек ле ондоп болбой отурган. Каруу таппай турган. Айтса өткөн јурумн, олјодо болгоны учун болор бо? Је мыны туку качан шиндеп салган неме не. База кандый шылтат? Куун-санаазында кандый да јаман ла чочыдылу боло берген. Айакта лалшадан эки ле калбак ичип көрөлө, айагын туура жылдырып салган. Часына көргөн. Беш минут јогынан эки саат. Эки саатта келзин деген болзо, эки саатта барар керек. Уйден чыгып барган. Абилов дежурканын јанында ары-бери базып турган. Онын будуми карыкчалду, аргазы јок уйан болгон.

— Не болгон?

— Тубек, тубек, Ејике — деп, Абилов эжик жаар жалтанганду көрүп, кортык Унденген. Онын эриндери арайынан тырлажып турган. — Куттыбаевти отургыскылап салды.

— Не учун?

— Оноң кандый да жарабас бичимелдер табылган. Кажы ла энпрде ол та нени де бичиген ине. Мыны ончо улус билер. Эмди кара бажына бичинип алды.

— Ол мыны балдарына бичиген ине.

— Билбезим, билбезим, та кемге бичиген. Мен нени де билбезим. Бар, сени сагыгылап жадылар.

Разъездтин начальнигинин кыбычагында, кабинет дейтен комнатачакта, ого кубарлаш па айса оноң бир эмеш кичинек пе, одус жашту ба кандый, чыт эдил калган будумду, жаан башту, кыскарта кайчылап салган атрак чачту кижжи сакыл отурган. Жаан уттерлу башпак тумчугы албаданып сананыштаң терлей берген. Ол нени де кычырып жат. Ол колпладыла терлей берген тумчугын арчып, уур, бийик мандайын бурункуйледип ийген. Оноң куучын учына жеткенче суре ле терлей берген тумчугын арчып турган. Ол столдо жаткан «Казбектин» кабынан узун папирос чыгарып, оны эбире тудуп, оноң тартып, эжиктин жанында турган Ејигей жаар тарбалжының көстөри ошкош жарык, сары көстөриле көрүп, кыскарта айткан:

— Отур.

Ејигей столдың жанында турган тактага отура берген.

— Айдарда, андый-мындый аланзу болбозын — деп айдала, тарбалжы көстү кижжи гражданский кителнин төш карманынан кандый да күрөң кадарлу документ чыгарып, оны ача тартып, бурт-барт унчугала, карманына ойто кайра сугуп алган. Ол та «Тансыкбаев» деп айткан, та «Тысыкбаев» деп айткан, Ејигей мыны ондоп болбогон ло оның фамилиязы оның санаазында артапган.

— Јарт па? — деп, тарбалжы көстү кижжи сураган.

— Јарт — деп, Ејигей арга јокто каруу берген.

— Је андый болзо, керектин аайына чыгып баштайлы. Сени Куттыбаевтин эң јакшы најы-нөкөри дежет?

— Болзо болор, је анан не?

— Болзо болор — деп, тарбалжы көстү кижжи оны ээчий айдала, танкызынын ыжын терен тартынып, укканын санана берген. — Болзо болор, је анан не. Ан-

дый да болзын. Јарт. — Ол кенете сапыбаган јанынан сүүнчилу күлүмзиренип, неге де коркышту јакшысынып, очкаларынын ары јанында көстөри бжи јоктый јарый берген: — Је не, кару најы, бичип јадыс па?

— Нени бичип јадыс па? — деп, Ејигей кемзинип сураган.

— Мен мыны билерге турум.

— Куучын не керегинде, мен билбей турум.

— Чын эмеш пе? А? Сананып көр!

— Нени айт тураар, ондобой јадым.

— А Куттыбаев нени бичип јат?

— Билбезим.

— Канайып билбезин? Ончо улус билер, а сен билбезин?

— Билерим, ол нени де бичип јат. А нени бичип турганын мен оны кайдан билетем? Менин не керегим бар? Бичиир күүни бар болзо, бичип ле отургай. Анда кемнин кереги бар?

— Канайып кемнин кереги бар? — деп, октор ош-кош каралу көстөрининг отторы чагылып, ол јаар кадай көрүп, тарбалјы көстү кижн уксес эткен. — Айдарда, кем нени бичиир күүндү, оны ла бичийтен бе? Мыны сеге ол айдыл берди бе?

-- Ол меге нени де айтпаган.

Је тарбалјы көстү кижн онын айткан каруузына ајару да этлеген. Ол кайнап чыккан.

— Көрдин бе, өштүнн агитациязын! Кажы ла кижн јүзүн-базын немелер бичип баштаза, онон не болор, сен сананып көрдин бе? Сен сананып көрдин бе, не болор? Онон кажы ла кижн бажына кандый ла санаалар кирер, оны чыгара айдыл баштайтан ба! Андый ба? Сеге мындый шуултелер кайдан келди? Јок туру, јок, кару нөкөр, мындый немени јарадар аргабыс јок. Мындый контрреволюция өтпөс!

Онын устине урула берген сөстөргө көмө бастырып, Ејигей унчукпай барган. Онон эбире не де өскөрбөгөннн сүрекей кайкап көргөн. Бу кыпта не де болбогон немедий. Көзнөктөн Ташкенттин поезди элестелип өткөннн көрүп отурган, бир секундка ондо не болуп турганын санаазында јурай соккон: вагондордо улус бойлорынын керектерине барып јат, чай эмезе аракы ичкилейт, солун-собурын куучындажат, Боранлы-Јотконду деп разьездте не болуп турганы ологго керек те јок. А мында дезе кайдан да једе конуп келген тарбалјы көстү неме

отуры. Оноң кенете керек десе көкси сытай бергенче, бу дежуркадан чыга конуп, ол поездке жаба једижип, ак-јарыктыг тубине де болзо, јуре берер кууни келди, жагыс ла мында артпас керек.

— Је не? Сурактын учуры сего јетти бе? — деп, тарбалјы көстү неме сураган.

— Јетти, јетти — деп, Ејигей айткан — Жагыс ла бир неме билер кууни бар. Ол бойынын бу эске алыныштарын балдарына артырып саларга бичиген ине. Темдектесе, оныла фронтто, олјодо, партизандарда не болгонын бичип саларга амадаган. Мында ненин јаманы бар?

— Балдарына! — деп, ол тын үнденген. — Мындыј немеге кем будетен? А буква таныбас јаш балдарына мыны кандый кижј бичийтен. Чөрчөк! Ченемелдү өштү мынайда иштенип јат! Эзи јерге келип алган, эбире кем де, не де јок, онын кийининен кем де көрбөй јат, ол эске алыныжын јайымжыл бичий бербезин бе!

— Је кижјинин андый кууни келген не — деп, Ејигей удурлашкан. — Бойынын акту сөзин, кандый бир санааларын бичип саларга куунзеген. Оноң оны балдары чыдагылап келзе, кычырлазын деп.

— База кандый акту бойынын сөстөри! Бу мынызы не дегени? — деп, тарбалјы көстү шылучы улу тынып, јаратпай бажын јайкаган. — Бойынан база кандый санаалар? Акту бойынын сөзи дегени не? Бойынын көрүжј дегени бе айса кандый? Бойынын ағылу шуултези чын ба? Кандый да андый акту бойынын сөстөри болбос учурлу. Чаазынга бичилген сөс, ол жагыс ла онын бойынын сөстөри эмес. Пероло бичилген немени, малтала кезе чаан болбозын. Кажы ла кижј бойынын санаазын айдар! Ойинен өткүре макалу неме болбой. Онын «Партизаннын дептери» деп немези бу јадыры, бажалыгын да ајарып көр: «Тунду-тушту Југославияда». — Ол столдын үстине клеенка кадарлу уч калын тетрадьтарды таштап ийген. — Кандый јарабас кылык! А сен мында бойынын најынды корый аларга јадын! А бис онын бурузын таап алганыс!

— Онын кандый бурузын талканаар?

Тарбалјы көстү неме отурган јеринде тыртас эделе, каткырымзып, неге де јакшызынып, маказырап, чинбесе өңи јок јарык көстөрилсе оны өрүмдей көрүп турган:

— Онын кандый бурузын талканысты бис сен јогынан бойыс билерис — деп, кажы ла сөсти маказырап

айдып, онын сѳстѳри кандый салтар јетиргенине, сѳу-
нил турган. — Бу бистин керегис. Кажы ла кижиге оны
јартабас турубыс.

— Је канайдар, андый да болгой — деп, Ејигей ала-
атып кими ректенген.

— Өштулерге тузалу эске алыныштар ого тегин ѳт-
пѳс — деп, тарбалјы кѳстѳ неме айдала, чаазынга нени
де турген бичип, оног ары эрмегин улалткан. — Мен
бодогом сени санаалу кижидеп, бистин уул деп. Озочыл
ишмекчи. Фронтвик, ѳштуни табарга болужар деп.

Ејигей ачынып, сѳксейип, тын эмес те болзо, јана
болбос сѳзин чокым ла јарт айткан:

— Мен кандый да чаазынга кол салбазым. Мыны
слерге озолодо айдып турум.

Тарбалјы кѳстѳ неме оны ѳртѳй кѳргѳн.

— А сениг колын биске керек јок. Сен кол салбазан
бу керектен неме болбос деп бодоп турун ба? Јастырып
јадын. Сениг кол салыжын јогынан оны кату каруузы-
на тургузарга бисте материалдар јеткилине бар.

Ејигей кѳкси тапчып, кыйа кѳрдѳргенине ачынып,
унчукпай барган. Бу ла ок ѳйдѳ, Аралдын талайында
ѳскѳн толкулар чылап, онын санаазында бу болуп тур-
ган немелерден улам, јѳпсинишпестер, кородоштор кѳк-
синде анданыжып келген. Ого кенете бу тарбалјы кѳстѳ
немени, калју ийт чилеп, ѳлтѳре бакпырлап ийер кууни
келип турган. Оны канайда эдетенин ол билер. Ол акту
бойынын бу арсак эки колыла кејирин кыйа туткан
фашистин мойны база бек ле јоон болгон. Ол тушта
артык арга јок болгон. Качан ѳштулерди шибеелеген је-
ринен чыгара сѳрѳп турарда, ол фашистке удур-тедир
траншейде тушташкан. Тууразынан келип, траншей-
лерге гранаталар мергедеп, ѳткѳштерди автоматтардан
ѳткѳре адып, баштапкы линияны арутап, јѳу-согушту
ичкерилеп турала, ол бу фашистке удур-тедир кыч јѳ-
лыгышкан. Бу, байла, пулеметчик болгон ошкош, кал-
ганчы окторго јетире аткан болгодый. Оны олјого алган
болзо, торт болор эди. Ејигейдин меезинде бу санаа
элес эдип калган, је фашист бычагын ала койып, талай-
ып келген. Ејигей онын јѳзине касказыла тѳрте соголо,
экилези траншейдин тѳбине кѳч барып тушкендер. Ка-
найдар да арга јок, јангыс ла онын кејирине кадала бер-
ерге келишкен. Онызы тырландап, шыйкынап, колынан
ушта соктырган бычагын таап аларга эки јанын сыйма-
дап турган. Кажы ла секундта арказына бычак келип

кадала берер болор деп сакып, Ејигей мынан улам аайы-бажы јок коркып, онын кејирин анзыраганду там ла там балчара тудул, ыркыранып турган. Ошту киркиреп, тиштери арсайып, эриндери карара берген. Качан онын өзөгн тирс узулуп, сидиги ачу јытана берерде, Ејигей торт ло курулып калган сабарларын онын мойнынан јук арайдаг айрыган. Мында ла ол куза берген, онон кускузына уймалып, көстөри тумантып, ырада јалган. Ол до тушта, онын кийинде де өйлөрдө, мыны ол кемге де куучындабаган. Бу коркышту учурал кезикте онын тужине кирип туратан, ондый туштин кийинде ол кере тужине отурар јерин таппай јуретен, ак-жарыктын устинде јурер де кууни келбей туратан. Ол керегинде Ејигей эмди јескинип ле бастыра бойы сооп эске алынган. Тарбалјы көстү кижн билериле, сумелүзиле оны акалап турганын ол сезип турган. Мынан улам Ејигейдин ичи чым эдин калган. Ол бичинип отурганча, Ејигей тарбалјы көстү неменин шуултелеринен уйан јер табарга ченежип отурган. Акыр ол кандый сан башка шуulte айткан? Неге де келишпес кижн кайкаар неме. «Јарабас» эске алыныштар эттин деп кижини канайып бурулайтан? Кижиде јараар ла јарабас эске алыныштар болор бо? Эске алынганы ол туку качан бир тушта болгон неме не, ол неме эмди јок не, ол өткөн өйлө кожо ыран калган неме не. Айдарда, кижн туку өткөн өйдө болгон немени эске алынып јат.

— Мен билерге турум — деп, Ејигей өкпөорип турганына тамагы кургај бергенин сезип унчуккан. Је ол бу сөстөрдн сүрекеј токыналу айткан. — Сен айдып јадың.. — Ол оны өпөтийин ле сен деп айткан, Ејигей онын алдына јалканчыбас ла онон коркыбас деп билзин, онын коркор немези јок, сарыөзөктөрдөн ары оны кайдаар суретен эди база. — Сен айдып јадың — деп, ол экинчи катап айткан. — Јарабас, биске ол «өшту эске алыныштар» деп. Мыны канайып ондойтон? Ошту ле өшту эмес, јараар ла јарабас эске алыныштар болуп јат па? Мен бодозом, кажы ла кижн качан бир тушта оныла не болгонын, туку өдүп калган јурүмин, эске алынып јат. Слердин айтканаарла болзо, јакшы немени эске алып, јаман немени эске алынба, ундып сал, андый ба? Мындыј неме качан да болбогон ошкош эди. Айдарда, кандый бир туш көрзө, оны айдарга јарабас па? Јагыс ла јакшы туштин айдар ба? А кемге-кемге јарабас коркышту туш тужелзе канайдар?..

— Бат сен кандый киж! Хм, көрмөс сени ал! — деп, тарбалжы көстү кайкаган. — Шуултелер айдарын сууп жадын, сөс блаажар куунин бар. Сен мында жербойынын ойгоры ошкожыг. Андый болзо, сал ла. — Ол унчукпай барган. Онон кемјип көрүп, белетенип турала, кезе айткан: — Исторический керектер аайынча журумде кандый ла болуп јат. Је не болгон, кандый болгон — онызы керек беди! Откөн ойди эске алынза, оны сөс ажыра, бичик ажыра жураза, бүгунги некелте аайынча, бүгүн биске не керек, ол аайынча эдер керек. Биске тузазы јок не мени оны не эске алынар. Андый шуултеге төзөлгөлөнбөй турган болзон, сен оштулердин јанына көчүп жадын.

— Мен јоп эмезим — деп, Ејигей айткан. — Анайда болбой јат.

— Сенин јөбинди кем де сурабай јат. Мыны сөс келижерде айткан неме не. Сен сурап жадын, мен јалакай куунду киж, јартап јадым. Јартын айтса, менин сениле мындый куучындар өткүрер учурым јок. Је јакшы, андый болзо, состон керекке көчөөли. Качан бир Куттыбаев ачык-јарык куучында эмезе аракы ичин огурада сеге кандый бир англичан улустын аттарын адады ба айса јок по, сен меге айдып бер.

— А мыны кайдатан? — деп, Ејигей акту куунинен кайкаган.

— А бат мынын учун — деп айдала, тарбалжы көстү неме Абуталиптин «Партизан дептер» деген тетрадьтарынын бирүзнн алып, кызыл карандашла чийе тартып салган јерди кычырган: «27-чи сентябрьда бистин турган јерге английский миссиядан бир полковник ле эки майор келген. Бис олардын алдынча парадный маршла өткөннс. Олор бисти уткыган. Онон командирлердин палатказында текши ажаныш болгон. Оноор бисти, югослав партизандардын ортозында јүрген бир канча өскө ороондор улузын, кычыргандар. Качан мени полковникле таныштырарда, ол менин колымды бек тудуп, тилмешчи ажыра мени бери кайдан келген деп сурап турган. Мен кыскарта куучындап бергем. Меге аракы уруп бергендер. Мен оныла кожо ууртап ијгем. Онон ойто ло узаак куучындашканыс. Меге англичандар ачык-јарык, чүм-чам јок улус болгону јараган. Бис ончобыс Европада фашизмге удур бириккенибис кандый јакшы, кандый ырыс, мыны арјаннан ла мындый болзын деген неме болбой деп, полковник айткан. Ол јогынан Гитлерге удур тартыжу сүрекей куч болор эди, маат јок,

башка-башка бөлүнүп калган, бирлик эмес албатылар ого көмө бастырып та салар эди» — ле оноң до ары. — Тарбалжы көстү неме кычырарын божодып, тетрадьты туура салып койгон. «Казбечиназынан» бир папиросты алып тарткан ла оны ары-бери жаңып, ышты буркурадып, эрмегин оноң ары улалткан: — Айдарда, Куттыбаев англичанга удур нени де айтпаган. Сталиннин генийи эмес болзо, озор канайып та Европаны эбире айлангылаза, партизандап жүргилезе, жеңү түгей ле болбос эди деп ого жартабаган. Онын санаазында нөкөр Сталин жок болгон! Бу эмди сеге једип туру ба?

— Айса болзо, ол анайда айткан, — деп, Ејигей Абу-талипти корый аларга албаданган, — жаңыс ла бичириин ундып салган.

— А ол керегинде кайда айдылып јат? Темдек эдип болбозын! Оноң болгой бис Куттыбаевтин төртөн беш жылда, качан ол Югославиянын партизандарынын соединениезинен ойто төрөлине бурылып, јанып турар тушта, шинжүлү комиссия өдөрдө айткан сөстөрүн мыныла түгейлеп көргөнис. Ондо ол английский миссия келип жүргени керегинде нени де айтпай јат. Айдарда, мында не де бар. Оны английский разведкала колбу жок деп, бугун кем корый алып айдар!

Ејигейге ойто ло уур ла өңзуре боло берген. Тарбалжы көстү неме керекти та кайдаар јайа тартып турганын ол ондоп болбой турган. Оноң ол сумеленип, араай айткан:

— Ол мында кандый да школ ачып, балдар үреткен бе?

— Кандый школ! — деп, Ејигей каткырған. — Ондо эки уулчак бар. Менде эки кызычак бар. Школын ол ло. Јаандарына беш јаштан, кичулерине уч јаштан. Эбире ээн чөл, балдардын барар јери жок. Озор балдарды јууп, соотодып, үредип јат. Кандый да болзо, озор азыйда үредучилер болгондор — үйи де, бойы да. Балдарга бичиктер кычырып, бичириине ле тоолоорына үредип јадылар. Школ деген немен бу ла.

— Озор кандый кожондор кожондогон?

— Кандый ла. Балдардын кожондоры. Менин санаама кирбейт.

— Балдарды ол неге үреткен? Озор нени бичиген?

— Буквалар бичиди не. Кандый да сөстөр.

— Темдектезе, кандый сөстөр?

— Кандый? Санаама кирбейт.

— Бу жүрлери! — Тарбалҗы көстү кижнн чаазындардын ортозынан балдардын талтак-телтек букваларын журап салган тетрадьтан җырткан лист чаазынды алып чыккан. — Ол сөстөр бу. — Чаазында баланын колыла бичип салган: «Бистин тура». — Көрүп турун ба, баланын баштап ла бичиген сөстөрүн? — «Бистин тура». А ненин учун «Бистин җенү» эмес? Балдардын оозында баштап ла кандый сөстөр болор учурлу, сананып көрзөн дө? «Бистин җенү» деп сөстөр болор учурлу. Андый эмес ле? Бу онын сагыжына ненин де учун кирбей җат? Җенү ле Сталин — бир.

Еҗигей алаатый берген. Ол бойын җабызада бастырганын, өчөткөннн сезип турган. Бала-барканы жууп, бар җок өйин ологго берип, оларды уреткен ле кичееген Абу-талип ле Зарипа учун коркышту ачу боло берген, онын учун Еҗигей казырланып, җалтаныжы җоктон айда салган.

— Чын ла андый учурлу неме болзо, озо баштап «Бистин Ленин» деп бичиир керек. Кандый да болзо, Ленин баштапкы җерде туруп җат.

Сакыбаган җанынан мындый сөстөр угуп, тарбалҗы көстү неме тыныжын да токтодып ийген, онон өкпөзинен ышты узак чыгара тынып турган. Отурган җеринен өрө турган. Ары-бери телчип базарга сананган болгодый, җе бу тапчы кыпта базар җер җок.

— Бис айдадыс — Сталин, ондойдыс — Ленин! — деп, ол бийик көдурниҗилу ле чокым айткан. Онон узак жүгургениннн кийининде чилеп, җенил тынган, җөптөгөндү җобош айткан. — Җакшы, мындый куучын бис экүднн ортодо болбогон деп чотойлы.

Онон ойто ло одоштой отурган, онын кижнн өткүре көрүп болбос чырайында тарбалҗынын көстөри ошкош чинҗилбес ле сарызымак көстөри ширтегендү көрө берген.

— Бисте Куттыбаев балдарды интернаттарда үредерин җаратпай турган деген җетиру бар. Бу җанынан сен нени айдарын, бу шуүлтени ол сего айткан дежет?

— Андый җетирүлер кайдан келген? Андый немени слерге кем айткан? — деп, Еҗигей кайкаган, онон кенете сезим келген: Абилов, разъездтин начальниги бурулу, мыны ол җетирген, ненин учун десе андый куучын онын көзүнче болгон.

Еҗигейдин сурактары тарбалҗы көстү кижини ачындырган.

— Бери ук, мен сего билдирте айткам: кандый җети-

рүлөр, олоҥ кайдаҥ келген — бу бистинг керегис. Бис кемнинг де алдында каруу бербей жадыс. Мыны ундыбай жүр. А эмди ончозын куучындап бер, ол нени айткан?

— Акыр, ол нени айткан эди? Сананып көрөйин. Айдарда, керек мындый болгон, бистинг резъездте жаткан эн жаан жашту ишмекчининг, Казангалтын, уулы Кумбелдинг интернадында жадып, уренип турган. Же уулчак кезикте кутустанып ийер, төгүндөп ийер, мынызы жарт не. Баштапкы сентябрьда Сабитжанды ойто ло интернатка ийерге белетеш башталган. Адазы оны төөзине учкаштырып алган. А энези, Казангалтын уй кижизи, Букей, калактап ла комыдап баштаган — түбек келди дейт, балам интернатка жүрүп, өскө кижиле болуп калды дейт. Азында чылап, адазына, энезине, каруу эмес, акту жүрегинен айлы-журтына мендебес. Же, бичик билбес уй кижиле. Уулчакты үредер керек, онызы жарт, жагыс ла жаатайын ла билезинен ыраакта...

— Же, жакшы — деп, тарбалжы көс онын куучынын үскен. — Мыны угуп, Куттыбаев нени айткан!

— Ол база бистинг ортобыста болгон. Ол айткан, энези, байла, жүрегиле нени де сезип жат деп. Ненин учун дезе интернатта үредетени — ол жакшы жүрүмнен эмес. Интернат баланы биледен айрып жат, жок, айрып жат эмес, ырадып жат, адазына, энезинен ырадып жат. Текшилей алып көрзө, бу сүрекей уур сурак. Жагыс ла ого эмес, ончо балдарга уур. Же өскө арга жок болзо, канайдарын. Мен оны ондоп жадым. Бисте база балдар өзүп жат. Олорды канайдар, олорло не болор деп, эмдегештен жүрегим сыстап жат. Коомой эмей база...

— Онызы оноң — деп, тарбалжы көс токтоткон. — Айдарда, ол советский интернат жаман деп айткан ба?

— Ол «советский» деп айтпаган. Ол интернат ла деп айткан. Кумбелдеги интернат. «Жаман» деп мен айдып жадым.

— Же анда жаан башказы жок. Кумбел Советский Союзта туруп жат.

— Канайып башказы жок! — деп, Ейгеи канайып оны булгап турганын сезип, атыланып чыккан. — Кижининг айтпаган немезин айтты деп не айдар? Мен база анайда санан жадым. Мен резъездте эмес, кандый бир өскө жерде жаткан болзом, балдарымды качан да андый интернатка ийбес эдим. Бат андый, мен анайда санан жадым. Айдарда, мен база ба?..

— Санан, санан! — деп, тарбалжы көстү неме куу-

чынды токтодып айткан. Оноң унчукпай отурала, оноң ары айткан: — Андый ба-а, айдарда, жартына чыгар ой келген. Ондай болордо ол балдарды коллективный та-зыктырарына удурлажып жат па?

— Бир де удурлашпай жат! — деп, Ејигей энчигип болбой айткан. — Кижини тегин јерге не јабарлаар! Мынайда эдерге јараар ба?

— Керек јок, керек јок, токтот — деп, мыны ого јар-таары да тегин неме деп, тарбалјы кос колын јаньган. — Эмди сен меге айдып бер, «Куш Доненбай» деп атту бу не тетрадь? Мыны Казангаптан ла сенен угуп бичип алгам деп, Қуттыбаев айдып јат. Андый ба?

— Андый — деп, Ејигей соныркап унчуккан. — Мын-да, сарыөзөктөрдө, андый история, кеп куучын бар. Мы-нан ыраак јокто наймандардын сөөк салатан јери бар, бир тушта ол наймандардын болгон, эмди текши улустын болуп калган, онын ады Ана-Бейит, анда Най-ман-Ананын сөөги јадыры, оны бойынын уулы өлтүрген, манкурт неме...

— Је болды, болды, оны бис кычырарыс, көрөрис, ол куш ажыра кандый неме јажын турган эмтир — деп, тарбалјы кос айдала, тетрадьты оноң ары ачып, бойы-нын санаазын угуза чыгара айдып, мыныла бойынын билгенни көргүзип отурган: — Доненбай деп куш, хм, мынан артык неме санаага кирбеген туру. Кижини атту куш. Писатель бол турган будужин. Јаңы Мухтар Ауэ-зов табылган. Көрзөң оны, озогы байлардын јүрумун бичийтен писатель. Доненбай деп куш, хм. Бисти оңдоп болбос деп турган болбой... Мында отурып алып, араай-ынан бичинип баштаган, балдарына бичип јат, көрдин бе. А бу не? Мыны база балдарга деп бодоп турун ба? — Тарбалјы кос база кандый да клеенка кадарлу тет-радьты Ејигейдин јүзине јууктаткан.

— А бу не? — деп, Ејигей оңдобой сураган.

— Не? Сен мыны билер учурлу. Бајалыгын кычыр-кор: «Раймалы-аганын бойынын карындажы Абдиль-ханга айткан сөзи».

— Эйе, чын, мынызы база легенда — деп, Ејигей баштаган. — Бу чын болгон неме. Бу историяны карган улус билер...

— Санааркаба, оны мен база билерим — деп, тар-балјы көстү неме оны үзе соккон. — Кулактын кырыла уккам. Јажы једип, ал-санаазы аймап калган карган не-ме он тогус јашту јиит кыска санаазын салып јат. Мын-

да ненин јакшызы бар? Бу Куттыбаев деп неме јангыс ла ошту эмес, је балыр јурумди мактап турган кижн. Көрзөг кандый, мындый јескимчилу немени јазап туруп бичип салган.

Ејигей кызара берген. Уйалганынаг эмес. Онын көксине коронду ачыныш толо берген, ненин учун дезе Абуталипти мынайда јастыра бурулаарга јарабас. Онон ол јук ле арайдан бойын тудунып айткан:

— Мындый болзын, сен анда кандый бий, мен бил-безим, је бу јанынан сен ого тийбе. Кажы ла кижини андый ада ла эш-нөкөр эдип, кудај јайазын. Ол кандый кижн, мында сеге кажы ла кижн айдып берер. Бис мында бир колдын сабарларынча улус, бис бой-бойысты јакшы билерис.

— Је, је, токына — деп, тарбалјы кос айткан. — Ол слердин меегерди тумантыдын салган. Ошту качан да болзо, өскө кижн болуп, араланып билер. А бис онын јартына чыгарыс. Божогон, сен јайым.

Ејигей өрө турган. Бөркин кийип, айткан:

— Эмди оныла не болор? Эмди оны канайдар? Јук ле бу бичиниш учун кижини түрмелейтен бе, айса не?

Тарбалјы көстү неме столдон тура јүгурген.

— Бери ук, мен сеге база катап айдып турум: мында сенин керегин јок! Оштуни канайып истеерин, оныла нени эдерин, кандый кезедуге ийерин бойыс билерис! Ол јанынаг сенин бажын оорыбазын! Бойыннын јолынды ла бил! Бар!

Ол күн орой экирде Боранлы-Јотконду деп разъезде база бир пассажирский поезд токтогон. Јангыс ла ол поезд өскө јаны јаар барып јаткан. Онон ол узак турбаган. Уч ле минут.

Онын једип келерин сакып, баштапкы јолдын јанында, эмди Абуталип Куттыбаевти апарып јаткан сүрук сопокторлу уч кижн тургандар, тууразында Абуталипти бөктөй туруп ийген јалбак јарындардын ары јанында, Боранлынын улузы — Зарипа ла онын балдары, Ејигей, Укубала тургандар. Разъездтин начальниги Абилов поезд өйинде келеринен јарым часка оройтып турган учун ары-бери базып јалтанганду элбендеп турган. Је онын манзаарып турган немези не? Тым турган болзо кайдар. Казангап, ол ло Абуталиптен табылган чөрчөк-куучын айынча шылу өткөн кижн, бу саатта стрелкада болгон. Ол акту бойынын колыла поездти анаар атка-рар учурлу болгон, кайдаар Абуталипти сарыбөктөр-

дөн ырада апаргылаар. Букей Ејигейдин кызычактары-
ла кожо айылда арткан.

Сурук сопокторлу уч кижн салкыннан жакаларын кө-
дуруп, жарындарыла Абуталипти бөктөп, шык унчугуш-
пай тургандар. Оныла ыражып јаткан улуста база ун
јок.

Салкын јерде шылырап, араайынан сыгырып тур-
ган. Удабас шуурган башталарга турган ошкош. Сары-
өзөктөрднн устинде соок ло тонуп калган тенери кара-
нгуйлап, тыгыскып калган турган. Карангуй чел булут-
тар ортозында ай өчөмик ле эрикчел көрунген. Соок сал-
кын јаактарды өртөй јалап турган.

Зарипа колында өбөгөнине берерге белетеп алган
курсак-тамакту ла кийиндү туунчегин тудунып, табыш
јок ыйлаган. Укубаланын оозынан чыгып турган изу
тыныш, онын уур тынып турганын керелеп јат. Ол тоны-
нын эдегиле Дауды салкыннан бөктөп турган. Даул,
байла, нени ле сезип ийген болгодый, ол Укубала эјеге
јапшынып, чочыганду унчукпай турган. Ејигей Эрмекти
колына алып, салкыннан јажыра туткан. Оны тударга
коркышту күч болгон. Бу көөркийек нени ле сеспей тур-
ган.

— Адачагым, папикам! — деп, адазын кычыр турган.
— Бери кел, бистин јаныска! Бис база сенле кожо ба-
рарыс!

Абуталип онын унин угуп, сертес эдип, кайа көрүп,
уулчагына каруу берерге турган, је ого кайа көрөргө
бербей тургандар. Олор учунин бирузи чыдашпай
айткан:

— Мында турбагар! Уктаар ба? Мынан барыгар,
онон ойто келереер.

Бир эмеш ырада тескерлей базарга келишкен.

Је ыраакта паровозтын отторы көрүнип келерде, он-
чолоры турган јерлеринде кыймыктажа бергендер. За-
рипа тудунып боябой, өксөп ыйлай берген. Оныла кожо
Укубала ыйлаган. Ыражардын поезди келип јат. Маг-
дайында жарык одыла кейдеги соок калын карангуйды
өрүмдей сайып, боро тумандар ортозынан күзүрөп ле
күлүрөп, ологго удур келип јаткан. Јууктаганы сайын
паровозтын жарык отторы јердин устинен там ла бий-
иктеп, рельстер устинде айланыжып турган карычак-
тарды, јууктап келеткен куйунды жарыдып, күчүлдеде
онтогону, поршиндеринин типилдегени там ла јарт угу-
лып турган. Онон поездтин сомы јарт көрунип келген.

— Адачагым! Папикам! Кор, поезд келип жат! — деп, Эрмек кыйгырала, адазы ого каруу бербесте, мыны кайкап, унчукпай барган. Онон ойто ло ол ажару этсин деп ченешкен: — Папикам! Адачагым!

Ары-бери жүгүрүп турган разъездтин начальниги байагы уч кижинин жанына басып келген:

— Почтовый вагон составтын бажында болор. Ичкери өдүгөр деп сурап турум. Ол туку дөбн.

Ончолоры оноор уулу ичкери мендегендү баскандар, поезд олорго једижил келеткен. Ончолорынаг озо колында портфельдү тарбалжы көстү неме басып бараткан, онын кийининен онын јалбак жарынду болушчылары Абуталипти эки јандай басып бараткандар, олордон анча-мынча артып Зарипа мендеген, онын кийининен Даулды јединип алган Укубала мендештү баскан. Эрмекти кучактанып алган Ејигей чала тууразында басып келеткен. Ол үй улустын ла балдардын көзинче база канайып ыйлазын. Ол өксөштү ыйды көксинде јаба басып, тамагында кандый да катуу уур неме токтоп, ичкери барып ла јаткан.

— Сен санаалу уулчак, чын ба, Эрмек? Сен санаалу уулчак, эйе? Сен санаалу, сен ыйлабазын, јарайт па? — деп, уулчакты бойына тын јаба тудуп, ол та нени де кимиренип бараткан.

Мынайып баратканча, поезд јорыгын араайладып, токтойтон јерге једип келген. Качан паровоз олорло теңдежип ле оног ары бир эмеш ичкерлеп, ак буузын ыкчаганду чыгара тынып, кондуктор ачу ла тын сыгырып ийерде, Ејигейдин колында уулчак коркып, сертес эткен.

— Коркыба, коркыба — деп, Ејигей айткан. — Качан мен сени ле кожо болгомдо, недег де коркыба. Мен качан да болзо, сени ле кожо болорым.

Поезд чакырап-какырап, кардын тоозынына ла кыруга туттуруп, вагондорынын көзнөктөри сооктордон тоштолып сокорып калган турар јерине уур тура берген. Тып-тымык боло берген. Је паровоз мында ла буузын шыркырадып божоткон, эмди ле јортуп ийерге белен болгон. Почтовый вагон паровозтын кийинде багажный вагонды ээчип турган. Онын көзнөктөрин темир ле чарып салган, а эки башка ачылар эжиктери дезе тал-ортозында болгон. Олордын эжиктери ич жанынаг ачылатан. Эжик ачылып, оног почтонын ишчилеринин фуражкалары кийген, сырынтылу штан ла фуфайка кийген эр ле

уй кижнн карап көргөндөр. Уй кижинин колында фонарь болгон, онызы, байла, жааны болгодый. Ол тешпек ле жоон төштү болгон.

— Бу слер бе? — деп айдала, ончозын жарыдарга ол фонарин бийик көдүргөн. — Слерди сакып жадыс. Жерлер белен.

Ончозынан озо колында портфельдү тарбалжы көстү неме өрбө чыккан.

— Капшай, капшай, капшай киригер! — деп, экузи мендеди турган

— Мен удабас жанып келерим! Бу кандый да кижн ондоп болбос жастырыш! — деп, Абуталип айдып турган. — Удабас жанып келерим, сакыгар!

Укубала тудунып болбогон. Качап Абуталип балдарыла жакшылажып турарда, өксөп ыйлай берген. Олорды ол тын кучактап, бойына жаба тудуп, окшоп, чочып лани де ондоп болбой турган көөркийлерге лани де айдып турган. Паровоз атанарга белен болгон. Мыны ончозын семис уй кижинин колында фонарь жарыдып турган. Мында ок кижини өткүрө соккон электричество ошкош, кижинин өзөк-буурын тырмай согор ачу сыгырыш-свисток угулган.

— Же болды, отур, отур! — дежип, ол эки кижн Абу-талипти вагоннын тепкиштери жаар чиректей тарткандар. Ежигей ле Абуталип калганчыда бек кучактажып, бир элеске тымый бергендер, олор санааларыла, жүректери-ле, бастыра бойыла не болуп турганын билли, кыйгак ла улүш жаактарын жаба бек туткандар.

— Олорго талай керегинде куучында! — деп, Абу-талип шымыранган.

Бу онын калганчы сөзи болгон. Ежигей мыны биллип ийген. Уулдарыма Арал талай керегинде куучындап тур деп адазы сураган.

— Же болор, давай, капшай отур! — дежип, олорды эки башка силке тарткандар.

Кийин жанынан ийиндериле ийдип, ол эки кижн Абу-талипти вагонго кийдиргендер. Жагыс ла мында уулчактар айрылыштын коркышту ойн келгенин сезип ийгендер. Олор бир ун ыйлажып, кыйгыргандар:

— Адачагым! Адам! Папикам! Адам!

Колында Эрмекти тудунган Ежигей вагон жаар чураган.

Же бу минуттарда Ежигей керек болзо Абу-талипле кожо жүре берерге турганын, жолдо ол тарбалжы көстү не-

мени акту колыла кејрин кыйа тудуп саларга белен болгонун, уулчактардын ый-сыгыды онын јүрегине коркышту ачу оору-сыс чачып ийгенин кем де билбей турган.

— Мында тургулаба! Јүргиле мынан, јүргиле! — деп, колында фонарьлу уй кичи алгырыл турган. Онын оозынан танкынын ыжы, согононын ачу јыды Ејигейдин јүзине табарган.

Зарина колында туунчекти эске алынган.

— Мегер, анда курсак, берип ийгер! — деп кыйгырала, Зарина туунчегин вагоннын ичи јаар мергедеп ийген.

Почтовый вагоннын эжиги жабыла берген. Ончозы тымыган. Паровоз ачу огырала, турган јеринен кыймыктаган. Ол көлөсөлөри кыжуруушту айланып, табынча манын тургендеди турган.

Боранлынын улузы шык эттире бөктөл салган вагоннын јаныла поездти ээний баскандар. Ончозынан озо Укубала санаа алынган. Ол Зариланы ала койып, төжине јаба бек кучактап, божотпой турган.

— Даул, сен барба! Тур, тур мында! Эненнин колынан тут! — деп, ол там ла там јорыгын тургендеди, онын јаныла өдө јүгургилеп бараткан көлөсөлөрдиг тизирежи өткүре кыйгырган.

Эрмекти колында кучактанып алган Ејигей поездке коштой југурип, јаныс ла калганчы вагон онын јанынаг оды кызарып, өдө конордо, тура түшкен. Поезд бойыла кожо јыгырап ыраган табыжын ла суркурап астаган отторын алып барган... Онын калганчы чөйө огырыжы угулган...

Ејигей кайра баскан. Ыйлап турган уулчакты јук арайдан токтодып алган...

Айлына јанып келеле, печкенин јанында ал-санаага түжүп калган отурала, туннин ортозында ол Абиловты эске алынган. Ејигей араай өрө туруп, кийинип баштаган. Укубала мында ла сезип ийген.

— Сен кайдаар барарга? — Ол өбөгөнни ала койгон. — Сен ого тийбе, керек дезе сабарын да тийгиспе? Онын уйн барлу. Ого үзеери сенде андый јан јок. Чынына канай чыгарын?

— Санааркаба — деп, Ејигей токыналу айткан. — Мен ого тийбезим, је ол мында иштебезе, өскө јерге көчүп алза, торт болор деп билди алзын. Мен сеге айдып турум, онын бажынан керек дезе бир кыл түшпес.

Мере бут! — Ол колын уйнинн колынан ушта тартып, чыга берген.

Абиловтордын көзнөктөри жарып турган. Айдарда, уйуктабай жадылар.

Тонг карды кыжырада базып, соок эжиктин жанына једип келип, Ејигей тыг токылдадып ијген. Эжикти Абилов ачкан.

— А, Ејике, киригер, киригер — деп, ол коркыганду айдала, чырайы куугарып, тескерлеген.

Ејигей сооктын ак буузыла кожо кирип барган. Бозогонун жанына тура тужуп, эжикти жапкан.

— Сен ол балдарды не өскузиредип салдыг? — деп, ол айткан, канча ла кирези токыналу болорго албаданып турган.

Абилов эки тизезинне јыгылып, эммектеп келип, Ејигейдин тонынын эдегинен ала койгон.

— Кудай бу туру, мен эмезим, Ејике! Мен болзом, ујим балазын чыгарып болбозым! — деп, ол коркыганына шык тура берген, ичи јаанап калган ујинне бурылып, коркышту чертүле чертенип, оног мендеп, сөзине булгалып, айда берген. — Кудай көр туру, мен эмезим, Ејике. Мен андый неме эдип болбозым! Мыны ол бир ревизор эткен! Санан. Ол нени бичип турган ла непин учун бичип турган деп сүре ле сурап, соныркап туратан. Ол, ол ревизор! Мен андый неме эдип болбозым! Төгүн айдып турган болзом, ујим балазын чыгарып болбозым! Мен байа поездтин жанында чек ле кирер јерим таппай тургам, мыны ончозын көргөнчө, јердин алдына чөңө берген болзом кайдадым! Ол ревизор неме мениг ичине кирерге албаданып, куучын аразында ончозын сурап угуп турган, онын андый болгонун мен кайдаг билейин... Билген де болзом...

— Је болды -- деп, Ејигей айткан. — Орө тур, кижичилеп куучындажалы. Ујиннин көзинче. Балазын јенил таап алгај. Куучын эмди ол керегинде эмес. Сен бурулу эмес те болзон... Је кайда јадары сего түней ле не. А биске мында, айса болзо, өлөрдин өлгөнчө, јадар керек. Сен сананып көр. Јада-тура өскө јерге көчүп, өскө ишке барзан, мен бодозом, артык болгодый. Бу мениг јөптөл айткан сөзим. Ол ло. Бу куучынга ойто кайра келбезис. Јагыс ла мыны айдарга санангам, артык неме јок...

Эжикти бек жабып, Ејигей чыга берген.

IX

Тымык тенгисте, Алеут ортолыктардын туштук жанында, тун ортозы одо берген ой турган. Азыйда чылап ок салкын жарым ийделе согуп турган, азыйда ок чылап учу-куйузы жок тенгистин элкемдеринде ак жалду толкулар ээчий-деечий мангажып бараткан, кыйудан ала кыйуга жетире суу кайнап, чайбалып жаткан. «Конвенция» деп авианосец толкуларда араайын жайканып турган. Ол азыйдагы ла жеринде турган, Сан-Франциско ло Владивостоктын чип-чике тал-ортозында. Ороондор ортодо научный программа откуреринин керептеги службалары кандый ла керекти будурерге белен болгон.

Бу ойдо авианосецте оско Галактикада, Жарыдаачы деп жылдыстын системазында, жердеги цивилизациянан оско жагы цивилизация ачылганыла колбой табылган чочыдулу айалга аайынча агылу чыгартылу комиссиялардын жууны божогон. Жоп жогынаг Агашту Тос деп планетага журе берген 2-1 ле 1-2 паритет-космонавттар эмдиге жетире анда болгондор, «Паритет» деп орбитальный станция ажыра олорго башкарарынын Тос жеринен агылу жакару болбогончо, нени де этпезин деп уч катап кезедулу радиограммалар барган.

Бу башкарарынын Тос жеринен эдилеп турган кыйа баспас некектелер жагыс ла жерде жаткан улустын санааларында манзаарыштар башталганынан эмес, же айдарга болбос уур айалга тозолгоннинен, ол там ла тыгып турганынан, эки орооннын ортодо ондошпозы озуп турганынан омо-жомоло иштееринин учуры бузылып, ачык тартыжарынын жеткири жууктап келгенинег улам болгон. Бу ла жуукта «Демидург» деп программа аайынча эки ороондордын научно-технический једимдерине тайанып, кожо иштеер деген амадулары тургуза ла оомиктеле берген, ненин учун дезе оско цивилизация табылганыла колбой кенете айдып болбос улу проблемалар тура берген. Комиссиянын члендери бир немени јарт ондоп тургандар: бу качан да болбогон ло не ле де тундеп болбос ачылта тургуза ойдогги телекейлик биригунин тозолгонине јаан ченелте экелген ле коп чактардын туркунына уйеден уйеге айдып ла уредип келген билгирлер учурын жылыйтарга јеткен. Мындый айалгада кем јалтанбай ичкери алтам эдер? Кем телекейдин амыр јадарын бузарга тиднер?

Мында, ойто ло азыйда, историяда кызаланду ой-

лөрдө болгоны чылап, Жерде эки башка общественно-политический системалардын ортозында жолсннишпестер тазылдарынан ала көрунип келген.

Суракты шуужери блааш-тартышту куучындарга көчкөн. Эки башка ондош, эки башка жарташ там ла тыгыл турган. Керек удурлашка, бой-бойын кезедишке, жосинишпесте ичкерлеп, куун-таптап чыгып, телекейлик жууга көчөргө белен болгон. Онын учун кажы ла делегация керек жаан жеткерге апарбазын деп, бойлорын тудунып тургандар, же оларды оноп тыг токтодо тудуп турган неме—жер устинде жүрүм-санаа жарыла берер деп коркыгандарынан улам болгон. Бистинг Жердег өскө планетада цивилизация бар деген табыш жер устине жайылза, андый неме болордон айабас. Андый неме болбос деп, кем де озолодо будүмжилеп айдып болбос...

Санаа деп неме женип ийген, эки ороон теп-теп төзөлгөлу жөптөжуге келген. Мынан улам «Паритет» деп орбитальный станцияга башкарарынын Төс жеринен жайытту мындый радиограмма ийгендер:

«1-2 ле 2-1 контролер-космонавттарга. Слерге «Паритет» деп станциянын бортовой системазы ажыра куни жок Галактикада, Жарыдаачы дейтен жылдыстын системазында, Агашту Төш деп планетада жүрген 1-2 ле 2-1 паритет-космонавттарла кичинек те удадыжы жоктон радиокөлбү тудыгар деп жакарып турубис. 1-2 ле 2-1 паритет-космонавттар Жердег башка планетада цивилизация бар деп жетирген жетирулерди шиндеп, эки комиссияныг текши жөбине тайанып, башкарарынын Төс жерининг кыйалта жок будүрер ле ойто катап көрбөс деген жөбнн ологго тургуза ла жетиригер деп некеп турубис. Онын учуры мындый.

а) азийгады 1-2 ле 2-1 паритет-космонавттарды «Паритет» деп орбитальный станцияга ойто божотпос ло оларды Жердинг цивилизациязына жарабас улус деп, жерге база жол бербес;

б) Агашту Төш деп планетанын улузына бистинг ологло кандый да колбу тудар куунибис жок болгоны керегинде, олардын исторический ченемели бистийине келишпес болгоны керегинде ле тургуза өйдө Жерде кижиликтинг өзүмининг агылу айалгазы ла жылбулери олардыйынаг башка болгоны керегинде — ологго жартап салар;

в) 1-2 ле 2-1 паритет-космонавттарды ла ологло колбу тудуп турган өскөпланетяндарды Жерде журтаган

улусла колбу тударга ченешпезин, «Трамплин» деп орбитада турган «Паритет» деп орбитальный станцияга келгени чилеп, Јерге јуук сферага кирбезин деп кезеди салар;

г) өскө планетада јазалган учуп јурер аппараттар Јерге јуук космический элкемдерге табарулу кирбезин деп, башкарарының Төс јери сүрекеј турген будурер программала јаан учурлу транскосмический режимле иштейтен «Курчу» деп операция өткүрер. Анда кун эртеден программалап салган јуучыл ракета-роботтор аңылу орбиталарла учуп, космостон јерге јууктай учуп келетен кандый да немени ядерно-лазерный јаркында јоголтып салар;

д) јоп јогынап өскө планетаның улузыла колбу туткан паритет-космонавттарга Јерде јуртаган кижилликтин геополитический структуразы азыйдагы ла бойы артсын деп амадап, јеткер јок болорын чеберлеп, Јердин улузыла кандый да колбу тутпазын деп јакарар. Онон бу болгон ончо керектерди јырс јажырып саларга, мынап ары кандый да колбу болбозына јединерге ончо идеякучти тузаланар. Мындыј амадуга јединерге «Паритет» деп станцияның орбитазын тургуза ла өскөртөр, станцияның радиоколбузының каналдарын өскө јажырту айалгага көчүрер;

ж) јер-планетаны эбире турган «курчуга» јууктаарга јеткерлу неме деп, өскө планетаның улузына база катап јакып салар.

Башкарарының Төс јери.

«Конвенция» авианосецтин борты.

Коруланар керектерге көчүп, башкарарының Төс јери Икс деп планетаны шингдеери аайынча «Деминург» деп программаны јарты јок ойго токтодып салган. «Паритет» деп орбитальный станцияны айланарының өскө параметрине көчүрип, космосты ајыктаарына тузаланар эдип салар керек болгон. Омө-јөмөлө белетеген научный шинжу өткүрер «Конвенция» деп авианосецти керектерге киришпес танынап политикалу Финляндияга кичеезин деп берер эткен. Ыраак космоско «Курчу» деп системаны божоткон кийинде, бастыра паритетный службаларды, ончо научный ла административный ишчилерди, болушту иштер эдетен улусты иштеринен јайымдаарга, өлөрдин өлгөнчө башкарарының Төс јерининг јажыдын тынду немеге айтпас эдип чертендирерге келишкен.

Элбек-текши жон улуска «Деминург» деп программа-ны жарты жок ойго токтоткон ло мынызы Икс планетага жууктай туруп шинжулу ишти откурерине керекту болгон деп жарлаар дешкен.

Ончо немелерди лаптап шуушкендер. Бу ончо керектер «Курчу» деп система Жерди эбире космический ай-андарга чыгарылган кийинде будер учурлу болгон.

Мынан озо, комиссиялардын жууны божогон кийинде, ончо документтер, ончо шифровкалар, азийгы паритет-космонавттардын бастыра жетирулери, ончо протоколдор, бу карыкчалду исторняла колбулу ончо чаазындар ла пленкалар жок эдилген.

Тымык тенгисте, Алеут ортолыктардын туштук жанында, энгир кирип келген. Айдын-кунинг айалгазы азийда ок ошкош кем жок болгон. Же тенгистин кыймыгы кандый да болзо, тынып турган. Кайда ла кайнап келген толкулардын куркуреген табыжы угулган.

Авианосецте турган авиаканаттардын службалары ағылу чыгартылу комиссиялардын члендери жуунын божодып, самолетторго чыгып келерин сакып тургандар. Же озор ончолоры чыгып келгендер. Жакшылажып алгандар. Бир канчалары бир самолетко отуарга баргандар, арткандары — оскозине.

Палуба жайканып та турган болзо, учуп чыгыш сурекей жакшы болгон. Лайнерлердин бирузи Сан-Франциско жаар учкан, экинчизи — Владивостокко ууланган.

Бийик салкындарга жундуруп, Жер бойынын ургулун жолыла учуп бараткан. Жер жузуген... Ол учы жок айлаткышта коско корунбес кичинек сай-кумак болгон. Андый сай-кумактар учы жокто айдары жок коп болгон. Жагыс ла анда, Жер-планетада, улус журтаган. Озор анайыпмынайып жаткан, кезикте, оско кандый ыраак жылдыстарда, бойларына туней тынду немелер бар ба деп, коркышту соныркаган. Блааш-тартышту шуушкен, бодоштыра сананган. Айга једип, ондо отурган, айлаткышта оско планеталарга автоматический устройстволор ийген, је кажы ла катап бастыра кун системазында озорго туней кем де, не де, јурум де жок деп билип, чоккоп тургандар. Оног озор оны ундып салатандар, оско керектер озорды соныркадатан, ак-јарыкта јурерге, бой-бойыла эштежерге јенил эмес болгон. Аш-курсак таап јиирге коп ийде-куч саларга келижетен... Озордын коп јаны оско јурум не керек дежетен. Жер таг алдынан бойы айлаткышла јузуп барадатан...

Ол январь бажынаг ала учына јетире тумандарлу ла соок болгон. Мынча кирези сооктор сарыбзбктбргб та кайдаг толуп келетен болбой! Поездтер шак тонуп калган буксаларлу, соокторго чек ле агаргылап калган једер. Нефть уратан тес кара цистерналар корон сооктын кыруларына, карларга ородып агарып калган баргылап јадарда кбрбргб кайкамчылу болгон. Поездтерге турган јеринен кыймыктаарга база куч. Колбой јегип салган паровозтор составты узак чиректел, торт ло рельстерге јаба тоно берген кблбсблбрдн кодоро тарткылап туратан. Вагондорды мынайып турган јеринен кодоро тартканда темирлердин канкыраган-шанкыраган табыжы эбире соок кейде кезем угулып калатан. Мындыј кузурт табыштардан Боранлынын балдары тун ортодо уйкудан ойгоно чарчайтан.

Онойып турганча шуургандар јолдорды туй шуургылап баштаган. Мынайып чаксырада беретен эмей. Салкындар казантанып чыккандар. Сарыбзбктбрдб олорго јайым болгон, кажы јанынаг јоткон келерин кун эртеден билип болбозыг. Онын учун Боранлынын улузына шуурган бнбтнийн ле темир јолды туй шуууарга албаданып тургандый кбрунетен. Эмеш ле бош бткбш јерди таап алза, ого чурап барар, куйундап, шуурып, темир јолды шак этире куртеп ийер.

Ејигей, Казангап ла база јол јазаачы уч ишмекчи бир уделик јердин карларын бажынаг ала учына јетире арчып божобос, оног-мынаг ойто ло туй шуурып ийген турар. Волокушаларга јегип салган тбблбр арга болгон. Курттин калынын волокушаларга салып, јолдон туура тартып, онын јаказына тбгуп тургандар, арткандарын колло кбреп арчыырга келижетен. Ејигей Каранарга килебей турган, ол каран суунип, оны арыдып, ийде-кучин чыгарып, јобожыдып турган. Оны волокушага ондый ок јаан тбббгб коштой јегеле, узун бич камчыла сабап, томыра салган јалбак агаштын кийнине туруп алала, оны карга бадай базып, кбрттерди антара тартырып, туура апарып турган. Ол тушта техника деп неме јок болгон. Заводтордон кар арчыыр машиналар, јолдогы кбрттерди эки јаны јаар антара чачып турар локомотивтер чыгып баштаган деп айдыжып тургандар. Удабас андый машиналар ийер болуп ижендирип тургандар, је онызы куру сбс лб болуп артып калатан.

Јайгыда коркышту изулер эки айга кинчектеген болзо, эмди ачу-корон соокло тынарга да јеткерлу болгон,

онун өкпөн торт ло кыжырап оодыла бергедий. Же тунгей ле поездтер мантап жадылар, а ишти десе эдер керек. Ежигейдин сагалы кыйгактып өзүп келген, ол кышта ондо баштап ла каа-жаа ак кылдар көрүнгөн, уйку жетпей турганынан улам көстөри тиже берген, чырайын кускуден де көрөргө эби жок: торт ло чой ошкош. Тонун чек уштыбай барган, тонынын үстине капюшон бөрүктү кеден плащ кийип алган. Буттарында — пыймалар.

Же Ежигей нени де этсе, ого кандый да уур болзо, Абу-талип Куттыбаевле болгон история санаазынан чыкпай турган. Ол Ежигейдин жүрегине ачу сус экелген. Мындый неме канайып болды не, ол эмди неле божогой не дежил, Казангапла кожо көп санангандар. Казангап көп сабада кабактарын жемире көрүп, ичинде та не де керегинде уур сананып, учукпай турган. Бир катап ол айткан:

— Жажына мындый болгон. Аайына чыгып турганча...

Озодо тегиндү айдышкан эмес: «Каан — кудай эмес. Онын жанында турган улус нени эдиш турганын ол качан да болзо, жетире билбес, а онын жуугында турган улус базарда улус кандый калан алып турганын үезин база билбес». Жаантайын андый болгон.

— Кудай, база нени айдады! Ойгор билеечи табылган туру — деп, Ежигей онын сөстөрүн жаратпай, электегенду айткан. — Туку качан каандарды сүрүп ийген. Керек олардо бо!

— А неде? — деп, Казангап сураган.

— Неде, неде — деп, Ежигей кыжырантып арбанган, же ого каруу бербеген. Ол сурак санаада артып калган, а каруу десе табылбай жат.

Тубек жагыскан келбей жат, онызы жарт. Куттыбаевтердин жаан уулчагы, Даул, соокко өткөн. Уулчак эдиканы изил, эдиреп жаткан, жөдүл оны кинчектеп турган, онын тамагы оорыган. Бакпыры тижип жат деп, Зарипа айткан. Оны жүзүн-базын таблеткаларла эмдегендер. Же балдарынын жанында онын суре ле отурар аргазы жок болгон: канайып та болзо жадар керек, онын учун ол стрелочница болуп иштеп турган. Бирде тунде, бирде туште дежурствого чыгар керек. Канайдар база, болушка Укубала келген. Ол бойынын эки кызычагын, онын эки уулчагын жууп алып, оларды кичееп турган. Абу-талиптин билези кандый уур айалгада болгонын кичи канайып билбес. Ежигей кучя жеткенче база болужып турган. Эртен тура эрте сарайычактан ологго таш көмүр экелип берер, ой бар болзо, печкезине от одырап. Таш

комурди одырып база билер керек. Кере тужине балдарга жылу болзын деп, печкеге бир уула будун-жарым конок таш комур урар. Артыкту жолдын учында турган цистернадаг сууны база бойы экелип турар, таш комурди куйдурерге одын жарып салар. Онызыл эдер, мынызын эдер, Ејигейге бу иш иш болзын ба база. Эң ле куч неме окко немеде болгон. Абуталиптин балдарынын косторине коротони ле олордын сурактарына каруу беретени коркышту шыралганду, уур неме болгон. Јаан уулчак оору јаткан, кылык-јангы кату, тудунып билер бала, је кичузи, Эрмек, энези ошкош јалакай, октом, сурекеј сескир ле керсу, јуреги онзуре, онын учун оныла сурекеј куч. Эртең тура Ејигей комур экелип, печкеге от салганда, балдарды ойгоспоско кичеенетен. Каа-јаада ла билдиртпестен јуруп калатан. Је коп сабада туней ле сескилеп ийер. Быјыраш кара чачту Эрмек ойгонып ла келген турар. Ол косторин ачып ла ийеле, баштапкы ла сураган сурагы:

— Ејигей-таай, папикам бугун келер бе?

Уулчак орыннан туже секирип, ыланаш тамандары точылдап, онын јанына југурип келер, косторинде онын жарык ижемји толо јурер, Ејигей «эйе» ле дезе адазы кыйалтазы јок айлына ойто јанып келгедий болотон ошкош. Ол арык, жылу немени кабыра кучактай алып, орынына ойто јатыратан. Оныла јаан кижи ле чилеп куучындажатан:

— Бугун сенин адаг та келер, та келбес, мыны мен билбезим, Эрмек, је ол кандый поездле келерин станциядан јетирип ийер учурлу. Бисте пассажирский поездтер турбай јат ине, мыны бойын билерин. Јаныс ла жолдын баш диспетчеринин јакарузыла токтоп јат. Мен бодозом, удабас андый јетиру келер. Ол тушта, Даул байла, ол ойго јетире јазылып калар, бис учу поездке удур чыгып, адагды уткырыбыс.

— Бис айдарыс: папика, бис мында.

— Андый! Бис анайда ла айдарыс — деп, Ејигей корогонду айткан.

Је шыранкай уулчакты мекелеерге јенил эмес болгон.

— Ејигей-таай, јайгыда чылап, товарный поездке отурала, эң јаан диспетчерге баралдар. Папика келип јаткан поездти бистин разъезде токтоткор деп, бис оны сурайлы.

Эп-суме табарга келишип јат.

-- Је ол тушта јай болгон не, жылу. А эмди товарняк

поездде канайып барарын? Сүрекей соок. Салкын. Көр-
зөн, көзнөктөр канайып тонуп калган эмтир. Бис оноор
једип болбозыс, чарчап каларыс, тош болуп тон кала-
рыс. Јок, бу сүрекей јеткерлү керек.

Уулчак эрикчелдү унчукпай барган.

— Сен мында јат, а мен Даулды көрөйин — деп, Еји-
гей шылтак табып, оору уулчактын јанына базып келип,
баланын изү мандайына бойынын арсак, уур колын са-
латан... Онызы јук арайдаң көзин ачып, изүге кургап ја-
рылып калган эриндериле араай күлүмзиренип салатан.
Изү јабызабай турган. — Сен јуурканын ачпа. Сен тер-
леп калган. Угуп туруң ба, Даул? Там ары соокко өдө-
рин. А сен, Эрмек, качан онын чүштеер кууни келзе,
сен ого тазик экелип бер. Уктын ба? Ол өрө турбазын.
Удабас слердин энегер дежурстводон келер. А Укубала
эјегер эмди ле келер, слерди азырап салар. Качан Даул
јазылза, слер эку биске келип, Саулеле, Шарапатла ко-
жо ойноп турараар. Меге ишке барарга керек, кар кан-
дый јаан көрүп туураар ба, поездтер токтоп калардан
айабас — деп, Ејигей чыгар алдында уулчактарга
айткан.

Је Эрмек токтоор эмес.

— Ејигей-таай — деп, ол эжинтин бозогозын алтаар-
га јаткан Ејигейге айдар. — Кар сүрекей јаан бололо,
папка келеткен поезд токтой берзе, мен база барып,
кар арчырым. Менде күрек бар.

Ејигей олордын айлынан јуреги ачу сыстап чыгатаң.
Килегенинен, болужар аргазы јок болгонынан өзөк-бу-
уры оорып турбай. Онын ак-јарыкты көрөр кууни јок
болгон. Бойынын кородогонун карга, салкынга, курттер-
ге, карамы јок иштедип турган төөлөргө чыгаратан. Ол
сарыөзөктөрдин салкын-јотконын токтодып ијетен чи-
леп, казырланып иштеген...

А күндер дезе ээчий-деечий токтомјы јок тамып тур-
ган тамчылардый өдүп турган. Јанварь ай тугенип, соок-
тор эместен сыныга берген. Абуталип Куттыбаевтен
кандый да табыш јок болгон. Ејигей ле Қазангап эш не-
ме ондогылап болбой, оны-мыны бодоштыра санангылап
турган. Олордын бирүзине де, онойдо ок экинчизине де,
оны удабастан чыгарып ијгедий болгон, ол андый кор-
кышту нени эткен, јаан ла болзо бойына, өскө улуска
эмес, бор-кар неме бичиди не. Олор мындый ижемјилү
јүргендер. Онын учун Зарипаны бойынды тудун, ал-са-
цаага тушпе, иженип јур деп јоптоп тургандар. Балдар-

га болул, таштый бек болорго керек деп, ол бойы да билип турган. Ол, чындап та, таш ошкош боло берген. Эриндерин шык кымынып, эрмек айтпай жүрген, жангыс ла көстөрү чочыдула, шыра-кинчекле толо жалтырап турган. Ол канча кирези чыдажар, мыны кем билер.

Жотконду Ежигей бу өйлөрдө ижинен бош болгон. Ол чөл жаар барып, төөлөр кандый жүргенин, Каранар нени кылынып турганын, көрөр деп сананган. Уурде төөлөрдүн бир-бирузин кенедиң салды эмеш пе? Қалаптаныжы токтоор керек, ой жеткен. Төөлөр тың ыраакта эмес болгон, онын учун ол чаналу баскан. Онон бойынын ойинде жанып келген. Ончо мал амыр туру деп Қазангапка айдарга сананган. Уур Түлкүкуйрук деп жерде жүрү, анда кар деп неме жок, өткүш салкындар жерди карантылада согуп салган, одор жакшы, санааркар неме жок. Ежигей озо баштап уйге кирип, чаналарды артырып салар деп шүүген. Жаан кызычагы Сауле эжиктен бажын карас чыгарып, коркып калган айткан:

— Адам, энем ыйлап отуры! — Онон ойто кире конгон.

Ежигей чаналарын туура чачып, чочып калган уйге кирген. Укубаланын өксөп ыйлаганын угала, Ежигейдин эт жүреги шимирт эткен.

— Не? Не болгон?

— Бу каргышту телекейде ончозы каргышту болзын! — деп, Укубала көстин жажына тумаланып, калактаган.

Уйинин мынайып ыйлаганын Ежигей качан да көрбөгөн. Укубала токыналу, төп, бек санаалу келин болгон.

— Мында сен, сен бурулу!

— Неде? Неде мен бурулу? — деп, Ежигей кайкаган.

— Ырызы жок өскүс-жабыс балдарга жүзүн-базын немелер куучындап берген. Байа, бу жуукта ла жаңы, удур келеткен поездти сакып, мында пассажирский поезд токтогон. Ол поездти озолодо өткүрүп ийер керек болгон. Бистин разъездке озор та кайдан келип токтоды болбогой? А Абуталилтин уулчактары десе пассажирский поездти көрүп ийеле, кыйгы-кышкыла оноор жүргүндер: «Ада! Папика! Папика једип келди!» Озор поезд жаар чурагандар! Мен озордын кийнинен. А озор бир вагоннон экинчи вагонго калак-кыйгылу жүгүрүп јадылар: «Ада! Папика! Бистин адабыс кайда?»... Поездке бастырар болор деп коркыгам. Бир де эжик ачылбаган. А озор поездти кыйкай жүгүрүп ле јадылар. Узун состав болгон. Кандый да үн јок, тыс эдил калган. А озор жү-

гурип ле бараткандар! Олорго жаба жеткенчем, кичүзин ала койгончом, онон экинчизине једижип, колынан тутканчам, поезд турган јеринен кыймыктап, ичкери болгон. А олор колдон уштылып барарга албаданып тургандар: «Анда бистин адабыс, ол поездтен тушкелек!» — Онон багырыш башталган. Јурегим ачу сыстан жарылып, јуу-ле берер болорым деп бодогом, олордын ыйын, кыйгызын не деп айдар! Эрмекле коомой боло берген! Бар, баланы токынат! Бар дейдим! Качан пассажирский поезд токтозо, адагар јанып келер деп, сен олорго айткан. Качан поезд јуре берерде, адазы онон тушпесте, олорло не боло бергенин сен көргөн болзон! Кудаймай, оны көргөн болзон. Јурум ненин учун мындый болуп бүткен, ненин учун адазы балазына, балазы адазына мындый кару болгон? Ненин учун мындый шыра, кыйын?

Ејигей олорго кыйынга бараткан чылап барган. Кудайдан сок јангыс неме јайпаган: өлөр алдында онын сок јангыс јаманын таштазын, бүдүңкей јаш балдарды билбес јанынан мекелегени учун. Ол олорго јаман этпеске сананган. Эмди олорго нени айдар, карууну канайып тудар?

Ол кирип ле барарда, ыйга јүстери тижип калган Даул ла Эрмек, ойто ло кыйгырышкан, ыйлашкан, ого ончозын јартаарга албаданып турган, поезд разъезде токтогон, је олордын адазы тужерге јеткелекте, поезд јуре берген, а эмди Ејигей-таай ол поездти токтотсын...

— Папикамды сакып эриктим! Эриктим! Эриктим! — деп, Эрмек кыйгырып турган. Ол бастыра бүдүмиле јайнап, иженип, бүдүп ле карыгып турганын көргүзип турган.

— Эмди ле мен ончозын јартап көрөйүн. Араай, араай, ыйлабагар — деп, Ејигей ыйга көндүгө берген балдарды тоқынадарга ла санандыра айдарга албаданган. Анайда бойын бек тудунарга, чырай-бажын кубултпаска, арга јогын балдарга көргүспеске онон до күч болгон. — Бис эмдиле барарыс, бис барарыс! — «А кайдар барарыс? Кайдаар? Кемге барарыс? Нени эдерис? Канайдарыс?» — деп бу ок өйдө ол сананып турган. — Бис эмди ле тышкары барарыс, анда сананарыс, куучындажарыс — деп, Ејигей та нени де айдып турган.

Онон Зарипанын јанына базып келген. Ол јастыкка бажын јажырып алган чек ле найт јаткан.

— Зарипа, Зарипа! — Ејигей онын јардына колын тийгискен.

Je ол керек десе бажын да кӧдурбеген.

— Бис тышкары барарыс, эбире базып јурерис, ошон биске кирерис — деп, ол Зарипага айткан — Мен уул-чактарла кожо барайын.

Бу олорды токынадатан, бойы база оны-мыны сана-нып, шуунип алатан сок жаңгыс эп-арга болгонун ол бил-лип турган. Эрмекти ол јуктенип, Даулды јединип алган Олор кандый да амаду јогынан темир јолды жакалай баскандар. Јотконду Ејигей ӧскӧ кижинин шыразын качан да мынайып бойына алынбаган. Эрмек онын јитке-зине изу тыныжыла тынып, карыкчалду улу ушкуруп, мыжылдап ыйламырап бараткан. База карыгып, шы-ралап јурген кичинек кижичек онын арказына јапшы-нып каларда, кичинек колдорыла ийиндеринен тудунып аларда, экинчи база кичинек неме онын колынан тудуп аларда, олордын кичинек балачак јуректеринде карык-чал јурерде, олорго килеп, ӧзӧк-бууры ӧнгүрө сыстап, Ејигейдин ачу-корои кыйгырып ийер кууни келип тур-ган.

Олор мынайда ла ээн сарыӧзӧктӧрди кечире барган темир јолды кыйкай баскандар, а поездтер десе кулу-режип, кузурежип, бирде бир јаны јаар, бирде экинчи јаны јаар ӧткүлөп тургандар... Поездтер келгилеп, бар-гылап турган...

Ејигейге ойто ло балдарга чын эмес неме айдарга келишкен. Ол айткан, олор јастырган деп. Учурал болуп бу разъездте токтогон поезд ӧскӧ јанынан келген, а олордын адазы отурган поезд база чек ӧскӧ јанынан ке-лер учурлу. Je ол, байла, бачым келбес. Угар болзо, оны кандый да талайга талайчы эдип ийген болуптыр, ол ыраак јорыктан кереп ойто тӧрӧл јарадына једип ле кел-зе, ол јанып келер. Эмди тура сакыыр керек. Онын билгениле болзо, бу удурумга айткан меке-тӧгун бир кан-ча ӧйлӧргӧ олорго чыдажарга болужар, тӧгун чын бол-гончо сакыыр арга берер учурлу болгон. Абуталип Кут-тыбаев јанып келерине Ејигей алаңзыбай турган. Бир эмеш ӧй ӧдӧр, ондо ончозынын јартына чыгар, оны јайымдап ла ийзе, ол бир де секундка оролышпай, ја-нып келер. Балдарын сууген ада бир де элеске оролыш-пас... Онын учун Ејигей чын эмес немелер айдып тур-ган... Абуталипти ӧскӧ улуска кӧрӧ, јакшы билетен учун, билезиннен ыраарга ого кандый коркышту куч болго-нын Ејигей биллип турган. Онын ордына ӧскӧ кижини, ай-са болзо, анайып тын карыкпас, бойынын кууниле эмес,

албанда да жүрген болзо, удабас жанарына иженип жүрер. Абуталипка десе айлы-журтынан, бала барказынын айрылганы, кыйынду өлүмле түнгөй болгонына Ејигей алаңзыбай турган. Онык учун Ејигей чочып жүрген. Керектинг аайыпз чыгып турганча чыдажып болор бо айса жок по...

Бу бйдин туркунына Зарипа өгбөнни алып барган учреждениеге бир канча самаралар ийген. Онын кереги кандый, ого жолыгарга жараар ба, жартын бичигер деп, сурап турган. Онон кандый да каруу келбеген. Казангап ла Ејигей база кайкап тургандар. Боранлы-Жотконду деп разъездте почта жок, онын учун самаралар удап турган болор бо дежип, мыны ончозын бу айалгала жартарга ченежип жүргендер. Самараларды улус ажыра ийер эмезе бойы Кумбелге жетирер керек болгон. Почта база Кумбел ажыра келип, жолой улус ажыра разъездке жедип турган... Мынайып ол база капшай жедетен бедн.

Бир катап шак ла анайда болгон...

Февраль айдыг калганчы күндеринде интернатта жаткан Сабитжанды көрүп ийерге, Казангап Кумбел барып жүрген. Оноор ол төбгө минип барып жүрген. Жаан сооктордо товарнякла жүрерге күч болгон. Вагондорго кирип болбозын, жарабас, а ачык площадкада корон соок салкынга канайып чыдажар. Жылу кийинип, желгир төбгө минип алзан оноор барып, ойто кайра жанып келерин, керектеринди де эдип аларын.

Ол күн экиргери Казангап жедип келген. Ол төбзинен тужуп жадарда, Казангаптын кара ла жер болуп калган чырайын көрүп, бу не карыкты деп, Ејигей санаган, айса уулы интернатта нени-нени кылынып ийди бе, айса жолдо арып-чылады ба, ары-бери төбнинг устинде сексендеерге женил эмес.

— Же кандый барып келдин? — деп, Ејигей унин чыгарган.

— Кем жок — деп, Казангап артынчагын тужурип, тунгак унчыккан. Онон ол жаар бурулып, сананып турала, айткан: — Сен эмди үйде болорын ба?

— Уйде.

— Керек бар. Мен сеге кирип ийерим.

— Кир.

Казангап удаан сакытпаган. Бойынын Букейиле кожо келген. Бойы озо, уйи кийнинен баскан. Олордын экилезинин чырайлары кандый да карыкчал. Казангап арып-чылап калган будүмдү, онын мойны там узундай чөйлип, ийиндери жабызап, эрин сагалы салактап кал-

ган. Жоон, тешпек Букей жүреги коркышту чарчалып, тынарга бербей турган чылап, уур ла түргөн тынып турган.

— Бу слер экудин чырай-бажаар не коомой, керишкен болороор бо? — деп, Укубала каткырган. — Јопто-жөргө келдеер бе? Отурыгар.

— Чын ла керишкен болзос — деп, Букей байагы чылап ла уур тынып, канайып та өскөрип калган униле айткан.

Ары-бери көрүп, Казангап соныркаган:

— А кызыкчактараар кайда?

— Зарипада, уулчактарла кожо ойноп жадылар — деп, Ејигей каруу берген. — А быларды кайдарга?

— Мен јаман табыш экелгем — деп, Казангап Ејигей ле Укубала јаар көрүп унчуккан. — Эмди тура балдар оны билбезин. Јаан ачу-корон Бистин Абуталип өлүп калган!

— Бу сен нени айдадың?! — Ејигей тура жүгүргөн. Укубала кыска кыйгырып ийеле, оозын алаканыла туй тудуп, черет чилеп агара берген.

— Өлгөн!.. Өлгөн! Ырызы јок балдар, ырызы јок өскүстөр! — деп, Букей тунгаксий берген униле шымыранып, калактай берген.

— Канайып өлгөн? — деп, Ејигей укканына учына јетире бутпей. Казангаптын јанына јууктай јылган.

— Станцияга андый бичик келген.

Онон бой-бойына удур көрүшпей, кенете унчугышпай баргандар.

— Ой, кандый ачу-корон! Кандый ачу-корон! — деп, Укубала бажын кабыра тудуп, онтол, ары-бери јайкарган...

— Ол чаазын кайда? — деп, учында Ејигей сураган.

— Чаазын анда, станцияда — деп, Казангап куучындап баштаган. — Је мен интернатта болдым, онон санандым, акыр, бу вокзалда, улус поезд сакыйтан залда, магазинге кирип ийзе кайдар, Букей бир кокчо самын јакыган эди. Эжикти ача ла тартсам, меге удур станциянын начальниги Чернов базып келбезин бе. Јакшылаштыс, оны-мыны сураштыс, бис бой-бойысты туку качаннаң бери билжетенис, ол меге айтты: «Көзиме көрүнгенин јакшы, менин кабинетиме кир, бир чаазын бар, бойыңла кожо разъездке алып барарың». Ол бойынын кабинетинин эжигин ачкан, бис ого кирип бардыс. Столынаң букваларын печетеп бичиген конверт алып берди. «Абуталип Қуттыбаев слердин разъезде иштеген бе» —

деп сурайт. «Эйе, бисте иштеген, а не?» — деп сурадым. «Уч кун мынан кайра бу чаазын келген, Боранлы-Жоткондуга аткарып ийер арга жок болгон. Ме, онын уйине апарып бер. Мында онын бичигине каруу. Мында бичигиниле болзо, ол олуп калган» — онок мен билбейтен кандый да јарт эмес сѳс кошкон «Инфарктан божогон» — деген. А ол инфаркт дегенин не деп сурадым. А ол каруу берген — «јуреги жарылып божогон». Кѳѳркидин јуреги жарыла берген туру. А мен отурган јеримде шык ла отур калгам. Озо баштап бѳтпегем. Ол чаазынды колыма алдым. Ондо мынайда айдылган эмтир: Кумбел деп станциянын начальниги Боранлы-Буранный деп разъезде јаткан мындый да гражданкага онын сурагына мындый аңылу каруу келди деп јетирзин, онок ары, шылада јурген Абуталип Куттыбаев мынайып-мынайып, јуреги жарылып, олуп калган. Анайда ла бичип салган. Мен кычырдым, онок нени эдерин билбей, ол јаар кѳрдим. «Андый керектер — деп, Чернов колдорын јайды. — Ал, апарып бер». Мен жок — дедим, — бис анайда этпей јадыбыс. Јаман табыш јетирер кууним жок. Онын балдары јаш, оморды канайып кѳрѳтѳн, жок дедим. Бис, дедим, Боранлынын улузы, озо баштап анда шуужип кѳрѳрис, онок аайына чыгарыс. Эмезе бистен кем-кем ѳнѳтийин келип, бу чаазынды алып апарар, мындый коркышту табышты канайып јетиретен эди, анайып јетирер, секирткиш ѳлгѳн эмес, кижѳ ѳлгѳн не. Эмезе, онын уйн, Зарипа Куттыбаева келип, оны бойы слердин колоордон алзын. Не болгонын слер бойоор јартап айдып беререер. А ол меге айткан: «Мынызы бойында туру, канайдатан эдин, анайт. Јаңыс ла мен ого нени айдатам, нени јартайтам. Мен керек канайда болгонын билерде билбезим. Менин керегим бу чаазынды ого јетирери, ол ло». Андый болзо, јаманым таштагар дедим, је эмди тура чаазын слерде јатсын, а мен сѳслѳ айтсам айдарым, бис мыны озо баштап, анда, бойыста шуужип кѳрѳли. «Је бойын кѳр, — дейт, — сен мыны менен артык билер болбойын». Мен онок чыгып, тѳѳмгѳ минип, оны мантадып, ыраак јолго јурегим сыстап оорып келген: эмди бис канайдарыс?.. Мындый немени бистин кемибис тидинип айдар?..

Казангап унчукпай барган. Ийиндерине келип туу јемириле берген чилеп, Ејигей энчее берген.

— Эмди не болор? — деп, Казангап унчуккан, је ого кем де каруу бербеген.

— Мен мыны билгем — деп, Ејигей бажын карыкчалду жайкаган. — Балдарынан ыраганына чыдажып болбогон. Мен шак ла мындый болор деп коркып жүргем. Ырашканына чыдажып болбогон. А карыкчал — ол коркышту неме. Балдары адазын санап, база коркышту карыгып жадылар — ологорго көрөргө до күч. Ол өскө кылык-жаңду кижн болгон болзо, балдарына андый айдары жок кару эмес болгон болзо, же оны жаргылап салган болзын, акту да кижини жаргылап јат не. Же оног бир, айса эки жыл отурар эди, оног јанып келер эди. Ол немецтердин олјозында болгон не, канча шыра, кыйын көргөн не, онойдо ок партизандап та жүрген, бу база јенил эмес неме, канча жылдарга өскө јерлерде јуулашкан, оног канайтпаган да, нениг учун дезе ол тушта ол јангыскан болгон, кара јангыс бойы, ондо биле жок болгон. Оны билезинег, балдарынан айрыганы, тирү эдинен кодоро тартканыла түней болгон, ол јүрумниде эн ле кару улустанг, балдарынан ыраган. Онын учун түбек болгон не...

— Эйе, мен сананзам база андый — деп, Казангап үнденген. — Ырашканынан улам кижн өлөр деп, мен бүтпей жүретем. Оног башка, чек јитт кижн не, санаалу, бичикчи-биликчи, качан не-немениг аайы-бажына чыгып, јайымдап ийзе, јанып та келгедий аргалу болгон. Ондо кандый да буру жок ине. Санаазыла ол мыны ончозын билген болбой кайтсын, а јүреги чыдажып болбогон...

Оног ологор узак отургандар, айалганы ончо јанынан шуушкендер, Зарипаны бу табышка канайып белетеер деп санангандар, же канайып та санангылаза, канайып та бодоштырлаза, учы-учында бир шуултеге келип тургандар — биле адазы жок артып калган, балдары өскузиреген, Зарипа тул арткан, мынын устине нени де кожуп болбозын, мынанг нени де айрып болбозын. Андый да болзо, эн ле топ шуултени Укубала айткан:

— Ол чаазынды станциядан Зарипа бойы алзын. Ол согултаны мында балдарынын јанында эмес, анда алзын. Ончозын ол анда, станцияда, шуузин, оног јанып келеделе, јолдо мынанг ары нени эдерин сананар ой анда болор. Балдар мыны эмди тура билбезин бе айса билзин бе. Айса болзо, эмеш саказы кайдар, ологор чыдазын, адазын эмештен ундып салзын. Ологорго мыны канайып айдар...

— Сен чын айттын — деп, Ејигей ого јомошкон. — Ол эне кижн, бойы көрзин, Абуталиптиг өлүми керегинде уулчактарга айдар ба айса айтпас па. Мен ле айдып

болбозым... — Оноң ары Ејигей нени де айдып болбой барган, тили тандайына жаба када берген, ол бакпырын кезе тудуп ийген ачуурканыштан айрыларга, јөдүлдеп ийген.

Качан олор текши шуултеге келерде, Укубала база катап айткан:

— Сеге, Казеке, Зарипага канайып та јетирер керек, станциянын начальнигинде сеге кандый да бичик жадыры деп айдар керек. Сенин суракту бичиктерине каруу келген деп айтсан. Је бойы келзин, бойы алзын, андыймындый деген дезег. Экинчизинде, — деп, Укубала оноң ары айткан, — Зарипаны андый кунде анаар жагыскандыра ийерге јарабас. Олордын јууктары да, төрөбндөри де мында јок. Эң ле коркышту неме — мындый кунде жагыскан болоры. — Сен, Ејигей, оныла кожо бар, мындый кунде оның јанында бол. Ол мындый ачу-коронду табыш укса, оныла не болорын, кем билер. Станцияда керектерим бар деп айт, оноң кожо атан. Балдары бистинг айлыста болзын.

— Јарайт — деп, Ејигей уйнинг айтканыла јөпсинген. — Эртен Абиловко айдарым, Зарипаны станциянын больницазына апарар керек деп. Одуп јаткан поездти бир минутка токтодып ийзин.

Анайда эдер деп шуужип алгандар. Је Кумбел јаар јук ле эки куннинг бажында разъездтинг начальнигинин сурагыла токтой тушкен поездке отуруп, атангандар. Бу 5 мартта болгон. Ол кун Јотконду Ејигейдинг санаазында јажына артып калган.

Олор текши вагондо бараткандар. Вагондо улус јык толо болгон, билелериле, балдарыла барып јаткан улус бар. Олор бойларыла кожо жадын-јурумдерининг темдектерин апарып жадылар. Аракынын **јыды**, ары-бери базыш, јуулгенче көзөр ойнош, уй улус анда-мында жуулыжып, бой-бойынын јенил эмес јурумдери керегинде шымыранып куучындаш: өгөбндөрининг аракыдаштары керегинде, айрылыштар, тойлор, сөөк жууштар керегинде... Улус ыраак јерлерге баргылап јаткан. Олордын јуруминде кажы ла кун болуп турган немелер — олорло кожо барып јатпай база. Олорго бойынын түбегиле, шыразыла кыска өйгө Зарипа база кожулган, оныла кожо барып јаткан Ејигей де бириккен.

Зарипа бойына туней эмес болгон. Ол бурункуйлеп, чочыл калган барып јаткан, јолдо бир де сөс айтпаган, байла, станциянын начальнигинде оны кандый каруу

сакып јатканын сананган болгодый. Ејигей база көп сабада неме айтпай турган.

Ак-жарыкта сескир, јалакај јүректү, баштапкы ла көрүштөг кижинин карыгып жүргенин биллип ийер улус бар. Качан Зарипа өрө туруп, вагонды өткүрө базып, тамбурга ару кей тышып аларга барарда, Ејигейдин одожында отурган карган орус эмеген, качан бирде чапчакыр болгон, је эмди өңи өчүл калган, јалакај көстөриле ого көрүп айткан:

— Уулым, сенин уйин оору ба?

— Ол менин уйим эмес, а сыйным, энебис. Больницага апарып јадым.

— Э, чаалта, көөркий шыраалап жүрген болгодый. Ого сүрекей коомой. Көстөринде туби јок карыкчал. Неден де чочып жүрген болор, санаазында. Айса көөркий больницада оног кандый бир коркышту оору таап ийер болор деп коркып жүрген болбозын. — Эх, јүрүм, јүрүм! Энеден чыкпазан — ак-жарык көрбөзин, чыксаң — шырадан айрыл болбозың. Андый туру. Је кудај болушкај, јаш келин, айса болзо, ончозы өдө берер — деп, өрөкөн айткан. Ол станцияга јууктаганы сайын Зарипанын бастыра бойына кандый да чочыдылу шимирт толуп турганын, онын јүрегинде карыкчал ла ширтилдеш жүргенин канайып та сезип отурган.

Кумбелге јетире бүдүн-жарым саат барар керек. Ол күн олор кайдаар барып јаткан — поездтин пассажирлерине түней ле болгон. Јаңыс ла келер станция кандый деп сурап тургандар. А улу сарыөзөктөр ак кардын алдында, учы-куйузы јок элкемде, улузы јок јайым тымыктың каандыгында јаткан. Је кыштын билдирер-билдирбес тескерлежинин темдектери көрүнип келген. Төңдөрдиг күнет јандары карарып, јуукалардын јараттары илеленип, анда-мында кичинекей каранты јерлер көрүнип, марттын башталарыла кожо келген јылу, чыкту салкындардан карлар шулүрөп, јабызап, чөл табынча ойгонып турган. Је күнди кандый да боро, суу ошкош бүдүмдү, калың булуттар туй тудуп салган. Кыш ийде-күчтү болгон, эмди ле улуш карлар айланыжып келерден айабас, эмезе калганчызында шуургандап та ийер...

Көзнөк јаар көрүп, Ејигей бойынын јеринде, керсу јүректү карган өрөкөннин одожында, каа-јаада оныла куучындажып отурган, је Зарипанын јанына барбаган. Бойсын, јаңыскаң болзын, вагоннын көзпөгинин јанына туруп алып, ончозын шүүп көрзин деп ол сананган. Айса

болзо, ич жаныла ол мыны ончозын сезип ийер. Былтыр кускиде, качан озор билелериле, бала-барказыла бдуп жаткан товарняк поездке отурып, арбузтар ла дынйалар аларга Кумбелге барадарда кандый ырысту болгонун ол эске алынар болор бо, а балдарга бу качан да ундыл-бас байрам болгон эмей. Бу ончозы бу ла жуукта жагы болгон немедий. Ол тушта Абуталип ле Ејигей жарымдай ачык эжиктин жанында, серуун салкында отурып, јузуун-базын немелер керегинде куучындашкан, балдар десе озордын жанында айланыжып, элестелип откөн элкем-дерди ајыктагылап турган, Зарипа ла Укубала не де керегинде нак ла јалакај куучындажып отурган. Онон озор магазиндерле, станциянын сквериле базып јурген-дер, кинодо, парикмахерскийде болгондор. Балдар моро-женный јиген. Эң ле каткымчылузы ла карыкчалдузы Эрмекти канайып та мекелеп, јоптоп, чачын кестиртип болбогондоры. Ол ненин де учун бажына машинка тий-еринен коркып турган. Озор мынайып чаксырап турар-да, Абуталиптин парикмахерскийдин эжигинде көрун-гени, ого уулчагы чурап барганы, онызы оны кучактай алып, парикмахерден коруп турган чылап, төжине јаба тутканы, эмди тура кайчылабас, мынан ары јалтанба-зыс тыгып, база катап келерис деп айтканы Ејигейдин санаазына кирген. Быјыраш кара чачту Эрмегичек эне-ден чыккалы бажын кыйчылатпай јуруп јат, је эмди онын адазы јок...

Ојто ло, та канчанчы катап болбой, Јотконду Ејигей Абуталип Куттыбаев ненин учун керегинин айына чы-гарга јетпей олуп калганын билерге ле бойына канайып та мыны јартаарга чырмайып турган. Онон ол ојто ло сок жагыс шуултеге келип турган — жагыс ла айдары јок карыкчал онын јурумун ускен болор. Жагыс ла эри-гиш, онын уурын ончо улус билетен беги база, жагыс ла уулчактары, онын тынган тыныжы, көргөн көзинин ја-рыгы, озор јогынан ого јурум де јурум эмес болгоны, озордон ол ырап калганы, озорды салым суу јок ээн сарыөзөктөрдө, кандый да кичинек разъездте таштап ий-гени, озорго канайып та болужар аргазы јок болгоны, жагыс ла мындыј айалга оны олтурген...

Зарипаны сакып, станциянын жанында скверде, ска-мейкада отурала, Ејигей мыны ончозын сананган. Ол мында, бу скамейкада оны сакыр болуп, јоптөжип ал-ган, Зарипа десе станциянын начальнигиндеги чаазынды аларга барган.

Тал-туш турган, је куннинг айалгазы коомой болгон. Тенгериде јабыс боро булуттар таркабай, анайда ла туруп калган. Орörtинен та не де каа-жаада төгүлип турган — та карычактар, та кандый да улуш тамчылар. Чөлдөрдөн кандый да тынгыску улуш салкын согуп турган, оной кайылып баштаган былтыргы карлардын жыды жытанган. Ејигейге эбире телекей соок ло алан ачык билдирген. Анайып тегин жүргенде ол станцияда улустын ортозында ары-бери базарын сүүйтен, бойын ыраак барбай жадын, санааркайтан немең база јок, а мында поездтерди көрүп турарын, оной пассажирлер төгүлөр, ары-бери перронло жүгүрижер, жүрүм кинодо ошкош боло берер, поезд келзе — ончозы көрүнөр, поезд барза — ончозы јоголып калар.

Бу учуралда оны не де соңыратпай турган. Нениң учун улустын чырайлары соок, кату, бой-бойына түңгей, бир де аңыланып турган неме јок, ончолоры арып-чылап калган, ончозына не де керек јок, ончозы бой-бойынан ыраак деп Ејигей кайкаган... Ого үзеери радиола берип турган музыка станциянын јанында площадьта кандый да бир аай жыңырап, үзүти јок эрикчел ле санааркаш экелип турган. Бу кандый музыка? Бир аай жыңыранын турар. Дикторлордын улуркаган ла бийик көдүрингилу үндери де угулбай јат. Јаңыс ла музыка толгоорын билгилеер!..

Зарипа вокзалга кире конгонынан бери, байла, јирме минут өткөн болор. Ејигей чала тохынабай барган, бу не удап туру болбой, шак ла мында, бу скамейкада, өткөн жылда, кускиде, балдарла, Абуталпиле кожо отурып, мороженный јиген јерде, јолыгыжар болуп, бек эрмектежип алган болгон. Ејигей эмди ле өрө туруп, оны барып көрөргө сананган.

Је бу ла тушта ол вокзалдын эжигинде көрүнген. Оны көрүп ийеле, Ејигей сертес эдил калган. Ол вокзалга кирип, оной чыгып турган улустын ортозында эбире ончо улустаң айрылып ла ыраап калган бүдүмдү көрүнген. Онын чырайы ак-куу болгон, ол түш јеринде чилеп, кайдаар да көрбөй, кемди де ајарбай, эбиреде не де јок чылап, улуска табарып, көс јок чылап, бажын бийик ле тус тудуп, эриндерин јырс этире кымынып алган базып келеткен. Ол јууктап келедерде, Ејигей өрө турган. Ол ого сүрекей узак јууктап тургандый билдирген, ол ойто ло түш јеринде чилеп, базып келеткен, онын мындый араай базыдын көрөргө до коркышту болгон.

көстөрн онын нени де көрбөй турган. Та канча ой өтти болбогой, та жыл, та чак, ол узун ла түби жоктын сакыжын не деп айдар, а ол колында чаазынын тудунып алган келип жаткан. Казангаптын айтканыла конвертке букваларды печетеп бичип салган. Ол бу конвертти тудунып алып, онын жанына жаба басып келеле, эриндерин жүк ле арайдан ачып, айткан.

— Сен билген бе?

Ол араайын бажын эгилткен.

Зарипа эки колыла жүзин бөктөп, скамейкага отура берген, ол бажы оодылып, жарылып, туш башка чачыла берерге турган чылап, оны эки колыла бек кабыра туткан, оноң жылайтузын ла ачу-корорын бойна жажырып, өксөп, ачу-ачу ыйлай берген. Ол бастыра бойы тыдынып, бойынын неле де кемжип болбос шыразына, ачу-коронына там ла там теренжий чөңгүп, эбире жүрумнен, ак-жарыктан санаазыла ырап бараткан, а ол десе онын жанында отурган, ол тушта чылап, качан Абуталипти апарып турар күнде чилеп, онын ордында болорго, ончо согултаны бойна алынарга, нени де сананбай, ол учун ончо кинчекти өдөргө, жагыс ла мыны, бу уй кижини, шырадан айрып аларга, белен болгон. Же тубектин коркышту толкузынын жаан согултазы өтпөйөнчө, оны неле де токтодып болбозын, онын ачу-коронун не ле де жеңилтип албазын, ол билеп отурган.

Олор станциянын жанында скверде мынайда ла отургандар. Зарипа бастыра бойы тыркырап, өксөп, ыйлап отурала, көрбөс аразынан уужай тудуп салган, коркышту сөстөр бичилген конвертти туура чачып ийген. Ол бойы тирү эмес болгондо, чаазын эмди кемге керек? Же Еңгей конвертти өрө көдүрүп, карманына сугуп алган. Оноң ол колпладын чыгарып, онын сабарларын албанла туура алып, көзинин жажын арчыткан. Же мынаң неме болбогон.

А станциянын устинде кандый да карыкчалду, уур музыка үзүгү жок жыгырап турган. Март айдын жабыс, боро тенеризи базырган, салкын үзүктөй согуп, жүректи сыстадып турган. Жаныла өткөн улус олор жаар, Зарипа ла Еңгей жаар, кылчайып көрүп тургандар, бойлорында, байла, сананган: керишкилеп алган болбой кайтсын. Ол оны тың өркөткөн болгодый... Же көрөр болзо, ончо улус анайда сананган эмес.

-- Ыйлагар, кару улус, ыйлагар, — деген үн олор-

дын жанында угулган. — Төрөл адабыстан айрылды! Эмди не болорус?

Ејигей бажын өрө көдүрүп, колтык тайактарлу, эски шинельдү үй кижини олордын жаныла өдүп баратканын көрүп ийген. Ол бу үй кижини билетен. Жууда жуулашкан, фронтовичка, станцияда, билеттин кассазында иштеп турган. Кассир үй кижини тыг ыйлаган ошкош, эмди де ол ый өткүрө айдынып бараткан: «Ыйлагар. Ыйлагар. Эмди не болорус?» Ол ыйын токтотпой, онын ары барган, эки тайагын ичкери таштап, ийиндерин бийик көдүрүп, тайактарынын кајырт эткенге коштой, сыңар буында эледе кийип бараткан сопогынын таманы јерге шылырт эдил, барып јаткан...

Онын айткан сөстөрүнүн учуры Ејигейге жагыс ла, качан станциянын эжигинин жанында улус чогула берерде јеткен. Олор баштарын канкайткылап, бир канча кижини тепкиштер тургускылап, эжиктин үстинде, бийикте, военный кийимдү Сталиннин кара бөслө каајылап салган портредин кадагылап тургандарын көргүлөп турган.

Ненин учун радио ажыра ойнодып турган музыка мындый карыкчал болгонын билеп ийген. Өскө өй болгон болзо, ол база өрө туруп, улустын ортозына барар эди, бу улу кижиле не болгонын, канайтканын сурап угар эди, ол јогынан јер-телекей канайып айланарын улус билбей јүрөтөн эмес беде, је эмди онын бойынын да ачу-короны јеткилинче болгон. Ол бир де сөс айтпаган. Зариланын да кемде де, неде де кереги јок болгон...

А поездтер дезе јүргүлөп ле јадылар, ак-јарыкта не де болзо, олар јүрөп учурлу. Јарым частын бажында бу јолло ыраак јерге баратан он јети номерлу поезд өдөр учурлу. Ончо пассажирский поездтер чилеп ок, ол Боранлы-Јотконду ошкош разъездтерде токтобой турган. Онын јорыгы андый болгон. Бу учуралда он јетинчи номерлу поезд Боранлы-Јотконду деп разъезде токтоор деген санаа, байла, кемнин де бажына кирбеген болор. Ејигей мыны бойында токыналу ла бек сананып алган. Ол Зарипага айткан:

— Бис удабас јанарыс, Зарипа. Јарым час артты. Сен эмди ончозын сананып алар учурлу, адазынын өлүми керегинде балдарына ајдатан ба ајса эмеш сакыйтан ба, канайдар. Мен сени токынатпазым да, кандый бир шуулте айтпазым да, сен бойын башту. Сен эмди ологорго бир уула ада, анайда ок эне. Ол керегинде сен јолдо са-

наньп ал. Эмди тура уулчактарга неме айтпаска турган болзон, бойыңды тудун. Олордын көзүнче көзүңнүн жажың төгөр учурың жок. Болуп аларың ба, күчүң жедер бе? Олордын көзүнче бойысты канайда тудатанысты, бис база билер учурлу. Ондоп туруң ба? Андый сурак туруп жат...

— Жакшы, мен ончозын ондоп жадым — деп, Зарипа көстөрүнүн жаштары өткүрө каруу берген. «Жолдо барып жадала, мен ончозын сананайын, оңоң канайдарын, мен айдайын. Мен эмди ле, мен эмди ле бойымды колго аларга чырмайайын. Мен эмди ле...

Кайра келгилеп жадарда, поездте байагызындый ла болгон. Чогулып калган улус, таңкынын ыжы, тал-табыш. Кал-камык албаты, улу ороонды бир учынан экинчи учына өдүп жадылар.

Зарипа ла Ејигей купелу вагонго киргендер. Мында пассажирлер ас болгон, олар улуска чаптык этпеске, коридордын учында, көзнөктүн жанына, туруп алгандар. Ејигей кичинек, бери аңтара салып ийер, отургышка отуруп алган, Зарипа десе отурарынан жаза мойноп ийген, ол Ејигейдин жанын туруп алала, көзнөктөн көрүп турган.

— Мынайда барзам меге торт — деп, ол айткан.

Эмди де ол эместен мыжылдап ыйлап, ийиндерине келип тушкен тубекти көдүрерге чырмайып, бойын бойы жеңерге албаданып, көзнөккө көрүп, мынан ары тул келиннин жүрүмүн канайып жүрер, уулчактарды канайып чыдадың алар деп сананган. Азыйда ас та болзо, ижем-ји бар болгон, бир кайкамчылу жакшы күнде бу корышту туш ошкош жүрүм божоор, орой бо, эрте бе, Абуталип айлы-журтына жанып келер, андый эш-немеге турбас немениң аайынча чыкпас кайткан эдилер, адазы жанып келзе, билезин база корып алар, ончобыс ла кожо болзоос, арткандары неме беги, кандый да уур болзо, жүрер эпти ол туней ле табар, а эмди... эмди көп-көп сананар керек...

Бу билениң салымын Ејигей токыналу көрүп болбос, онызы жарт, айдарда ол нени сананган. Жүрүм андый болуп калган. Анчада ла, эмди ол бойын бек тудунар ла токыналу болор учурлу деп билип турган. Мыны көрүп, ол до бойын бек тудунар, сананар ла бойынын ийде-кучине, аргазына бүдер. Ол оны мендетпей турган. Мыны ол чын эткен. Ыйлап алала, ол бойы куучынды баштаган:

— Меге эмди тура балдардан мыны жажырар керек, олордын адазы жок деп айтпас керек — деп, Зарипа бойынын ыйын көмө базып, оны кайра ажырып, уни тыркырап айткан. — Эмди айдып болбозым. Анчада ла Эрмек... Ол адазына не андый кару болуп буткен, айдарга коркышту... Олордын амадузын канайып өчүрө базар? Олор жангыс ла оныла жүрүп жат ине.. Олор оны куннег кунге, кажы ла минутта сакып жадылар... Бир эмеш бй өтсө, мынанг көчөр, жер солыыр керек.. Эмеш чыдагылазын. Эрмек учун коркып жадым. Ол бир эмеш чыдап келзин... Ол тушта айдарым, айса бойлоры да сезип ийер болбой... Эмди жок, күчим жетпес... Онын ордына мен бойым... Онын да, бойымнын да карындаштарыма, сыйындарыма самара бичип ийерим. Эмди олор бистенг не коркор? Байла, каруу бергилеер, мынанг жүре берерге болушкылаар... А оног ары көрүне бербей. Меге эмди жангыс ла Абуталиптинг балдарын чыдадып алар керек, бойы жокто....

Ол мынайда сананып турган. Жотконду Ежигей десе унчукпай тындаган, ол онын кажы ла сөзининг учурын билип турган ла ол ок өйдө онын айтканы көксинде куйундалып, кайнап келген санааларынын жүк ле көбуги, калай усти деп сезип турган. Мындый учуралда бир уула ончозын чыгара айдып болбозын... Куучынды оног ары кичинек те элбетпеске, ол айткан:

— Сен, байла, чын айдып жадыг, Зарипа... Мен бу уулчактарды билбес болгон болзом, аланзыыр эдим. Мен база, сен чилеп ок, айдып болбозым. Бир эмеш сакып алар керек. Төрөөндоринг кару бергенче, бис жанынанг кичинек те аланзыба. Канайда жатканыс, анайда ла жадарыс. Азийда ла чылап иште, балдарыг бистинг балдарла кожо жүрер. Бойыг билеринг, Укубала олорды бойынын балдарындыг сүүп жат. Артканы көрүне бербей...

Бу куучынды Зарипа база уур тынып айткан:

— Жүрүм деп неме, байла, мындый болуп буткен туру. Андый коркышту ла андый учурлу, бой-бойыла колбулу. Учы, башталганы, оног ары улалганы... Балдар эмес болзо, акту сөзим айдадым, Ежигей, мен ак-жарыкта жүрбес эдим. Андый да кинчекке барар эдим. Меге жүрүм не керек? Же балдар мени тудуп жат, мененг некеп жат, мени жүр деп жакып жат. Сок жангыс арга мында, мынанг ары улалып барган жүрүмде. Уур да, кыйынду да, же түней ле жүрүмнинг улалганы. Эмди мен жүрегим шимиреп сананып турум, олордын качан бирде чынды билеринен

эмес, оного кайдаар да жакынып болбозун, а олордын мынаг ары жүрүмүн, келер бийин сананып. Олордын адазыла не болгону олордын бастыра жүрүмүндө качан да жазылбайтан канду шырка болуп жүрөр. Кандый ла учуралда, уредуге кирер тушта бедн, ишке кирер тушта бедн, бойын текши жоннын көзүнчө кандый бир жакшы керегиле көргүзөр өйдө бедн — бу өбөкөзиле олоор кайдаар да өдүп болбос. Бу жанынан сананзам, бистин биленин алдында качан да өдүп болбос буудак туруп калгандый. Бис Абуталипке кожо мындый куучыннан качып туратаныс. Ол меге килейтен, мен ого килейтем. Опыла кожо, мен кичишек те аланзыбай тургам, бистинг уулчактар сурекей жакшы улус болуп өзөр эди... Бу бисти ончо тубектен, жайрадылып барарынан корып турган... Эмди мен билерим... Мен олоорго оны солып болбозым... Ненинг учун десе ол — ол болгон. Ол ончозына жединер эди. Ол бойынын балдарында жүрөргө сананган. Олордон оны айрып ийерде, онынг учун ол өлүп калган...

Ежигей оны лаптап тындап отурган. Зарипа бойынын жажытту санааларын ого жуук кижиге деп жажырбай айдып турганы онынг көксинде өрт чилеп куйбуреп, ого канайып болужар, оны канайып корый алар деген санааларга экелген, же онынг нени де эдер аргазы жок болгон учун, ол санааркап, арга жокто бойы бойына ачынып, жүрегининг терең тубинде кородоп отурган.

Олоор Боранлы-Жотконду деп разьездке жууктап келеткендер. Жотконду Ежигейдинг көп жылдарга жайы-кыжы иштеген жерлерине, перегондорго, таныш чөлдөргө...

— Сен белетенип ал — деп, ол Зарипага айткан. — Жууктап келдис. Айдарда, жоп мындый болзын — балдарга нени де айтпас. Жакшы, анай ла бил жүрерис. Сен, Зарипа, билдиртпеске албадан. А эмди белетенип ал. Тамбурга чык. Эжиктинг жанында тур. Поезд токтой ло берзе, вагоннон токыналу чыгып, мени сагы. Мен база чыгып келерим, оного кожо барарыс.

— Сен нени эдерге турун?

— Нени де эмес. Оны меге артыр. Арт-учында сенин поездтен тужетен учурын бар.

Жаантайында чылап, он жети номерлү пассажирский поезд разьездти көндүрө өдүп бараткан, семафордын жанында мангын араайладып турган. Шак ла бу өйдө, поезд Боранлы-Жоткондуга кирип ле барадарда, ол кенетте кезем тормозтоп, букстары канкырт-манкырт со-

гулыжып, көлөсөлөри чакыражып, тура берген. Ончолоры чочыгылап, отурган жерлеринен тура жүгүргилеген. Бастыра поездте кыйгылар, ачу сыгырыштар угулган.

— Не болгон?

— Стоп-кранды кем тарткан?

— Кем?

— Кайда?

— Купированныйда.

Мынайып турганча Ејигей Зарипага эжикти ачып ийген, ол поездтен түжө берген. А бойы тамбурга кондуктор ло проводник кире жүгүрерин сакып алган.

— Тур! Стоп-кранды кем тарткан?

— Мен! — деп, Ејигей айткан.

— Сен кем? Андый жанды кем берген?

— Керек болгон.

— Канайып керек болгон? Сен не, түрмеге барарга ба?

— Не де эмес. Жаргыга беретен бе айса кайдаар ийетен чаазынга бичип салыгар. Менин документтерим бу. Бичип алыгар, азыйгы фронтовик, жолдың ишчизи Ејигей Жангельдин Боранлы-Јотконду деп разъезде нөкөр Сталинниң јада калганыла колбой ачурканып, стоп-кранды тартып, поездти токтоткон деп.

— Канайып? Сталин өлүп калган ба?

— Радио ажыра жарлаган. Угар керек.

— Андый болзо, өскө керек — дежип, кайкажып, Ејигейди божоткылап ийген. — Андый болзо, бар, канайдар база...

Тоолу минуттардың бажында он јети номерлу поезд онон ары бойының јолыла барган...

Ойто ло поездтер кунчыгыштан кунбадышка ла кунбадыштан кунчыгышка барып јадылар.

А темир јолдың эки јанында улу элкемдер јайылып барган. Олорды Сары өзөктөрдүн, сары чөлдөрдүн Тал ортозы деп адап јадылар.

Ол тушта бу јерлерде Сары-Өзөк 1-чи деп космодром синаада да јок болгон. Ол келер өйдө космический учуштарды төзөөчилердин шуултелеринде јук ле јуралып турган болордон айабас.

А поездтер азыйда ок чылап, кунчыгыштан кунбадышка ла кунбадыштан кунчыгышка барып тургандар...

Бежен уч жылдың јайы ла күзи Јотконду Ејигейдин

жүрүмүндө эң ле уур өйлөр болгон. Онон до озо, онын да кийинде сарыбөктөрдүн темир жолдорунда сүрекей жаан карлар, күрттер, сарыбөктөрдүн айдары жок изу-лери, суузы жок күндери, кандый да түбектер ле шыралар, керек десе жууунун бойы да, а ол ас жуулашкан эмес, Кенигсбергтин бойына жеткен, мун катап өлтүрүп те салгадый болгон, шыркалаткан, кара жерге көмүлө бастырган, же оларды ончозын жаба алза, Ежигейге бу күндөрдө чилеп, коркышту кыйын-шыра экелбеген...

Жер ненин учун кыймыктап, жылып турганын Ежигейге Елизаров Афанасий Иванович куучындап туратан. Ондый неме табынча башталар, кырдын бир келтейи жылбырап, буткул кажу жер эңжерилип келедер, жердин терең туби көрүнөр, кыр жантияа жыгылып барадар. Бут алдында кандый коркышту жеткер жажынып калганын улус кайкажар. Жердин кыймыктаганынын жеткири неде десе, онын билдиртпезинде, күннен күнге араай жылганында, ненин учун андый? Жааштын суулары жердин алдына шинип, калын кыртыштын төзин табынча жууп жат, онон кичинек ле кыймык болзо, күкүрт күзүреме эме-зе ургун жагмыр жааза, кажу жердин калын кыртыжы жылбырап тужер. Тегин көчкөлөр түргөн тужуп жадылар. Жер десе араай жылбырап жат, оны не ле де токтодып болбозын, оны токтодор кандый да ийде-күч жок...

Ого түгөй неме кнжи ле де болуп жат, качан ол сок жагыскан бойынын өдүп болбос алаңзыштарына курчадып, оноң чыгар арга тапнай, ого-бого согулып, ал-санаазы караңгуйлап, ачу түбегин айдар аргазы жок болгонына туйуксынып жүргенде. Ол билип жат, ого ак-жарыкта кем де болужып болбос, оны кем де ондоп албас. Ол мыны билип, мынаң коркып жат. А ончозы онын устине эңтерилип келеткендий...

Баштапкы ла катап Ежигей андый неме онын бойында кыймыктап келеткенин, ол не болгонын, качан Зарипала кожо Кумбел барып жүргенинен эки ай өткөн кийинде, оноор база катап кандый да керектерге барып жадала сескен. Ол почтого кирип, Зарипала самара бар ба деп көрөр лө самара жок болзо, үч адреске үч телеграмма ийер болгон. Зарипала телеграммалардын сөстөрүн бойы бичип берген. Бу өйлөргө жетире ол төрөөндөрүнө бир де самара албаган. Эмди ол жүк ле билерге турган, олар онын самараларын алган ба айса жок по, ол телеграммаларында суруп турган, слер менин самараларыма каруу бербезеер де кем жок, жагыс ла жетиру

эдигер, оларды алдыгар ба айса жок по деп. Онын карындаштары, сыйындары Абуталиптин билезиле почто до ажыра колбу тудар куундери жок болгондору корунип жат.

Ејигей бойынын Јотконду Қаранарын ээртеп, эгирде ойто жанып келерге, тагла атанган. Качан ол жагыскан барганда, јук-неме жок болгондо, оны кандый ла машинист суунип отургызып алар, Қумбелге будун-јарым сааттын бажында једип барар. Абуталиптин уулчактарынан улам ол мындыј јорыкташтардан јалтанып, чеберленип турар боло берген. Олор эку, јааны да, кичинеги де, кажы ла кун темир јолдын јанында адазынын јанарын сақып тургандар. Олордын ойындарында, куучындарында, табышкактарында ла јуруктарында, јаш балдардын чуми жок бу јурумнде — адазын сақыры тос учурлу керек болгон. Ол ойлордо, ончо улустын ортозында, оларго эн ле јаан тоомјылу кижи Ејигей болгон, олардын билгениле болзо, Ејигей-таай ончозын билер ле оларго болужар учурлу.

Ол јогынан бу уулчактарга разъезде сурекеј карыкчал ла оскузиремјик болорын Ејигей бойы ондоп турган, онын учуи бойынын ончо бош ойлорин ол уулчактарла кожо откурип, оларды узуги жок сақыштан канайып та туураладарга албаданып јурген. Уулчактарга талај керегинде куучындаар болуп, Абуталипке созин бергенин Ејигей эске алынып, ол бойынын бала тужында болгон ончо немелерди там ла там элбеде эске алынып, јинт тужында балыкчы болгонын айдып, Арал талайла колбулу чын болгон ло болбогон немелер керегинде куучындап турган. Мыны ончозын балдар билзин деп, олардын билижине келиштире куучындап турган, је кажы ла катап уулчактардын шыранкайын, немени јакшы ондоорын, ундыбазын кайкаган. Олордын адазынын тазыктырыжы, уредузи корунип турганына ол суунип јуретен. Куучын айтканда ол озо баштап мыны кичузине, Эрмекке уулайтан. Је кичу уулчак јаанынан артпайтан, оны тындап турган эки айылдын торт балазынын ортодо Ејигейге эн ле јуугы Эрмек болгон. Је ол оны ағылабай турган. Эрмек онын куучындарынын эн ле јилбиркек угаачызы ла оны ондоп јартаачызы болгон. Не де керегинде куучын болзо, кандый да учурал керегинде айдылза, ондо кандый да солун бурылта болзо, мыны ончозын ол адазыла колбоп ијетен. Қай-

да ла болзо, онын адазы бар, ол кожо. Темдекгезе, мындый куучын болуп јат:

— Арал талайдын јуугында андый саиг башка кӧлдӧр бар, оларды јараттай койу камыш дейтен узун кыйгак ӧлӧндӧр ӧзуп јат. Ол камыш-ӧлӧндӧрдӧ колында мылтыкту анчылар јажынар. Јаскыда Арал талайга суукуштар учуп келер. Кышкыда олар ӧскӧ јерлерде, јылу талаларда јуруп јадылар. Онон Арал талайда тоштор кайыла ла берзе, олар тунду-туштӧ ойто кайра учар, ненин учун дезе бу јерлерди санап, эригип калган. Олор јаан уурле учуп јадылар, олардын сууга эжинер, ондо јузер, анданар, ойноор куундери бар, онын учун олар там ла там јабызай учуп, јаратка јабызап јадылар, а бу ла тушта камыш-ӧлӧндӧрдин ортозынан ыш ла от чӧйилер, «бах», «бах» эдип калар. Бу анчылардын адыжы. Суукуштар калактажып, сууга тужӧп јадылар. Арткандары талайдын тал-ортозы јаар учуп, эмди канайыл јурер, не болор дежип, ыйлажып турар. Олор толкулардын устинде айланыжып, кыйгырыжар. Олор талайдын јарадында јуруп уренип калгандар. Је јаратка јууктарынан коркып јадылар.

— Ејигей-таай, је учуп келген суукуштардын бирузи, кайдан учуп келген, оноор ойто уча берген дезеер.

— А ненин учун ол ойто кайра учатан?

— Је бу канайып тураар, менин папикам анда талайчы болуп турган ине, ол анда јаан керепте јузуп јат. Сен бойын айттын не, Ејигей-таай.

— Эје, чын, андый — деп, Ејигей эдер немезин таппай кашпай ла јӧпсинип турган. — А онон ары не болгон?

— А ол суукуш менин папикамга учуп барган, анчылар камышта јажынып алып, аткылап туру деген. Јурер јер јок деп айткан!

— Эје, эје, онызы чын.

— А папикам ол суукушка айткан, удабас јанып барарым деген, разъездте эки уулчак бар — Даул ла Эрмек, база Ејигей-таай бар. Онон, качан ол јанып келзе, бис ончобыс јуулыжып, Арал талайга барарыс, суукуштарды аткылап турган анчыларды камыштардан чыгара сурерис. Суукуштарга ойто ло Арал талайда јакшы болор... Сууда эжингилеер, баштарын сууга чӧгӧре салып, тонкош ажып ойногылар...

Качан куучындар божогондо, Ејигей таштарла белге салатан. Эмди ол бойыла кожо јазны мырчак кирези

төртөн бир оок таштар алып жүрер болгон. Бу жебрен белгелеште бойынын аңылу сөстөрү, темдектери ле шылпаштары бар болгон. Качан Ежигей таштарды салып баштаганда ол олордын кажызын ла шылпаш, тармыдап, Абуталип деп кижиге эзен жүрген бе, ол кайда, айлы-журтына качан жолы ачылар, онын чырайында не журу, ал-санаазында не журу ак-чек ле чын айдып беригер деп сурайтан, а уулчактар оны сүрекей лапту тындап, таштарды ол канайда салып турганын кос албай көрүп туратандар. Бир катап Ежигейге толыктын ары жанынан кандый да шылыраш ла ундер угулган. Ол араай карап көргөн. Бу Абуталиптин уулчактары эмтир. Эрмек эмди бойы оок таштарла белге салып отурган. Таштарды ол билгенинче салып, кажы ла ташты мандайына, онын эриндерине тийдирил, бүдүмжилеп айдып турган:

— Сени мен база сууп жадым. Сен база сүрекей санаалу ла жакшынак тажычак. Сен жастырба, будурилбе, не барын чын ла чике айт, Ежигей-таайдын таштары чылап. — Онон ол агазына Ежигейдин сөстөрүн кичинек те жастырбай айдып, таштарды канайда саларын жартап отурган. — Көрсөң дө, Даул, текши айалга коомой эмес. Бу жол болор. Жол тумантып калган. Кандый да туман туруп жат. Же бу не де эмес. Мыны Ежигей-таай жолдогы чаксыраш деп айдып жат. Жолдо ол жогынан болбос. Адабыс сүре ле атанарга тергенип жат. Атка минерге ле турза, кологы бош болуп калган турар. Көрсөң, колонг жетире тартылбаган. Оны тыгыда тартар керек. Айдарда, адабыстын жолун не де буудактап жат, Даул. Сакырга келижетен эмтир. А эмди көрөлүк, онг кабыргазында не бар, сол кабыргазында не бар. Кабыргалары будун. Мынызы жакшы. А мандайында онын не бар? Мандайында кандый да буржүкүй бар. Ол бис керегинде сүрекей санааркап жат, Даул. Бу ташты көрүп туруп ба? Жүрегинде сус ла карыкчал — айлы-журтын санап адабыс карыгып жүрген эмтир. Жол качан ачылар? Удабас. Же аттын камчы будында бир така калбаптап жүрү. Айдарда, оны такалаар керек. База бир эмеш сакырга керек. Арчымактарында не бар? О, арчымактары куру эмес, базардан нени де алган болгодый! А эмди көрөлү — жылдыстардын туружы ого быйанду ба? Көрдин бе? Бу жылдыс — Алтын-Казык. А онон истер барган. Ол истер эмди тура жарт эмес. Айдарда, удабас атты казыктанг чечип, жолго атанарга келижер...

Мыны ончозын корёлө, кайкап, карыгып, жүреги жаапталып, Жотконду Ејигей билдирбезинен туура баскан. Ол ло куннен ала ол таштарла белге саларынан качып турар болгон...

Балдар ол балдар ла, оларды мекелеер, неле-неле ижендирер арга бар, керек болзо, олорго болуп, кижн килинчекти де бойына алынар, — оларды анча-мынча ойго төгундеп те жүрер. Је база бир шыралганду санаа Жотконду Ејигейдинг көксинде жүрүп јат. Бу айалгада, керектер мынайып улалып барганда, ол качан да көрунип келер учурлу болгон, јер канайып кыймыктайтан, билдирбезинен јылатан, оног оны не де токтодо тудуп болбойтон эди, бу база ла анайда барып јаткан неме болгон.

Ол Зарипа учун сүрекеј санааркап турган. Олор экундинг ортозында тегин куучындардан өскө, жүрумнин бор-кар керектеринен өскө не де болбогон до болзо, ол ого качан да кичинек те шылтак бербеген де болзо, Ејигей јаантайын ла ол керегинде сананган. Ол ого ончо улус чылап, јангыс ла килеген эмес, онын түбегин ле шыразын көрүп, ол учун шыралаган эмес, андый болгон болзо, куучын да болбос эди. Ол керегинде ол карузып ла сууп сананган, ол ого эн ле жуук кижн болорго, онын жүрумине онын иженетен ле болуш сакыйтан нөкөри болорго, ол учун кандый ла уурларды јенип жүрерге белен болгон. Жотконду Ејигей ого эн ле чындык, оны эн ле сууген кижн деп, ол сезип жүрген болзо, јангыс ла бу учун Ејигей ырысту болор эди.

Оны кичинек те ајарбай турган кижн болуп араланарга, олардын ортозында не де болбос ло болор учуры јок деп билерге — кандый коронду!..

Кумбел јаар барып јадала, јолой ол сүре ле мыны сананган. Шыралаган. Јүзүн-башка немелер санаазына кирген. Та удабас јаан байрам болор, та ол кыйалтазы јок јаан орыыр — кандый да јарт эмес арлык-берлик куун-санаалар, та кандый да шылтактар. Бир сананза, онын бугунги жүрүми талайда жүрумдин билдирер. Талайда жүрген кижн бойын качан да јерде жүргенинен башка сезер, ол талай кандый да токыналу болзо, ондо кандый да јеткер јок болзо, ол түнгей ле јерден башка. Талай кандый да элбек болзо, онын толкуларыла јузуп жүрерге кандый да јилбилу болзо, ондо кандый да керекту иштер эдип жүрген болзон, суунын устинде энгирдинг ле эртен туранын тандактары кандый да јараш

болзо, туней ле жаратка бурылар керек, ол жаратка ба айса бу жаратка ба. Жаантайын талайда жүрүп болбозыг. А жаратта чек өскө жүрүм сагып жат. Талайда — кыска ойго, жаратта — жаантайын. Жаратка турарга коркымчылу болзо, ортолык табар керек, ого тужер керек, мында сенин жерин, мында жаантайын жадарын деп, билер керек. Ол кенете бойында сананган: андый ортолык табылган болзо, ол Зарипаны балдарыла кожо апарып, ондо журтаар эди. Ол уулчактарды талайга уредер эди, бойы жүрумниниң учына жетире талай ортозында ортолыкта жадар эди, салымга комыдабай, жагыс ла суунер эди. Жагыс ла кажы ла ойдо оны көрүп жүретен болзо, бойын ого керектү, төрөл, эг ле жуук ла куунзеген кижилер деп сезип жүретен болзо, оной артык кандый ырыс керек...

Ле мында ок андый куун-санаадан ого уятту боло берген, ол чырайы изип, кызара бергенин сезип ийген, оны эбире жүстер беристилерге тынду кижилер жок то болзо. Уулчак чылап нени эдреп сананып турган кижилер бу, ого айла ортолык керек, а сурап жадым, ого мындый жүрүмди кем беретен? Ол бастыра жүрумдинде тужакту, билелү, бала-баркалу, темир жолдо иштү, анайда ок сарыбөктөргө үренип калган, бойы да билбес жагынаг, ого акту куунинен темигил калган кижилер, кайдаар качарга амадап жүрген?.. Зарипага кандый да күч болзо, ол ого керек пе, ненин учун ол бойы керегинде мындай да бийик сананып турган, ненин учун ол ого кару болоттон? Ууучактар жагынаг ол алаңзыбай турган — оларды ол изү жүректен сууя жат, оларго ол база кару. Зарипа ненин учун ого килейтен?! Онын мындый немелер керегинде сананар жагы бар ба, качан жүрүм ончо немелерди бойынын жерине бек тургузып саларда, ол жерде ол өлөрдүн өлгөнчө турар болуп жайалып каларда...

Лотконду Каранар канча катап жүргөн таныш жолло барып жаткан, ол жолдын ыраагын, жуугын жагыс билеттен учун камчылажы жоктон женил желип бараткан, жагыс ла каа-жаада онтоп ло чыгырып салып, жорыгын кичинек те араайлатпай, кыргыздар, төндөр, кобылар кечире, бир тушта тусту кол болгон тегерик ойдыктын жагыла, качан да кемжилбеген Сары-Өзөктордин эркемдериле барып жаткан. Оны минип алган Ежигей бойы керегинде сананып, кыйналып бараткан. Бу арлык-берликтү, ачулу-жагыс куун-санаалар онын бастыра бойын толтырып, ол чек кирер жерин талпай, сары-

өзөктөрдүн учу-куйузы жок элкемдериле ал-санаага тушкенин бадырбай барып жаткан... Онын кыйналып баратканын не деп айдар...

Мындый санаа-куунду ол Кумбелге једин келген. Кандый да болзо, Зарипа төрөөндөрүнөн самараларды алган болзо, кайдар, је онын төрөөндөри јеткилеп келеле, өскүзирей берген билени алып барза эмесе олоордын јерине көчүп келзин деп кычырза, ол тушта не болор? Мыны сананып ийсе, Ејигейге чек коомой боло берип турган. Почтодо, довостребование дейтен көзнөктө, Зарипа Куттыбаевага кандый да самаралар келбеген деп айткандар. Мыны угуп, сакуыбаган јанынан суунген. Уйатту, је канайдар, онын бажында, кандый да јаман, јерлик санаа элес эдип калган: «Бат, јок болгону — јакшы». Онон ол онын јакылтазын ак-чек будурип салган — уч јерге уч телеграмма ийген. Онон эниргери јанып келген...

Јас өдүп, јай келген өй болгон. Сарыөзөктөрдүн өлөңги куйуп, курган калган. Өлөң-чөп, туш јерде чилеп, ундылып калган. Сары чөл ойто ло сары боло берген. Кей кызып, күннен күнге изүлер јууктап келеткен. А Куттыбаевтердин төрөөндөрүнөн азыйда чылап ок тал-табыш јок. Олор самараларга да, телеграммаларга да каруу бербегендер. А поездтер Боранлы-Јотконду ажыра өткулеп турган, јүрүм бойынын јолыла барып жаткан...

Учу-учында Зарипа каруулар сакуыбай барган, карындаштардын болушына ижениш јок туру деп билип алган, олоордон эмди нени де сакуыбас, тегин јерге самаралар да ийбес, телеграммалар да салбас... Мыны учына јетире билип, уй кижн карыгып, чек унчукпай барган — эмди кайдаар барар, нени эдер?.. Уулчактарга олоордын адазы керегинде канайып айдар, куучынды неден баштаар, оодылып калган јүрүмди ойто канайып көдүрер? Бу сурактарга каруулар табылбай јат.

Айса болзо, Ејигей, олоор учун Зарипадан ас эмес санааркаган Олор учун Боранлынын ончо улузы карыгып турган, је бу биленин ар-түбегн Ејигейдин бойына нени экелгенин јаныс ла бойы билер. Ол бойын олоордон айрып болбой турган. Эмди ол күннен күнге бу уулчактардын ла Зарипанын салымынан айрылып болбозын сезин турган. Ол база та нени де коркышту сакуып турган — эмди олоорло не болор? Ол айдып бол-

бос санааркашта унчукпай жүрген — эмди канайдар? Ого узеери ол жаантайын узуги жок санаалар сананып, мынанг ары нени эдерин, канайдарын, ого от-жалбышту тартылып турган унди канайып өчуре базарын билбей жүрген. Жок, ол кандый да каруу таппай турган... Журумде мындый немеле туштажарым деп, ол качан да бодо-богон...

Ејигей көп катап оның алдына санаа-кууни ачарга сананган, сени сууп турум, сен учун ончо уурларды бойыма аларга белеп, нениг учун десе сен жокко жүрумди канай жүрерин билбей турум деп, ачык-жарык ла чике айдарга амадаган, је мыны канайып эдер? Кандый эп-аргала? Ол оны ондоор бо? Оның санаазына мындый неме кирер бе, качан сок-жангыскан уй кижиниң бажына мындый түбек, ачу-корон агтарыла берерде, а ол, көрзөг до, бойынын суужиле, санаа-кууни јеткениле ого келер! Мынайда эдерге јараар ба? Жаантайын ла бу керстинде сананып, ол бурунқуйлеп, алаатып, бар жок кучиле бойын тудунып, улустын көзинче азыйда кандый болгон, андый болуп көрунерге, албаданып жүрген.

Бир катап ол, кандый да болзо, темдек берген. Јолды көрүп жүреле, кайра јанып келеделе, көнөктөрин тудунып, цистернадаг суу аларга бараткан Зарипаны ыраактаг көрүп ијген. Оның јанына барар кууни келген. Ол барган. Бу андый анылу эпту учурал болгон эмес, суу экелерге болужарга бардым деп айдарга. Олор кун ажыра, кезикте кажы ла кун, јол јазар иштерде кожо иштеп тургандар, куундери јеткенче куучындажып алар аргалу болгондор. Је мынанг ары јажырып бол-бос кууни-санаазын эмди ле, бу ла минутта, оның јанына барып, ончозын чыгара айдар деген токтомы жок кууни келген. Мынайып этсем артык деп, ол өкпөорип сананган — кайдалык, ондобозын, кайдалык, керек жок деп айтсын, бир ле болгон, аайына чыгар керек, айса жүрек сооп, кууни-санаа тоқынай берер... Ол оның жууктап келеткенин көрбөгөн до, укпаган да. Ол цистернанын кранын ачып, ары көрүп турган. Бир көнөккө сууны толтыра агызала, туура тургузып салган, а экинчи көнөккө суу толуп, көнөктин кырынан ажынып турган. Кранды учына јетире ача толгоп салган. Суу көбүктелип, ажынып, јерде эбири тууле агып јаткан, а ол нени де көрбөй турган чылап, цистернага ијниле јөлөнип, төмөн көрүп алган турган. Зарипада ол ло сыйса платье болгон, өткөн јайда, јаан јайгмырды уткуп турар тушта

ол бу ла платъезин кийген жүрген эмей. Ејигей онын саамайларында, јиткезинде быыраш чачтарын, арыктай берген чырайын ла чичкере берген мойнын, салактап калган ийиндерин ле көнөктің кырына салып алган колын көрүп ийген. Эрмөктің чачы быыраш, айдарда ол энезин төзөгөнн јарт. Сууның табыжы оны та тармалаган, айса ол Јети-сууның суактарын, кырлардан шуулап аккан сууларын та эске алынган, айса нени де терен сананган, та ачу санааларыла бойының ич жанына теренжий жүре берген? Кудай оны билер. Је јангыс ла мыны көрүп, Ејигейдин көксө айдары јок тапчып, ол ого кандый кару, јуук болгонун, оны тургуза ла эркеледер куунн келгенин, оны кичеерге, ошчо тубектерден корулай аларга жүреги күйүп турганын Ејигей билеп турган. Је мыны эдерге јарабас болгон. Ол јук ле нени де айтпай, кранды бөктөл, сууның агыжын токтодып ийген. Зарипа кайкабай, нени де көрбөй турган көстөриле ого удур көргөн, ол онын жанында турган эмес, а кайда да сүрекей ыраак јерде жүргендй.

— Сен не? Сенизе не бол јат? — деп, ол килеп сураган.

Ол нени де айтпаган, јангыс ла эриндеринин учыла кулумзиренип салган, јарып келген көстөринин устинде кабактарын эмеш көдүргөн, мыныла ол, кем јок, алдырбас дегендй болгон...

— Сеге коомой бо? — деп, Ејигей ойто ло сураган.

— Коомой — деп, ол уур тынып айткан.

Ејигей эдер немезин таппай, ийиндерин кыймыктаткан.

— Сен бойыңды не мынайып кинчектеп јадын? — деп, ол айткан, а айдарга турган немези чек өскө болгон. — Канча кирези кыйналар? Мыныла бойыңа болужып болбозың не. Биске база јенил эмес (ол меге деп айдарга сананган), сени көрүп жүрерге, балдарга база јенил эмес. Ондозон. Мынайда этпе. Је нени де эдер керек. — Ол келишкедй сөстөрдн таап айдарга албаданып турган, ол сөстөр ажыра бойының куун-санаазын ачар учурлу, ол ондозын, ак-јарыкта ол чылап, оны кем де суубей јат, ол чылап, ого килеп кем де санааркабай јат. — Сен бойың санан кор. Сенин самараларыңа озор каруу бербей јадылар, кудай озорды көргөй, ак-јарыкта јангыс озор бо? А бис кайда (мен кайда деп айдарга сананган), бис мында ончобыс бой-бойыска јуук улус, төрбөн эмес те болзо. Сен јангыс ла бойыңды

бош салынба. Иштен, тудун. А балдар мында да чыдап калар, бистин ортобыста (мениле кожо деп айдар куунду болгон). Табынча ончозы аайлана берер. Сен мынаг не баратан? Бис мында ончобус бой-бойыска кару. А мен, сен бойыг билерин, сениг уулчактарыг жогынаг бир де кун чыдажып болбойдым. — Оног ол кенете токтой берген, канча арга бар, ол анча кирези айдынып ийген.

— Мен ончозын билеп жадым, Ежике — деп, Зарипа каруу берген. — Быйан болзын, артык нени айдарым. Мен билерим, тубекте жангыскан артпазыс. Же бис мынаг барар учурлу. Мында не болгон, балдар ончозын ундып салзын. Ол тушта мен ологго чынды айдар учурлу. Бойыг билерин, мынаг ары мынайда жүрер арга жок... Оныг учун эмди канайдар деп сананып жүргеним ол...

— Онызы андый ла — деп, Ежигей арга жокто жопсинген. — Жангыс ла сен мендебе. База катап сананып кор. Сен бу оок балдарла кайда барарын, нени эдерин? Слерди жүре берер деп саназам, меге коркышту боло берер, слер жокко мен мында канайып жүрерим...

Чындап та, ол олог учун сурекей чочып жүрген, уулчактар ла Зарипа учун, оныг ол эртенги куннег ырада көрөр кууни жок болгон, бойы дезе билеп турган, мынайда узак болбос, мынаг ары өскө жолдор сакып жат. Бир канча кундердинг бажында, бу болгон учуралдык кийинде, база бир учурал болгон, ондо ол бойынын жажыдын ычкынып ийген, билбес жанынаг ачылып, айдынып ийген, оног узак кыйналып жүрген, актанып болбой турган, бойын каранга кармаган.

Ол Кумбелге барып жүрген ундылбас кун, качан Эрмек парикмахердинг кайчызынаг коркып, бажын кайчылатпаган кун, өткөнннен бери бир канча айлар өткөн. Уулчак онойдо ло кыйчылатпай жүрген, быжыраш кара чачы жараш та болзо, оны кееркедил те турган болзо, кедер коркынчактыг чачын кайчылаар ой жеткен. Ежигей учурал ла болзо, уулчактыг быжыраш төббзине тумчыгын жажырып, оны окшоп, баланыг чачын жыткарып туратан. Же Эрмектинг чачы ийиндерине једип, ого ойноорго, жүгүрерге чаптык эдил турган. Чачты кестиретени јаш бзлага јарт эмес болгон, ол канайып бойынын быжыраш, жараш чачынаг айрылатан? Оныг учун ол чачын кемге де кестирбей турган, а Казангап мындыг немени көрүп, оны јоптоп, сөстөп алган. Керек де-

зе коркыдып ийген, узун чачту уулчактарды уулактар көрбөйтөн, сүзүп туратан деген.

Онон Эрмекти канайып кайчылагандарын Зарипа куучындаган. Казангапка оны кабыра тудуп, албанкүчле кайчылаарга келишкен. Оны эки будынын ортозына кыстайла, машинкала жулдай кайчылап ийген. Багырыш-огырыш бастыра разъездке торгылып турган. Качап кайчылаш божоордо, жалакай жүректү Букей, балачакты тоқынадарга ого күскү берген. Ме, көр, сен кандый жараш болуп калган. Уулчак күскүдөн көрүнө-лө, бойун таныбай, байагызынан тын ыйлаган. Мынайып багырып турган уулчакты Зарипа Казангаптын айлынын жанынан апарып жадарда, жолдо ологго Ејигей туштаган.

Бажын тазада кайчылап салган Эрмек бойына чек туней эмес болгон, мойны узун ла чичке, кулактары талбак, жузи көстинг жажына уймалып калган, ол Ејигейди көрүп ийеле, энезинин колынан колын ушта согуп, ыйлаганча жүгүрүп келген:

— Ејигей-таай, көрзөн, мениле нени эдил салгандар!

Оныла мындый неме болор деп, Јотконду Ејигейге кемкем эртелей айткан болзо, ол качан да бутпес эди. Ол уулчакты эки колына ала койып, төжине жаба тудуп, онын ачу-коронун бойына алынып, онын арга јогын, онын комыдалын, онын будумјизин угуп, бу ончозы онын бойыла болгон чылап, оны окшоп, сөстөрининг учурын да јетире сананбай, ол килегенинен ле карузыганынан тыркырап турган үниле айдып турган:

— Тоқына, мениң кайраным! Ыйлаба. Мен сени кемге де бербезим! Мен сениң адандый болорым! Мен сени, адан чылап сүүрим, јангыс ла ыйлаба! — Онон онын алдында тым тура берген Зарипаны көрүп ийеле, онын чырайы канайып кубула бергенин сезип ийеле, кандый да айтпас немени айдып ийгенин, кечпес чийүни кечип ийгенин билип ийген, онон чек маңзаарып, та кандый да сөстөр кимиренип, уулчакты колынан салбай ырап качкан: — Ыйлаба! Мен эмди ле ол Казангапты, мен эмди ле ого көргүзерим! Акыр ла болзын, ол Казангап деп таңманы, мен ого једерим! Мен эмди ле, мен ого көргүзерим!..

Мынын кийинде бир канча күндердинг туркунына Ејигей Зарипадан кыйып жүргөн. Ол до туштажунаг база качып турган. Ејигей билбес јанынан ончозын айдып ийгенине карыгып, кичинек те бурузы јок ло

бойы да ал-санаазынын бажына чыкпай жүрген уй кижини там карыктырып ийгенине ачынып, бойын кату бурулап жүрген. Мындый айалгада ого база кандый болотон эди — онын ачузына ол база канча кирези ачу-корон уруп ийген! Ејигей актанып та, бойынын жаманын бойы таштаар эп-арганы да таппай турган. Ол, байла, оноң, узак жылдарга, бойынын калганчы тыныжына јетире, ол минуттарды, качан ого бастыра бойыла корычылы јок ло өөркөп жүрген јаш бала јапшынганын, качан онын көксинде карузыштын ла эркеледиштин јылулары јайыла бергенин, качан мыны Зарипа кайкап ла чочып калган көрүп турганын, качан ол шыралаш толуп калган көстөриле ол јаар јайналганду көрүп ийгенин — ундыбас.

Бу учуралдын кийинде Ејигей бир канча өйдүн туркунына унчукпай жүрген, ол бойынын ичинде кайнап келген немени јаба басып, өчүрүп, эркезин ле карузыжын балдарга көчүргөн. Артык арга ондо јок болгон. Ол иштең бош өйлөрдө озорло кожо болгон, озорго көп немелер куучындап турган, кезигин көп катап айдып турган, анчада ла талай керегинде јангыдан айдатан. Балдарга бу сыранай ла сууген куучын болгон. Чайкалар керегинде, балыкчылар керегинде, кеткин куштар керегинде, Аралда ортолыктар керегинде, ондо артып калган, өскө јерлерде туку качан јылыыйп калган тындулар керегинде куучындайтан. Уулчактардын алдына айдып турган куучындарында Ејигей Арал талай керегинде бойынын куучынын, сок јангыс кемге де айтпайтан куучынын ненин де учун катап-катап айдып турар боло берген. Бу балдарга керекту куучын эмес болгон. Бу куучынды јангыс ла эки кижин билетен, ол бойы ла оноң Укубала. Је бой-бойы ортодо озор ол керегинде куучандашпайтан, ненин учун десе бу куучын озордын јада калган баштапкы уулчагыла колбулу болгон. Ол уулчак эзен жүрген болзо, Боранлыда балдардын ончозынан јаан болор эди, Казангалтын Сабитжанынан эки јаш јаан. Је ондо жүрүм јок болгон. Кандый да баланын чыгарын јаан ижемјилу сакуп јатине, ол чыгар, оноң узак жүрер, сүрекеј узак жүрер, онын канча кирези узак жүрерин озолодон ажындыра айдар арга да јок. Оноң башка улус балдарды не чыгараган эди?..

Јокту балыкчы болуп жүрер тушта, чек јинт тужында, јуудан озо жылдарда ол Укубалала кожо сан баш-

ка учуралга туштаган. Мындый неме жүрүмдө, байла, жаньс катап болотон болор, экинчи катап качан да болбос.

Олор эку айылду-журтту болгонынаг ала Ејигей талайга балыктап барза, капшай ла ойто жанар кууни келер. Ол Укубаланы сурекей сууген. Ол оны база энчикпей сакуп турган деп ол билетен. Ол тушта ого оног артык куунзеген уй кижн жок болгон. Ол ак-жарыкта ненин учун жүрген, кезикте ого жаньс ла суре ле ол керегинде сананарга жүргендий билдиретен, талайга жүрүл, талайдын ла күннин ийде-кучин алынып, оног оны энчикпей сакуп жүрген уй кижиге берерге јайалган деп сананатан, бу бериште олор экунин ортодо ырыс будетен, олор эку торт ло билинбей туратан, олор эку талайдый ла күндий болгон. Качан ол оныла не де болгонын сезип ийерде, уйи барлу болуп калганын биллип аларда, удабас ол эне болор деп суунип жүргенде, талайдаг мендеп жанганда, ол баштапкы бала керегинде сананатан. Бу олордын жүрүминде булыды жок кундер болгон.

Орой кускиде, кыш башталардын алдында, Укубаланын чырайын лаптап ајыктап көрзө, ондо билдирер-билдирбес күрен толбулар көрүнип келген. Обору да билдирлү жоондой берген. Бир катап ол оног сураган, алтын мекре деп балык ол кандый будумду неме деп. «Ол керегинде угарын уккам, је качан да көрбөгөм». Ол айткан, бу сурекей ас туштайтан балык, бел укту, је сурекей терен јерлерде жүрер, јеткилинче јаан, жаньс ла онын магы јаанында эмес, јаражында — балык бойы чаңкыр, күрен толбуларлу, төбөзи, канаттары, куйругынан ала бажына јетире арказы — ару алтын, торт ло алтын чылап, јалтырап турар. Онын учун оны алтын мекре деп адап јадылар.

Меге алтын мекре тужелди деп, оног бир катап Укубала айткан. Балык оны эбире јузуп турган, ол десе оны тударга албаданып турган. Ол балыкты онын сурекей тудар кууни келип турган, оног оны ойто божодып ийерге. Кыйалтазы жок ол балыкты колго тудуп көрөр керек, онын алтын бойы кандый эmdir. Ол балыкты кучактай аларга албаданып турган, туш јеринде оны сүрушкен. А балык туттурбай турган, оног Укубала ойгонып келеле, узак токынап болбой јаткан, чындап та, ол кандый да јаан амадузына јетпей калган

чылап. Укубала бойына бойы каткырган, је туней ле алтын мекрени тудар кууни келип турган.

Ејигей оны ондоп ийген, онын учун талайдаг шуунди чыгара тартып турза, суре ле ол керегинде сананган, айдарда, онын тужин ол чын ондогон эмтир, туш јеринде коргон немезин ойгонып та келерде, куунзеп јургени јарт. Канайып та болзо, алтын мекрени тудар керек деп, ол билип турган, нениг учун дезе бу барлу уй кижинин куунзежи болгон. Коп уй улустар барлу јургенде нени де айдары јок куунзеп турар, олор нени де јийтенис дежер, олорго анчада ла ачу, тусту аш керек, кезиктери кандый бир аннын эмезе куштын карып салган эдин јиирге турум деп айдар. Уйинин куунзегенин Ејигей кайкабаган. Балыкчынын уйинин балык куунзеер учуры бар. Бу онын огонинин эткен ижине. Ол јаан алтын балыкты корзин ле колына тутсын деп, кудај бойы јакыган. Барлу уй кижинин андый куунзегенин будурбезе, ичте јурген балага коомой салтар једерден айабас деп, улустын айтканын Ејигей угуп јуретен.

Укубаланын амадузы айдып болбос сан башка болгон, онын учун мыны ол бойы да јартап айтпай турган, Ејигей де оны лаптап сурабаган, нениг учун дезе ол бу ас туштайтан балыкты тудуп болор та јок. Озо баштап оны тудуп алар керек, оног онын амадаганы бу ба деп сурап угар.

Бу Арал талайда јаан балыкташтын ойи божоп турган туш болгон — јаан балыкташ июль айдаг ала ноябрь айга јетире болуп јат. Кыштын тыныжы јууктап келген. Артель кышкы балыкташка корорго белетенип турган. Удабас эбирезинде будун-јарым муг километр талај тошло буркеле берер, ол тушта балыкты тоштын алдынан тударга келижер. Оны тударга калын тошты элбеде ойор керек, оноор шаарбак шуундер тужурер керек. Оног оны ойто айландыар агашка јегип салган тоолордин кучиле чыгара тартар керек. Тоо база чыйрак ла чыдамкај мал... Куйунду салкын согор, шуунге илинген балыкты чыгара тартып келзен, ол кыймыктанарга да јетпей того берер, чек ле таш боло берер, Аралдын ачу соогында тош куйакла јабылып калар... Је Ејигейге бойынын артелиле јайы-кыжы канча да кирези балыктаза, баалу да, баалу эмес те балыктар тутса, качан бир алтын мекре шуунге илингени санаазына кирбей турган. Бу балыкты каа-јаада кар-

макла эмезе блеснала тудуп туратандар. Онызы балыкчынын жаан мори болотон. Мындый да кижн — ырысту кижн, ол алтын мекре тудуп алган деп, оног айдыжып туратандар.

Ол кун ол балыктап барарга јазанган, тош тургалакта, айылда јннр балык тудуп алар керек деп, уйине айткан. Укубала оны барба деп состоп турган:

— Уйде јузун-базын балык толтыра. Талайга не чыгар? Оног соок не. Је Ејигей јана болбогон.

— Уйде не бар, онызы бар — деп, ол айткан. — Бойыг айттын, Сагын эјебис оору јадыры деп. Ого семс, јангы туткан балыктын изу муинн ичирер керек. Оног артык неме јок. А ого, карган немеге, балыкты кем тудуп берер?

Мындый шылтак табып, Ејигей алтын мекре тударга айлынан эрте чыгып ийген. Удура келип турган толкуларды кыйа кезип, Ејигей бойынын кемезин ачык талайга ырада кайыктап бараткан. Ондо, талайдын теренинде, алтын мекре турар учурлу деп, Ејигей сананган. Ол балык тударда керекту ончо немелерди кун эртеден белетеп алган. Мыны ончозын кеменин тумчугында салып койгон. Бойы да јылу кийимду болгон, онын устине јанмыр отпос плащ кийип алган.

Кус ле кыштын ортозы ой, куннин айалгазы арлыкберлик болгон. Ончозы балыкчынын ырызынан камаанду, анчынын, балыкчынын јолы јакшы болзо, ол бойынын амадузына једер. Је талайда бедреп турган балыкты кармакла тудары — бутпеске јуук неме. Кургак јерде болзо, кандый да болзо, керек башка. Кижн де, онын истеп јурген агы да, бир айалгада јуруп јат, кижн анга билдирбезинен јууктап та келер, оны тозуп, сакып та алар. А суунын алдында немени канайып корорин. Тудар-кабар немени сууга салып ијеле, сакып отураын, балык келер бе, келзе, јемди тиштеер бе.

Ырыс болор учурлу деп, Ејигей ненин де учун ијенип турган, не дезе ол талайга андап чыккан эмес, азыйда чылап, барлу уй кижизинин куунин будурерге чыккан.

Кайык тударга јнит Ејигей чыйрак та, элчил де болгон. Ол чылаазыны јоктон кайыктарыла суунын устинн чийе тартып, кемезин ичкери турген јылдырып бараткан, толкулар дезе кемени ары-бери таштап турган. Мындый толкуларды Аралдын балыкчылары тыйрык

толку дейтен. Тыйрык толкулар келер жаан жотконнын элчилери болгон. Же бу толкулар жеткерлү эмес, онын учун коркоры жогынан талайга ырада да жүзерге кем жок болгон.

Жерден ыраган сайын кажу жарлу, той балкашту жарат, талайга кийдире тушкен таш кырлан, жаратка согулган ак жалду толкулар там ла ырап, билдирер-билдирбес көрүнип, учы-учында жоголо берип турар чийу боло берген. Тенериде булуттар кыймык жок турган, жабыста десе суунын устин быжырайта жалап турар откүш салкындар согуп турган.

Эки частын бажында Ежигей кемезин токтодып, кайыктарын кургадып, аткакту якорьды талайга таштап, балык тудар немелерин жазап баштаган. Мыны ол бойы эткен, ондо эки катушка бечевка болгон, онойдо ок токтодо толгоп ийер леска — кадып салган чичкечек кармактын кылы. Олордын бирузин ол кеменин учынан келиштире буулап, айры агаш откуре корголжынду чичке бууны талайдын терегине, кайда да жүс метрге чөнгүрген, талайдын тубине жетире, байла, жирме метр кирези арткан, экинчи кармакты база андый эп-аргала кеменин тумчыгынан чөнгүрген. Онон кемени салкынга удур тударга ойто ло кайыктарды колына алган, кемени жагыс жерге тударга албаданган, ненин учун десе талайдын агыны, салкындар оны чек туура апарардан айабас. Эң ле карулу неме кармактардын буулары бойбойла чарышпазын.

Онон ол сакый берген. Онын сананганыла болзо, шак ла мындый жерлерде ол ас туштайтан балык турар учурлу. Шак андый деп керелеп айдар арга жок, же кижиде сезим деп неме бар ине. Балык келер учурлу деп ол сезип отурган. Кыйалтазы жок ол келер учурлу. Ол жогынан ол айлына жанып болбос. Ол оны ойынга бодоп тударга турган эмес, онын жүрүминде бу сүрекей жаан учурлу неме болгон.

Бир кезек ойдин бажында балыктар жеткилеп келген. Же олор өскө балыктар болгон. Озо баштап жерех деп балык туткан. Талайдан оны чыгара тартып келеделе, бу алтын мекре эмес деп, Ежигей сезип ийген. Баштапкы ла тарыйдан алтын мекре качан да тудулбас. Ол тушта ак-жарыкта жүрерге тегин ле солун эмес болор эмей. Ежигей иштенерге ле сакыырга жоп болгон. Онон кармактын күрчегине Арал талайдын эң жакшы балыктарынын бирузи, айса болзо, эң жакшы балыгы, усач дей-

тен балык илинген. Онызын база талдыра соголо, кеменин түбине таштап ийген. Кандый да болзо, оору жаткан Сагын өрөккөнгө мун кайнадып берерге балык жеткилинче болгон. Онон таран дейтен балык кармакка илинген. Таран суунын үстине жуук жүретен балык эди. Канайдар оны, бойы бурулу. Онон чылазынду, узун ой өткөн, кармакты не де албай турган... «Жок, мен түнгей ле саковырым — деп, Ејигей бойында айдынган. — Мен айтпаган да болзом, менин алтын мекрени тударга барганымды ол билер. Ичте жүрген бала саковышка чылабазын деп, мен оны тудар учурлу. Энези алтын мекрени корзин ле колында тутсын деп, ичте жүрген балазы куунзеп турган не. А ненин учун ол анайда куунзеп турган, мыны кем де билбес. Энези база оны куунзеп жат, а мен адазы, онын учун мен олордын куунзештерин тойдырар учурлу».

Тыйрык толкулар ойногылап, кемени айландыргылап тургандар, ненин учун десе олор тууразынан толголыжып келгилеп жадылар. Кыймык жок отурышка, Ејигей соокко тогуи баштаган, ол кармактардын бууларынан көзин албай турган, кармак качан ла силкинип, айры агаш ажыра кезе тартыла бербегей. Жок, кеменин учында да, бажында да, кандый да темдек билдирбейт. Же Ејигей турумкайын жылыптай турган. Ого алтын балык келер деп ол бүткен ле билген. Жагыс ла талай бир эмеш ойгө амыр туратан болзо, онон башка бу тыйрык толкулар там ла тын толгоп жадылар. Бу неге кайнайт не? Жок, жоткон до бачым болбос учурлу. Орой эгирде, айса түнде жоткон башталар, ак жалдарлу толкулар анданыжып келер. Ол тушта Арал бир жарадынан ала экинчи жарадына жетире кайнап чыгар, ак көбуги кайнап турар, ол тушта талайга кем де чыкпас. Эмди тура ой бар, эмди тура талай амыр...

Соксойып, соокко тогуп, эбиреде аыктап, Ејигей бойынын балыгын саковып отурган. «Сен не удап турун, кудай да дезен, сен коркыба — деп, ол балык керегинде сананган. — Коркыба дейдим, коркыба, мен сени талайга ойто божодып ийерим. Анайда болбой жат дейдин бе? Көрөрин де — болуп жат. Сени курсак эдерге саковып турган эмезим. Курсак та, балык та айлымда тогыра. Кеменин түбинде уч балык жадыры. Јнирге болуп мен алтын балыкты саковытан турум! Билерин бе, бисте баштапкы бала чыгар учурлу. А сен бу ла жуукта жагы менин үйимнин түжине кирген, айтпай да турза, онон

ло бери амырын жылыткан, мен мыны өткүрө көрүп жадым. Нениг учун мындый, мен сеге мыны жартап болбозум, же ол сени көрзин ле колына тутсын деп сурекей куунзеп турум, оног мен сеге сөзим берип турум, сени ойто төрөл талайыга божодып ийерим деп. Мында керек сенин ас ла жараш болгонунда не. Сенин төбөг алтын, куйругун, канаттарын, аркан база алтын. Сен бисти база ондозог. Ол сени туш жеринде эмес, чын жүрүмде көрөргө куунзеп жат, ол сеге жүк ле колын тийгизер, сени тудуп көрөр, сен кандый эптирин, алтын мекре. Сен балык та болзог, биске жуук эмезим деп сен сананба. Сен балык, же ол нениг де учун сеге сыйнына чылап, карындажына чылап, килеп, сени көрбөстө эригип жат, ол балазын табардан озо, сени көрөргө куунзеп туру. Ол тушта онын ичинде балазы база суунер. Керек андый, көөркий. Мени аргада, кару нөкөр, алтын мекре. Кел. Өөркөтпөзим. Сөзим берип турум. Мен жамап сананган болзом, сен мыны сезип ийерин. Талайга эки кармак салгам, онын кажызына ла жаан эт илип салгам, кажызын алатан эдинг, талдап ал. Сени ыраактан сезип ийзин деп, мен эмеш жытанып калган эт салгам. Сен келип жемди ал, нени де сананба. Мен сеге куру, жалтыркай темир блесна салган болзом, сен капшай алар эдинг, же мынызы менин жанымнан жаман кылык болор эди. Же сен темирди жуда салып ийерин не, оног мен сени ойто талайга божодып ийзем, сен ичинде темирлү канайып жүрерин? Мынызы төгүндөш болор эди. Онын учун мен ак-чек сананып, сеге күрчек берип турум. Жаңыс ла эрдинде жаан эмес шырка болор, ол ло. Коркыба, мен бойымла кожо жаан буржук экелгем. Оноор мен суудан уруп ийерим, сен бир эмеш ойгө суулу буржукта жадарын, оног ойто талайга жүзе берерин. Же сен жогынан мен мынан барбазым. А ой сакыбай жат. Толкулар канайып тыгып турганын сен сеппей турун ба, салкын база тыгыда согуп баштады, менин баштапкы балам адазы жок өскүс болзын деп сен куунзеп турун ба? Санан, меге болуш...

Кыш алдында талайдын чаңкырымак соок элкендеринде бурункүй кирери жууктап келеткен. Бирде толкулардын алдына түжүп, бирде олардын устине чыгып, кеме жарат жаар келип жаткан. Талай күркүрөп баштаган, толкулар кайнап, жаңы ийделер алынып турган, кемеге ичкери жыларга там ла күч болуп турган. Соок тамчылар жүске, колго чачылып турган, сооктон ло суудан колдор тиржейе тижө берген.

Укубала жаратты кыйкай базып жүрген. Туку байадан бери токынап болбой, чочып, талайдын жарадына келип, ол өгөөнүн сакыган. Качан ол балыкчы кижиге куунин салып, барарга турарда, онын чөлдө журтаган табылу малчы төрөөндөри айткан: сөзинди берерден озо санаып көргөн болзон, сен уур журумге барып жадын, талайчы кижиге, журумннде жагыс катап эмес костин ачу тусту жажыла јунунарын, талайдын јанында јайнылу турарын. Је ол Ејигейге сөзин берип ијген: эш-нөкөрим кайда, мен анда деген...

Онойдо ло болуп калган. Бу учуралда ол нөкөрлөриле кожо эмес, жагыскан барган, удабас бурункуй туже берер, талай база токыналу эмес, табышту.

Ак көбуктердин ортозында озо баштап кайыктардын секиргени көрүнген, оной толкунун үстинде кеме бойы көрүнүп келген. Јылу арчуулла бек оронып алган, ичи ичкери болчойып калган Укубала толкулар келип токтоп турган јерге јетире базып, Ејигей кемезин талайдан чыгарып турганча, сакып турган. Толку кемени тайыс јерге јаан ийде-кучле ийде салган. Ејигей кемеден сууга туже секирил, кемени јарат јаар, бука чылап, сууртеп чыгарып келген. Качан ол тусту сууга өдүп калган бойы белин түзедип, өрө көрөрдө, Укубала онын јанына базып келеле, карбайа тогул калган плащынын алдында улуш мойнынан кучактап ијген.

— Көзим талганча көрдим. Не мындый узак болдын?

— Ол кере тужуне келбеген, јук ле эниргери јузуп келген.

— Канайып, сен алтын мекреге барып жүрген бе?

— Эйе, оны баралы деп сурагам. Оны эмди көрөр арган бар.

Ејигей кемеден толтыра суу уруп койгон јаан тере бурјукты алып чыккан, оной онын буузын чечеле, жаратта сай кумакка сууны алтын мекреле кожо тогул ијген. Бу јаан балык болгон. Ийде-кучту ле јараш балык. Ол тыйрындап, секирип, эбиреде сай-кумакты чачып, алтын куйругыла јерди калаптанып согуп, талай јаар бажын бурып, јаан кызыл оозын ачып, төрөл талайына једерге албаданып турган. Тоолу элестин туркунына балык кенете тым јада берген, оны эбиреде кандый телекей курчаганын биллип аларга турган чылап, јумулбас јаан тегерик көстөриле, кенете келип тушкен јерди ајыктап јаткан. Қышкы күннин бозомтык јарыгында онын үстинде энчейип, оны ајыктап турган улустын көстөрүн

балык көрүп ийген, онойдо ок тегерини, бийик жараты, талайдын үстинде суйук булуттардын ары жанында бчүп бараткан күннин айдары жок жарык кыскалым тагдагын база көрүп жаткан. Онон тыныш жетпей барган. Балык ойто ло туйлап чыккан. Ол чарчалып, жаңы ийде-кучле айланып, тыйрындап, сууга жедерге албаданган. Ежигей алтын мекрени жаагынан тудуп, брө көдүргөн.

— Колыңды бери сун, тут — деп, ол Укубаллага айткан.

Укубала балыкты, бала чылап, эки колына алала, бойына жаба туткан.

— Кандый чыдым! — деп, Укубала онын бастыра бойында ийдени сезип айткан. — Уурын, торт ло жарчаа ошкош! Талайла кандый жараш жытанып жат! Кандый жараш балык! Ме, Ежигей, санаама жеттим, быйан болзын. Амадаган амадуум бутти. Оны капшай талайга божот...

Ежигей алтын мекрени талайга апарган. Тизезине жетире толкуга кийдире базала, балыкты божодып ийген. Кандый да кыска ойгө, качан алтын мекре сууга түжүп барадарда, чанкыр кейдин койузында балыктын төббозинен ала куйругына жетире алтын жазалы көрүнө берген, онон ол сууга меч түжүп, сууны жара кезип, талайдын терегине жүре берген...

Тунде талайда жаан жоткон башталган. Туранын тышында, бийик жараттын алдында талай огырып жаткан. Жотконнын элчилери — тыйрык толкулар тегиндү табылып турган эмес деп, Ежигей база катап билип алган. Бу орой тун болгон. Ургулеш аразында толкулардын куркүрежин тындап, Ежигей бойынын алтын балыгын эске алынган. Ол балык кайда жүрү не? Талайдын терегдеринде суу мынайып кайнабас учурлу. Суунын терегинде, карануйда жүргөн балыктар талайдын үстинде толкулардын табыжын база тындап туратан болбой кайтсын. Мыны сананып, Ежигей ырысту күлүмзиренип, уйкуга бастырып барадала, уйинин мыкынына колын салып, кенете онын ичинде ненин де кыймыктаганын сезип ийген. Бу онын келер өйдө баштапкы балазы болгон. Онын учун Ежигей ырысту күлүмзиренеле, уйуктап калган.

Бир жыл өтпөс жуу башталар, жүрүм жаскала берер, талайдан ол жүре берер, ол онын жаңыс ла эске алыныжында артар деп, билген болзо... Анчада ла, качан уур күндөр жедип келзе...

Бу жерлерде поездтер кунчыгыштан кунбадышка ла кунбадыштан кунчыгышка барып жадылар...

Темир жолдын эки жанында учы-куйузы билдирбес улу элкемдер — Сары-Озөктөр, сары чөлдөрдүн Тал орто жерлери жайылып барган...

Ол бежен уч жылдын кыжы эрте келген. Сарыөзөктөрдө качан да мындай болбогон. Октябрь айдын учында карлаган, сооктор башталаган. Эртелей Кумбелден бойына ла Зарипанын балдарына картошко экелип алганы жакшы. Калганчы катап төөлү барарга келишкен, оңон башка товариякла ачык тамбурда картошканы экелип жадала, теңырып та аларын. Тон картошко кемге керек. Онын учун Жотконду Каранарды минип барган, ого эки же ле деген таарларды коштогон, бирузин бир жанына, экинчизин экинчи жанына, жагыскан ол мыны коштоп болбос эди, карын жуугында жүргөн улус жомбошкөн, оңон таарларды кийисле жапкан, учтарын салкын жайа сокпозын деп, кыстап ийген, бойы десе эн бийикте, таарлардын ортозында отуруп алган, оңон Бораилы-Жотконду жаар токыналу жортуп ийген. Каранардын устинде, слоннын устинде чилеп, отуруп алган. Ежигей бойы мынайда сананган. Бу жууктарга жетире мындагы улус минип жүрер слондор керегинде нени де билбес болгон.

Ол жыл кускиде станцияда баштапкы индийский кино көргүзүп тургандар. Кумбелдин оңчо улустары — жаштарынан ала жаандарына жетире качан да көрбөгөн кайкамчылу орооннын кинозун көрөргө баргандар. Кинодо учы жок кожондордун ла бийелердин ортозында слоннын устинде отуруп алган улус джунгля-жыштарда бар дейтен аңдарды аңдап тургандар. Ежигей бу картинаны база көргөн. Ол разъездтин начальнигиле кожо Бораилынан текшипрофсоюзный жууннын делегады болгон, жууннын кийинде депонун клубында оларго индийский фильм көргүскендер. Оңон ло башталган. Улус кинодон чыгып, жузун-базын немелер куучындажып, Индияда улус слондорды канайып минип турган дежип, кайкажып тургандар. Оңон кем де жаан унденип айткан:

— Ол слондор слерге не керек, Ежигейдин Жотконду Каранары олардон коомой бо? Кошты ого канча ла кирези кошто — ол оны слон чылап алып барар!

— Онызы чын! — дежип, эбиреде каткырышкандар.

— Слон ол неме бе! — деп, база бир үн угулган. —

Слон жаңыс ла изу јерлерде јүрүп јат. Бистин сары-
өзөктөрлө кышкыда јүрүп көр. Слонын тонкой калар,
Қаранардын чыдузын канайып чыдайтан эди!

— Бери ук, Ејигей, бери ук, Јотконду, сен ол Индия-
да слондордын устине чилеп, Қаранардын устине будка
не тургузып албайдын? Ол јердин байы чылап јортуп
јүрер эднн!

Ејигей жаңыс ла каткырып салатан. Кокырлап тур-
ган улус онын најылары, ого үзеери бойынын атту-чуу-
лу бууразы керегинде мындый сөстөр угарга јилбилу
болгон...

Ол кышкыда Ејигейге база једишкен, Қаранар учун
не айлу чаксырагаң, карыккан...

Је бу соокторло кожо башталган эмей. Ол кун оны
јолдо баштапкы кар уткыган. Мынан да озо кар јааган,
је удабай кайылып турган. А эмди торт ло купулдеде
бербезин бе! Сарыөзөктөрднн устинде булуттар шык
тура берген, салкын куйундалып келген. Јаап-јаап, јал-
бак-јалбак ак карлар айланыжып јерге койу тушкен.
Соок эмес болгон, жаңыс ла улуш, эбуре алаң ачык.
Кар өткүре эбуре не де көрүнбес. Нени эдер? Сарыөзөк-
төрдө јут-јулакайды өткүрнп, сакып алар јер бар эмес.
Канайдар, Јотконду Қаранардын ийде-күчине, јолды би-
лерине иженери арткан. Ол оны айлына јетирер учурлу.
Ејигей төбзін божодо салып ийеле, јаказын көдүрнп,
бөркин кептей тартынып, капюшонды устинен кийнп,
эбуре ненин-ненин темдегин көрөргө албаданып, чыдам-
кай отура берген. Туй тартылып, төгулип турган ак
кар, артык не де јок. Бу айланыжып турган кардын ор-
тозыла Қаранар базыдын араайлатпай барып ла јаткан,
байла, ээзи эмди ого ээ болор аргазы јок деп билнп тур-
ган болгодый, онын да учун ол коштын устинде тымып
калган, керек десе бары-јогын да көргүспей јат. Мындый
кошты көдүрнп алып, кар ортозыла сыр јелишле барат-
канда Қаранар база улу ийделу мал болгон деп айдар
керек. Ол изу ле јаап тынып, кыйгырып, артылдап, онон
узуи ла чөйө огырганду улуп, ээзин арказына отургы-
зып алып, удурла учуп турган койу карларды өткүре
токтомјы јок ло арыырын билбей барып јаткан...

Ејигейге јол сүрекей узак болгондый билдирнп тур-
ган. Ондый да болбой база, эбуре эш-неме көрүнбей тур-
ганда. «Қапшай ла једетен болзом» — деп, ол санан-
ган. Мындый карда, јут-јулакайда канайып келип јады-
ры не деп, айлында чочыгылап турган болор. Укубала

ол керегинде жаантайын чочып жүрер, же чыгара качан да айтпас. Ол санаазында не барын ончозын чыгара айдып турган улустан эмес. Оныла не болды не деп, айса болзо, Зарипа база сананып турган? А сананып турбай база. Же ол үн де чыгарбас, тегин де оноң ыраакта жүрерге, оның көзине ас көрүнерге, оныла көстинг көскө куучындашпаска кыйып турган. А не кыйыжар, чынын айтса, олордын ортозында жаман не болгон? Ол, Ејигей, кандый бир сөзи ле де, айса кандый бир кылыгы ла да, мында не де андый эмес деп сананарга кичинек те шылтак бербеген. Азыйда кандый болгон, андый ла артып јат. Олор бу жүрумде кожо жүрген улус не, жаан ла болзо, ол јолло барып јадыс па деп, кенете тура тужуп, кайа көрди не... Оноң ойто ло ичкери баргандар. Ол ло. А ого кандый, шыралу ба айса јок по, бу оның бойынын түбегин... Бу оның салымы — эки оттын ортозында күйерге, эки башка јарыларга јайалган туру. Кайдалык, мынызы кемди де чочытпагај, бу оның кереги, ол бойыла нени эдерин бойы билер, јангыс ла бойы кыйналып, шыралап жүрер. Ол кандый жүргени, оны келер өйдө не сакып турганы, кемге керек! Ол јаш бала эмес, неменин аайына бойы чыгар, оның бойынын бурузыла оны там ла там бууй тартып бараткан бууны ол бойы чечер...

Бу кандый да аргазы јок, шыралангану ла коркышту санаалар болгон. Сарыбөктөргө кыш једип келген, ол Зарипаны азыйда ок чылап, ундып болбой јат, Укүбаладан айрылар деген санаа ондо база јок. Эки үй кичи ого экилезин керек болгон, олор дезе, байла, мыны көрүп ле билип, керектерди мендетпей турган, бойы аайына чыксын. Тыш јанынан көрзө — ончозы ла азыйдагызындык болгон — уй улустар бой-бойыла нак, эки айылдын балдары бир биленин балдары ошкош суре ле кожо, олор кожо өзүп тургандар, разъездте суре ле кожо ойногондор — бирде бир айылда, бирде экинчи айылда... Мынайда јай божогон, мынайда күс өткөн...

Јотконду Ејигей јаап турган карлардын ортозыла төбзининг устинде содойып калган сок јангыскан карыкчалду барып јаткан. Эмештен шуурып јат, эбире ээн. Каранар каа-јаада бажына чокчойо јаап ијген карды силкип тужурип, эбире тымыкты кыйгыла, акшышла ойгозып барып јаткан. Оның эзине јолдо коомой болгон. Ејигей бойын канайып та јенип болбой турган, ол онойдо ок канайып та токынап болбой бараткан, мынан ары канайдар, канайып сок јангыс чып-чын јол табар. Зари-

панын алдына агы-чегин айдып болбой жат, Укүбаладан база мойноп болбос. Мында ол бойын калганчы сөстөрлө талап баштаган: «Мал! Хайван! Сен бойыңнын тө-өн ошкош! Сволочь! Ийт! Тенек баш!» — ла анан да ары. Ол бойын айткылап, ого жаман сөстөр кожуп турган. Мынайып ол бойын сөстөрлө чыбыктап, коркыдып ла жамандап, кезедип, сернирге, санаа алынарга, токтодынарга, өкпөзүн өчүрүп аларга албаданып бараткан... Же не де болуппай турган... Ол кыймыктап жемирилген жер ошкош болгон... Онын сакыган сок жаңыс суунчизи балдар болгон. Балдарга ол кандый болгон, андый ла артып калган, озор онын алдына кандый да сурактар тургуспай турган. Неле болужар, нени экел берер, нени жазап ийер — мыны ончозын ол сүрекей жылбиркеп эдетен, эмди озорго Каранарга коштоп алган же ле деген эки сумал кыштап жиир картошко апарып жат. Одырар немени ол база озолодо белетеп салган...

Балдар керегинде санаалар Ежигейдин жажынатан сок жаңыс жери болгон, ол ондо сыны жеңилип, суунчилу жүретен. Боранлы-Жоткондуга жедип барза, онын жедип келгенин угуп ийеле, уулчактар уйден чыгара жүгүрер, кар да жаап турган болзо, озорды уйге ойто кийдирип болбозын, озор төөнн эбире жүгүрүп кыйгырар: «Ежигей-таай жедип келди! Каранарды минип алган! Картошко экелди!» — Онон ол төөзине кезем ле кату жакарып, оны жерге жатырар, төөнөн тужуп, карын кактанар, уулчактардын бажын сыймаар, картошколу таарларды тужурер, онон эбире аяктап турар, Зарипа уйде болзо, көрунер бе деп, же ол ого ағылу нени де айтпас, олдо унчукпас, ол жаңыс ла онын чырайына көрүп салар, ого ол до болор! Онон ойто ло кыйналар, толголор, жаңыс ла мынан ол кайдаар барар, а балдар онын жанында айланыхар, колго-бутка оролыхар, төөннн артылдажынан коркып, онын жанына жалтана-жалтана жүгүргилеп келер, ого болужарга ченешкилеер, мынызы десе ого ончо шыразы учун сый болор...

Ол ичинде Абуталиптин уулчактарына жолыгарына белетенип бараткан, озорго нени айдар, эртеден сананып турган: бу учуралда озорго ол нени куучындал берер? Бойынын качан да тойбос, ачап угаачыларына? Ойто ло Арал талай керегинде бе? Озордын эн сууген куучындары — талайда болгон учуралдар, онон ол учуралдарга уулчактар кыйалтазы жок адазын кожуп ийер, ол керегинде куучынды озор бойлоры сананып табар,

оны оной ары улалтып, мыны бойлоры да жетире ондобой, адазын ундыбайтан колбуны там бек эдил салар... Жаңыс ла Ејигейдин талай керегинде уккан куучындары тугенип калган, оны олорго ол канча катап айткан, жаңыс ла алтын мекре керегинде историяны айтпаган болор. Ол историяны канайып айдар? Туку удап калган немени, онын учурын билетен кижиге, бойына, жартайган ба?

Ол карлу кунде узак жолун мынайып одуп бараткан. Көдуре жолго оны аланзыштар, санааркаштар артырбай турган... Жолдын учына жетире койу карлар айланыжып жааган...

Оло кардан ала сарыөзөктөргө эрте, соок кыш тушкен.

Сооктор баштала ла берерде, ойто ло Каранар калаптанып чыккан, ол ойто ло түймеген, ойто ло калжуурган, айгыр күчи атыланып турган, онын јайымын эмди не де, кем де айрып болбос. Мында онын ээзи де јана болгон, јеткерге кирбеске...

Кар түшкенин кийинде учинчи күн сарыөзөктөрдө соок шуурган, чөлдүн үстінде туман ошкош сооктын тыныжы тура берген. Туку ыраакта келип јаткан кижинин соокто чыкыраган базыды, кандый ла табыш, шылырт эткен неме сүрекеј јарт угулып турар. Канча-канча километр ыраакта келип јаткан поезддин табыжы база јарт угулып турар. Таң јарып турарда уйкудан жетире ойгонбогон Ејигей Јотконду Каранардын чеденди оодорго јайкап турганын угуп, айыл-јуртка кандый чак једип келгенин билип ијген. Ол турген-тукеј кийинип, бозомтык карануйда тышкары чыгып, чеденин јанына једип барала, соок кейге тамагын кыйдыртып, кыйгыра берген:

— Сеге не! Сеге ойто ло ак-јарыктын учы келди бе? Ойто ло бойыннын керегин баштап? Ойто ло менин каным ичерге! Ах, көрмөс, хайван! (јаман мал дегени). Унчукпа дейдим! Оозын јап! Сен быжыл сүрекеј эрте ол керегинди баштаарга турун! Каткыга кирдин!

Је ол сөстөрүн тегин јерге кейге божоткон. Каны кайнап, коркышту керексинип турган төө онын сөзин не уксын. Ол бойынын јыргалын некеп турган, бышкырған, акшыган, тиштерин кајыраткан, чеденди ооткон.

— Айдарда, сезип ијдин бе? — деп, ээзи калаптанжын токтодып, оны каарып айдып баштаган. — Је јарт неме не, тургуза ла уурге једер керек. Уурелеринге. Сени кандый да кайманча (јаш төө) керексип турга-

нын сезип ийген болбойыг? Эх! Эх! Нениг учун слерди, тѳѳ укту немелерди, кудаи мынайып јайаган, јылында бир ле катап суушке куйуп, калаптанып, табыштанып, јуулип јадыгар, мыны эбире јылга тал-табыш јогынап кылынып јурбес неме бе? Ол тушта кемниг кереги бар болотон эди! Јок, онойтпос туру, чек ле чак тушкен чилеп, амырын таппай барар!..

Мыны ончозын Ејигей тегин ле јерге айдып турган не, арт-учында ачузын Ъаза кайдаар эдетен эди, оны тудар ийде-куч ондо јок. Канайдар, тегин јерге кейди не силкиир — онын учун ол чеденниг эжигин ачар деп шууген. Ол шерјелерден эткен бийиги кижиле тең темир кынјыла буулап салган уур эжикти кайра ачарга јеткелекте, оны арай ла болзо јыга табарбай, Қаранар чыга конуп, калаптапганду алгырып ла чынгырып, узун сандары шайрай-майрай эди, кату содон ѳркѳштѳри карарып, чѳл јаар мантаган. Оног ак кардан булуттыј тоозын кѳдѳрип, кѳстѳн јылыыйп калган.

— Тфу, шилемирди сени! — деп, ээзи онын кийиненг ары тѳкѳреле, кородоп, кожуп айткан: «Југѳр, југѳр, тенек, оног башка оройтып каларың!»

Ејигейге эртен тура ишке чыгарга керек болгон. Онын учун Каранардын тѳймееинне ајару эдерге келишкен. Ол кулугур нени эдил саларын билген болзо, ол оны божодор беги, јарылбактаң јарыл, ол оны качан да божотпос эди. Ол јокто уйде јууле берген буураны кем токтодор? Кайдалык, тайылатан јерине тайылзын. Буура тѳѳ чѳлдѳ мантап, изу каны сооп, соок салкындарга соктырып, токынай берер болор деп, Ејигей иженген не...

Тал-туште Казангап келген, ол ого килегендѳ кулѳмзиренип айткан:

— Је, бай, сениг керегинг коомой эмтир. Јуукта јаңы ла олордо болдым. Мен бодозом, сениг Каранарың јаан јол-јорыкка барган болгодый. Бу јердин кайманчалары ого ас болуп турган ошкош.

— Кайдаар да мантай берди бе айса кандый? Сен мениле андышпа. Немениг јартын айт.

— Андыжыл алып кайдайын? Оны ѳскѳ уурге ууланган деп, сеге айдып турум. Анзыраган таңма нени де сезип ийген болгодый. Мен бистинг уурди кѳр ийерге бар јурдим. Оног ойто јаан тѳнди эбирип ле келзем, меге удура не де куйундалтып, учуртып кел јат, торт ле јер куулеп турбазын ба, кѳрѳр болзо — Каранар бойы.

Көстөри аңданыжып калган, бойы аайы жок алгырып, оозынан чилекейи чачылып бараткан. Торт ло паровоз ошкош. Кийиннен ары жаңыс ла куйун артып жат. Тепсеп салар деп бодогом. Онын алдында кижиге турганын көрбөй турган чылап, жанымнан элес де эткен. Малакумчыдап жаар ууланды ошкош. Оңдо, жардын алдында турган уур бистийинен жаан. Эмди ого мында жылбилу эмес болгодый. Ого эмди көбизи керек. Ийде-күчү тынып турган ой.

Ежигей, чындап та, ал-санаага туже берген. Кандый чак болорун, канча карыкчал экелерин, ол билип турган.

— Же алдырбас, санааркаба. Ол жанында жакшы бууралар база бар, оны токтокойло, сүрүп ийер, чыбыктаткан ийт чилеп, айлына жанып келер, кайда барар ол — деп, Казангал оны токынаткан.

Экинчи күн, Жотконду Каранардын жуучыл керектерин көргүзүп турган жетирулер, фронттон келген сводкалар чылап, ээчий-деечий келип турган. Ол нени этпей турган деп айдар! Боранлы-Жоткондуга кандый бир поезд токтозо ло, машинист, кочегар эмесе кондуктор Каранардын калаптуу жуу-согуштары керегинде бой-бойынан блаажып туруп, куучындагылап турар. Ол ондо кылынган, мында согушкан, жуулашкан, станциялардын, разъездтердин жуугында уурлерди ончозун тоскырган. Малакумдычап деп разъездте Жотконду Каранар эки буураны өлтүрө тепсеген, торт тижи төөнни чөл жаар сүрө берген, ээлери оларды оңон жүк арайдан айрып алган. Улус мылтыктаң кейге атлаган. Бир жерде Каранар төөлү кижини төөзинен түжүрө сүргөн. Төөнүн ээзи, соксоо неме, төөнни эки часка сакуган, буура тойо жыргап алза, онын тижи төөзин божодып ийер деп бодогон, тижи төө десе бу уйады жок немеңен айрылар кууну база жок болгон. Же качан кижиге төөзине минерге онын жанына жууктап келерде, Каранар онын үстине казыр аң чылап чурап барган, оны сүрүшкөн, ол кижиге учурал болуп, кичинек жардын алдына кире конуп, чычкан чылап тым жадып, өлгөн до эмес, тиру де эмес шык корый бербеген болзо, Каранар өлтүрө тепсеп салар эди. Оңон ол бир канча бийдин бажында билинип келеле, жардын алдынан чыгып, Жотконду Каранарга туштабаска, оны ырада эбирип, тиру арттым деп суунип, ырысту жанган дежер.

Сарыбөктөрдүн эмиги жок телефоны ажыра Каранардын өскө до калжуу кылыгын көргүзүп турган жети-

рүлөр келип турган, же энг ле кату ла чочыдулу јетиру Ак-Мойнак деп разъездтег ийген самарада болгон. Көр-зөн оны, көрмөсти, Ак-Мойнакка једип барган, а ол туку Кумбелдинг ары јанында! Оног кандый да Коспан самара ийген. Бу сурекей солун самарада мынайда бичилген:

«Эзен, кундулу Ејигей-ага! Сен сарыөзөктөрдө адын јарлу да кижн болзон, же сеге эби јок сөстөр угарга келижетен туру. Мен бодогом, сени тын эр деп. Сен бойыгнын согушчан, калју Каранарынды не божодын ийген? Сеиенг бис андый неме сакибадыс. Ол бисти мында аай-бажы јок коркыткан. Кал-камык буураларды кенеткен, бойы десе эн јакшы үч тижн төөнн блаап алган, оног бойы бери јангыскан келбеген, кандый да ээрлу тижн төөнн айдап келген, ээзин, байла, јолой сүрүп ийген болгодый, оног башка ээрлу төө оны не ээчип келетен? Онойып ол бу тижн төөлөрдн блаап, чөлгө сүрүп апарала, озорго кемди де јууктатпай јат, кижини де, малды да. Мынайда кылынарга јараар ба? Бир јинт буура өлүп калды, онын көксин Каранар оодо тизелеп салган. Мен мылтыктап адып, Каранарды коркыдып, төөлөримди айрып аларга санангам. Кайдаг! Ол неден де коркыбай јат. Кемди де болзо, кемирип, балбара чайнап, түкүрип ийер куунду! Јагыс ла онын сууген ижине кем де чаптык этпезин. Ол курсак та јибес, суу да ичпес, јагыс ла бу тижн төөлөрдн базыр јат, онын ойынду ижинен эбире јер селендеп турар. Ол төөлөрдн кандый казыр базып турганын көрөргө коркышту. Иштенип тура элбек чөлгө аайы-бажы јок алгырар, торт ло ак-јарыктын учи келген чилеп. Угарга күчис јетпей барды! Мен бодозом, ол амыражы јоктон бу ижин јүс те јылдын туркунына эдер. Мен мындый калју немени качан да көрбөгөм. Бистинг поселокто ончо улус чочып калган. Уй улус ла балдар айылдардан ыраак барарынанг коркып јадылар. Онын учун мен некем турум, сен тургуза ла келип, бойыгнын Каранарынды алып бар. Ой берип јадым. Бир конуп келбезен, бисти мындый элбистенг айрыбазан, ол тушта меге өөркөбө, кару ага. Менин мылтыгымнын огы јаан. Мындый окторло айуны антара адып јадылар. Керечи улустын көзинче онын калју бажын јара адып саларым, божогоны ла ол. Терезин јолой өткөн товарнякла аткарып ийерим. Јотконду Каранар деп байлабазым. Менин сөзим бек кижн. Капшай кел, орой болуп калбазын.

Сенин Ак-Мойнактагы ийнинг, Коспан»

Бат мындый керектер башталган. Самараны коқырчы да кижн бичиген болзо, је ондо айдылган кезеду тегин кей сос эмес болгон. Ол Қазангапла кожо јоптожиң, Ејигейге тургуза ла Ак-Мойнак деп разъездке барар керек деп шуушкендер.

Айдарга јенил, эдерге күч. Ак-Мойнакка једер керек, чөлдө јүрген Қаранарды тудар керек, оны ойто кайра бойының јолыла экелер керек, а бу өйдө чөлдө куйунјоткон башталардан айабас. Јылу кийинип алала, мынайда өткөн товарнякка отурып, једер јерге једип, төөни тудуп, минип алала, јанып ийзе артык болбой кайтсын. Је Қаранар бойының сууген көөркийлериле, чөлгө канча кирези ырада јуре берген, оны кем билер. Ак-Мойнактын улузының самаразынан көрзө, олар тын ла өөркөгөн болгодый, оның учун олар ого төө берер та јок, канча күртке бадалып, элбек чөлдн эбирип, Қаранардын кийнинен јойу јүгүрерге келишпезин.

Эртен тура Ејигей јолго атанган. Укубала ого азык белетеп берген. Ол жылулап кийинген. Сырылу штан ла купайканын устинен кой терези тон кийген, бутка пыймалар кийген, башка уч кулакту малахай бөрүк кийген, оны кийип алза, эки јанынан да, јиткезинен де салкын сокпос, баш та, мойн да, тулкунин жылу терезинде болор. Ејигей эки колго кой терези меелейлер база кийген. Качан ол Ак-Мойнак јаар минип барарга турган төөзин ээртеп турарда, Абуталиптин уулчактары јүгүргилеп келген. Даул ого түктен колло тууп эткен шарф экелип берген.

— Ејигей-таай, энем айткан, мойны соокко өтпөзин деп.

— Мойны? Мойны эмес, бакпыры деп айт.

Ејигей суунгенине уулчактарды кучактап, окшоң турган, јажыксып, айдар неме де таппай барган. Чек ле бала чылап, көөрөң чыккан, бу ого эткен баштапкы ла ајару болгон.

— Энегерге айдып барыгар — деп, ол атанып јада уулчактарга айткан, — мени удабас јанып келер деп. Қудай болушса, эртен уйде болорым. Бир де минутка оролышпазым. Јанып келзем, ончобыс јуулыжыл, чай ичерис.

Јотконду Ејигейдин, аргалу болзо, капшай ла Ак-Мойнакка једип, Қаранарды капшай ла тудуп, кайра јанар куунн келип турган. Јанып келеле, ол Зарипаның көзине көрөр, түктен эткен шарф тегинду берилген эмес

деп сезип ийер. Ол бу шарфты алала, жазап туруп буктей тудала, пиджагынын карманына салып алган. Качан айлынан атанып ийеле, качан жеткилинче ыраап барала, кенете бура согуп, кайра жанар кууни келерде, жүк ле арайдан токтодыңган, кудай оны коргөй, жууле берген Каранарды, оны ол бир Коспан деген кижи адып та салгай, терезин товарнякла аткарып та ийгей, канчазына калжу төөни кичеер, канчазына шыралаар, салым оны кезедип салгай! Кайдалык! Ого ондый керек! Онын эмди ле Зарипаны көрөр кууни бар! Эйе, арай ла болзо, айлына мантадып жанып ийбеген. Же оноң эмештен соой тушкен. Мынайда этсе тенектин тенегин болор, улустын алдына уятка түжер, анчада ла Укубаланын ла Зарипанын көзинин алдына. Соодыңган. Бойынын энчигип болбой турганын жангыс ла оноор капшай барарыла, ойто кайра капшай жанарыла тойдырар деп ол билеп турган.

Мынайда сананып, төөзин мантадып ийген. Жеткилинче соок болгон. Соок салкын бир ай согуп турган. Салкынга жүзин эбире кыру тудуп турган, түлкү терези малахай бөркинин байбак түктерине кыру койу отура берген. Күрөң төөнин ак-куу тыныжы төөзинен ала куйругына жетире чөйлип, оны база ак кардый кырула жабып турган. Кыштын соок тыныжы тынып турган ошкош. Ыраактар чаңкыр тумандарга ородып ийген. Жуугында туман жок немедий, же эбире көрзөң, көс же дерде чаңкыр куу тумандар туруп калган. Бу тумандар ого жууктаган сайын, оноң там ла ырап тургандый. Канча ла кирези ого жууктазан, анча ла кирези ырап барадар. Ак карлары тоңуп калган кышкы сарыбөктөр алаң ачык ла соок, салкындаак болгон.

Лит ле желишкыр төө жум карды буркурада тебип, жылгыр барып жаткан. Же Ејигейге бу ол желиш, ол турген жорык эмес. Каранар болгон болзо, жорык мындый болзын ба. Онын тыныжы да, алтамдары да жаан болгон. Озодон бери тегинду эмес айдылган.

Аттаң артык кандый ат?
Жоргозыла ол артык.
Алыптаң артык не алып,
Ойгорыла ол артык.

Жол уза-ак, ого үзеери сок жангыскан барып жадын. Зарипа сыйлаган шарфтик эмес болзо, Ејигей жолдо чек ле арып-чылап калар эди. Жолой ол бу сыйдын оныла кожо болгонын сезип бараткан. Ак-жарыкта канча жыл

жүрген де болзо, мындый эш кереги жок неме, оны сууген уй кижн сыйлаган болзо, жүректн изидип жүрер деп, ол качан да бодобогон. Жолой оны же нени эдип бараткан деп айдар. Койнына колын сугуп, шарфкитн сыймап, суунчилу кулумзиренип бараткан. Же онон терен санана берген. Канайдар, мынан ары канай жүрер? Ичкери жол туйук. Канайдар? Тирү кижн алдында жолын көрөр, бойынын амадузын билер, ол амадуга жедерге туткип жүрер учурлу. Же жол жок болгон.

Мыны сананып ийерде, Ејигейдин көстөрнн сары-өзөктөрдн туй тартып салган сооктын чагкызымак тыныжы ошкош учукпас тумандар туй тартып ийген. Бойынын куун-санаазына Ејигей каруу таппай, карыгып, шыралап, онон ойто ло неге де иженип, ижемјизн жок амадуларла бойын мекелеп жүрген...

Кезик аразында мындый ын-шын тымыкта, сок жагыскан жүрерде ого сүрекей коркымчылу боло берип туратан. Ненин учун ого мындый жүрүм келишти не? Ол ненин учун сарыөзөктөргө келген? Салымга сүрдүрген бу ырызы жок биле Боранлы-Жоткондуга не келди болбогой? Олор бери келбеген болзо — ол кандый да кичек, шыра билбей, мында токыналу ла тыш јадар эдн. Эмди канайдар, жүрек санааны укпай јат, ол качан да бутлес немеге амадап јат. Мында Каранар деп курум база калаптанып чыккан, бу база кыйын, бу база кудаидын каргыжы, мен кандый ырызы жок кижн. Жок, чындап та, бу жүрүмде мен ырызы жок кижн. . .

Ејигей Ак-Мойнак деп јерге энгерде једип барган. Жолдо тижн төө чек арый берген. Жол ыраак болгон, ого үзеери кыштын ойи.

Ак-Мойнак Боранлы-Жотконду ла ошкош разъезд, жагыс ла мында колодецтен алар суу бар. Өскөзінде аныланар ла неме жок — ол ло сарыөзөктөр.

Ак-Мойнакка кийдире јортуп келеле, Ејигей јаан оромычактын учында бир јнит кижнге туштаган, онон Коспан деп кижн кайда деп сураган. Коспан эмди иште, разъездте дежурить эдип јат деп, ол айткан. Жотконду Ејигей ол јаар ууланган. Дежурканын јанына јортуп келеле, төөзинен түжерге ле турарда, кирнестеге орто сынду, омок будумду, сумелу кулумјилу, кыскачак тере тонду, элеп калган пыймалу, кедейте кийип алган кулакту бөрүкту кижн чыга конуп келген.

— А-а, Ејигей-ага! Бистин кару Боранлы-ага! — деп, ол Ејигейди тургуза ла танып, кирнестеден түжс

жүгүргөн. — Айдарда, једип келдин бе, а бис сени сакып, санап јадыс. Келер бе, јок по деп алаңзып турганыс.

— Келбей кор, — деп, Ејигей айткан, — андый кату самара бичип турганда.

— А оноң башка канайдатан! Самара ол неме бедн, Ејигей-ага. Самара^а — ол чаазын. А мында керектер коомой, сен бисти капшай ла бойынның Каранарын-наң јайымда, оноң башка бис мында олјодо јаткан улус ошкош. Чблгб чыгар арған јок. Кижини ыраактан көрүп ле ийзе — оны олтурерге айса кенедерге учуртын келедер! Кандый эдү мал. Андый буураны тударга да коркышту. — Оноң ол төөннің үстінде отурган Ејигейди ајыктап, унчукпай барала, кожуп айткан. — Јаңыс ла мен кайкап көрүп турум, сен оны кызыл колло тударга турган ба айса кандый?

— Кызыл колло оны не тудатан? Мениң јазалым бу — деп айдала, Ејигей арчымагынаң тал сабына ороң койгон бич камчы чыгарып келген.

— Бу ла камчы ла ба?

— А не, төөгб удура уй мылтык экелетен бе айса кандый?

— Бис ого удура мылтыкту да барбай јадыс. Бил-безим, айса болзо, сени бойының ээзи деп, танып ийер, ол тушта... Болбос болбой, оның көстөринде туман...

— Је, онызын көргөйис ле — деп, Ејигей каруу берген. — Ойди не јылыйтар? Айдарда, сен ол ло Коспан деп кижн болбойын? Андый болзо, мени апар, көргүс, ол кайда јуру, оноң арыгызын мен бойым билерим.

— Ол анча-мынча ыраак — деп айдала. Коспан ары-бери ајыктаган, оноң часына көргөп. — Мындып болзын, Ејигей-ага, ой орой. Ого једип турганчаас, бурункүй кире берер. Оноң орой түнде сен кайдаар баратан? Јок, мынайда эдерге јарабас. Сендий улусты бачым уйге кычырып болбозын. Бистин айылчыбыс бол. А эртен тура бойын көргөйинг.

Керек мындый болор деп Ејигей сакыбаган. Ол аргалу ла болзо бүгүн Каранарды тудар, бүгүн туниле Кумбелге једер, анда станцияда таныш улустын айлына конуп алар, а эртен таң јарып ла турза айылга атанар деп шуунип алган. Ејигейдин јанарга турганын көрүп ийеле, Коспан оны кезем јаратпай айткан:

— Јок, Ејигей-ага, анайда эдерге јарабас. Самара учун јаманым ташта. Је артык арга јок болгон. Ол төө чек ле бисти кыйнаган. Јаңыс ла мен сени божотпо-

зым. Кем билер, тунде улузы жок кышкы ээн чолдо не-не болзо, эбире сарыөзөктөрдө кара жүстү канайып жүретем. Андый жүрүм жүрер кууним жок. Артып кал, эртең тура бойың бил. Менин турам ол туку туру, демниенин жаказында. Менин будун-жарым саат дежурить эдерим арткан. Бисте айлында чылап тыштан. Амыра. Төбңди чеденге кийдирип сал. Азырал болор. Суу жеткилиниче бар.

Ол кышкы күнде тун капшай кире берген. Коспан ла онын билези кайкамчылу жакшы улус эмтир. Карган энези, уйи, беш жашту уулчагы (жаан кызы көрөр болзо, Кумбелде интернатта жадып, үренип турган), Коспан бойы айылчы кижини уткып, ого жалакайып көргүзип тургандар. Турада жылу ла эмеш сандыртту болгон. Кухняда кышкыда сойгон малдын эдин кайнадып турган. Эт бышканча чай ичиш болгон. Карган энези Жотконду Ежигейдин айагына чайды бойы уруп, онын билези, балдары, жүрүм-жадыны, айдын-күннин айалгазы керегинде сурап отурган. Угы-төзүн не киж, өскөн-чыккан жерин кайда деп сураган. Бойы Ак-Мойнак деп разъездке качан келгендери керегинде куучындаган. Ежигей онын куучынын жылбиркеп угуп, кайылткан сап-сары саржуны мактап, оны изү өтпөклө сүрте сайып, жип отурган. Сарыөзөктөрдө уйдын сүдү-нин саржузы сүрекей ас учурап жат. Койдын, эчкинин, төөнүн сүдинен эткен саржу база коомой эмес, же уйдын сүдинен эткен саржунун амтаны артык. Олорго бу саржуны Уралда жаткан төрөөндөри ийген эмтир. Ежигей өтпөкти саржуга кожуп жип, уйдын сүдинен эткен саржу жалаңдардын өлөңиле жытанып жат деп будумжилеп турган, мыныла ол карган өрөкөнди сүүндирип ийген, ол бойынын өскөн-чыккан төрөл жери керегинде, Жайык-суу керегинде, ондогы өлөңдөр, агаштар, суулар керегинде куучундай берген.

Мынайып отурганча, Коспан Жотконду Ежигейдин келгениле колбой айлына кычырган разъездтин начальниги Эрлепесле кожо једип келген. Эрлепес келерде иш керегинде, транспорт керегинде, јолдордо күрттер керегинде эр улустын куучындары башталган. Эрлепести Ежигей эмештен де болзо туку качаннан бери билетен, онын темир јолдо иштеп баштаганынан бери удай берген, а эмди жууктай таңыжарга келишкен. Эрлепес Ежигейден јажыла јаан болгон. Ак-Мойнактын начальниги болуп, ол жуунын учынан бери

иштеп јат, оны разъезде ончо улус тооп турганы јарт көрүнип турган.

Көзпөктөрдүн ары јанында карануй тун. Боранлы-Јоткондуда чылап, тал-табышту поездтер өткүлөп, көзпөктөрдүн шилдери шынкырап, рамаларда салкын сыгырып турган. Ондый да болзо, бу чек өскө јер болгон, мында ол ок темир јол до болзо, ол ло ок сарыөзөктөр дө болзо, је өскө јер, Ејигей база өскө улустын ортозында отурган. Алдамы Каранарды да иштеп келген болзо, ол мында айылчы болгон, оны улус јакшы уткыган.

Эрлепес келген кийинде Ејигей байагызынан артык јакшы боло берген. Казахстандын озогы јүрүмин ол јакшы билетен. Удабай куучын өткөн өйлөргө, ат-перелу улустын јүрүминде, албатыда јарлу историяларга көчкөн. Мынайып јакшы бийик куунду отураарга јагыс ла солун куучындар болужып турган эмес, айылдын ээзинин ле онын эш-нөкөринин күндүркеги, јалакайы, аскал казаны ла аракызы база болужып турган. Кабак аракы болгон. Сооктон келген ле јолдо чылаган Ејигей јарым стаканды ичип ийген, тегерик столдо чоґо салып койгон јинт төөнннгу тузап салган өркөжиннгу јуузынан кийининен ары амзап алган, мынан эдиканына амыр јылу јайылып, санаа-кууннгу јымжап ла јайымжый берген. Јотконду Ејигей бир эмештен калап, эрмеги изип, күлүмзиренип отурган. Эрлепес база көдүрилип келген. Онын учун ол Коспанды сураган:

— Коспан, кудайдын учун сурап турум, менин домбрамды экел.

— О-о, бу јакшы керек эмей — деп, Ејигей јараткан. — Мен јаштан ала домбра согор улуска күйүнип јүрөтөм.

— Јаан ойып билбезим, Ејике, је сенин келгенине учурлай нени-нени ойноп берейин — деп, Эрлепес пиджагын уштыйла, туура салып, чамчазынын јенин күн эртеден түрүп, айткан.

Көп эрмектү, шулмус Коспанга көрө, Эрлепес токиналу кижн болгон. Јаан чырайлу, этенир будумдү, топ лө тоомјылу. Качан ол домбраны колына алганда, бу јерден, күнүн сайын өдүп турган шакпырттан, кайдаар да ыраак јерге јүрө бергенднй терен сананып калган тым отура берген. Кижн мынайып, качан бойынын эн ле кен, айдылбас санаа-кууннгу айдарга турганда, отурган улуска карузыганын көргүзөргө турганда, тымыйтан

эмей. Домбразының унин келиштирип, Эрлеспес Ејигей жаар узак ла ойгор көрүжиле көрүп отурган, оның жаан, тазырак кара көстөринде талайдың үстине тибеле, кайра тащталган жарык ошкош жарык жалтырт эдип калган. Качан ол домбраның кылдарына согуп, оның узун ла бек сабарлары домбраның бажынаң ала учына јетире сийелей берерде, онон бир уула кайкамчылу табыштар төгүлип, бир канча јерлерде күрмелип, кийинде онон јаны ойындар баштаарга белетеп турарда, Јотконду Ејигей бу музыканы угарга ого јенил эмес болорын сезип ийген. Көрөр болзо, ол айдылдап јуруп, өскө јерге келип, өскө улусла туштажып, кыска бөгө бойың јук ундып ийген эмитир, је домбраның ойышы, кайкамчылу куулер оны ойто ло ойгозып, карыкчалдың ла тубектин талайына көмө чачып ийген. Нениң учун мындыј неме оның јүрегинде табылган? Бу музыканы тапкан улуска туку качаннаң бери Јотконду Ејигейле не болоры, салымында оны кандый кыйындар ла уурлар сақыры јарт болгон бо? Онон башка озор мыны канайып билетек, Ејигей бу Эрлеспес ойынын тыгдап, бойының куун-санаазында не барып јаныдан ондоор деп озор канайып сескен? Ејигейдинг эт-јүреги чымылдап, эрдинг санаазы учуп чыгып, онтоп, ого кенете ле телекейдиг ончо эжиктери ачылып, сүүнчи, карыкчал, сананыш ла јарты јок куунзеш, алаңзыш экелген...

Чындап та, Эрлеспес айдарды јок јакшы ойногон. Туку качан өткөн өйлөрдө улустың санаа-куундери ойто ойгонып, кылдарда јаныдан тын алынып, отто куйген кургак одын чылап, ойто ло јүректин изуле өртөп турган. Ејигей пиджагының ич карманына сугуп алган шарфты каа-јаада сыймап салып, ак-јарыкта сүүген уй кижин керегинде сананып, оның барына суунип, ол керегинде сананарга тату ла ачу болгонын сезип, ол јогынаң јүрүп болбозың билеп, оның учун оны кандый да куч болзо, кайа көрбөй, каруу сақыбай, өлөрдиг өлгөнчө суурим деп сананып отурган. От керегинде бирде јанырап, бирде јыңпырап, Эрлеспестинг домбразы база айдып турган. Бир ойындар экинчи ойындарга көчүп, бир куулерди өскө куулер солып, Ејигейдинг куун-санаазы, толкуларла јүскен кеме чилеп, аларып јаткан. Санаазыла ол ойто ло Арал талайда болгон, ол талайды јакалай агындарды эске алынган, оның агындары талайдың тайызынаң өскөн водоросль дейтек уй улустың чачы ошкош узун өлөгдөр кайдаар уулу акканынаң

билдиретен. Качан да Ұкубаланын чачы база андый болгон, тизезинеиг төмөн. Качан ол талайда эжингенде оныг уур, узун, калыг чачын, талайдын өлөгүн чилеп, агын, туура агызып туратан. Ол ырысту каткыратан, бойы жараш ла күлөр ошкош күреи болгон.

Жотконду Ејигейдин чырайы жарып, санаазы јым-жай берген, домбраныг үнин угарга кандый јакшы. Јагыс ла мыны угарга болуп, кышкы сарыөзөктөрлө узун јолды өдөргө кем јок, ого турар. «Каранардын бери мантап келгени јакшы — деп, Ејигей сананган. — Бойы бери келген, мени бери экелген, албанла экелген не. Андый да болзо, домбраныг кайкамчылу үнин угуп алдым. Эй, калапту Эрлепес! Јаан музыкант туру не, а мен билбегем»...

Эрлепестин ойынын тындап, Ејигей бойынын санааларын сананган, бойынын јүрүмин тууразынан көрөргө амадаган, бийиктен, чөлдиг үстінде конкылдаган тейлеген чилеп, көк теңеринниг түбинде, канаттарын јайып, удурасоккон кейдин агынына оны түзеде тудуп, сок јагысқан кайып учуп көргөн болзо. Учы-куйузы јок сарыөзөктөрдиг элкемдери көрүнөр эди. Ондо, темир јолдыг кичинек айрызында, тоолу ла туралар көрүнөр, тоолу ла одычактар күйер — бу Боранлы-Жотконду деп разъезд болор. Ол туралардын бирүзинде Ұкубала бойынын кызычактарыла кожо. Олор, байла, уйуктап јат Ұкубала, айса, уйуктабай отурган. Ол нени де сананып јат, оныг јүреги нени де сезер учурлу. А өскө турада — Зарипа бойынын уулчактарыла. Ондо чын ла уйку јок болор. Ого күч, айдыш та јок. А келер өйдө уулчактарыла кожо канча шыра көрөр -- уулчактар эмди тура алазы керегинде билбес. А кайда барарыг, түгей ле чынды айдарга келижер...

Бу саатта, карануй түннин ортозында, отторы жарып, тоозын ошкош оок карычактарды куйултып, күлүрөп ле шуулап поездтер барып јаткандарын Ејигей санаазында көрүн отурган, эбаре дезе шык карануй, учы јок түн турган. Оныг мында јыргап, домбраныг үнин тындап отурган јердег тыг ыраак јокто, шык карануй ла ээн чөлдө, карлардын ла салкындардын ортозында, арыырын билбес Каранар уйкузы јок јүрүп јат. Ого уйку да, амыр да керек јок. Ак-јарыкта тынду неме кандый ла болуп бүдүп јат. Эбаре јылга ийде-күчин јууп јат, эбаре јылга күннег күнге курсакты чайнап ажыр јат, оной ол курсакты ойто кайра кегирип, курч тиште-

риле кепшеп јат, онын карды онойып бүткен туру, озо баштап кату курсакты анайда ла јууп алар, онон оны ооктоп, кертнп баштаар, тōо десе бу ижин кандый ла өйдө эдер, базып та барадып кепшенер, туш те јеринде кепшенер, онойдып ол ончо ийде-кучти өркөштөрине јууп алар, онон ол өркөштөр канча ла кирези тастак, бек, кату болзо, ондо канча ла кирези јуу ныкталай тыгылган болзо, буура тōо кышкыда манташ башталза, анча ла кирези ийде-кучту болор. Ол тушта ого карлар да, сооктор до, салкындар да, керек десе ээзи ле өскө дө улустар не де эмес. Ол тушта ол калжуурып баштаар, ийде-чагын бадырып болбой турар, ол тушта ол кан, бийлеечи, ол арыырын да, коркорын да билбес, ол тушта ак-јарыкта ого не де керек јок, суу да, курсакта, ого сок јангыс неме керек — сууштинг от-калапту ойыны. Күннен кунге, эбире јылга ол бу ла немеге болуп, ийде-куч алынып јүргөн ине. Бу саатта Јотконду Ејигей күндүлү айылчы болуп, јылу турада отурган, домбранын үнин тындаган, а кайда да чөлдө, шуурганду тунде, ак карлардын ортозында, Јотконду Каранар изу каны кайнап, ары-бери учуртып турган. Ол јууп алган көөркийлерин өскө немелерге кунуркеп, керек десе анды да, кушты да јууктатпай, ачу-корон чыгырып, јелбер кара сагалын ары-бери серлип турган.

Домбранын ойыны өткүре Ејигей ол керегинде база сананган.

Музыка онын санааларын кенете өткөн өйлөрдөн бүгүнгү өйлөргө экелип, онон ойто ло ырап калган өйлөргө аткарып турган. Эртеңги күнде оны не сакуп јат... Ого јуук улусты, бүткул телекейди ончо јеткерден корый алар күүни келген. Бу качан да бүтпес сан башка амадулар та кайдан једип келди болбой. Је кемге де, качан да, кайда да коомой болбозын. Јүрүминде ого јуук ончо улустын алдына кандый да јарты јок бурулу болгонун сезип, ол каранга карыгып отурган...

— У-а, Ејигей — деп, Эрлепес нени де сананып, күлүмзиренип, тымыл бараткан кылдарга сабарларын база катап тийгизип, айткан. — Сен узак јолдо арыган болорун, сеге тыштанарга керек, а мен домбрамды калырадып јадым.

— Јок, бу нени айдадын, Эрлеке — деп, Ејигей эки колын тōжине јаба тудуп, акту јүрегинең айткан. — Эмдиги чилеп меге качан да мындыј јакшы болбогон. Бой-

ың чылабаган болзон, оноң ары көндүктүр, база бир жакшы неме эдиң сал. Ойно.

— А нени угар кууниг бар?

— Мыны сен билгейиң, Эрлеке. Ус бойы билер, нени ойнозо артык. Озогы куулер ойнозон — озор кижиге нениң де учун жуук. Билбезим, та нениң учун, же озор кижиниң жүрегинен ала койор, кижини санандыар.

Эрлелес оны ондоп, бажын кекиген.

— Бистин Коспан жаантайын андый — деп, ол тымый берген Коспан жаар көрүп, күлүмзиренип айткан. — Домбраның ла үниң укса, торт ло кайылып, чек өскө кижиге боло берер. Андый эмес пе, Коспан? Же бүгүн бисте айылчы. Сен ундыбай отурзан. Эмештең уруп ийген.

— Э, чындап ла. — Коспан өкпөбүрүп, стакандардын тубине жаңыдаң уруп ийген.

Озор ичип ийеле, ажана бергендер. Бир эмеш сакып алала, Эрлелес ойто ло колына домбраны алып, оның кылдарына согуп, кылдар жакшы ба, ойыңга келиштире тартылган ба деп, ченеп көргөн.

— Сеге озогы куулер жарап турган болзо — деп, ол Ежигей жаар бурылып айткан, — мен сеге бир историяны эзедип ийейин, Ежиге. Мыны кол каргандар билер, сен база билер болбойың. Казанга оны жакшы куучындап жат, ол жүк ле куучындап билер, мен десе ойноп ло кожондоп билерим. Бүткүл театр болор. Мыны сеге учурлап турум, Ежиге. «Раймалы-аганың бойының карындажына Абдильханга айткан сөзи».

Ежигей бажын быйанду кекиген, а Эрлелес сабарларың кылдарла жүгүрткен, ол чөрчөктү айдардан озо кылдардын экпини ченеп көрүш болгон, оноң Ежигейдин шыралап калган жүреги ойто ло онтой берген, нениң учун десе бу историяда айдылган неме ого жуук болгон, ол мының жаиналганын анчада ла терен ондоп турган.

Домбра куулеген, Эрлелестин койу, жабыс үни оны үдешкен, ол үн чөлдүн атту-чуулу кожончызы Раймалы-аганың жеңил эмес салымы керегинде карыкчалду жагарды айдарга сүрекей жарап турган. Раймалы-аганың жүрөк жерер кожончы болгон, он тогус жашту Бегимбай деп кыска санаазың салып турар тушта, ол алтан жаштаң ажа берген кижиге болгон. Же ол кыс оның жолында жылдыс чылап, күйүп чыккан. Чынын айтса, ол кыс ого санаазың салган. Же Бегимбай жаымы кыс болгон. Ол не-

ни эдерин бойы билетен. Онын жолына кем де туруп болбос болгон. Өрттий тил Раймалы-аганы бурулап турган. Оног ло бери бу сууш керегинде историянын жарадаачылары ла жаратпастары бар. Оны керектебей турган кижиге жок. Кезиги оны жуутпас, Раймалы-аганын кылыгын жаратпас, онын жүрүмү ургулжи өйлөргө ундылып калзын деп некегилеп турар, а арткандары ого килеп турар, оныла кожо санаркаар, ол карыкчалдуу сууш керегинде кижиден кижиге, үйөдөг үйгө айдып жүрөт. Куучында Раймалы-ага анайда жүрүп жат. Кажы ла өйдө Раймалы-аганы жамандаачылар ла корулаачылар бар болгон.

Ол күн эгирде тарбалжы көстү неме Абуталип Куттыбаевтин чаазындарынын ортозынан Раймалы-аганын бойынын карындажына Абдильханга айткан сөзи керегинде колбичинти табыларда, не аайлу кородоп ло оны жамандап турганы Егигейдин санаазына кирген. Абуталип лезе бу чөрчөк-кожонды сүрекей бийик баалап туратан, оны ол чөлдиг Гөтези керегинде поэма деп айдатан, көрөр болзо, немецтерде база улу ла ойгор карган болгон эмтир, ол база Раймалы-ага чылап, сүрекей жипт кыска санаазын салган. Абуталип Раймалы-ага керегинде кожонды Казангаптан бичип алган, уулчактары чыдап келзе, оны кычырар деп, ол көөркий иженген. Кандый бир учурал, кандый бир кижинин салымы, ончо улуска жуук ла кару история боло беретен деп, Абуталип айдып туратан. Ненин учун десе ол историяда айдылган неменин учуры сүрекей бийик, ондо качан да онбос жаркындуу күүн-санаа, сууштин шыразы, ол бир де кижинин жүрүмүндө болгон болзо, ол өйдөгү ончо тирүү улустын жүрүмине жайылып, оларды ээчий келеттен үйелердин жүрүмине де таркап турган...

Онын жанында Эрлелес отурган, домбразыла бийик көдүринилу ойноп, кожондоп, ырызы жок Раймалы-аганын бойы болгон чылап, сууп, жайнап, шыралап отурган. Ого, разьездтин начальнигине, темир жолдын бир узугун көрүп, башкарып жүргөн кижиге, өткөн өйдүн шыралапкандуу историязы не керек, оны ол жүрегинде не алып жүргөн? Жараш музыка ла кайкамчылуу кожон кижиле нени этпей жат деп Егигей санаган: өл, онон ойто тирил эмесе жаныдан энеден чык деп айтса — сен оны бу минутта будурип ийерин... Эх, кижинин көксинде жаантайын ла мындый жаркындуу от күйетен болзо, онон

кижининг санаазы жарык ла жайым болор, кижн бойына
жакшы сананар...

Ежгеј уйуктаар алдында тышкары да чыгып жүрген
болзо, ару кейле тынып та алган болзо, айылдын ээле-
ри ого јымжак төжөк төжөп, мындыј учуралга чебер-
леп турган ару, ак простыньдарды жайып та салган бол-
зо, ол жаңы јерде уйуктап болбой јаткан. Ол көзнөктинг
јаңына јадып алала, тышкары салкын көзнөкти тырмап,
сыгырып турганын, поездтердинг куулежип өткулеп тур-
гандарын тыгдап јаткан... Түймеен көдүрип, кача берген
Каранарды мокодып, колго тудуп, эртеп эрте атанып,
капшай ла Боранлы-Јоткондуга једерге таң адарын
ол сакып јаткан. Анда эки айылдын балдары бар, оло-
ды опчозын ол тең сууп јат, оло јакшы жүрзин деп, бу
ак-жарыкта, бу јерде жүрүп јат... Каранарды канайып
јобожыдарын, оны канайып тударын ол сананып јат-
кан. Кандый коронду неме, керек дезе оның төөзи де
өскө улустын төөлөрннн башка, кылык-жаңы калју,
багынбас, улус оның будумнннн коркып јадылар, эм-
ди керек болзо, адып та саларга белен.. Је не јаман,
не јакшы деп, малды канайып уредип ајдарын... Ол
бери тегннду келген эмес не, оны кудай анайда јайа-
ган, ол ајдары јок јаан ла күчтү, оның учун Каранар
кулуктинг јолында буудак болор учуры јок, ол алдында
туштаган немени оодып, сайап, јенгип, тепсел барар...
Мында Каранарды канайып кезедер? Оны кынјылап,
узун кышка чеденде тудардан башка, оноң өскө оның
кара бажы базылар, Қоспан атпагај, кандый бир кижн
түңей ле адып салар. Оны канай та болбозын... Ургү-
леп уйуктап барадала, Эрлепестинг кожонын, домбра-
зынынг ойынын база катап эске алынып, ого сүрекеј
јакшызынып, оныла кожо бир де энгир отурганына суу-
шип јаткан. Домбранынг уни ажыра оның эг-јүрегине,
ал-санаазына бойынынг түбегине јаш кысты сууген ко-
жончы Раймалы-аганынг шырказы толуп калган. Ежгеј
ле оның ортозында текши не де јок то болгон болзо,
ол Раймалы-аганынг јүрумиле колбулу кандый да сыс-
ты бойында сезип турган. Јүс жыл мынан озо Раймалы-
аганынг сескен сезими, шыралалан шыразы, эмди ээн
сарыөзөктөрдө јаткан Јотконду Ежгејдинг јүрегине
томылып јат. Ежгеј уур улу тынып, төжөгннде ары-бе-
ри анданып, оның устине келип јаткан јарт эмес неме-
лерди сананып, эригип ле санааркап јаткан. Мынан
ары ол кайда барар, нени эдер? Зарипага нени ајдар,

Укубалага кандый каруу берер? Жок, ол айрылчыктарда жолун таппай, азып-тозуп турган, онон уйкуга бастырып, кенете Арал талайдын жанына жедип барган... Айдары жок чанкырдан ла салкындардан бажы айланып турган... Онон ол жаш тужында чылап, талай жаар калып ийген, бойун ак толкулардын устинде жайым учуп жүргөн чайка куштый сезерге сананган, ол учуп жүргөн, айдары жок суунип ле кайкап, онын алдында көк-чанкыр талай жаткан, кулагына десе домбранын жынгыраган унн суре ле угулып турган, Раймалы-аганын ырызы жок суужи керегинде Эрлепес кожондогон, ого ойто ло көк талайга алтын балыкты божодып турганы тужелген. Алтын мекре ээлгир ле сабулу болгон, ол оны талайга апарып жадарда, онын ийде-чагы, тыркырган тыны сезилип турган, ол балык төрөл толкуларга чөңө берерге жүткип, колдон уштыларга албаданып турган. Ол толкулар көбуктеле согулып турган жаратта базып бараткан, талайдын бийик толкулары десе ого удур жүгүргилеп келеткен, ол десе салкынга жүзин удур тудуп каткырган, онон колдорун бош салып ийген, алтын мекре десе койу чанкыр кейде тиру солоңы болуп жарып, колдон сурекей узак жылбырап, талайга барып тушкен... Кайдан да азыйда чылап, музыка угулып турган... Кем де ыйлап, салымына комыдаган.

Ол күн түнде ээн чөлдө соок салкындар экпинду соккон. Соок там ла тынып турган. Жотконду Каранардын сууген ле жууп алган төблөри салкыннан ыжык жерде, жаан эмес төгннн алдында, тургандар. Салкынду жанынан шуурганга туй шууртып, жаңыс жерге чогулып, бой-бойун жылыдып, баштарын бой-бойынын узун мойындарына салып алган туруп жаткандар, же олордын желбер тукту кааны ологро амыр бербей турган. Ол олорды эбире мантап, айланыжып, жарты жок та кемге, та неге күнүркеп, казыр чынгырып турган, бу ойдо десе теңериде, чел булуттардын ары жанында, учуп бараткан сарызымак айдан өскө не де жок болгон.

Каранар токынап болбой турган. Эки өркөштү, узун мойынду, семтек башту кара неме ыш ошкош боро куйуннын ортозында айланыжып турган. Оndo канча кирези ийде-күч бар болбогой! Ол эмди де сууштин ойынын ойноорго жүткип турган, тижн төблөрднн кажызына ла келип жыжынып, олордын бирде бирузин, бирде экинчизин чандырынан ла жалмажынан тиштеп, бойбойынан туура ийдип турган, же мыны ойинек өткүре

деп айдар керек болгон, ненин учун дезе олар туште де онын куунин жетирген, онын ончо некелтезин жакшызынып будурген, а тунде оларго амыр керек. Онын учун олар ого кыжырантыганду багырыжыл, оны тепкилеп, куунзеп турганын бербей тургандар. Тунде олардын уйкузы келип турган.

Таг жарып келедерде, Каранар токынай берген. Ол тижн тоёлордун жанына туруп, уйку аразында ачу алгырып, эбире костори кажандап коруп турган. Бу тушта торт тоё кардыг устине жергелей жаткылап, узун мойындарын ичкери чойгилеп, баштарын кардыг устине салгылап, тымыгылап, ургүлөп уйуктай бергендер. Оларго кичинек тоёчөктөр тужелген, олар оны кайдан да учуртып келген, оскө буураларды токтоп, суруп, оларды бийлеп ийген ай кара жаан бууранан чыгаратан туру. Онойдо ок оларго жай, ачу жытту баргаа, олардын эмчектерине тийип турган тоёчөктөрдун жымжак эриндери тужелген, ого узеери эмчектери оорып турган, оларго келер ойдө ботоолоры эметен сут жууларга турган болгодый... Жотконду Каранар ол ло каруулда бойы, салкын дезе онын узун сагалында, желбер тугинде сыгырып турган...

Жер дезе бийикте кей салкындарга жундуруп, кайдар да жузуп бараткан. Ол турган жерине айланып, кунди эбире учуп, ого бир келтейин тогөп ийерде, сарыоёктөрдө таг адып келген. Жотконду Каранар тоёлорго минген эки кижн оларго жууктап келеткенин коруп ийген. Бу Ейгей ле Коспан болгон. Коспан мылтыкту келген.

Жотконду Каранар коркыштанып чыккан, бастыра бойы тыкырай берген, аай-бажы жок алгырган, калжуурган — бу кижн дейтен немелер онын жерине канайып тидинип кирген, онын уурине канайып коркыбай келген, онын жыргалын узер жагды оларго кем берген? Каранар коркышту униле ачу-короп огырган, узун мойнду бажын ары-бери силкиген, дракон чылап, арсак, курч тиштерлу оозын жаан ачыл, тиштерин тарсылдаткан. Онын изу оозынаг чыккан тыныжы соок кейге ыш чылап жайылып, онын желбер тугине мында ок ак кыру болуп тогулип турган. Кородогонина чыдажып болбой, Каранар салкынга удур сийип баштаган, кейде чачылып турган сидиктин ачу жыды жытанган, мында ок тош боло берген бир канча тамчылар Ейгейдин жузине келип тушкен.

Ејигей тѳѳозинен јерге туже секирип, тонын ушта со-
гуп, кардын устине таштап, бойы сырынтылу-кѳѳѳн-
штанду ла купайкалу артып калган, сабына ороп кой-
гон узун бич камчызын јаза туткан.

—Ејике, сен кѳр тур, не-не болорго турза, мен оны
куп бер саларым — деп, Коспан тѳѳ јаар мылтыгын
уулап айткан.

— Јок, андый неме этпе. Мен учун коркыба. Мен
ээзи кижѳ, мен бойым каруузына турарым. Сен оны
бойыга чеберле. Сеге чурап барза, ол тушта бойыг бил.

—Јакшы — деп, Коспан айдала, тѳѳѳзнен тушпей
сакуп турган.

Ејигей камчызын мылтык аткан чылап, јарсылда-
дып, Каранарга удураскан. Каранар онын јууктап
турганын кѳрѳп ијеле, аайы-бажы јок калјуурып, багы-
рып ла огырып, чилекейи чачылып, Ејигейге удурас-
келген. Бу ѳйдѳ тѳѳѳ тѳѳѳлѳр јаткан јерлеринен тур-
гулап, токыназын јылыткылап, эбире мантажып баш-
тагандар.

Јолдон кѳрттер јайладар тушта јегѳлу тѳѳѳлѳрди ай-
даган тушта чылап, Ејигей бич камчызын јырсылда-
дып, ыраактан Каранардын адын адап кыйгырып, онын
ѳнин танып ијер болор бо деп ијенип, кардын устине
базып бараткан:

— Эј, эј, Каранар! Тенеербе! Јуулбе дейдим! Бу
мен! Сен не? Сокорый бердин бе? Бу мен дейдим!

Је Каранар онын ѳнине кичинек те ајару этпей тур-
ган. Качан Ејигей бууранын калју кѳстѳрин, онын ого
удурас кара ѳркѳштѳри селендејип мантап келеткенин
кѳрѳп ијерде, јереги шмирей берген. Бу тушта ол ма-
лакај бѳркин келтей кийип, бич камчызын иштедип иј-
ген. Бич камчынын узуну сегис метр кирези болгон,
оны калын уур кайыштан ѳрѳп эткен. Тѳѳ багырып,
Ејигейге јууктап, оны тиштерине иле согорго эмезе
јерге јыга табарып, тепсеп ијерге албаданып турган, је
Ејигей оны бойына јууктатпай, бастыра кѳчин салып,
бич камчыла сабап, онын табарузынан туура калып
тескерлеп, оной ичкерлеп, ого санаа алып, токто деп
кыйгырып турган. Олор мынайып, кажызы ла билгени
аайынча, согушкан, кажызы ла бойынын чыны учун тар-
тышкан. Ејигей бууранын не де токынадып болбос
кылыгын, коркышту јѳткижин кайкаган, ол оны јыр-
галынан, ырызынан айрып турганын база билѳп
турган, је артык арга ондо јок болгон. Ејигей ја-

ныс ла Каранардын көзин ойо согорынаг коркып турган, артканы, кайдатан эди, алдырбас. Ејигейдин турум-кайы арт-учында төөнниг удурлажын сындырып ийген. Оны чыбыктап ла кыйгырып, ол төөгө жууктап, ого кенете чурал барып, устиги эрдинеи ала койгон, ол ого бар јок кучиле кадалып, арай ла болзо үзе тартып ийбеген, мында ок кун эртеде белетеп алган кезе тартар толгомду тузак буу ноктоны онын тумчугына иле тарткан. Каранар ол толгой тартар нокто буу кезе тартылганынан мөөрөп лө онтоп ийген, онын чинилбес коркыган јаан көстөринеи Ејигей бойын кускуде чилеп көрүп ийеле, бойынын будуминен коркып, кенете јана болгон. Бурузы јок малды мынайып тегин јерге кыйнаганча, мыны ончозып чачып ийеле, көс лө көргөн јер јаар качып барар кууни келген, је ол мында ок санаа алынган: оны Боранлы-Јоткондуда сакып јадылар, Каранар јогынан јанарга јарабас, буураны мында арттырып койзо, оны Ак-Мойнактын улузы адып салар. Ого бойын бойы јенерге келишкен. Јотконду Каранар удурлажарын токтотпой турган, ол оозын јаан ачып, аркыранып ла кыйгырып, ээзин изү тынышла туй алып турган, је ээзинин јана болор кууни јок болгон. Ол төөни бойына бактырып алган.

— Коспан, ээрди бери ташта, оной бу тужи төөлөрдү ырада айда, төгнниг ары јанына, оморды ол көрбөзүн! — деп, Ејигей Коспанга кыйгырган.

Онызы мында ок ээрлү төөнниг ээрин алып, таштап берген, бойы десе Каранардын сууген уйлерин ырада айдап југурген. Мынайып турганча, Ејигей ончо немеи эдил ийген — Каранарды ээртеп салган. Качан Коспан Ејигейге кардын устине онын таштап ийген тонын экелип берерде, ол тонын турген кийип, ээр-уйгенду Каранарга мише соккон.

Калаптанып, калјуурып турган төө ойто ло көөркийлерине барарга албадып турган, ол керек десе устине отурган ээзип тиштеп, актара чачып ийерге узун мойнын чөйгөн. Је Ејигей бойынын керегин билетен. Каранардын калагына, чыгырыжына ла ыркыраныжына ајару этпей, Ејигей оны санаа алындырарга албаданып, карлу чөллө ичкери мантадып бараткан.

— Токто! Болор! — деп, ол ого айдып турган. — Унчукпа дейдим! Түгей ле кайра барбазык! Тенек башту неме! Мени сеге јаман сананып туру деп турун ба? Мен

эмес болзом, сени казыр акды чылап, аткылап салар эди. А нени айдарыг? Сен жуулген не, чек ле жуулген, онызы чын, чын эмей база! Онон улам сен кок тенек бол калган!? Онон башка бери не келген, анда сеге тижн тоолор жетпеди бе? Айылга једип алзабыс, сенин окко кооркийлер бедрен тенийтенин божоор! Кынжылап саларым, сенин мындый кылыгыг учун, бир де алтамга јайым бербезим!

Бойынын козинче бойын актаарга Јотконду Ејигей арга јокто тоозин ол Коспанда арттырап салды. Бир тушта Коспан оны Боранлы-Јоткондуга айдап келер болгон — мында кандый да буудак јок, ончозы ла јакшы. А бу кылык-јаны бадынбаган немеле јангыс ла шыра.

Бир канча ойдинг бажында Јотконду Каранар јобожый берген, ол ойто ло эердинг алдына киргенин, ойто ло ээзи оны минип алганын јарт билип турган. Кыйгырары да астай берген, базыды да тургендеп, алтамдары да јаанап, онон турген јелишке кочкон узун сандарыда сарыозоктординг элкемдерини кайчылап бараткан. Ејигей токынап, эки оккоштинг ортозына эпту отуруп, тонын јазап топчылап, малакай боркинин кулактарын буулап, энди јангыс ла Боранлыга капшай једерге мендеп турган.

Је айлынаг база анча-мынча ыраак болгон. Айдын-куннинг аайы да онду. Бир эмештенг булутту, бир эмештенг салкынду. Јуук частарда, байла, салкын куйулып шуурбас, а тунде шуургантып айабас. Каранарды тудуп, уйгендеп, ээртеп алганына, анчада ла Коспаннын айлында эгирде айылдаганына, Эрлепестинг домбра согул кожондогонын укканына суунип бараткан.

Ејигей бойынын келишпесту јуруми керегинде санааларга ойто ло бурылган. О, јайла, тубек деп неме бу туру! Кемге де јаман болбозын деп, канайып јурер, когусте шырканы канайып јажырар, ончозын чыгара айдып ийзе кайдар — кондуре ле, чикезин ле, мен сени сууп турум, Зарипа. Онын балдарына Абуталиптин обокозиле јурерге куч болзо, Зарипанын кууни бар болзо, онын, Ејигейдин, обокозине балдарын бичидип салзын. Онон јакшы неме јок Онын обокози Даулга ла Эрмекке керекту болзо, ол јангыс ла ырысту болор. Олордын јурумининг јолында кандый да буудак болбозын. Кандый ла јурумге олор бойларынын санааларыла, немени эдип билериле јединзин. Обокозин кижн олорго

не бербес? Карам беди, алгай. Жолдо Жотконду Ејигейге мындый да санаалар кирип турган.

Кун ажып бараткан. Арырын билбес Каранар канайып та удурлашса, казырланза, женил жорыкка келип жаткан. Удабай Боранлынын карла туй курттеп салган кобылары, јиктери, јаландары көрүнгөн, јаан эмес тӱндӱ, темир јолдын айрызында Боранлы-Жотконду деп разъезд турган. Трубалардан ыштар чӱйилген Онын тӱрӱл билелери анда кандый јадыры не? Мынан баргалы бир ле кун ӱткӱн. Је бир јыл болгондый эригип калган. Анчада ла балдар онын санаазына кирип турган. Ичкери алдында јуртты көрүп ијеле, Каранар жорыгын мендедип ијген. Терлеп ле изип калган бойы буттарын алчайта тебил, оозынан тыныжы буркырап, барып жаткан. Ејигей разъездке једип турганча, эки товарняк бой-бойына јол берижип, ӱткӱлей берген. Бирүзи кунбадыш јаар барган, экинчизи кунчыгышка ууланган...

Ејигей келген ле бойынча Каранарды чеденге сугуп саларга, айылдын тӱринде чеденнин јанында токтогон. Ол тӱдӱнӱ тужуп, јерге учын теренжий кийдиरे кӱмүп салган јоон темир кыныны алып, оныла Каранардын алын колдорын кижендеп ијген. Онон оны ондо ла артырып салган. «Турзын, соозын, онон до ээрин алып салбай» — деп, Ејигей бойында сананган. Ол ненин де учун сурекей мендеп турган. Кӱжуп калган белин ле буттарын тӱзедип, Ејигей чеденнен чыгып јадарда, онын јанына јаан кызычагы Сауле југурип келген. Ејигей телтек тере тонына элтешпей, кызычагын кучактап, јаагынан окшогон.

— Соокко тондын — деп, ол ого айткан. Ол женил кийимду болгон. — Айлыга југур. Мен эмди ле келерим.

— Ада — деп, Сауле адазына јажыркап айткан. — Даул ла Эрмек јургӱлей берген.

— Кайдаар јургӱлей берген?

— Чек јургӱлей берген. Энезиле кожо. Поездке отурып, јургӱлей берген.

— Јургӱлей берген? Кайдаар јургӱлей берген? — Не керегинде куучын болуп турганын јетире ондоп болбой, кызычагынын кӱзине көрүп, ол катап сураган.

— Бугун эртен тура.

— Андый ба! — деп, Ејигей уни тыркырап айткан. — Је сен айлыга југур, јан — Ол кызычакты јерге тургузып ијген. — Мен онон, онон. Бар, эмди ле бар...

Сауле толыктын ары јанында јылыып калган. Еји-

гей керек дезе чеденнин эжиги де жаппай, телтек тере тонын да уштыбай, Зарипа жаткан барак-тура жаар көндүрө турген базып ийген. Базып барадып, бутпей турган. Балачак айса жастыра айткан. Андый неме болбос учурлу. Эжикте көп улустын истери жаткан. Ежигей кетете ача тартып, бозогоны ажыра алтап, туку качап таштап ийген бор-кар немелерди туш башка чачып салган, сооп калган кыпка кирип барган. Балдар да, Зарипа да жок!

— Бу кайткан неме? — деп, Ежигей ээн турада шымыранган, мында не болгонун онын учына жетире билер кууни келбей турган. — Айдарда, жүргүлей берген бе? — деп, ол мынан улус көчө бергени жарт көрүнип те турган болзо, кайкаганду ла жайнаганду сураган.

Ого мында коркышту коомой, айдары жок коомой боло берген, жүрүминде ого качан да мындый болбогон. Ол комнатанын тал-ортозында, соок печкенин жанында, мынан ары нени эдерин, канайдарын билбей, көксинен блаап чыгарга турган кыйгылу ачымчыны ла жылытуны канай токтодорун ондобой, тере тоны телтейип калган турган. Көзүнөктин бозогозында Эрмектин ундып салган белге салатан оок таштары жаткан, ол ло төртөн бир таш, оныла белге саларга ол бойы уреткен, олардын туку качан жок адазы качан жанып келер деп, олар белге салып туратандар. Сууштин ле ижемжинин таштары. Ежигей бу белгенин таштарын ууштай алып, колына бек туткан — олардон арткан немелер бу ла. Ол мынан ары тудунарга нйде-күч табып болбой, стене жаар бурылып, изу жүзин соок агаштарга жапшырып, араайын өксөп ыйлай берген. Ол ыйлап турганча, онын колынан полго ээчий-деечий оок таштар төгүлүп турган. Олорды түжүрбеске ол колы тыркыраганча кезе туткан, же таштар сабарлардын ортозынан жылбырап, полго ээчий-деечий токылдап тушкулуп турган. Олор ээн туранын толыктары сайын тоолонгылай берген. . .

Ол стенеден ойто бери бурылып, оноң жылбырап, араай полго тизеленип отура берген, телтек тере тонду, желбер малахай бөрүктү, арказыла стенеге жөлөнүп, ол мыжылдап ачу ыйлаган. Атанар алдында Зарипанын сыйлап берген шарфын карманынан алып, көзинин жадын арчып отурган. . .

Не болгонун билерге албаданып, улус таштап ийген ээн турада ол жагыскан отурган. Зарипа балдарыла кожо өнөтийин ол жок тушта барган эмтир. Олорды ол бо-

жотпос болор деп, ол та коркыган, та табыш жок жүре берер деп сананган. Олорды ол качан да божотпос эди, кандый да шылтак болзо. Ол мында болгон болзо, бу керек не ле де божойтон учурлу да болзо, ол түнгей ле божотпос эди. Же не болорын бодоштыра не сананар. Олор мында жок. Зарипа мында жок! Уулчактар мында жок! Олордон ол айрылар беги? Мыны ончозын Зарипа эткен эмей база, ол үйде жок тушта жүре берзе, торт деп сананган болор. Атаныжын жеңилтер деп шууген, же ол керегинде сананбаган. Ээнзиреп калган баракты көрбөргө ого кандый коркышту күч.

Кем де разъездте поездти токтоткон ине! Кем де! Кем болзын база, Казангап эмей! Жангыс ла ол Ежигей чилеп, Сталин өлгөн күн стоп-кранды токтодо тарткан чылап, поездти токтотпогон, а кандый бир пассажирский поездти разъездте токтот деп, начальникти сурап, оныла жөптөжип алган. Ол андый шилемир. . . Олорды мынан капшай ла аткарып ийерге Укубала база турушкан болбой! Акыр ла болзын, сакып алгыла! Онын өч аларга кара каны кайнап, меззин кара санаа өртөн турган. . . Эмди ле ийде-кучин жууп алала, бу Боранлы-Жотконду деп атту, кудай каргап салган разъездте ончо немени оодо согуп, жемирип, чачып ийеле, Каранарга минип алала, сары-өзбөктөргө барып, анда сооктон ло тородон өлүп калар керек! Ол чыдалы чыгып, бу учуралды айдары жок кайкап, көкси көндөй куру артып, ээн турада мынайда ла жангыскан отурган. Жангыс ла бойынан катап-катап сурап отурган: «Не барган, кайдаар барган? Не барган, кайдаар барган?»

Оног ол айлына келген. Укубала эрмек айтпай, онын тонын, бөркүн, пыймаларын алып, толыкка апарып салган. Ежигейдин таш чылап тогуп калган боп-боро чырайынан ол нени эдерге ле нени сананып турганын билерге күч болгон. Көстөри онын нени де көрбөй турган. Олордо кандый да санаалар жок болгон, жангыс ла бойын бек тудунарга албаданган кижинин күчинен тыг күч олордо жажынып калган. Өгөбннин келерин сакып, Укубала бир канча катап саламар тургускан. Саламар кайнап турган, онын ичинде кызыл чоктор жеткилинче көп болгон.

— Чай изү — деп, үйи айткан. — Жангы кайнаган.

Ежигей ол жаар унчукпай көрөлө, изү чайды ууртап ичип отурган. Ол онын изүзин сеспей турган. Куучынды кем озо баштаарын бой-бойынан сакый бергендер.

— Зарипа балдарыда кожо жүре берген — деп, Укубала унчуккан.

— Билерим — деп, Ејигей чайлу ыягынаг сажын көдүрбей бұрт эткен: — Кайдаар барган?

— Опызын ол биске айтпаган — деп, Укубала каруу берген.

Мында олар унчугышпай баргандар. Изу чайга өртөдип те турза, Ејигей ого ајару этпей, бойында бек сананган: жаңыс ла калјурбайын, жаңыс ла айылдын ичин оодып, чачып баштабайын, балдарды коркытпайын, жаңыс ла түбек этпейин. . .

Чайын ичип алала, ол ойто ло тышкары чыгарга мендеген. Пыймазып, тонын, бөркин кийген.

— Сен кайдаар? — деп, ұйи сураган.

— Мал-аш көр ийейин — деп, ол эжиктен чыгып жадала, айткан.

Қыштын қыска күни өдө берген. Түрген, чек ле көстін алдынча, эбیره кейде карануй койылып турган. Соок тыгып келген, шуурган кардың үстиле толкуланып шуурып баштаган. Чырайы бұруңкүй Ејигей чеден јаар баскан. Оноң ого кирип барала, көстөри қазыр чагылып, қыңыдан божонып барарга турган Қаранарга қыйғырган:

— Сен не алгырып турун! Сеге не јетпей јат! Сен, шилемир, менен ұлунди аларын! Эмди сениле куучын қыска болор! Эмди мен неге де килебес турум!

Қаранардың мыкышына јудругыла түртүп, јамаң сөстөр айдып арбанып, төбнің арказында ээрди алып, туура мергедеп, оноң качып барбазын деп қолынан қыңылап койгон қыңыны чече тартқан. Бир қолыла оның чылбырынан тудуп, экинчи қолында қамчызының сабын кезе тудуп, эрикчелден улам ачу акшып турган буура төбзін јединип алып, Ејигей қол јаар басқан. Јотқонду Қаранар бойының онтузын ла қыйғызын тоқтотсын деп, бир қанча катап қайа көрүп, қамчызыла оны кезеткен, је мынан неме болбосто, ол түкүрип ијеле, ого ајару этпей, төбнің оғырыжына турумқай чыдажып, қалың қарла ичкеря базып, табынча бұруңкүйге текши бұдүми јылыып баратқан јалаңла барып јатқан. Ол уур тынып турган, је тоқтобогон. Бажын қарықчалду тунзүйтип, ол унчукпай барып јатқан. Разъездтен тон ажыра ырап алала, ол Қаранарды тоқтодып, қорқышту қазыр кезедү эткен. Тонын уштып, қардың үстине таштап, қупайказының қурына чылбырдың учын буулап, төө оноң качып

барбазын деп жазап, эки колы бош болор эдип белетенип алала, Ејигей эки колыла камчынын сабынан бек тудуп, тѳѳгѳ бастыра тѳбегин, ачу-коронун салып, буураны чыбыктап баштаган. Јотконду Каранарды ол коркышту арбап ла каргап, шыйкынап, аайы-бажы јок сойо берген:

— Ме сеге! Ме! Коркышту мал! Бу ончозы сенен улум! Сенен! Сен ончозында бурулу! Эмди мен сени божодып ијерим, кайдаар баратан эдинг, бар, је озо баштап сени кенедесогуп саларым! Ме сеге! Ме! Тойбос, толбос кѳрѳм! Сеге јаантайын ла ас! Сеге ѳскѳ јерлерге куртап барарга керек! А ол дезе балдарыла кожо јѳре берген! Менин шырам сендердинг кемиге де керек јок! Эмди мен ак-јарыкта канай јѳрерим? Ол јогынан канай јѳрерим? Слерге тѳнгей ле болзо, меге база тѳнгей ле. Айдарда, ме ал, ал, кѳрѳм!

Каранар огурып, качып барарга айланыжып, чиректенип, камчынын ачу-корон тийижинен санаазы чыгып, туйлап турала, ээзин јыга табарып, оны кардын ѳстиле сѳуртеп мантаган. Ол Ејигейди калаптанып, аай-бажы јок ийде-кѳчиле, јадык чылап сѳуретеп, јангыс ла онон айрыларга, јайымын алып барарга, оны албацла экелген јерге ойто јанарга амадап, барып јаткан.

— Тур! Тур! — деп, Ејигей карга кѳмѳлип, тумаланып, оны сѳуртеп бараткан буурага кыйгырган.

Бѳрки уштылып, чарчай берген, кѳртте карлар оны бирде изидип, бирде соодып, јѳзине, ичине согуп, мойнына, койнына кирип турган, бич камчызы колына оролып калган, курдан буулап салган чылбырды чечип, јѳѳле берген буураны токтодып алар кандый да арга јок болгон. А ол дезе јангыс ла качыштан аргазын табып, оны сѳуретеп алып, неге де ајару этлей мантап бараткан. Ејигей эпчилденип, кайыш курын чече тартпаган болзо, керек та неле божогой эди, айса болзо, кѳртке кѳмѳлип, тумаланып, ѳлуп калар. Качан ол чылбырдын учынан эки колло кезе тудуп аларда, тѳѳ оны бир канча метрге сѳуредип барала, онон ары тартып болбой, тура берген.

— Ах, сени! — деп, Ејигей билинин келеле, ѳрѳ туруп, јайканып, тыныжы буулып айткан. — Сен анайып па? Ме ал, хайван! Менин кѳзимнен тайыл, тайыл! Јѳр мынанг каргышту шилемир, мен сени качаннын качан кѳрбѳйин! ѳлѳтѳн јеринге барып ѳл! Јылый, јогол! Сени аткылап салзын, кыйназын јѳѳлген ийтти чилеп! Ончозы сенен улам! Чѳлгѳ тайылып ѳл! Сенин мында јыдын да јок болзын! — Каранар ачу алгырып, Ак-Мойнак јаар

мантаган, Ејигей ого Јаба једжип, бич камчыла сабан, оны јаман сѳстѳрлѳ талап, сендий неме керек јок деп, каргал, кереестенип турган. Ачыныштын ла айрылыштын ѳйи келген. Онын учун Ејигей онын кийнинен ары узак кыйгырып турган:

— Ол анда, кѳрмѳстин малы! Бар, манта! Тойортолбос танма анда барып балын бат. Сенин мандайынды ок ойзын!

Каранар бурункуй кирип, карануйлай берген јаланда мантап, удабай шуурганду бозомдо јылыып калган, јаныс ла каа-јаада онын јынгырада огырганы угулып турган. Туниле онын амыры јоктон карлу куйун-шуурган ѳткүре Ак-Мойнактагы тижн тѳѳлѳргѳ кўрсуктеп мантап баратканын Ејигей санаазында јурап турган.

— Тфу! — деп, тўкуруп ийеле, ол кайра бурылып, боонын карда суўретелип келген изиле базып ийген. Јўзи, бажы изип турган, ол тон до јок, бѳрук те јок, камчызын суўредип алып карануйда базып бараткан, онон кенете тыны чыгып, нени де эдер кууни келбей барган. Ол кардын устине тизелей отура тўжўп, онын устине коркойо энгилп, эки колыла бажын кабыра тудуп, тунгаксу ла ачымчылу ѳксѳп ыйлай берген. Сарыѳѳктѳрдин ортозында сок јаныс бойы кардын устине тизелене јыгылган, онон чѳлдѳ салкыннын кыймыгын сескен, ол сыгырып, карды куйултып, тон кардын устиде шуурып турган, ол мында карычактардын тўжўп турганын уккан. Кажы ла карычак, миллиондор тоолу карычактар, кейде табыжы јок айланыжып, шылыражып, сен мындый јаан ачу-коронды кѳдўрип болбозын, суўген уй кижн јокто, кайран кару уулчактар јокто, ак-јарыкта не јўрер дежип шымыражып тургандый болгон. Ол уулчактарга сен кандый карузыган, анайып кезек тѳрѳл адалар да карузып болбой јат. Онын мында ла ѳлѳр кууни келген, кайдалык, карлу куйун оны кѳмўп салзын.

— Кудай јок! Јурумде ол нени де билбес! Айдарда, арткандарынан нени сакыыр? Кудай јок, ол качан да болбогон! — деп, ол ээн сарыѳѳктѳрдѳ, кыштын соок тунинин ортозында сок јангыскан бойы карыгып ла чѳкѳп айткан. Мынан озо ол мындый сѳстѳрди качан да угуза айтпайтан. Керек дезе ол до тушта, качан Елизаров сўре ле кудай керегинде эске алынып, наука јанынан кѳрзѳ, кудай деп неме јок деп, оны бўдўмјилеп турганда, ол онын сѳстѳрине бўтпейтен. А эмди бўдўп турган...

А Јер бийиктинг салкындарына јундурып, бойынын айланар јолыла јүзүп бараткан. Ол кунди эбире јүскен, бойы база учушта айланыжып јүрген, бу ла ойдө ол карлу ээн чолдинг ортозында, кардынг үстинде, тизеленип отурган кижини база апарып јаткан. Каан да, император до, онойдо ок улу бий де каандыгын да јылыйтса, јанынан да айрылза, бүгүн Јотконду Ејигей сууген уй кижиненг айрылып, ак-јарыктын алдына тизелей отурып, јайнаган чылап, качан да јайнабас эди. . . А Јер дезе көк айасла јүзүп бараткан. . .

Уч куннинг бажында складтан рельстер јазайтан тайактар ла шаанчактар алып турала, Казангап Ејигейдинг јанына базып келген.

— Сен кайткан, Ејигей, чек ле кижн көрөр куунинг јок јерликшип калган — деп, темир-терстерин тачкага салып, неме керектебеечи болуп, Казангап айткан. Бу сен та не де мененг кыйыжып, качып турунг, кижн сениле куучындаш та болбос.

Ејигей Казангап јаар калју ла кезем көргөн.

— Бис экү куучындаш баштазаас, мен сени ол ло јерде тумалап саларым. Мыны сен билеринг!

— Мени, анайда ок база кемди-кемди, тумалап саларыга мен аланзыбай јадым. Јагыс ла сен недег улам мынайып кородоп турган?

— Слер оны мынанг ыратканаар — деп, Ејигей бу кундерде ого амыр бербей кыйнап турган немени көндүре айдып ийген.

— А билеринг бе — деп, Казангап та ачынганынган, та уйалганынанг јүзи кызырып, бажын јайкап айткан. — Сенин бажыга андый санаа кирген болзо, сен бис те керегинде, ол до керегинде коомой санагып турган эмтиринг. Ол уй кижн, сеге көрө, улу көгүстү келин болгонына, быйан айт. Бу ончозы неле божоорын сен качан бир сананган ба? Јок? Ол дезе сананган, онынг учун јуре берген. Качан ол мени болушкар деп сураарда, чын мен ого атанарга болушкам. Балдарыңла кожо кайдаар барадырын деп мен оны шылабагам, ол бойы да айтпаган, оны јагыс салым-кудай билгей, артык кем де билбегей. Ондодың ба? Бойынын да адын, сенинг уйининг де адын бир де сөслө уйатка салбай јуре берген. Олор экү улус чылап эптү ырашкан. Олор сени кыйа баспас түбектен айрыды деп, олор экүдинг алдына јабыс бажыр. Укубаладый эш-нокорди сен јажын-чакка табып болбозың. Оскө уй кижн болгон болзо, сеге андый неме көргүзөр эди, сен

ого чыдажып болбой, бойынныг Каранарыннан ары ак-жарыктын кырына качып жүгүрөп эдин...

Ејигей унчукпай турган. Ого удур нени айдарың? Казангап чып айдып јат. Јаңыс ла Казангап билижи јетпес немени билбей турган не. Ејигей мында күркедин көргүскөн.

— Болды! — деп, ол туура түкүрүп, эрмектенген. — Сенин, санаалу неменин, сөзин уктым. Онын да учун сен јирме уч јылга кичинек јастыра неме этпей, мында соксойыл калган басып јурун! Мындый керекти сен кайдан билерин! Болды! Сенин укааркажыңды угарга бош јок! — Ол ошон ары куучындашпай, јүрө берген.

— Онызы бойында туру, — деген ун онын кийининет угулган.

Бу куучыннын кийинде Ејигей каргышту Боранлы-Јотконду деп разъездтег качар деп сананып алган. Чын ла барар деп шуунген, ненин учун десе ол чек токынап болбой турган, оны ундыыр аргазы база јок болгон, өзөк-буурын карыкчал јип бараткан. Зарипа јогынан. уулчактар јогынан, эбире ончо неменин өји эчүп, өскузиреп, јоксырай берген. Ол тушта бу кинчектен, шырадан айрыларга, Ејигей Жангельдин разъездтин начальнигине иштеп јайымдагар деп угузу бичик бичип, иштеп чыгып, көс лө көргөн јерге билезиле кожо јүрө берер деп сананган. Јаңыс ла мында артпас керек. Оны кудай ундып салган разъездке темир кыңыла јажына кыңылап койгон эмес не, улустын көп сабазы өскө јерлерде — городтордо, јурттарда јуртап ла јадыры, озор мындый јерде бир де час јатпас. Ол ненин учун јажына сарыөзөк-төрдө јүрөтөн? Кандый кинчеги учун? Јок, болор, ол јүрө берер, Арал талайына јанып барар, айса Караганда, Алма-Ата јаар ууланар, ак-жарыкта мынан өскө јер јок по. Ол бойы иштепкей кичи, колы-буды бар, су-кадык база јеткил, бажы-көзи бүдүн, ончозына түкүрүп ийеле, јүрө берер, мыны көп не сананар. Эмди бу сурак аайынча Укубалала канайып куучындажар, оны мынан јүрө берели деп канайып јоптоп алар, артканы не де эмес деп, Ејигей сананып турган. Ол мыны шуунип, куучынга эпту учурал сакып турганча, бир недеде өдө берген, ошон кенете јайым јурумге јуткиген, уйден ээзине сүрдүргөн, Јотконду Каранар једип келген.

Ийттер недег де чочыгылап, айылдыг төрине баргылап, ургүлөп, ошон ойто кайра мантагылап тургандарына Ејигей ајару эткен. Акыр бу неге ургүлөп турган

болотон деп көрөргө, Ејигей үйден чыккан, оңон көрзө, чеденниң јанында кандый да сан башка тынду турган, лаптап ајыктаза — төө. Кандый да сан башка, кыймык јок туруп јат. Ејигей јаныс ла јууктай базып келеле, бойынын Каранарын таныган.

— Айдарда, бу сен бе? Ба-таа, мынын будужин, јожып јуруп јук тынду јеткен бе! — деп, Ејигей кайкап, тын үнденген.

Азыйгы Каранардан јаныс ла сөөк лө тере артып калган. Эрикчелдү јаан көстөрлү јаан бажы чичкерип калган мойнында јайканып турган, төштөн өскөн јалы, сагалы канайып та салактап калган, олор бойы өскөн эмес, а каткыга болуп, кем де илип салгандый көрүнген ле тизеден төмөн салбайып калган, азыйдагы эки содон сокылар ошкош өркөштөрдөн не де артпаган, олор карган эмегенниң эмчектери чилеп, шалпылып, эки јанына јыгылып калган. Буура чагы чыгып, керек десе чеденге де једип болбогон. Ол мында тыштанып аларга токтогон болгодый. Калганчы тамчы канына, калганчы чымчым јуузына јетире кайракан күрзүктеп, ойлоп јүргөн, эмди айлына тыны чыгып, шөлпийип калган једип келген.

— Эх-хе-хе! — деп, Каранарды оңчо јанынан ајыктап, Ејигей маказырап, суунчи јогынан кайкаган. — Мынын будужин! Једеринге јеткен эмтирин! Сени керек десе ийттер де таныбай јат. Ла буура болгон! Је, је! Айла сен бери не келген?! Сенде ујат та, јүс те јок! Саргайын јүрү бе айса јолдо јылыит салдын ба? Ох, јыт-танынды. Кучниң јетпесте, мыны буттарына төккөн бө? Сидиги көчүгине јаба тоң калган! Тербезен! Јарым тынду!

Каранар кыймыктанар да чыдалы јок турган, онын азыйгы ийде-кучи де, улуркаган будуми де јок. Ол јаныс ла јыгылбаска, бут бажына турарга албаданып, јаан бажын карыкчалду јайкап турган.

Ејигейдин буураны көрүп, ичи ачыган. Ол айлына барала, оңон таска толтыра ару буудай экелген, устине онын бир ууш тус чачып ийген.

— Ме, ји — деп, ол төбниң алдына тасты тургускан. — Тындан келер болорын ба. Оңон чеденге јетир саларым. Анда амыра, санаа алын.

Ол ло кун Казангап ла онын ортозында куучын болгон. Ол бойы онын айлына барала, мындый куучын баштаган:

— Мен сеге мындый керекту келдим, Казангап. Сең кайкаба: кече куучындажар кууни јок болгон, андый-

мындый неме айткан, а бугун бойы келди деп. Кокыр эмес, керек бар. Сеге Каранарды ойто кайра јандыр берейин деп. Бир тушта сен бойың оны меге сыйлаган эдинг.

Кичинек ботооны. Быйан болзын. Коп иште ол меге арга болгон. Бу ла јуукта мен онын кылыгына чыдажып болбой сүрүп ийген болгом, а бугун јан келген. Јук ле арайдан буттарын сууртеп келген. Эки неделениң бажында ондолып, озогы ийде-кучи кирип келер. Кан кадык ла чыйрак болор. Јаңыс ла эмештен азыраар керек.

— Акыр — деп, оны Казангап токтоткон. — Сен кайдаар јайып турун? Каранарды меге ойто јандыраар деп, не кенете шуунип ийген? Мен сени ол керегинде сурадым ба?

Мында Ејигей ончозын учына јетире чыгара айдып берген. Билемле кожо мынанг көчүп барарга турум деп айткан. Сарыөзөктөрдө јуруш куушиме тийди деген, јер солыыр керек деп айткан. Кем билер, айса болзо, мынай этсе артык. Казангап оны лаптап тыгдап угала, учында айткан:

— Бу сениң керегинг, бойың көр. Јаңыс ла мен сананзам, сен, сеге не керек бойың да билбей јадын. Је јакшы, андый да болзын, сен мынанг јуре бергейинг, а бойыңнанг кайда барарың? Кандый да јерге барзанг, тубегинненг түней ле айрылып болбозың. Кайда ла болзонг, ол сениде кожо јүрер. Јок, Ејигей, сен эр эмес болбойын, сен бойыңды бойың јенер учурлу. А јуре беретени — ол не де эмес, ого јаан санаа керек јок. Кажы ла кижн јуре берер аргалу. Је кажы ла кижн бойың јенип болбос.

Ејигей оныла јолсинбеген, је удуга база тартышпаган. Ол терең сананып, улу тынып отурган. «А чындапта, јуре берзе кайдар, кандый бир өскө, таныш эмес, ыраак јерге? — деп, ол сананган. — Је ундып болорым ба? А мен нениң учун ундыйтам? А мынанг ары канайып јүрер? Сананбай јуруп болбозың, сананзанг кучи коркыш. А ол кандый не? Оок балдарыла эмди кайда јуру не? Керек болзо, оны ондоор ло ого болужар кижн табылгай не? Укубалага база јенил эмес — ол ончозын биллип, коруп јат... Шыралап јат. А нениң учун?»

Јотконду Ејигейдинг санаазында не болуп турганын Казангап биллип ийген, онын учун ол онын карыкчалын јенилтерге, ол јөдүлдеп, бойына ајару эттирген. Качан ол бажын өрө көдүрип, ол јаар көрөрдө, Казангап айткан:

— Чындап та, бу мен сени не сөстөбөрим, Ејигей, мынаг меге кандый да астам бар чылап. Сен бойыг ончозын ондоп жадын. Немени көндүрө айтса, сен де Раймалы-ага эмезинг, мен де Абдильхан эмезим. Ого узеери, сени буулап саларга, эбире јус беристе јерде бир де кайыг јок. Сен јайым, канайдатан эдинг, анайт. Јагыс ла атанар алдында, јазап сананып көр.

Казангаптыг бу сөстөри Ејигейдин санаазында узак јүрген.

Х

Раймалы-ага бойыныг өйшнде јаан јарлу кожончы болгон. Јаштаг ала онын магы элбеде јайылган. Оны кудайдаг јайылган жырау¹ дежетен, бир кижиде уч кайкамчылу јайалта: ол поэт болгон, бойыныг сөстөрине куулер бичиген, оног ол кожондорын айдары јок јараш, кайкамчылу униле кожондоп јүретен. Ол өйдөги улусты Раймалы-ага кайкадып туратан. Ол кылдарга согуп ла ийгенде, музыканы ээчий кожон келтен, ол улустыг козине та кайдан табылып, урулып туратан болбой. Эртегизинде ол кожон оостон ооско көчүп јүретен, нениг учун дезе Раймалы-аганыг куулерин кажы ла кижиг угуп алала, аулдарыла, көчүп јүрген јерлери сайын апаратан. Ол өйдөги јиттер онын мындыг кожондорын кожондойтон:

Туудаг аккан түрген суудан
Ат ичкежин татузын билер.
Эр устинег энчейип, ман бажынаг
Эрдинег окшозом ырыс келер.

Раймалы-ага јараш ла јаркынду кийинетен, онойып кийинзин деп оны кудай бойы јайаган. Ол анчада ла баалу алулардын терезиле бөөлжилеп эткен, јайда, кышта, күсте кийетен, кеен, јараш бөрүктер сууйтен. Онойдо ок ондо јаан јыргалда туркмендер сыйлаган ахалтеки укту, албатыда јарлу, алтын-сары өгдү Сарала деп, онын качан да айрылбайтан эрјине ады болгон. Сараланы улус онын ээзинен де ас эмес мактайтан. Улус онын јараш ла улуркаганду базыдын көрүп, сүнгилеп туратан. Онын учун кокыр айдарын сууйтен

¹ Жырау — поэт, композитор, кожончы.

улус, мынайда кокырлайтан: Раймалынын байлыгы — Сараланыг базыды ла домбразынын табыжы — деп.

А онызы чын ла андый болгон. Раймалы-ага бастыра жүрүмн ат устинде ле колында домбралу өткүргөн. Жөөжө жөөбөгөн, же магы сүрекей элбек болгон. Ол куук айдын тоорчыгынын жүрүмнндий жүрүм жүргөн, кайда ла болзо, жыргал, ойын, кайда ла болзо, кунду-курее, тоомжы ла мак. Адын да улус азыраган ла кичееген. Же бир кезек аргалу-чакту, бай улус оны суубейтен — калас жүрүм жүргөн, кей-кебизин, жалаңда салкын ошкош кижжи дежетен. Онын көзине айтпай, кийиннен ары айдатандар.

Же качан Раймалы-ага жаан жыргалда көрунип келгенде, качан онын домбразынын кылдары жыгырап, кожоңы сыылай бергенде, ончолоры тымый беретен, ончолоры онын колдорына, көстөрине, чырайына тармыладып салгандый көрөтөн, керек десе онын жүрүмнн жаратпай да турган улус кайкап калган тыгдай беретен. Онын колдорына ненин учун көргөн десе, ол колдор кылдарга тийип, кижинин жүрегинде ончо куунди ойгозор куулердин бирузинде артырбай табып ийеринде болгон; көстөрине ненин учун көргөн десе, олардо онын ойгор санаазынын ийдези ле бийик кууни күйүп, токтомжы жоктон өскөрип, жаңырап турган; чырайына ненин учун көргөн десе, ол айдары жок жараш ла жалакзай болгон. Качан ол кожондогондо, онын чырайы, салкынду күнде талай чылап, сүре ле кубулып туратан...

Онын уйлери мындый жүрүмге чыдажып болбой, жаңгылай беретен, же көп уй улус ого жуук болорго амадап, карагуй тундерде туйказынаң ыйлагылап туратан.

Онын жүрүмн кожонгон кожонго, тойдон тойго, жыргалдан жыргалга улалып, учында билдирбезинег карыыр ой жеткен. Озо баштал эрин сагалдарында ак кылдар көрунгөн, оной сагалы буурайа берген. Сарала да азыйгы Сарала эмес — артаган, жал-куйругы суйуган, качан бирде сүрекей жакшы ат болгоны жаңыс ла базыдынаң көрунип турган. Раймалы-ага бойынын ак-буурыл кыжына кирген, сууру башту терек чилеп, сок жаңыскан туруп, бурлери кургап төгүлгөн... Оной мында көрөр болзо, ондо биле де, айыл да, ак мал да, алкы-жөөжө дө жок болгон. Оны эн кичу ийнизи Абдилхан, журтына экелген, же жуук төрөөндөринин ортозында агазына бөркөп жүргенин ак-чек чыгара айткан. Бойынын айлынын жаына ого айыл тургузып берген, азырагар ла кийим-тудумын жунуп турыгар деп жакыган...

Раймалы-ага жажаганнын жагарын айдып турар

болгон, өлүм керегинде сананып жүргөн. Ол күндөрдө ол улуу ла карыкчалду кожондор чүмдеген. Эмди айлында амыр отурып, ак-жарыкта жүргөн ойгорлордун санаазын ойто бажынан ала шууп, кижин ак-жарыкта не учурду будет деп сананган. Ол азыйда чылап, тойлорго до, жыргалдарга да барбай, айлында отуруп боло берген, домбразын алып эрикчелду куулер ойногон, өткөн жүрүмин эске алынган, жаан жаштулардын, бийлердин ортозына отуруп, жүрүм керегинде куучындарда турушкан...

Карыыр чагында онын жүрүмин түйметкен бир учурал эмес болзо, Раймалы-ага бойынын калганчы күндөрүн, о кудай керечи, амырда өткүрөр эди.

Бир катап Раймалы-ага энчигип болбой, Саралазын ээртеп, эрикчелден айрыларга жаан байрам-жыргалга барган. Тегине ле домбразын база бойыла кожо алган. Жаан тоомжылуу улус оны тойго келигер деп сүрекей сураган, кожондоор куунигер жок болзо, айылчы болугар дешкен. Раймалы-ага олардын куунине болуп, аташып ийген, удабас жанып келерим деп ол бойында женил жүректү сананган.

Оны жаан тоомжылуу уткыгандар, эн ле жаан кемирчектий ак-кийис айылга кычыргандар. Ол ондо угу-төзи бийик улустын ортозында отурган, кымыс ичкен, токыналуу куучындар өткүргөн, топ лө жарамыкту шуултелер айткан.

Аулда жыргал көндүгип турган, башка-башка жерлерден кожондор, каткылар, жипт улустын ундери угулып турган. Жаан айылду болгон улуска учурлай жарышка белетенип тургандары, оттор жанында казанчылардын сандыраштары, уурлуу жылкылардын мантаганы, ийттердин суунчилу үргендери, чөлдөн чечектердин ле өлгөлдөрдүн жараш жыдын экелип турган салкындардын шымыраныжы угулып турган... Ле анчада ла жанында айылдардан угулып турган кожондорды, жипт улустын ундерин, музыканын куулерин, кенете жипр эткен кыстардын каткыларын Раймалы-ага селт угул, күнүркөп, сергектү отурган.

Карган кожончынын жүреги энчикпестинг эрикчелинде болгон. Ле мыны ол куучындажып отурган улуска кичинекей те билдиртпеген, жаңыс ла санаазыда өткөн өйлөрдө, качан жараш ла жаш болгон туштарында, качан сайгак-жорго Саралага минип алып, учуртып жүргөн жолдорунда кайып учуп жүргөн. Жорго сарынын туйгактарынын алдында өлгөлдөр лө чечектер ыйлажып ла

каткырып туратан, удурасоккон салкын көгүске бадышпай туратан, күн десе онын кожонун угуп ийеле, ого удурасоолонон келетен, онын домбразынын униен улустын жүректеринде кан күйүп чыгата, кажыла сости олоу учуш бажынан тудатан, ол сууп те, кыйналып та, көстин жажын төгүп те билетен, узени бажынан уйдежил, жайнап та туратан — эйе, андый өйлөр болгон... Ол кемге керек болгон? Карыыр чакта шыраалаарга ба, боро күлдин алдында чок чылап, өчөргө бө?

Раймалы-ага карыгып, терең сананып, көп сабада унчукпай отурган. Онон ол кенете айылга жууктап келеткен алтамдардын табыжын, платьелердин шылыражын, үндерди, шагкыларга таккан мөнгүн акчалардын таныш шынкырттарын угуп ийген. Кем де эжикти бөктөй салган кийисти тыштынан бийик көдүргөн, онон бозогонын жанында колында домбразын төжине жаба тудуп алган ачык-жарык чырайлу, омок ло күтүс көстөрлү, кезе тарткан саадактын жаазы ошкош бөкөн кабактарлу, мынак көргөндө, жана болбос кылык-жанду, бастыра бойы жарашла эптү кеберлү, көстөрн кап-кара, кийими кеен кыс көрүнүп келген. Ол үүре-желелерине, бир канча жинтерге курчадып, айылда отурган жаан улустаң жаманыс таштагар деп, жабыс бажырып сурап, эжиктин жанында турган. Же отурган улустын бир-бирүзи оос ачарга жеткелекте, кыс домбразын кылдарына жыңырада согуп, Раймалы-ага жар бурылып, уткуулду кожон кожондогон:

«Ыраак жерден кутук сууга жедип, суузынын кандыраарга мендеген караванчы чылап, мен сесе мендедим, атту-чуулу Райман-ага, сесе уткуулду сөс айдарга чурчуманак бери кирди деп, сен биске ачынбайтан турун, не десе — бу жыргал, бу суунчи не, мында той көйлөп жаткан жер. Менин жалтанбазымды сен, Раймалы-ага, кайкаба, мени сесе кожонду келди деп. Мен сесе келгем, жүрегим жайналып, каранга жалтанып, суужим керегинде айдарга келгем чилеп. Жаманым ташта, Раймалы-ага, мен жалтанбасла октолгом, тары салган мылтык чылап. Мен тойлордо ло жыргалдарда жайым жүрген де болзом, же бастыра жүрумимде бу туштажуга жүткигем, бир тамчыдан бал жууган аруга мен түгөй болгом. Ойи келзе, жайылатан чечек чилеп, мен бу тушташка белетенгем. Ол өй эмди жедип келди.

«Сен кайдан келген жаражай эдин, сен кем?» — деп,

Раймалы-ага сураарга сананган, же оско кижининг кожонгын жарым сөстө үзөргө тидинбеген. Жаңыс ла ичкери эгчес эдил, кайкаганду ла көөрөгөндү тындаган. Онын эди-каны изил чыккан, ал-санаазы адыркай берген, ол тушта улус немени өткүрө көрүп ийетен аргалу болгон болзо, ол кенете селес эдил, муркут чилеп, ийделу канаттарын жайа тудуп, талбып ийгенин көрүп ийер эди. Тенерининг түбинен куунзеген ун угулган чылап, ол кестеикейленип, онын көстөрү жарый берген. Жажын ундып, Раймалы-ага бажып көдүрүп ийген...

Кыс десе оной ары көндүктүргөн:

«Менин жүрүмүм керегинде уксан, улу кожончы, мен менин учу мындай алтам эткем. Мен жаштаң ала сени суугем, кудайдан жайалталу Раймалы-ага. Сен кайдаар да барзан, кайда да кожондозоң, мен сени иштеп жүргөм, Раймалы-ага. Жаман айтпа мени. Мен сен чилеп акын болорго амадагам, сен кандый болгон, эмди сен кандый, жаңардын узы, о Раймалы-ага. Сенин кийининген мен көлөткөдий жүргөм, сенин куулеринди мен мүргүгенин куузиндий ээчий чөйгөм, сенин үлгөрлерин үренип, сөстөрүн тармынын шыпшажынды эзеп алгам. Мен амадагам, мен кудайдан улу жайалта сурагам, сени бир ырысту күнде уткыырга, сени суудим деп жайнап айдарга, сенин алдыга тизеленип жаңар саларга, сенин көзүңгө бу кожонды мен тапкам, сениле маргыжарга мен санангам, жеңдиртсем жеңдирткейм, кайдалык, кудай менин жаманым таштагай. Бу күнгө мен жүткигем, кезик жинтер бойынын тойына жүткиген чилеп, о Раймалы-ага. Мен кичү болгом, а сен улу болгон, сени ончо улус сууген, сени мак ла күндүү курчаган, сен мени, кичү кызычакты, калык ортодо жаш баланы, канайып база көрөтөн, жыргалда улус ортодо канай аңылайтаң. Мен сенин кожондорунга билдинбей жүрөм, уйадыма күйүп амадап жүргөм, сен мени капшай ла үй кижини этсин деп, сего санаамла берилип, сенин кучагыңга эзирип. Сөстин жажыдын учуна жетире билерге, мен бойыма бойум чертенгем, оной музыканын куузин сезерге, кен жараш-унле кожондоп жүрөргө, сего түңей болорго, үредүчим, мен мендегем, эмди мен сего жеткем, ширтеген көстөрдөн мен жалтанбазым, санаамды жажырбай айдарым, суужимди мен жажырбазым, уткуулду сөсти жаңарга саларым. Мен эмди мында. Бастыра бойум көстөр жаргызы алдында. Мен өзүп турганчам, үй кижини болорго мендеп турганчам, ой сүрекей

узун чөйилген, арт-учында быжыл жаскыда, ол тогус жажым толды. А сен, улу Раймалы-ага, ол жараш бойың менин кыс санаамда, жаңыс ла эмеш буурайдың. Сени суурге бу буудак болбос, чачы буурыл эмезин сууйин дезен суужинг келбес. Эмди мен мында. Эмди мен сеге ончозын чике ле јарт айдайын, кыс бойымды суубезег канайдайын, је кожончыны сүрер учурын јок, мен сениле маргыжарга јет келгем, курч сөзимди экелгем... Сени мен мөрбөйгө кычыр турум, улу ус. Эмди сенин сөзинг».

— Је сен кем? Қайдан келген? — деп, Раймалы-ага отурган јеринен өрө туруп, тың үндеген. — Сенин адың кем?

— Менин адым Бегимай.

— Бегимай? Эмдиге јетире сен кайда болгон? Қайдан келген, Бегимай? — деп, Раймалы-ага сурап ийгенин бойы да сеспей калган, оноң карыкчалду төмөн көргөн.

— Мен сеге айттым не, Раймалы-ага. Кичү болгом, өскөм деп.

— Ончозын билип јадым — деп, ол каруу берген. — Јаңыс ла бир немени билбей јадым — бойымның салымымды! Ары болуп барар јылым једип келерде, ажар куним жууктап келерде, сени ненин учун мындыј жараш эдил өскүрген? Ненин учун? Мынан озо болгон ончо немелер не де эмес деп айдарга турган ба, ак-јарыкта тегин јерге јурдинг деп, эзедип ийерге јурген бе, сени көргөним, билгеним, укканым көк тенгериден тушкен јайналганду суунчи деп мен билбей јургем бе? Је салым мени ненин учун мындыј кату кезетти?

— Тегин јерге мындыј ачу комыдап турун, Раймалы-ага — деп, Бегимай айткан — Салымың болуп мен сеге келген болзом — мен јанынан сен алаңзыба, Раймалы-ага. Је сен алаңзыжынды өдүп болбозоң, менин алдымда эжикти бөктөп ийзен, ол до тушта сени учы јок сууп, сениле мен кожонло маргыжарым, Раймалы-ага, кандый ла ченелтени өдөргө мен белен.

— Сен не керегинде айдадың! Сөслө ченежери ол неме бе, Бегимай! Кем ус деп маргыжары ол неме бе, Бегимай! Јурумде оноң коркышту ченелте бар. Ол суурге јарабас сууш ине, Бегимай. Јок, сениле сөс ажыра маргыжарым деп айтпазым, Бегимай. Онызы кучим астаганынан эмес, јүрегимде сөс өлгөннинен эмес, жаңарым јыгырап болбос деп коркыганымнан эмес. Мен ја-

ныс ла сени кайкап көрөрүм, Бегимай. Мен жаңыс ла бойымнын шырама суурим сени, Бегимай. Жаңыс ла сууш жанынан сениле маргыжарым, Бегимай.

Бу сөстөрдү айдала, Раймалы-ага домбраны колына алган, онын кылдарын жарада толгогон, онын жаңы кожонды, кожондогон, азыйда чылап, домбразын ойноткон: бирде өлөңдө эзин ошкош угулар-угулбас, бирде ак-чаңкыр тегериде кузуреп турган күкүртке түнгөй. Онын ло бери ол кожон ак-жарыкта артып калган. «Бегимай» деп кожон:

«...Сен ыраактан келген ол болзон, кутук суудан ичгерге жүрген ол болзон, мен салкын чылап учайын, булдыңнан кучактай алайын, Бегимай. Салымымнын бүгүн калганчы куну ол болзо, бүгүн мен өлбөйүн, Бегимай, жажына өлбөйүн мен, Бегимай, сен жогынан артпайын, Бегимай, сен жогынан көс жок чылап, Бегимай...»

Мындайда ол «Бегимай» деп кожонун кожондогон. Ол күн улустун санаазында узакка артып калган. Раймалы-ага ла Бегимайды эбине кандый куучулар кайнап чыкпайды деп айдар. Качан кижиге бараткан кысты айылду болуп жаткан уулдын айлына удежип турар тушта, качан кеен жараш жазалду аттарлу улус ак кемпирчек айылдардын ортозыла жортор тушта, бу седеп, жараш улустун ортозында, ичкери чөйилген удежүлү караванынын бажында Раймалы-ага ла Бегимай айылду болгон улусту алкап кожондоп бараткандар. Олор үзөнү үзөнгө, ийин ийинге коштой сайгаладыл, кеен жараш бойлоры жергелей жорткылап, өрө турган кудайдан, ару ийде-кучтерден айылду болуп жаткандарга ырыс сурагандар, олор домбра согуп ойногон. сыбыскы тартып жырган, жаңарды ээчий жаңар айткан — бирде бирузи, бирде экинчизи, бирде бирузи...

Мындый кожондорду угуп, эбине кайкаган, өлөңдөр эбине каткырган, оттор ыштары эбине жайылган, куштар учуп айланган, балдар сүүнүп ойногон, тайларга минип мантаткан...

Карган Раймалы-аганы улус таныбай турган. Ойто ло онын уни жыгыраган, ойто ло азыйда чылап, капшун, омок бараткан, а көстөри жажыл өлөң устинде, ак кийис айылда эки үспекчиндий жарыган. Керек дезе Сарала деп ады да омок сайгалап бараткан, чорго чылап, мойнын корчойтып.

Же мыны көп улус жаратпай турган. Кал-камык албатынын ортозында Раймалы-аганы көрүп, тукурип те

турган улус бар болгон. Төрөөндөри, жаңыс сөөктү улус — баракбайлар кородоп тургандар. Баракбайлар тойдо жүрүп, тыг ачынган. Бу мыны канай көрөр — Раймалы-ага карыыр чакта жуулген болбой. Онын ийинизине, Абдильханга, айдып тургандар. Бис сени канайып волостной старшина эдиң тударыс, выборлор болзо, ончо улус каткырар, карган ийт Раймалы бисти уйатка салар. Угуң туруң ба, кожондоп турганың, жаш айгыр чылап киштеп жүргениң? А ол кей-кебезиң бала нени айдат уктың ба? Уйат! Ончо улустың көзүнчө оның бажын айландыр жат. Мынаң жакшы болбос. Бу кыска ол не жапшынып турган? Аулдар сайын жаман табыш жайылбазын деп, оны кезедип салар керек...

Абдильхан туку качаннаң бери агазының мындый кей жүрүмүн жаратпай ачынып жүргөн. Бажының чачы кажайганча санаа алынбас кайткан кижин бу. Карый берзе токнайы берер болор бо деп санаган, же кайдагы баракбайларды уйатка саларга жетип келт.

Абдильхан адын жүрс камчылап, кал-камык улустың ортозыла аказы жаар жүткип, камчызыла оны кезедип, кыйгарган: «Эй, санаа алып! Айлыга жан!» Же тату кожондор кожондоп бараткан аказы оның кыйгызын да уклаган, бойун да көрбөгөн. А таң аттарлуу кожон сүучилер, оның кожонгының кажы ла сөзүн маң бажынаң тудуачылар, оны шык эттире курчай алып ийгендер, Абдильханды туура ийдип, ончо жанынаң оны камчыла мойны орто жүрс берип алгандар. Оны мында кем соккон аайына чылып көр. Абдильхан айлы жаар мантада берген...

А кожондор жынырап ла турган. Бу элестерде жаңы кожон эриндердег жайылып чыккан.

«...Качан сыгын таң эрте үүрезин кычырып, мөөрөгөндө, оның унинек, капчал өзөктө жаңылга артатан» — деп. Раймалы-ага кожондогон.

«Качан ак куу үүрезинег айрылганда, таң эрте кунге көргөндө, ого кун кара болуп көрүнөтөн» — деп. Бегимай ого кожонго каруу берип турган.

Олор мынайда бирде бирузи, бирде экинчиси жаңы айылду болгон улустың жыргалында кожондоп бараткандар...

Бу өйдө жайалганду жараш жаңарын жаңырадып, Раймалы-ага нени де билбеген, канайып оның ийинизи Абдильхан көксинде каргышту кара короны кайнап, айлы жаар мантатканын, оны ээчий ачынган ла бч аларга

мендеген төрөөндөри, бастыра баракбай уйазы, барганын. Ого кандый кезедү эдерге јазангылап алганын, ол база билбеген...

А кожонды ээчий кожон солып турган — бирде бирузи, бирде экинчизи, бирде бирузи...

Ээрдиг устине кара булут чылап энилип, Абдильхан учуртып бараткан. Аулга, айылга! Төрөөндөри, уурлү бөрүлөр чилеп, коштой мантаткылап, кыйгырып тургандар:

— Сенин аган јуулип калган! Ондо санаа јок! Түбек. Оны капшай ла эмдеер керек!

А кожон төгулип ле турган — бирде Раймалы, бирде Бегимай.

Мынайып кожон-комытла озор келинди једер јерине јетире үдежип салгандар. Јакшылажып айрылар алдында база бир алкышту кожон кожондогондор. Мында Раймалы-ага улуска баштанып айткан, мен ырысту күндөрге јетире, алкышту күндөрге јетире јүрдим деген, салым меге сый эдип, мениле тең јайалталу акынды, кожончы кысты, Бегимайды, ийди деп, сүүнип турган. Јаңыс ла отык таш отык ташка согулза от чагылатан, онойып јүрүмде оклын жагар табылатан, кем сөстинг узы деп кожончылар маргыжып, сөстинг јажыдын ачатан. Је ак-јарыкта сананып болбос ырыс бар болзо, ондый ырыска, јүрүмниг учында, онын ажар алдында, мен јединдим деп ол айткан. Мен ажып бараткан күн чилеп, ажар алдында там јаркынду јарып, ак-јарык бүдерден бериги сүүстинг татузын јаңы ла билдим, онын мындый ийдезин мен качан да мынаг озо билбегем.

— Раймалы-ага! — деп, Бегимай ого каруу берген. — Менин амадуум бүтти. Мен сенин кийинигнег јүрерим. Качан айтсаң, кайда деп айтсаң — мен домбрамды тудунып, тургуза ла јет келерим. Кожонгыс кожонгысла тушташсын, мен сени сүүини, сенин сүүжинг болойын. Јүрүмимди ле салымымды сенин колынга берип турум.

Кожондор оног ары улалган.

Мында, канча албаты јуулган јерде, бир күнниг бажында јаан јармаркада јолыгыжар болуп, ондо ончо јерлерден јуулган улустың алдына кожондоор болуп, молјожып алгандар.

Мында ок үйдежүден таркаган ончо улус јаан јармаркада Раймалы-ага ла Бегимай кожондоор де-

ген солун табышты эбире жерлерге жайып баргандар. Табыш барып жаткан.

— Жармаркага!

— Жармаркага барарга аттарыгар ээртегер!

— Жармаркага акындарды угарга келигер!

Улус кайда ла куулеже берген:

— Байрам болор!

— Каткы болор!

— Кандый жакшы!

— Кандый уят!

— Кандый макалу!

— Кандый уяады жок немелер!

Раймалы-ага ла Бегимай жол ортозында айрылышкан.

— Жармаркага жетире жакшы болзын, кару Бегимай!

— Жармаркага жетире жакшы болзын, Раймалы-ага!

Бой-бойларынан ыражып, ат устинен кыйгырып тургандар:

— Жармаркага жетире!

— Жармаркага жетире-е, Раймалы-ага-аа!

Кун ажа берген. Жаан чөлгө жайгы куннин бозомтык ак жарыгы жайылып турган. Олөндөр быжып калган, оlorдыг жараш жыды жытанып, кырларда жааган жанмырлардан серуун салкындар согуп турган, тегериде тейлегендер айланган, амыр энгирди мактап, кушкаштар кожондогон...

— Кандый тымык, кандый жакшы! — деп, Раймалы-ага адынын жалын сыймап айткан. — Ах, Саралам, ах, карганагым, менин кайран эржинем, журум чын ла мындый кайкамчылу жараш па, кижн бойынын калганчы кундеринде мынайып суур бе?..

А Сарала жаан алтамдарла чөйө алтап, бышкырып, кунун сайын ээр алдында журген учун, эмди айлына једип амыраарга, ару суудан ичип алып, тунде тойгончо отоп аларга мендештү барып жаткан.

А суунын бүгинде зул турган. Айылдар, жарык куйген оттор.

Раймалы-ага адынан түшкөн. Оны чакыда соодуда тургузып салган. Айылга кирбей, тышкары куйуп жаткан оттын јанына отура берген. Је кем де базап келген. Айылдаш жаткан уул.

— Раймалы-ага, слерди улус уйге кирзин дежет.

— Кандый улус?

— Ончозы бистин улус, баракбайлар.

Бозоговы ажыра алтап, уйге кирип барала, Раймалы-ага төрдө жарымдай тегерийте отурган баракбайлардын жаандарын көрүп ийген, олардын ортозында, эмеш тууразында — онын ийинизи Абдильхан отурган. Онын чырайы бүрүнкүй болгон. Ол көстөрүнүн түбинде нени де жажырып турган чылап, бажын өрө көдүрбеген.

— Слерге амыр-энчү! — деп, Раймалы-ага төрөөндөрүн уткыган. — Не боло берди? Тубек болды ба?

— Сени сакып отурыбыс — деп, эн жааны айткан.

— Мени болзо, мен бу турум — деп, Раймалы-ага каруу берген. — Мен слердин ортогордог жер талдап алаала, отурарга турум.

— Тур! Эжиктин жанында тур! Тизелен! — деген жакару угулган.

— Мынызы не дегени? Эмди тура бу айылдын ээзи мен.

— Жок, бу айылдын ээзи сен эмезин? Санаазы бузулып калган карган ээ болор аргазы жок!

— Куучын не керегинде?

— Мынаг ары кайда да, качан да кожондобозым деп, жыргалду, тойлу жерлер сайын калчып жүрбөзим деп, ол бир кый-кебезин баланы таштап ийерим деп, чертен. Кече сен оныла кожо жескимчилу кожондор кожондогон, буурайган чачынды уйалбай ундып салган, бистин угы-түзүсти уйатка салган. Чертен дейдим! Ол алмыс-желбис кыстыг көзине көрүнбе!

— Калас айткан сөс. Сонзун жармарка болзо, мен оныла кожо, калыктын алдына кожондоорым.

Мында кыйгылар угулган:

— Ол бисти уйатка салар!

— Эмди тура орой эмес, мойноп ий!

— Бу неме жуулген эмтир!

— Чындап ла, сагыжы чайпалган!

— Чым дейдим! Ончон унчукпай отур! — деп, баш жаргычы ончозын токтоткон. — Айдарда, Раймалы, сен ончозын айттыг ба?

— Мен ончозын айткам.

— Слер уктыгар ба, Баракбайдын ач-урени, жагыс сөөктү улус, уяады жок Раймалынын айтканын?

— Ончобыс уктыбыс.

— Ондый болзо, мен нени айдарым, угыгар. Озо баштап мен сеге айдайын, ырызы жок Раймалы. Бастыра жүрүмүгди сок жагыс ат минип, ойын-жыргалдарда жүрүп, кожондоп, домбранды тонкылдадып, улусты кат-

кыртып өткүрүп салдың. Сен жүрүмүңдү өскө улусты көкидерге, суундирерге берген. Ол өйлөрдө сен жиит болгон, онын учун сенин бу кылыгыңды бис таштап жүрөтенис. Эмди сен карган, эмди сен каткымчылу. Сени бис кыйа көр жадыс. Токунаар, олум керегинде сананар ой келген. А сен десе өскө аулдардын улузынын соодына болуп, шоодылганга кирип, калганчы кей-кебинин жиит чилеп, алмыс-желбис кысла жууктажыл, бисти уятка салдың, жагдаган жаңысты бустын, бистин айткан сөзүбисти укпай бардың, айдарда, сени агару кудай бойы кезеткей, бойыңнын жаманын бойыңа жеткей. Эмди экинчи сөзүм. Өрө тур, Абдильхан, бу сенин канын бир карындажын болор, жаңыс эненин, жаңыс аданын уулдары, сен бистин уяанын ижем-жизи ле шидени. Ончо баракбайлардын адынаң сени бис волостной старшинага көстөбөр деп сананып жүргенис. Же сенин аган арт-учында жуулган, нени эдип турганын бойы да билбес, онын учун ол керекке чаптык та эдердең айбас. Онын учун сен, бир карында кожо өскөн ийнизи, санаазынаң тайкылып калган Раймалы бисти оңчобысты уятка салбазын деп, учураган ла неме бистин көзүске тукурбезин деп, баракбайларды кем де шоодып айтпазын деп, оны токтодор жаңын бар!

— Кем де меге жаргычы да, жарлыкчы да эмес — деп, Раймалы-ага Абдильханды озолоп айткан. — Слердий улусты, мында ба айса өскө жерде бе, көрөргө ачу, слер карануйда азып жүргөн улус, слер текши жууннын санаазы жетпес немени шуужип, нени билереер. Бу телекейде чын кайда, ырыс кайда, слер билбесеер. Кожондоор кууни келип, кожондозо уят па, суур кууни келип, суузе жаман ба? Бу жүрүмдө суушти кудай бойы ийген эмес пе? Жер үстинде эн жаан суумжи — суушкендердин ырызына суунери эмес пе? Мен сууш керегинде кожондоп, орой келген суужимнен качпай, суунип жүргенимди слер жуулгени деп бодоп турган болзоор, мен мынаң жүре берейин. Ак-жарыкта өскө жер жок эмес. Эмди ле Саралама минип, ол кыска жүре берерим, оныла кожо өскө жерлерге ырбай берерис, слерге кожонгодо, жан-кылык ла да чаптык этпеске.

— Жок, сен барбазын! — деп, бу өйгө жетире унчукпай отурган Абдильхан коркышту унле тунгаксу кыйгырып ийген. — Мынаң чыгып, сен кайдаар да барбазын! Кандый да жармакага сенде жол жок. Сенин сагыжыг ойто ордына киргенче, бис сени эмдеерис.

Бу сѳстѳрди айдып, ийнизи акын агазынын колынан домбраны ушта тарткан.

— Кор! — деп кыйгырала, домбраны жерге таштап, калжуурыган бука кѳдучини тепсеген чилеп, оны тепсей берген. — Мынаг ары сен кожондоорун ундып саларык! Эй, ол жарым тынду Сараланы бери экелгиле! — Ол темдек берген.

Тышкафы белен сакып турган улус, чакыда атты чечил, эжиктинг жанына сѳруп келгендер.

— Ээрин ал! Бери ташта! — деп, Абдильхан жакарып, жажырып салган малтазын ала койгон.

Ээрдн ол малтала тиле, жара чаап турган.

— Ме! Ал! Кайдаар да барбазын! Кандый да жармаркага! — Оног там ла там казырланып, уйген-куйушканын узе чапкап, узегининг бууларын кезе чабып, бирузия бир жаны жаар, экинчизин экинчи жаны жаар таштап ийген.

Сарала коркыганына карайлап, жерге отура тужуп, шоокырып, бойынын улѳзин сезип ийген чилеп, суулыгын кажырада чайнап турган.

— Айдарда, сен жармаркага барарга ба? Сараланы минип алып? Ондый болзо, кор! — деп, Абдильхан оног ары калжуурган.

Мында ла онын тѳрбѳндѳри Сараланы чурчеде ле жыга тарткан, кыл армакчыла туре кулигилеп ийген. Абдильхан жаан айпак колыла аттыг эрдиненг тудуп, онын бажын чалкойто тартып, курч бычагын талайыл келген.

Раймалы-ага онын колун токтодо тударга, бар жок кучиле ичкери чураган:

— Токто! Адымды ѳлтѳрбе!

Же орой болгон. Бычактыг алдынаг кан адылып, онын кѳстѳрин туй алып, эбире ай карагуй боло берген. Оног Сараланынгу изѳу канына бастыра бойы алдырып, жердег ары-бери жайкалып, Раймалы-ага ѳрѳ турган.

— Тегин жерге ѳлтѳрдин! Мен жойу жѳре берерим! Энгмектеп те болзо, сала берерим — деп, жабыс кордѳрген кожончы тонынын эдегиле жузиненг канды арчып айткан.

— Жок, сен жойу да барып болбозын! — деп, Сараланынгу томыра кезип салган кежириненг Абдильхан бажын кѳдѳрнп айткан. — Сега мынаг бир де алтам эдерге бербезим! — Ол араай айдала, кенетнийн кыйгырып

ийген: — Тудыгар! Көригер, ол жуулгек! Кулигер, ка-
лак кижн олтурип ийбезин!

Мында кыйгылар угулган. Ийде салыжып, каймы-
ража берген:

— Буу экел!

— Кезе тарт!

— Колдорын кайра тут!

— Санаазы чыккан! Кудай бу туру!

— Көр, көстөри кандый!

— Сагыжын жылытып салган, ей-ей!

— Оноор суурете, кайыгыныг жаңы жаар!

— Тут, сууретейли!

— Капшай экелгиле!

Ай бийикте, теңеринниг түбинде, турган. Жердинг де
устинде, теңериде де амыр болгон. Кандый да камдар
келген, от салган, улу кожончыныг санаазын тумантыт-
кан көрмөстөрдн сүрүп, тунгурлерин тупулдедил, отты
эбире секирлеген.

А ол десе колдоры кайра күлүде ле арказыла кайыг-
га жаба тандыртып салган турган.

Оног мулла келген. Онызы Кораннаг мургуулдинг
сөстөрнн кычырган. Жакшы жолго чык деп уредип турган.

А ол десе колдоры кайра күлүде ле арказыла кайыг-
га жаба тандырып салган турган.

Раймалы-ага Абдильхан ийнинзине баштанып кожон-
догон:

«Калганчы бурункуйди бойыла кожо апарып, тун
барат, таг адып, жарык кун ойто ло келет. Же меге мы-
наг ары жарык болбос. Сен мененг кунди айрып алдын,
ырызы жок ийним Абдильхан. Мени суугенимнен айры-
дым деп, сен маказырап суунединг, карындаш, оны меге
карыыр чагымда кудай ийген деп билбес кайткан, ка-
рындаш. Менинг жүрегим токтобой согулып жүргенде,
мен бу кейле тынып тургамда, мен бойымда кандый
ырыс алып жүргемди сен качан да билбезинг. Сен ме-
ни күлидинг, кайыгга жаба бууладыг, а мен мында эме-
зим, ырызы жок менинг ийним Абдильхан. Мында мен
бойым турган да болзом, сунем менинг салкын чылап,
уча берген, элкемдерди өдө берген, жанмыр ла жер би-
риккен чилеп, мен оныла бириккем, мен кажы ла элесте
оныла кожо жүргем, мен онынг чачында кыл болгом,
оныг ару тыныжы болгом. Качан таг жарып, ол ойго-
нып келзе, кочкор болуп жерлик туулардаг тужерим,
учар боомнынг бажына туруп, айылдаг чыкканын кө-

рорим. Качан ол от одырза, онын тату ыжы болорым, оны аластап турарым. Качан ол адына минип мантатса, суу кечире желдирзе, ат туйгактары алдынан чачылган тамчылар болуп, мен онын жүзине, колына түжерим. Качан ол кожондозо, мен онын кожонгы болорым»...

Устинде эртен тураныг ару эзининен жажыл жалбрактар билдирер-билдирбес шылыражып турган. Жаңы кун келген. Раймалы-ага жүүлген деп угала, айылдаштары соныркагылап, оны көрөргө жеткендер. Аттарынан тушпей ыраактаг көрүп тургандар.

Ол жүртылып калган кийимду, эки колы кулуде, бойы кайыпта жаба тагдырып салган турган.

Ол кожонды, кийинде жарлу болуп калган кожонды, чүмдеген:

Қара туулардаг көч барзаг,
Қолымды чеч, ийним Абдильхан,
Көк туулардаг көч барзаг,
Жайым бер меге, ийним Абдильхан.
Қолы-будымды кулуриг деп,
Сананбадым, ой, кайдайын.
Қара туулардаг көч барзаг,
Көк туулардаг көч барзаг,
Қолымды чеч, ийним Абдильхан.
Көк тегери түбине
Қуунимле жүрүп калайын...
Қара туулардаг көч барзаг
Жармаркада болбозым, Бегимай.
Көк туулардаг көч барзаг,
Мени сақыба, Бегимай.
Жанарыс кожо жайылбас,
Аттарыс коштой мантабас.
Қара туулардаг көч барзаг,
Көк туулардаг көч барзаг
Лаомаркада сақыба, Бегимай.
Көк тегери түбине
Қуунимле жүрүп калайын...

Жүрүмде мындай история болгон. . .

Эмди, Ана-Бейит жаар барып жадала, Қазангапты калганчы жолына үдежип, Еңгей ол керегинде үзүги жок сананган.

XI

Бү жерлерде поездтер кунчыгыштан кунбадышка ла кунбадыштан кунчыгышка барып жадылар.

А темир жолдын эки жанында улу элкемдер жайылып

барган. Олорды Сары-Өзөктөр, сары чөлдөрдүн Тал ортозы деп адап жадылар...

Бу талада жердин кандый ла ыраагы, Гринвичтин меридианынан чылап, темир жолло кемчилип жат...

А поездтер десе кунчыгыштан кунбадышка ла кунбадыштан кунчыгышка барып жадылар...

Малакумдычап дейген кызыл кумакуту жарды узак кыйкай барала, бир тушта Найман-Ана бойынын манкурт уулын бедреп айланышкан жерге жедип, Ана-Бейиттин бойына жууктап келдилер. Бирде бойынын чазына көрүп, бирде сарыөзөктөрдүн устинде турган кунге көрүп, Жотконду Ежигей эмди тура керек жакшы барып жат деп сананып баратты. Сөбкти жууп салала, бойынын ойниде айыл-журтка бурылып, Казангаптын калганчы казанын ичип, оны көдүрүп саларга ой жедер. Ле ой энирге жууктай берер, онызы кем жок, жагыс ла айгылу кунн өтпөзүн. Эх, жүрүм, жүрүм! Казангап Ана-Бейитте үргүлжиге амырап калар, а олор жанып келеле, оны жакшы сөслө эске алар...

Ончозы азийдагы ла аайынча — кеен кежим-токим салган Каранарды минген Ежигей бажында, оны ээчий прицепту трактор, оны ээчий экскаваторлу «Беларусь» — барып жаттылар. Олор Малакумдычаптап чыгып, Ана-Бейиттин түс жалаңдарына көдүрүлүп, Жолбарс деп сары ийтке удештирип, ичкери көндүгүп ийгендер. Ийт азийда ла ок чылап, куйругун тегерийтип, узун кызыл тилин салактадып, эмеш тууразында мантап баратты. Ле мында, Малакумдычаптап чыгып барарда, олорго баштапкы буудак туштады. Сакумбаган жанынан та кайда да табылган аткак эмиктердег тартып эткен чеден тура берген.

Ежигей тура түшти — ба, бу не атазы болотон! Ол керек десе үзеги бажына көдүрүлүп, тегин де бийик Каранардын устинен он жагы жаар, оноң сол жагы жаар көрди. Кажы ла беш метрдин бажында жерге чөңүрө кадап салган төрт кырлу темирбетон төңөштөргө аткакту эмиктерди шык чарый тартып эткен чеден көс жедерге эки жагы жаар чөйүлүп жүрө берген эмтир. Чарыма чеденди сүрекей быжулап эткен болуптыр. Ол та кайда башталган, та кайда божоп турган, билерге куч. Айса болзо, та кайда да божобой турган. Өдөр жер жок. Эмди мында канайдар, кайдаар уулу жортор?

Мынайып турганча, онын кийини жанында трактор ток-

той берди. Кабинадан эн озо Сабитжан чыга секирген, оны ээчий Узун Эдильбай тушкен.

— Бу не атазы? — деп, Сабитжан чеден јаар колын жаңыган. — Өскө жерге келгенис не, кандый? — деп, ол Ејигейдег сураган.

— Ненин учун өскө жерге? Ол ло јер. Је та ненин де учун аткак эмикле туй чарып салган. Қөрмөс оны алзын!

— Азыйда мындый чеден болбоон беди?

— Болбоон.

— А эмди канайдар? Мынаг ары канай барарыс? Ејигей унчукпаган. Кайдаар баранын ол бойы да билбей јат...

— Эй! Тракторды токтот! Таркырадарга болор! — деп, кабинадан бажын чыгарып алган Қалибекке Сабитжан кыјырантып кыйгырды.

Онызы моторды токтодып ийди. Оны ээчий экскаватордын тиркирежи токтоды. Чек тым боло берди. Јотконду Ејигей чырайы бүркелип, төбзинен тушпей отурды. Сабитжан ла Узун Эдильбай онын јанында турдылар, Қалибек ле Жумагали тракторларынын кабиналарынаг чыкпадылар, ак кийисле ороп салган Казангал ачык прицепте јатты, онын јанында Айзаданын өгөөни, аракызак-алкоголик кижи отурды. Жолбарс деп сары ийт эпту өйди тузаланып, трактордын көлөсөзине бир будын сырайта бийик көдүрүп, атырып турды.

Көк теңери алдында сарыөзөктөрдин улу чөлдөри јердин бир кырынаг экинчи кырына јайылып ыраган, је Ана-Бейитке өдөр јол јок болды. Ончолоры аткак эмиктердин алдында алаң кайкап тура бердилер.

Ончозынаг озо Узун Эдильбай унчукты:

— Ејике, азыйда бу неме мында болбогон беди?

— Качан да болбогон! Баштапкы ла катап көрүп јадым.

— Айдарда, мыны өнөтнийин манаган јер эмтир. Байла, космодромго керектү? — деп, Узун Эдильбай оног ары унчукты.

— Эйе, андый болуп јат. Оног башка мынайып не быжулап эдетен, ээн чөлдө мындый эмик чеден тартып салган. Кем де мыны сананып эткен не. Нени ле эдейин дезе, оны эткилеп јадар, көрмөс оларды алзын! — деп, Ејигей арбанды.

— Незин тегин чорчындаар! Мындый ыраак јерге

сөөк жууп атанардан озо, ончозын угуп-көрүп алар керек болгон — деп, Сабитжан уни жамандалып айтты.

Онон унчугышпай тым тура бердилер. Жотконду Ежигей бийиктен, Каранардын устинен, жанында турган Сабитжан жаар кыжырантыганду көрүп салды.

— Мындый болзын, кайраным, сен бир эмеш сакып ал, чаптык этпей — деп, Ежигей токынаду унчукты. — Азыйда мында аткакту эмиктер жок болгон, эмди мындый деп оны кем билген?

— Ол керегинде айдып турбай — деп, Сабитжан бурт эделе, кайа көрди.

Онон ойто ло унчугышпай бардылар. Узун Эдильбай нени де сананып турды.

— Акыр эмди канайдатан немези, Ежиге? Нени эдер? Сөөк салатан жер жаар кандый бир өскө жол бар ба?

— Эйе, болор керек. Ненин учун болбойтон? Мынан беш километр он жаны жаар база бир жол бар — деп, Ежигей ары-бери аяктап, каруу берди. — Мынаар уулу жортолыктар. Оноор до, бери де өдөр жер жок — канайып андый болды эмеш.

— Оңдо жол бары чып ла чын ба? — деп, Сабитжан андыганду жартады. — Ары да, бери де жол жок болуп калбазын.

— Бар, бар — деп, Ежигей будумжиледи. — Атаналы. Тегин жерге ой жылытпайлы.

Олор ойто ло жортуп ийдилер. Ойто ло тракторлор киркиреже берди. Эмди эмикту чеденди кыйкай бардылар.

Ежигей санааркап баратты. Ол сүрекей эпжоксынып турды. Бу кайткан улус, эбире туй чедендегилеп, жолды бөктөй чарыгылап салган, сөөк салар жерге өдөр жолды көргүслеген деп, Ежигей ичинде кородоп барадат. Мындый керектер, мындый журум! Андый да болзо, онын ичинде ижемжи журди — ол жанына кандый да болзо жол болор учурлу. Учында шак ла андый болды. Бара-бара, шлагбаумга туштадылар.

Шлагбаумга жууктажып келеле, анда сүрекей быжулап эткен, бек пропускной пункт барына Ежигей ажару этти: өткуштин эки жанында бетоннон эткен бек төгөштөр, жуугында кирпичтен салып эткен, эбиреде шилдеп салган тура, туранын устинде жаан ийделу прожекторлор, оларды тунде өткушти жарыдар эдип жазаган болгодый. Шлагбаумнан ары асфальтап салган жол чөйлипп

барган эмтир. Бу бек эдилген немелерди көрүп, Ејигей токынап болбой барды.

Олор көрүнгилеп ле келерде, турадаг чек јаш, ак-сары чачту, автомадын ийинине оозын санг томон эдип јуктеніп алган солдат чыгып келди. Гимнастерказын базып келедип тузедип, фуражказын бажына эптеп кийип, чоокыр шлагбаумга једип, онын тал-ортозына кижі јууктабас соок кеберин тартынып тура берди. Качан Ејигей јолды бөктөп турган томыра агашка јаба јортуп келерде, ол оныла озо баштап јакшылашты.

— Јакшылар! — деп, часовой колын бөркине көдүрүп, Ејигейге чек уулчактын көстөриле, чап-чагкыр көстөриле, көрди. — Слер не улус? Кайдаар барып јадыгар?

— Бис бу јердин улузы, солдат — деп, Ејигей уулчак часовойдын катуланып турганына кулүмзіренип, айтты. — Сөөк салар јерге барып јадыбыс, бистинг карган кижини јууп саларга.

— Пролуск јокко јарабас — деп, јинт солдат бажын јайкап, кепшенип турган Каранардын курч тиштерлу јаан оозынан јалтанганду тескерледі. — Бу каруулду јабык зона — деп, ол јартады.

— Билип јадым, је биске сөөк салар јерге барарга керек. Ол мынан ыраак јокто. Мында не бар? Јууп салала, ойто јанып ийерис. Удабазыс.

— Божодор јаным јок — деп, часовой айтты.

— Уксаг, кайраным — деп, онын јуучыл ордендерин ле медальдарын солдат лаптап көрзин деп, Ејигей ээрдинг устиненг эгилип айтты. — Бис туш улус эмеzis. Боранлы-Јотконду деп разъездтен келдис. Оны билер болбойын. Бис бойыстын улус не. Сөөкти јуур керек не. Бис јук ле сөөк салар јерге барала, удабай кайра јанып ийерис.

— Мен мыны ондоп јадым — деп, часовой сүме јогынан ийиндерин кызынып, эрмегин баштап ла ийерде, качажып, неге де мендеген јаан јамылу кижининг соок кеберин тартынган Сабитжан једе конуп келбизин бе.

— Мында не болгон, керек неде? Мен облпрофсоветтен — деп, ол угузулу айтты. — Ненинг учун божотпой јадаар?

— Божодорго јарабас.

— Мен слерге айдып турум, нөкөр постовой, мен облпрофсоветтен деп.

— Слер кайдан, меге туней ле.

— Канайып? — деп, Сабитжан алаг асты.

— Анайып. Каруулду јер.

— Андый болзо, тегин јерге не куучындажар? — деп, Сабитжан өөркөди.

— А кем куучын баштады? Мен слерге эмес, а бу төөдө отурган кижиге тоомјы эдип, јартап јадым. Ого јарт болзын деп. Јартын айтса, менин туш улусла куучындажар јангым јок. Мен постто туруп јадым.

— Айдарда, сөөк салар јерге јол јок по?

— Јок. Јангыс ла сөөк салар јерге эмес. Кайдаар да өдөргө јарабас.

— Андый болзо — деп, Сабитжан ачынды. — Мен мындый болор деп билгем! — ол Ејигей јаар кылас этти. — Эш неме болбос деп билгем! Угар эмес! Кайдан! Ана-Бейит! Ана-Бейит! Бат сеге, Ана-Бейит! — Бу сөстөрдү айдала, ол туура базаып, кородогонду тукурди.

Јинт часовойдын алдына Ејигейге эп јок боло берди.

— Јаманыс ташта, уулым — деп, ол ого адазы чылап айтты. — Службаң андый, онызы јарт. Је өлгөн кижини эмди кайдаар эдер? Ол тоормош эмес не, јерге тоолодып ийеле, јуре берерге.

— Мен мыны бил јадым. А канайдарым? Меге канайда айтса, мен анайда эдер учурлу. Мен мында начальник эмезим не.

— Э-э, керекте-ер! — деп, Ејигей чөкөгөндү унчукты. — А сен бойың кажы јерден?

— Мен Вологданан, адабыс — деп, часовой эпјоксынып ла уулчак чылап сүүнип, мындый суракка каруу берерге јакшызынып, күлүмјизин јажырбай айтты.

— Слердин Вологдада база мындый ба, сөөк салар јерде база часовойлор туруп јат па?

— Бу слер нени айдадаар, адабыс! Сөөк салар јерге качан баратан эдинг, ондо канча кирези јүретен эдинг, онызы бойында. Керек мында ба? Бу јабылу зона ине. Сен, адабыс, бойың служить эткен, бойың јуулашкан, мен мыны көр јадым, айдарда бойың билерин, служба ол служба. Куунинг бар, јок, а јакарудан кыйар учурын јок.

— Онызы андый ла, — деп, Ејигей јөпсинди. — Јангыс ла эмди өлгөн кижини кайдаар апарар?

Олор унчугышлай турдылар. Терен сананып турала, солдат быыраш сары чачту, жарык чанкыр көстү бажын силке жайкады.

— Жок, адабыс, өткүрүп болбозым! Менде андый жан жок!

— Канайдар база — деп, Ејигей айдары жок алаагып эрмектенди.

Ого кайа көрөргө эби жок ло уур болгон, нениг учун десе, Сабитжан там ла там калаптанып, Эдильбайдын жанына басып келген турды.

— Мен айткам не! Мындый ыраакка не барар деп! Жанжыгып калган жан жандап! Тегин јерге улустын бажын айландырып! Олгөн кижини кайда көмүп сал, не за башка! Је болбос туру, жарыл, а Ана-Бейитке јетир. А сен база айттыг — бар, бойыс јууп саларыс деп! Эмди јуугыла!

Узун Эдильбай унчукпай туура база берди.

— Бери уксаг да, нөкөр — деп, ол шлагбаумнын жанына басып келеле, часовойго айтты. — Мен база черуде болгом, эмеш те болзо, ондо ээжилерди билерим. Сенде телефон бар ба?

— Бар эмей база.

Ондый болзо, каруулдын начальнигине телефондо. Јербойынын улузы Ана-Бейит деп сөөк јуур јерге өдөргө јоп сурагылап туру деп айт!

— Неме? Неме? Ана-Бейит? — деп, часовой сурады.

— Эйе. Ана-Бейит. Бистинг сөөк салатан јеристинг ады андый. Телефондо, нөкөр, артык арга жок. Акту бойы биске јоп берзин. Бис јанынан сен алаңзыба, сөөк салар јерден өскө бисти не де соныркатпай јат.

Часовой буттарын элий-селий басып, магдайын чырчыйтып, сананып турды.

— Сен алаңзыба — деп, Узун Эдильбай айтты. — Ончозы устав аайынча. Постко туш-туура улус келген. Сен каруулдын начальнигине јетирип јадын. Эдетен неме бу ла. Чындап та, бу сен кайткан кижини! Сен јетирер учурлу.

— Је јакшы — деп, часовой бажын кекиди. — Эмди ле телефон согойын. Јаңыс ла каруулдын начальниги сүре ле посттор көрүп, элбек јерлерле јуруп јат. А јер не аайлу јаан!

— Мен база сениг јанында болойын ба? — деп, Узун Эдильбай суранды. — Керек болзо, сего пени-нени айдып берейин.

— Же баралы — деп, часовой айтты.

Олор турага кире бердилер. Эжик ачык болды, ончозы Ејигейге угулып јат. Часовой кайдаар да телефондон, суре ле каруулдын начальнигин сурап турды. А онызы табылбай јат.

— Јок, меге каруулдын начальниги керек! — деп, ол јартап турды. — Онын бойы... Јок, јок. Јаан керек.

Ејигей энчикпей турды. Каруулдын начальниги кайдаар јылыып калды! Таңманын качажып јатканын! Арт-учында онызы табылды.

— Нөкөр лейтенант! Нөкөр лейтенант! — деп, часовой тыг, өткун униле өкпөөрип куучындады.

Јербойынын мындый да улузы келди, олор озодо сөөк салатаи јерге өлгөн кижини јуурга суранып турулар деп ол айдып турды. Канайдар? Ејигей сертес этти. Өткурип ий деп лейтенант айтса — божогоны ла ол! Күлук Узун Эдилъбай! Шыранкай ла уул. Часовойдын куучыны там ла удап туру ошкош. Эмди ол суре ле онон берген сурактарга каруу берип турды:

— Эйе... Канча? Алты кижи. Өлгөн кижиле кожо — јети. Кандый да карганак өлгөн. Јааны төө минип алган. Онон прицепту трактор. Оны ээчий экскаваторлу трактор... Оныла дежет, сөөктин орозын казатаныс деп айдыжат... Канайдар? А мен олорго нени айдатам? Айдарда, јарабас па? Јоп бербей тураар ба? Уктым!

Мында ла Узун Эдилъбайдын уни угулды. Телефоннын трубазын ол ала койгон ошкош.

— Нөкөр лейтенант! Бу слер бисти ондозоор. Нөкөр лейтенант, бис Боранлы-Јотконду деп разъездтен келгенис. А эмди бис кайдаар баратаныс? Же бисти ондозоор. Бис бу јердин улузы, бис јаман неме этпезис. Бис өлгөн кижини јууп салала, ойто кайра јанып ийерис... А? Неме? Канайып анайда? Же келигер, келигер, бойоор көрөрөөр! Мында бистин ортобыста бир карган кижи бар, фронтовик, јуулашкан, ого јартап беригер.

Узун Эдилъбай каруулдын туразынан кууни урелип калган чыкты, је лейтенант једип келер, ончозын јартап берер деп айтты. Онын кийиннен часовой базып келеле, база анайда јартады. Часовойдын санаа-кууни јенгле берди ошкош, эмди бу сурактын аайына каруулдын начальниги бойы чыгар учурлу. Эмди ол кечире салган чоокыр агаштын јанында ары-бери токыналу базып турды.

Јотконду Ејигей санаана берди. Керек мындый боло

берер деп кем сагыган? Лейтенанттын келерин сагырга келижетен эмтир. Ејигей тѳѳзинен тужуп, оны апарип, экскаватордын сускузынан буулап салды. Онон кайра бурылып, шлагбаумнын јанына келди. Трактористтер Калибек ле Жумагали бой-бойынын ортозында араай куучындажып турдылар. Танкы тарткылайт. Сабитжан ончо улустын тууразында, ачынып калган ары-бери базып турды. А Казангаптын куйузи, Айзаданын ѳгѳѳни, ол ло прицепте, ѳлгѳн кижинин јанында отурды.

— Је керектер кандый, Ејике, бисти олор оноор божодор бо? — деп, ол сурады.

— Божодор учурлу. Начальник бойы келер. Бу бисти не божотпой турган? Бис кандый бир шпиондор бо. А сен прицептен тушкен болзон. Кыймыктал, ары-бери бас.

Туштин уч саады болгон. А олор эмдиге јетире Ана-Бейитке јетпеген, ого јетире мынан ыраак эмес те болзо. Ејигей ойто ло часовойдын јанына келди.

— Уулым, сенин начальнигинди узак сакыйтан ба? — деп, ол сурады.

— Јок. Удабас ла учуртып келер. Ол машиналу. Он, он беш минуттин јери.

— Је кем јок. Сакып алгайыс. Аткакту эмикти качан мынайда тарткан?

— Удай берди. Бис оны тургусканыс. А мен мында бир јыл служить эдил јадым. Айдарда, эбире чедендегеннстен бери јарым јыл ѳдѳ берген.

— Андый не. Мынайда манал салган деп мен база билбедим. Мынан улам, эмди ѳлѳп болбой јадыс. Эмди мында мен бурулу болгодыйым, ненин учун дезе ѳлгѳн кижини мында јуур деп, мен айткам. Мында бистин оздон бери сѳѳк салатан јерис, онын ады Ана-Бейит. А јада калган Казангап сурекеј јакшы кижи болгон. Одус јыл развездте кожо иштедис. Јакшы эдерге санангам.

Солдат, байла, Јотконду Ејигейге килеген болгодый.

— Бери ук, адабыс — деп, ол сананып айтты. — Каруулдын начальниги Тансыкбаев једип келзе, сен ого ончозын јартап айдып бер. Ол не, кижн эмес пе? Орѳ отурган улуска айтсын. А олор, айса болзо, јѳпти берип ийер.

— Јакшы сѳзин учун быян болзын. А онон башка бис канайдарыс? Сен, акыр, Тансыкбаев дедин бе? Лейтенанттын фамилиязы Тансыкбаев пе?

— Эйе, Тансыкбаев. Јуукта жагы келген. А не? Та-

ныш кижн бе? Слердин кижн ол. АЙса болзо, кандый бир төрөдн?

— Жок, кайдан — деп, Ејигей каткырымзыраган. — Бисте Тансыкбаевтер, слерде Ивановтор ошкош. Андый өбөкөлү бир кижн санаама кирди.

Мында телефон шыгырай берди, часовой оноор басты. Ејигей жагыскан артып калды. Онын кабактары ойто ло буркеле берди. Шлагбаумнын ары жанында јолдо качан ла машина көрунип келбегей деп, суумји жок эбире ајыктап, Јотконду Ејигей бажын јайкады. «Бу ол бир тарбалјы көстү неменин уулы болбозын? — деп сананала, ол ойто бойын санаазында арбады. — База неме! Күрумнин санаазына не ле кирер! Андый өбөкөлү улус ас па. Жок, ондый болбос учурлу. Ол Тансыкбаев ончо төлузин толо төлөгөн эмей... Қандый да болзо, ак-јарыктын устинде чын деп неме бар! Чын болгон, качан да болзо, болор учурлу»...

Ол туура базып барала, колпладын чыгарып, оныла төжиндеги ордендерин, медальдарын, ударниктин значокторын јылтырада арчыды. Лейтенант Тансыкбаев оларды тургуза ла көрүп ијзин.

XII

А ол тарбалјы көстү Тансыкбаевле керек мындый болгон.

1956 јылда јаскыда Кумбелдин депозында сүрекеј јаан митинг болгон, ол тушта ончо станциялардан, разъездтерден јолчылар јуулып келген. Иштеринде жагыс ла ол кун линияда турган улус арткан. Јотконду Ејигейдин јүрүминде канча јуундар болбоды деп ајдар, је бу јуун-митинг качан да ундылбас.

Олор паровозтор јазаар цехте јуулгандар. Улус шык ла толо болгон. Кезик улус өрө тепкиштерге чыгып алган турган. Је эн ле учурлузы — кандый куучындар болгон. Берня керегинде учына јетире јарталган. Кижн кыйнаачы шилемјрди кичинек те килежи јоктоң каргап салгандар! Куучын айдыш тын болгон, орой энјирге јетире депонын ишчилери бойлоры трибунага чыгып тургандар, бир де кижн јууннан барбаган, бир де кижн турган јеринен кыймык этпеген. Јагыс ла корпустын буркузинин алдында ундер, салкында агаштар чылап, куулеп турган. Кем де онын жанында турган улустын ортозынан ару орус тилле чокым айтканы санаазында ар-

тып калган: «Торт ло јоткон алдында талай ошкош». А онызы ондый болгон. Қбгусте јурек тирсилдеп турган, фронтто јурерде атакага барар алдында анайда тирсилдейтен эди, оноң сурекей суузап турган. Тамак чек кургап калган. Је кал-камык улустың ортозынан сууны канайып табар? Айла суу керегинде сананар ой до јок. Оны бедреерден. Јуун узулип, тыштанар ой келерде, Ејигей улустың ортозыла кысталып, депоның парторгы Черновтың јанына једип барган. Ол ло азыйда станцияның начальниги болгон Черновтың. Ол президиумда отурган.

— Уксаң да, Андрей Петрович, мен куучын айтсам кандый?

— Айт, андый кууниң бар болзо.

— Кууним бар, сурекей јаан кууним бар. Јаңыс ла озо баштап шуунип короли. Бистинг резъездте Куттыбаев деп киж иштегени санаага кирет пе? Абуталип Куттыбаев. Је ол бир ревизор неме оны јамандап бичиди не, Югославия керегинде бичип туру деп. Абуталип анда партизандардың ортозында јуруп јуулашкан. Ол ревизор ого узеери база јузуң-јуур неме кожуп салган. А Бериниң немелери келеле, кижини алып барган. Ол мынан ла улам олгөн, тегин јерге олгөн! Санаага кирет пе?

— Эйе, кир јат. Уйи мененг чаазын аларга келип јурген.

— Бат-бат! Оның билези мынан јуре берген. Эмди мыны ончозын угуп, бойымда санандым. Бис эмди Югославияла најылар. Кандый да ойн-бөкөн јок! А бурузы јок улус не шыралап јат? Абуталиптиң уулчактары эмди чыдап калган, олар школго барар учурлу. Айларда, ончо немениң агы-чегинше чыгар керек. Оноң башка кажы ла неме олардың козине сайар. Балдар тегин де шыралаган, адазы јок арткылап калган.

— Акыр, Ејигей. Сен ол керегинде куучын айдарга ба?

— Эйе.

— Ол ревизордың өббөкөзи кем?

— Оны угуп албай. Чынын айтса, оның кийинде мен оны көрбөгөчм.

— Эмди оны кемнен угарың? Оноң шак ла ол бичиген деп, сенде бичиктү кере бар ба?

— А оноң өскө кем бичийтен?

— Кару Јотконду, онын бу кылыгын керелеп турган документ керек. Ол эмес болзо? Бу кокырлу неме эмес. Мындый болзын, Ејигей, сен менин айтканымды ук. Бу немелер керегинде ончозын бичип, Алма-Атага аткар. Не болгонун ончозын јартап бичийле, ол историяны јартайла, республиканын компартиязынын Төс Комитетине аткарып ий. Оңдо аайына чыгар. Удатпас. Партия бу керекти бойынын колына бек алган. Бойын көрүп туруң.

Ол тушта ончо улусла кожо Јотконду Ејигей тың ла јана болбой кыйгырып турган: «Партияга мак! Партиянын керектерин јарадып турубыс!» Оңон митингтин учында кем де «Интернационалды» кожондоп баштаган. Ого бир канча үндөр јомөшкөн, бир минуттын бажында бастыра улус, бир кижичилеп, јажына кулда жүргөн улустын улу кожонун, ончо өйлөрдүн ле калыктардын кожонун, јаңырада кожондой бергендер. Ејигей мындый көң улустын ортозында качан да кожондобогон. Бу бийик көдүрингилу, омок ло ол ок өйдө јердин тузы ла тери болуп турган ончо улустарла бирлигин көргүзип турган кайкамчылу кожон оны талайдын толкулары чылап, бийик көдүрүп, кайдаар да апарып јаткан. А коммунисттердин кожоны там ла тынып, бийиктеп, жүректерде кайнап, ончо улусты ончо улустын ырызы учун јалтанбай тартыжарга кычырып турган. Тың өкпөөрүп, манзаарый бергенде, Ејигейге Арал талай көрүнөтөн, эмди ого база төрөл талайы көрүнүп келген. Оңдо онын куун-санаазы ак толкулардын үстүндө, јайым чайка куш чылап, кайып учуп жүргөн.

Ол айлына куун-санаазы жарык, суунчилу јанып келген. Чайлап отурала, ол Укубалага митинг-јуунда не болгонун ончозын јартап айдып турган. Куучын айдарга сананганы керегинде, эмди парторг болуп иштеп турган Чернов кандый јоп айдып бергени керегинде ол база куучындаган. Укубала өгөөнинин куучынын тындап, ого саламардан чайды уруп ла турган, Ејигей аякты ээчий аякты ичип ле отурган.

— Бу сен канайда бердин, буткул саламар чайды јаңыскан ичип салдын! — деп, Укубала кайкап каткырган.

— Бил туруң ба, анда, јуун-митингте, коркышту суузагам, нени де ичер кууним кел турган. Байла, сүрекей көөрөгөн, өкпөөргөн болбойым. Анда албаты деп неме

шык ла эт калган, кыймыктан та болбозын. Онон чыга ла жүгүргөм, суу ичер кууним келген, је көрзөм — бис јаар состав атанарга јат. Мен машинистке жүгүрүп ле келдим. Бистинг уул эмтир. Ады Жандос, Тегерик Таманан. Јолой сууны ичкөм ле база. Је онон кандый туза!

— А мен озо баштап мыны кайкап — деп, Укубала чайдан уруп унчуккан. Онон кожуп айткан. « Мындый болзын, Ејигей, сен ол Абуталиптинг өскүс балдарын эске алынганын сүрекей јакшы. Керек андый болзо, өскө өйлөр келген болзо, өскүс балдарды мынан ары кыйа көрбөзин деп, сен јалтанбай бар. Самара — ол јакшы неме, је ол бичилип турганча, једер јерине јеткенче, оны улус алып, кычырып көргөнчө, көп өй от калар, онынг учун Алма-Атага бойын барзанг торт болор. Не болгонын ондо ончозын куучындап береринг.

— Айдарда, мен Алма-Атага барайын ба? Көндүрө ле јаан бийлердинг бойына? Сен апай санан турун ба?

— Је онон не? Керекту барып јадын. Пөкөринг Елизаров канча јыл кычырып јат. Кажы ла келгенде адресин артырып туру. Мен барып болбогойым, сен барып кел. Мен айылдан чыгып кайда барарым, балдарды кайдаар эдерим? А сен керекти ырада салба. Отпуск ал. Канча јылдардын туркунына амырабадын. Олорды јууп келзе — јүс јыл боло берер. Анда, јаан улустын алдында, ончозын бир де катап болзо, јазап куучындап бер, канайда болгон, ончозын анайда ла айдып бер.

Ејигей уйининг көгүстүзин кайкаган.

— Сен, уй кижин, керекту неме айдып турган ошкожын. Сананып көрөли.

— Узак сананба. Бу тегин керек эмес. Канча ла кирези эрте этсенг, анча ла кирези јакшы болор. Афанасий Иванович сеге болужып ийер. Кайдаар баратан, кемге киретен, ол јакшы билер.

— Онызы база чын.

— Онынг учун мен айдып турбай. Бу керекти туура салбас керек. Ого шылтай бор-кар неме салып эларын. Кызычактар өс келди. Сауле күскиде школго барар. Оны интернатка ийетенис пе айса канайдатаныс? Сен мыны санандын ба?

— Санангам, санангам, сананбай база — деп, Јотконду Ејигей кызычактарынын јааны школго барарга јетире өзүп калганын кенете кайкап, мынан улам манзаарыжын јажыарга албаданып, мендеп айткан.

— Сананган болзон — деп, Укубала оноң ары айткан. — Атан, ол жылдарда бис кандый шыра көргөнисти улуска куучындап бер. Өскүстерге адазынын агы-чегин орныктырарга болушлазын. Оноң ой болзо, ары-бери бас, магазиндерге кир, кызыктактарына не-неме ал, меге де алзан артык болбос эмди. Мен эмди жаш эмезим. — Ол уур тыныжын көмө баскан.

Ејигей уйи јаар көргөн. Қайкамчылу неме, кажы ла күн көружип јадын, је кандый кубулталар болгонын көрбөй јурерин, оноң ончозын кенете ле көрүп ийерин. Ол јинт эмес, онызы јарт, је карыырга јетире эмди де узак. Ондый да болзо, эмдиге јетире таныш эмес, јаны куун-санаа онын көксине толо берген. Уйинин көружинде онын јурумди терен билери табылып келгенин билип, чачында баштапкы ак кылдарды көрүп ийген. Олор көп эмес болгон, уч-төрт лө ак кылдар, је олор өткөн јурумди ле санааркаган санааларды керелеп тургандар...

Бир кунинин бажында Ејигей Кумбел деп станцияда тегин пассажир кижы болуп једип барган јурген. Алма-Атаның поездине отураарга Боранлы-Јоткондудан тескери Кумбелге барарга келишкен. Ејигей бу јанынан санааркабай турган. Ол јогынан түңей ле болбос, атанып јадым деп, Елизаровко телеграмманы түңей ле берер керек. Оны јангыс ла станциядан ийер аргалу.

Онойып турганча, Москва—Алма-Ата деп поезд једип келген, Ејигей ого отурып алган, эмди ол бойынын Боранлы-Јотконду деп разъезди ажыра өдөр учурлу. Ого купелу вагондо, экинчи тактада јер келишкен. Не-не-мезин салып койоло, Ејигей коридорго чыгып, көзнөктин јанына туруп алган, ол поездтин көзнөгинен бойынын төрөл разъездин јолчынын көзиле эмес, јорыкчынын көзиле көрөргө сананган, оноң экинчи полкага чыгып, куун јеткенче уйуктап алар деп шуунген, ой јеткилинче бар, эки кунге јортор керек. Ол озо баштап онойдо сананган, је экинчи күн эдер немезин таппай барган. Эш неме этпей кижы канайып јуретен. Бир кезек улусты көрүп, кайкап туратан, олор кыйын јаткылаар, јудунар ла уйуктаар.

Ондый да болзо, баштапкы кунде, анчада ла баштапкы частарда, онын јурегинде суунчилу ле чочыдулу болгон, айлынан мындый узак ойгө барып јатканына. Ол көзнөктин јанында эмештен өкпөөрип калган седең ле омок турган, станцияда магазиннен садып алган

җангы шляпалу, ару чамчалу, жууның ойлоринек артып калган кительду. Бу китель Казангалтын болгон. Ол оны чала жарымдай топчылап алган турган. Казангап бу кительди кийип ал деп албадаган, оны кийип алзан җакшы көрунер деп айткан, ордендер ле медальдар тагынып аларга база эпту, ого узеери сен галифе штанду деген. Еҗигей җакшы суруктен эткен офицер сопокту болгон. Бу солуктор Јотконду Еҗигейге сурекей җарап туратан, онын учун оларды ол чеберлеп, көп кийбейтеп. Седен көрунерге кижиде элден ле озо җакшы сопуктор ло җангы, эпту бөрүк болор учурлу деп, Еҗигей сананып җуретен. Эмди бу немелер ондо болгон.

Ол мынайда көзиөктин җанында турган. Оныла кожо вагондо бараткан улус онын җаныла өткулеп, ол җаар тоомҗылу көргүлеп тургандар. Јотконду Еҗигей, байла, тыш будүмиле, седениле, өкпөөрип калган чырайыла аңыланган болор.

Поезд десе җаскы сарыөзөктөрднig элкемдериле ичке-ри алдында суре ле җетиртпей там ырап турган җердин көс җедер чийузише җаба җедерге мендеп турган чылап, бар җок күчин салып, албаданып учуртып бараткан. Эбире ак-җарыкта җаныс ла элбек чөлдөр лө көк тенери турган. Олор кайда да ыраакта биригип, чийу тарткан, ол чийуге турген җорыкту поезд җуткип бараткан.

Је ого удүра Боранлыга җуук җерлер элестелип келген. Мында кажы ла кырлан, кажы ла таш ого таныш болгон. Боранлы-Јоткондуга җууктаганы сайын Еҗигей көзиөктин җанында энчикпей кыймыктанып, эрин сагалдарынын алдынан күлүмзиренип, мында болбогонунаң бери җылдар өдүп калган чылап, өкпөөрип турган. Онын төрөл разъезди. Семафор, турачактар, чеден-кажагандар, складтын җанында чогуп салган рельстер ле шпалалар, учы-куйузы җок элкем чөлдөрднig ортозында темир җолго җууктай җапшынып калган ончо немелер элестелип өдүп турган. Еҗигей керек десе бойынын кызычактарын көрүп ийген. Олор бугун кунбадыштан кунчыгыш җаар барган ончо пассажирский поездтерди уткыган болгодый. Сауле ле Шарапат олардын җаныла өдө конгон вагондорго суунчилу күлүмзиренгилеп, олорго аҗару этсин деп колдорын җангыгылап ла секиргилеп турган. Кажы ла секириште олардын кеҗегелери чычандажып, көстөри суунчилу җарып турган. Еҗигей болгобос җанынан көзиөктин шилине җапшынып, колын җангып, эркелу сөс-

тор кимиренген, же озор оны та көрбөгөн, та таныбаган. Ондый да болзо, кызычактары онын өдөрүн сакыганда-ры кандый жакшы. Бу жангыла ла озордын кийин жанында онын балдары, туразы, разъезди артып калганын кожо бараткан улус кайдаг билзин! Онойдо ок разъездин ары жанында элкем чөлдө уурлу төөлөрдүн ортозында онын атту-чуулу Каранары жүргенин кем сезетен эди база. Ејигей оны тургуза ла танып ийеле, куунн жылый берген.

Онон төрөл айлынан бир канча станцияларга ырап, Ејигей жадар јерине жадып, уйуктап калган. Ол көлөсөлөрдүн бир аай тибиреген табыжына, улустын арай куучындарына жайкадып, тату ла узак уйуктап јаткан.

А экинчи куннин тал-түжинде Чимкенттег ала Јети-сууга јетире Алатаунын туулары көрунип келген. Кырлар лезе кырлар. көрүп көзин тойбос! Јотконду Ејигей темир јолды кыйкай Алма-Атага јетире чөйилип барган ак мөңкулу туулардын бийик көдүрингилу јаражын канча ла кире кайкап көрзө, јилбиркел көрөри астабай турган. Ого, сарыөзөктөрдө јаткан чөлдүн кижизине, бу кайкалды ургүлјиге де көрзө, куунине тийбес. Туулар оны жангыс ла улуркаган будумиле, јаражыла кайкаткан эмес, же озорго көрүп, ол көп санаган. Качан Алатау алдында турарда, унчукпай сананарга кандый жакшы. Санаазында ол каруулу иште турган таныш эмес улусла туштажарына белетенип жүрген, азыйда болгон немелер јастыра, андый немелер мынан ары качан да болбос деп озор јарлаган, онын учун ол Абуталиптин билезиле болгон учуралды озорго куучындап берер учурлу. Эмди ол керекти канайып түзедер деп, зайлап көрөзін, јартына чыклазын. Абуталиптин бойын тиргизип болбозын, же онын балдарын кем де кыйа көрбөзін, озордын алдында јол кайдаар ла ачык болзын. Јаан уулчак, Даул, быјыл күскиде школго барар учурлу, ол школго нени де јажырбай, кемнен де коркыбай барзын. Јангыс ла озор эмди кайда? Кандый жүргүлери не? Зарипа кандый жүрү не?

Качан оны эске алынганда, куун-санаазына кандый да карыкчалду соок јайыла берер. Өткөн немени ундыыр, токынаар ой келген. Ол керегинде сананыш үзүлип калзын деп, ол өпөтийин жүре берген ине. Је не ундылган, не ундылбаган жангыс ла кудај билер! Јотконду Ејигей салымына багып, бойын токтодынып, эригип

јурген. Мыны кемге айдарың, сени кем оңдоор? Тенгериге түртүлүп калган ак карлуу сумерлер оңдоор болор бо, же ологго, бийиктерге, жерде јурген улустың шыразы не керек. Оның да учун олог улу Алатаулар деп адылып жадылар, олог ургулји турар, улус чыгар, өлөр, келер, барар, туулар јаар көрүл көп сананар, а туулар дезде унчугышпай турар...

Абуталип «Раймалы-аганың ийизине, Абдильханга, айткан сөзин» бичип алган кийинде оныла бир катап куучындашканын Ејигей эске алынган. Ол бу чөрчөк жаынан көп сананган болгодый, оның учун ол бойының шуултезин Ејигейге айткан. Оның сананганыла болзо, Раймалы-агадый ла Бегимайдый улус јүрүмнің јолында туштажып, бой-бойына канча кирези ырыс экелген, анча ок кирези шыра, түбек экелип јат, нениң учун дезде олог улустың јаргызынан јайым эмес, оноң кыйып болбос. Оноң улам кем де айрып болбос бускалан ла шыра болор. Шак оның учун Раймалы-агага јакшы эдиң турубыс деп бодоп, ого јуук улус оны кинчектеп салган. Ол санаалу сөстөр санаалу сөстөр лө болуп артып калар эди, Ејигей оның чынын бойының јүрүмнің ачулу сеспеген болзо. Зарипа ла оның ортозында болгон история бу историяга көрө, јер ле јылдыстың ортозындай ыраак та болзо, ологдың ортозында не де болбогон до болзо, ол Зарипа керегинде сананган ла оны сүрекей сууген, же Зарипа согултаны бойына алынган, ол качан да болбос неменен качып јүре берген. Ол мыны ончозын бойында сананып алган, канды бууй тарткан чылап, кезе тартып ийген, ол керегинде сананбаган, оныла не болорын шуубеген, бу керектин аайына мынайып чыгары Ејигейди неге экелерин билбеген. Тиру артканы јакшы. Эмди кезикте ого коркышту карыкчалду боло берер, жаңыс ла оны көрөгө, жаңыс ла оның унн угарга, ол ак-јарыктың кырына да јетире јүгүрерге белең јүрер.

Ејигей бойында каткырымзып, Германияда Гёте деп улу поэт јургени керегинде Абуталиптин айтканын, ол тушта мыны кайкап укканын эске алынган. Қазах тилде оның ады эби јок угулып јат, же керек анда эмес, кажы ла кижи ого салым берген атты алып јүрет. Карган Гёте јетен јашту тушта јаш кысты сууген, ол кыс оны база бастыра јүрегинен сууген. Оны ончо улус билген, же оның колы-будын кем де кулибеген, оны јуулгек деп

кем де жарлабаган... А Раймалы-агала нени этлеген! Кижини базыллаган, якшы эдерге турубыс деп, кыйнагылаган... Зарипа ого база якшы эдерге сананган, жүреги нени айткан, анайда ла эткен... Онын учун ол ого өөркөбөй жат. Айла сүүген кижизине кижн тарынар ба? Онын ордына бойынды бурулаарын, бойын бурулу артарга куунзеерин. Кайдалык, жаньс ла сеге коомой болгой, ого жаман болбозын. Арган бар болзо, сени ол таштап та ийзе, сен оны эзеп ле сууп жүр...

Жотконду Ејигей оны эзеп ле сууп, Абуталипти ле онын өскүс балдарын сапанып, барып жаткан...

Алма-Атага јууктап келеле, Ејигей кенете сананган: «А не, Елизаров үйде јок болзо канайдар? Алганын ол! Айлында тушта ненин учун мындый неме санаазына кирбеген. Укубала да ол жанынан сананбаган. Бойлоры ла ошкош деп бодогои не. Бойлоры сарьозөктөрдөн чыкпай канайып жаткан, ончо улус олордый ла, ары-бери барбай жаткан деп сананган. Афанасий Иванович үйде јок болордон айабас. Ол кижн академиянын бойында иштеп жат, оны улус кайда ла сакып жат, онойдо ок ученый кижиде јузун-базын керек-јарак ас болотон бедн? Командировкага да јуре берер, онон узакка келбес те. Калак, качаш боло бербезин» — деп, Ејигей каранга чочып турган. Керек андый боло берзе, ол тушта казах газеттин редакциязына барарга келижер деп, Ејигей бойында сананган. Редакциянын адреси кажы ла газетте бичилип жат. Кайдаар баратанын, нени айдатанын ондо ого олор јартап берер. Мындый сурак аайынча кайдаар баратанын редакциянын ишчилери јакшы билер учурлу. Айлында отурарда ончозы јарт болгон, поездке отур. мантат. Эмди, једетен јерге јууктап келеделе, Жотконду Ејигей манзаарып баштаган. Коомой анчы андаарга айлында отурып алып амадап јат деп, тегинду айткан эмес. Ол база андый. Је ол Елизаровко иженген. Елизаров ого јуук кижн, озодон бери најы, ол онын айлында көп катап болгон, Абуталип Куттыбаевле болгон историяны ол база јакшы билетен. Ол оны сөс бажынан ондоп ийер эди. А таныш эмес улуска канайып куучындаар, недег баштаар, сости канайып эптеп айдар. Јаргынын алдында отурган керечи чилеп айдар ба, айса докладтап берер бе, айса база канайда эдер? Олор онын сөзин тыгдап угар ба, удур каруу берер бе? Сен кем, сен не кижн, ненин учун Абуталип Куттыбаевти

актаарга албаданып жадын деп сурабас па? Сенин ондо не керегин бар десе? Сен онын карындажы ба, кудазы ба, баязы ба?

Мынайып сананып баратканча, поезд Алма-Атанын жаказына једип келген. Улус не-немелерин алып, коридорго чыгып, поездин токтоорун сакып тургандар. Ејигей база белен болгон. Вокзал көрунип келген, јолдын учы. Перрондо улус көп болгон, кем үдејип турган, кем уткып келген. Поезд табынча токтој берген. Перрондо кыймырап турган улустын ортозынан Јотконду Ејигей көзніктөн кенетте Елизаровты көрүп ийеле, балачак чылап, көбөрөгөндү сууне берген. Елизаров ого шляпазыла сууничилу јагып, вагонло коштой баскан. Кандый ырыс! Елизаров бойы уткыыр деп, Ејигей сананбаган да. Олор узак көрүшпеген, былтыргы күстен бери. Јок, Афанасий Ивановичтин јажы ас эмес те болзо, ол өскөрбөгөн эмтир. Ол ло капшуи, сырзак бойы. Қазангап оны аргымак деп адап туратан. Бу сүрекеј бийик макташ болгон. Елизаров мыны билетен ле ого јалакај кемзинип јуретен — андый да болгой, Қазангап! Оног кожуп ајдатан: карган аргымак, је тунгей ле аргымак! Ого до былан болзып! Сарыөзөктөргө ол ишмекчи кийим кийип алган келетен, кирзе сопокту, элентизи једин калган кепке бөрүктү, а мында ол галстукту, карануй чаңкыр костюмду болгон. Бу костюм ого сүрекеј јарап турган, эптү, кап-чыт эдип калган, је анчада ла ол онын буурайып калган чачынын өјине јарап турган.

Поезд токтогончо Афанасий Иванович вагонло коштой базып, көзнік јаар жарымдай бурылып, күлүмзиренип бараткан. Елизаровтын сары кирбиктерлу чаңкыр-боро көстөри куунзеген туштажуга суунгилеп, чедиргенип жарып турган. Мыны көрүп, Ејигейдин куун-санаазы јылып, байагы алаңзыштары јоголо берген. «Керектер јакшы башталып јат — деп, ол суунип турган. — Кудај берзе, јорыкташ јединду болор болбой».

— Је арт-учында једип келдиң бе! Канча јылдын бажында! Јакшы ба, Ејигей! Јакшы ба, Јотконду! — деп, оны Елизаров уткыган.

Олор бек кучакташкан. Эбире кал-камык улусты көрүп, сүрекеј суунип, Ејигей бир эмеш ондобой барган. Олор вокзалдын јанында площадька чыкканча, Елизаров ого көп сурактар берип турган. Ончолоры керегинде сураган, анда Қазангап кандый жадыры, Укубала, Букеј,

бала-барка кандый жүрлери, эмди разъездтин начальниги кем, керек десе Каранарды да ундыбаган.

— Анда сенин Жотконду Каранарың кандый жүрү?— деп, ол кун эртеден неге де каткырып, соныркаган.— Ол ло арслан ошкош ыркыранган бойы ба?

— Бас ла жүрү. Оныла база не боло беретен, алгыр ла жат — деп, Ејигей каруу берген. — Сарыбззктзрдз ого јайым. Ого база не керек?

Вокзалдыг јанында јаан кара машина бастыра бойы јалтырап турган. Мындыг машинаны Ејигей баштапкы ла катап кзруп јат. Ол «ЗИМ» деп машина болгон. Бејенинчи јылдардыг эн јакшы машиназы.

— Бу менин Каранарым — деп, Елизаров кокырлаган. — Отур, Ејигей—деп, ол машинанын ичкери эјигин ачып айткан. — Јортолы.

А кем мантадатан? — деп, Ејигей сураган.

— Бойым — деп, Елизаров машинага отуруп, рулданг тудуп айткан. — Карыыр чагында шофер боло бердим. Бис американдардан ујан ба?

Елизаров машинанын моторын куулеткен. Онон турган јеринен мантадып барардан озо, кулумзиренип, айылчы кижн јаар суракту кзргзн.

— Айдарда, једип келдинг бе. Тургуза ла јартын айт — узакка келдинг бе?

— Мен керекту јургем не, Афанасий Иванович. Керек кандый болор. Је элден озо мыны слерле кожо шуужип кзрзр керек болгон.

— Мен сени керекту келип јаткан деп сескем, онон башка сени сарыбззктзрдзгн кандый ийде кздуретен эди. Андый! Акыр, мындыг болзын, Ејигей. Эмди ле менин айлыма баралык. Сен бисте јадарың. Удурлашпа. Кандый да гостиница керек јок! Сен менин кундулу айылчым. Мен слердинг сарыбззктзрдз кандый болдым, сен мында база андый бол. Сыйдын сыйы бар деген казах сзс бар эмес беги!

— Эје, андый ошкош — деп, Ејигей айткан.

— Айдарда, јоптзјип алдыбыс. Меге де суунчилу болор. Менин Юлиям Москвада уулына јуре берди, уулым экинчи уулду болуп калган. Онын учун энебис суунген бойынча оноор мендеген.

— Уулдын экинчи уулы! Уткып турум! — деп, Ејигей айткан.

— Эје, уулдын экинчи уулы — деп, Елизаров ийин-

дерин кайкаганду көдүрүп эрмектенген. — Таада болзог, ол тушта билерин! Ого жетире сеге эмди де узак. Сендий тужымда мен эш неме керектебес, бажында салкын ойногон күлүк болгом. Кайкамчылу неме, жажысла бис ыраак башка да болзоос, бой-бойысты жакшы оңдоп жадыбыс. Же жортолык. Бис город ажыра барарыс. Орб. Ол туку, баштарында карларлу тууларды көрүп турун ба? Оноор, кырлардын эдегинне, Медео деп жерге, барарыс. Бистин турабыс городтын жаказында, чек журт жерде деп, мен сеге куучындаган болбойым.

— Эйе, Афанасий Иванович, слер айтканар — турам суучактын жанында деп. Суунын шуулаган табыжы сүре ле угулып турар деп.

— Эмди бойун көрөрүн. Жортолы. Жарыкта городты жазап көрүп ал. Эбире айдары жок жараш. Ончо немелер чечектеп жат.

Вокзалдан тун-тус ором учы-куйузы жок город өткуре теректердин, парктардын жаныла там ла өрөлөп барып жат. Елизаров мендебей маңтадып бараткан. Жолой ончозын көргүзүп, куучындап турган, кайда кандый учреждение, магазин, улус жадар туралар. Олор ончозы жаан болгон. Городтын тал-ортозында, элкем жалаң-площадьта, ончо жанынаг ачык жерде, жаан өргөө турган, бу Башкаруунун өргөөзи деп Ежигей танып ийген, ненин учун дезе оны журуктардаг көрүп туратан.

— Мында Төс Комитет — деп, Ежигей бажын кекиген.

Эдеген керектери аайынча эртен мында болотондорун билгилебей, онын жаныла өддө маңтада бергендер. База бир тураны Жотконду Ежигей танып ийген. Тус оромног сол жаны жаар бурылар тушта, казах операнын туразы турган. Эки кварталды өдөлө, олор ойто ло туулар жаар, Медео жаар бурыгандар. Городтын төс жери кийин жанында артып калган. Тан алдынаг турган жаан эмес особняк-туралардын, олордын жанында кичинек садтардыг, кырлардаг түргөн шуулап агып түшкен суактардын жаныла олор узак маңтаткан. Садтар чечектеп турган.

— Жараш! — деп, Ежигей унчуккан.

— Сен шак бу өйдө келгеннге мен суунип жадым— деп, Елизаров айткан. — Бу өйдөги Алма-Атадаг жараш город жок. Кышкыда база жараш. Же эмди торт ло кижинин кууни кожондоп жүрөр!

— Айдарда, ал-санаан жарык эмтир — деп, Елизаров учун Ежигей суунген.

Онызы ол жаар тосток борозымак-чанкыр көстөриле турген көрүп ийеле, бажын кекип, кабактарын туууп, нени де терең сананып, онон ойто ло көстөрнүн учтарында оок чырыштарды жууп, күлүмзиренип ийген.

— Бу аңылу жас, Ежигей. Жаңыртулар бар. Оның учун журерге де солун, жылдар турген өдүп те турган болзо. Сананыш, эбире аякташ болуп жат. Журумнун амтанын жагыдан сезерге. Сен качан бир тын оорыган ба?

— Санаама кирбейт — деп, Ежигей жартын чике айткан. — Контузиянын кийнинде болордог башка...

— Сен букадый бек, су-кадык! — деп, Елизаров каткырган. — Мен ол керегинде айдып турган эмезим. Сөс лө бажынан... Керек мындый. Партия бойы баштапкы сөзин айткан. Мен ого сүрекей суунип жадым, мынан менин акту бойыма суунер шылтак жок то болзо. Же туней ле санаа жарык ла, жинте чилеп, ижемжи бар. Айсанымызы кижини карып жургениненг болор бо? А?

— А мен, Афанасий Иванович, бу керек аайынча келгем не.

— Кандый керек аайынча? — деп, Елизаров ондобогон.

— Санаагарга кирбейт пе? Мен слерге Абуталип Куттыбаев керегинде куучындаганым?

— Канайып кирбейт, кирбей база! Санаама жакшы кирип жат. Айдарда, андый ба. Тууп көрүштү эмтиринг. Күлүк! Туура салбай тургуза ла једип келдин.

— Мында мен күлүк эмезим, Укубала күлүк. Мыны ол меге айдып берген. Жаңыс ла мыны неден баштайтан? Кайдаар баратан?

— Неден баштайтан? Бис мыны экуден эку шуужер учурлу. Айылда, чайлап отуруп, ончо јанынан шууп көрөрис — деп, бир эмеш унчукпай барадала. Елизаров көп немелер сананганду айткан: — Ойлөр канайып өскөрип жат, Ежигей, уч жыл мынан кайра мындый керектер јанынан мындый немелер эдер деген санаа бажыска да кирбес эди. А эмди коркор неме јок. Ончозы мындый болор учурлу. Бис ончобыс, бир кижини чилеп, бу чыннан тудунар учурлу. Кемге де аңылу јан бербес. Мен мынайда ондоп жадым.

— Слерге мынан ончозы јарт көрунип жат, ого узеери слер учуный кижини — деп, Ежигей бойынын санаазын айткан. — Бистинг деподо болгон жуунда база ол кере-

гинде айдылган. Мен тургуза ла Абуталипти эске алыгам, ол оору-сыс менин көксимде эмдиге ле жетире жүрүп жат. Керек десе жуунда сөс тө айдар кууним келген. Куучуну жаңыс ла керектин чыны жанынан эмес не. Абуталиптин балдары бар, олар чыдагылап келген, жааны быжыл күскиде школго барар...

— Эмди омор кайда? Онын билези?

— Билбезим, Афанасий Иванович, уч жыл мынан кайра жүргүлей берген, онон бери табыш та жок, та кайда, билбезим.

— Же мында коркор неме жок. Бедрерис, таап аларыс. Эмди эн ле каруулу неме, Абуталиптин кереги аайныча суракты көдүрери.

— Андый, андый. Керектү сөсти тургуза ла таап ийдигер. Онын учун мен слерге келгем.

— Тегин келген эмезин деп санан турум.

Қанайда сананган, анайда ла болуп калган. Ејигей айлына жапып келгенинен уч ле неде ле өткөн кийинде, Алма-Атанан чаазын келген. Ондо ак чаазынга кара черийнеле жап-јарт мынайда бичиген: азийда Боранлы-Јотконду деп разъезде иштеген, онон түрмеледип, шылу ойинде өлүп калган Абуталип Куттыбаевти каршулу керек этпеген деп актап салган. Бичикте шак мынайда айдылган! Чаазында бичилгенин онын иштеген коллективинде жарлазын деп ийген болуптыр.

Бу документле кожо Афанасий Иванович Елизаровтон самара келген. Ол жаан учурлу самара болгон. Бу самараны Ејигей бастыра жүрумнине биленин эн ле жаан учурлу документтеринин — балдардын чыкканы керегинде кере бичиктердин, жуучыл кайралдардын, фронтто жүрүп шыркалатканы керегинде бичиктердин ле иштеп алган характеристикалардын ортозында кичееген...

Бойынын бу жаан самаразында Елизаров Абуталиптин керегини түрген көргөнине, онын агы-чегине чыгып, оны актаганына суунип турган. Бу жаңы ойдин жақшы темдеги деп ол бичиген. Онын айтканыла болзо, бу бойыстын үстисте бойыстын алган јенүбис.

Ејигей жүре берерде, ол омордын жүрген учреждениелерине база катап барып, онон жаан солундар угуп алганы керегинде самаразында онон ары бичиген. Эн ле баштапкызы — шылучы Тансыкбаевти ижинен јайлат-

кан, кайралдарын айрып алган, каруузyna тургузып жаткан, экинчиси — Абуталип Куттыбаевтин билези Павлодарда журган жаткан (кӧрзӧн, кандый ыраак журе берген). Зарипа школдо уредучи болуп иштеп турган. Билезинин тургуза ӧйдӧги айалгазы — жаньдан кижиге барган, айылду-журтту. Онын жаткан јеринен мындый анылу јетирулер келген. Ол ревизор жаньнан сенин серемјин, Ејигей, керекти жаньдан шиндеп кӧрӧр тушта чын болуп калды деп, Елизаров онон ары бичиген. Абуталип Куттыбаевти јабарлап бичиген кижиге ол болгон. «Ол ненин учун мынайып кылынган, оны мындый јаман каралу неме эдерге кандый ийде кӧдурген? Мен бу жаньнан кӧп санангам, Ејигей, сен, куучындап берген историканы, ондый ок мен бойым билетен историкларды эске алынгам. Мыны олчозын сананып, ол ненин учун мынайда эткенинин шылтагын табарга чырмайгам. Јок, ого мен каруу берип болбой турум. Чек таныш эмес кижини, Абуталип Куттыбаевти, ненин учун ол кӧрӧр кууни јок болгонун канайып та јартап болбой јадым. Бу айса југуш оору ошкош неме болор бо, историканын кандый бир ӧйинде кижинин эди-канына тарап, таркап, меезине кирип калатан? Айса андый јаман кылык-јан кижиге будерде оныла кожо буткен бе, онон табынча ӧзуп келген бе, куйунуш деп неме кижинин куун-санаазын ӧртӧп, оны казыр эдил салды ба. Је Абуталипке ол не куйунетен? Мыны мен табып болбос табыскак деп бодоп турум. Мынайып ӧштӧйтӧннинин эп-сумези туку јебреннен бери јарлу. Бир ӧйдӧ мындый да кижиге кудайга бутпей туру деп јетирип ийзе, ондый кижини Бухаранын базарында улус таштарла ӧлтуре согуп салатан, Европада дезе тируге ӧртӧгилеп ийетен. Сен келеринде бис эку ол жаньнан кӧп куучындашканьс, Ејигей. Абуталипти јамандаган ончо керектердин аайына чыккан кийинде, мен база катап санандым: кижини кӧрбӧйтӧн јаман кылыкты јоголторго эмди де узак ӧй керек. Андый јескимчилу кылык та качан јоголор — озолодо айдарга куч. Андый да болзо, мен јурумди мактап јадым, чын деп немени јер устинде качан да тазылына јетире јоголткылап болбос деп будуп јурум. Чын эмди ойто ло ончо уурларды јенип, ӧрӧ туруп чыкты. Ол учун јаан баа да тӧлӧлгӧн болзо, је ол јену алды! Ак-јарык турганча, качан да болзо, андый болор! Сен кандый да астам јогы-

нан ноқорингини ағы-чегинин чынына једингенин учун мен суунип турум, Ејигей...»

Көп күндердин туркунына Ејигей бу самара керегинде сананып јурген. Бойынын мынайып өскөргөнин, ал-санаазына не де кожулып, јартала бергенин, Ејигей кайкап турган. Айдарда, карыйтан ой кырлар ары јанында эмес, јууктап келген турбай деп, ол тушта Ејигей јүрүминде баштап ла санаган...

Елизаровтон келген самара онын јүрүмин эки башка бөлүккө бөлип турган — самара келердег озо јүрүм, оноң самара келген кийнинде јүрүм. Самара келер алдында ончо немелер тууралап, ынарла тартылып, талайдың јарады чылап, ырай берген, самара келген кийинде јүрүм — күннен-күнге токыналу өдүп турган, ондый күндер узак болор, је учы јок эмес деп иле эзеткен. Бу самарадан билип алган төс неме — ол Зарипанын кижиге барганы болгон. Мындай солунды угуп, ол база катап уур санааларга бастырган. Онын кижиге барганын канайып та билип, сезип јургем деп, ол бойын токынадып турган, онын кайда јатканын, өскө улустын ортозында балдарыла кожо кандый јургенин, билбес те болзо. Ол айлына јанып келеделе, мыны анчада ла јарт ла өңзүре сезип јурген эмей. Ненин учун мындай неме онын санаазына кирген, айдарга күч. Је онын куун-санаазы караңуй болгонына эмес. Ејигей Алма-Атадан карын ла суунчилу ле ал-санаазы көдүрингилу атанган. Олордың болгон кажы ла јерде, олорды ајарулу ла ондогонду уткыгандар. Мынак улам, олордың чынды табарга амадаган ару амадузы арт-учында бүдер болор деген ижемји куун-санааны толтырып турган. Онон андый ла болуп калган. Ејигей Алма-Атадан атанар күн оны Елизаров вокзалдың јанында ресторанга апарган. Поезд атанарга јетире ой јеткилинче бар, онын учун атанар алдында күндүү-күреелу отурып, акту куундеринен јазап куучындажып алгандар. Ол куучыннан Ејигейдин ондогоныла болзо, Афанасий Иванович бойынын кемге де айтпас санааларын чыгара айткан. Ол, Москвада јерлу комсомолец, јирменчи јылдарда Туркестанга келген, басмачтарла јуулашкан, оноң геологический наукала јилбиркеп, бастыра јүрүминде мында артып калган. Онын санаазыла болзо, ончо телекейге Октябрьский революция экелген ижемјилер тегинду эмес. Јастыралар ла туура базыштар учун төлбөргө кандый да уур болгон

болзо, је јарты јок јолло ичкери барары токтобогон — шак мында историянын салымы. Эмди мынан ары ичкерлеш азыйдагызынан тыг ийде-кучле барар деп, ол база айткан. Ненин учун андый болор десе — текшилик јон түзедиништин ле арутаныштын јолына чыккан. «Бис мыны ончозын бойыска бойыс агы-чегин чыгара айдар кучибис бар болгондо, айдарда, келер ойгө ичкери барар ийде-кучибис база бар» — деп, Елизаров айдып турган. Эйе, ол тушта ажанып отурып, олор јакшы куучындажып алган.

Јотконду Ејигей бойынын сарыбөктөрине мындый ару ла көдүринилу санаа-куунду јанып бараткан.

Бастыра Јетисууны кечире барган јолдо онын көзинин алдынча Алатаунын ак карлу чанкыр туулары чөйиллип барган. Ол тушта, качан ол бойынын Алма-Атада јүргенин сананып турарда, ого кандый да ич јанынан ун Зарипа кижиге сала берген деп, айдып турганын ол билип ийген.

Кырларды, јажыл өлөңи јайылган јаскы элкемдерди ајыктап, Ејигей ак-јарыкта чындык улус бар деп санаган. Ол Елизаров ошкош улус. Олордын сөзине де, кегерине де будерге јараар. Ондый улус јогынан јер устинде јүрерге куч болор эмей. Абуталиптин кереги аайылча баскындаш божогон кийинде, ол турген өдүп турган јүрүмнин кижн сақыбаган өскөлөништери керегинде сананган. Абуталип тирү јүрген болзо, јабарлаганду төгүн бурулаштан оны айрып салар эди, ол бойынын балдарыла кожо айса болзо ырысты, токыналу јүрүмди јакыдан табар эди. Тирү болгон болзо! Мыныла ончозы айдылып калган. Ол тирү болгон болзо, Зарипа оны калганчы күндерине јетире сақыыр эди. Мында алаңзу јок! Андый уй кижн өгөөнинин јанарын кандый да уур болзо, сақыыр эмей. А сақыыр кижн јок болзо, сақыыр неме јок болзо, јиит уй кижн сок јангыскап не јүретен. Керек ондый болгондо, јарагадый кижн туштаза, ого јүре берер, а ненин учун јүре бербес? Ејигей мындый санаалардан там ары кунуккан. Ол өскө немелер керегинде сананарга, ол керегинде сананбаска, бойынын санаазын көйлөтпөскө чырмайган. Је мынан не де болбой турган. Онын учун ол вагон-ресторанга барган.

Јол башталып турарда, мында ару ла улус ас болгон. Ејигей көзнөктин јанында јангыскап отурган. Бойын не-

ле-неле соотодорго ол озо баштап бир шил сыра алган. Вагон-ресторанның көп тоолу көзбөктөри бир уула кырларды, чөлдөрдү, олардын устинде көк тегерини көрөр арга берип турган. Бир жанынан кызыл чечектерлү жажыл жалаңдар, экинчи жанынан ак мөңкүлөрлү улуркаган туулар кижиниң санаа-кууни качан да бүтпес амадуларга көдүрүп, онын ойто ачу санааларга экелип турган. Ачу санаалардан онын ачу неме ичер кууни келген. Ол кабак аракы жакыткан. Бир канча чөбчөйдү ичеле, ичкенин сеслеген. Онын учун ол сыра жакыткан, бойынын санааларын терең сананып, тым отурган. Кун ажып бараткан. Жаскы энгирдин жарыгында темир жолдын эки жаныла жер элестелип мантаган. Журттар, садтар, жолдор, күрлер, улустар ла уурлү малдар элестелип өткөн, же Ежигейди озор јилбиркетпей турган, ненин учун дезе кенете онын јүрегине толуп келген уур карыкчал онын санаа-кууни көмө базып, өткөн өйдүн учы једип келгенин јарт сестирген.

Онон ойто ло Раймалы-аганын калганчы сөстөри онын санаазына кирген:

Кара туулардан көчүш башталза,
Көк туулардан көчүш башталза,
Жармаркада мени сакыба. Бегимай...

Качан бирде Раймалы-аганы кайынга јаба тагганы чылап, оны, Јотконду Ежигейди, јаба тагып салгандый ого билдирип турган, оны база ончо улустар, суугенинен айрып салган...

Ол мынайда бүрүнкүй киргенче, вагонго улус толгончо, танкынын ыжынан тынарга уур боло бергенче, отурган. Ненин учун бу улус мындай эш неме керектебес болгонун, столго отурып, бор-кар неме керегинде өктөм куучындажып тургандарын, канайып озор аракыдан ла тагкыдан суумји табып јүргендерин Ежигей ондоп болбой турган. Анчада ла, ого бери эр улустарла кожо келген уй улустар јарабай турган. Олордын каткылары да јескимчилу. Ол өрө туруп, ары-бери јайканып, ичкери баскан, онон кысталышкан ла куулеген столдордыг ортозында јаан табакта кал-камык курсак чогуу алган, тынастаган официантканы табып, ичкен-јигени учун төлөп береле, вагон-рестораннан чыгып, бойынын купезине барган. Јолой бир канча вагондор өдөр керек болгон. Поездде кожо ары-бери чайкадып, базып барып

јатканча, онын кууни там ла урелип, ак-јарыкта сок јаныс артканын ачу сезип, ѓскузиреп турган.

Не јурер, кайдаар да не јортор...

Эмди ого турген јорыкту поезд тун ѓткуре кайдаар мендеп турганы, ол бойы кайдаг келеткени, кайдаар баратканы туней ле болгон. Кандый да тамбурда ол токтоп, кызып қалган мандайып эжиктиг соок шилине јаба түртүп, кайа көрбѓй, онын јаныла ары-бери ѓткѓн јорыкчы улуска ајару этпей турган.

Јотконду Ејигей чѓлдѓ јылыып бараткан оттор јаар кѓрүп, тунгак онтогон. Ол тамбурдын эжигинин јанында мыжылдап ылап, пассажирлердин табышту базыттарына ајару этпей, кайра көрбѓй турган. Онын јузи кѓстинг јажынанг улуш болгон... эжикти ачып, јурүмнинг чийүзин ажыра алтап ийер арга болгон...

А поезд јайканып барып јаткан.

Қара туулардан кѓчүш башталза,
Кѓк туулардан кѓчүш башталза,
Јармаркада мени сақыба, Бегимай...

Бу јерлерде поездтер кунчыгыштан кунбадышка ла кунбадыштан кунчыгышка барып јадылар...

А темир јолдын эки јанында улу элкемдер јайылып барган. Олорды улу элкемдер, сары чѓлдѓрдинг Тал ортозы јерлер деп адап јадылар.

Бу талаларда јердин кандый ла ыраагы, Гринвичтинг меридианынан чылап, темир јолло кемјилип јат.

А поездтер кунчыгыштан кунбадышка ла кунбадыштан кунчыгышка барып јадылар...

Малакумдычапта бийик јарда ујазынанг ак куйрукту тейлеген эбире јерлерди ајыктап кѓрѓргѓ, саг ѓрѓ учуп чыкты. Ол бойынынг андайтан јерлеринг тал-түшке јетпей ле тал-түштинг кийнинде, эки катап айланып турган.

Чѓлдинг устинде ончо немени лапту ширтеп кѓрүп, керек дезе јылып јүрген коныстарды, калшуун келескендерди ајарып, тейлеген сарыѓзѓктѓрдинг устиле табыжы јок учкан, ол канаттарын табылу талбып, алдында чѓлди ырада ла элбеде кѓрѓргѓ там ла бийиктеп, бу ок ѓйдѓ бойынынг андайтан сууген јерине — јабылу зонага айланыжып, јууктап келеткен. Бу элбек јерлерди эбиреде чедендеген кийнинде, ондо оок-теек тындулар, учуп јурер канаттулар кѓптѓй берген, ненинг учун дезе тулкулер ле ѓскѓ дѓ јемзенип јурер тындулар оноор ѓдүп

болбой турган. А тейлегенге чеден неме болзын ба. Оны-ла ол тузаланып јат. Ого чеден јакшызын јетирген. Је андый да болзо, учунчи кун мынан кайра ол бийиктен кичинек койонычакты кӧрүп ийеле, онын устине таш чылап шунгуп түшкен, койон эмик чеденнин алды јаар кире конгон, а тейлеген дезе арай ла болзо аткакту эмиктерге саптала бербеген. Јук арайдан кыйа болуп, калапту талбынып, јундарыла аткак эмиктерге тийип, сан ӧрӧ учуп чыккан. Онын тӧжинен бир канча јундар јула тартылып, кейде айланыжып, тан алдынан учкулай берген. Ол учуралдаг ала тейлеген јеткерлү чеденге јууктабас болгон.

Бу саатта ол, бийиктин кааны, бойынын јамызын билип, сандыражы јоктон, јерде јурген тындуларды канадынын бир де артык талбыжыла чочытпай кайып учуп баратты. Бу кун бойынын эртен турадан ала баштапкы, оног экинчи, эмдиги учыжында, ол космодромнын бетондоп салган элбек јалангында кӧп улустын кыймыгузын ла машиналарды кӧрүп турды. Машиналар ар-бери мантагылап, ракеталарлу конструкциялардын јанында айланыжып турдылар. Бу тегери ӧрӧ шыкап салган ракеталар бойларынын јерлеринде кажызы ла тан алдынан тургандар, а тейлеген дезе ологро уренижип калган, је бугун оларды эбире та не де болуп јат. Ойинен ӧткүре кӧп машиналар, ойинен ӧткүре кӧп улустар, ойинен ӧткүре кӧп кыймыгу...

Байа чӧллӧ бараткан тӧӧлү кижини, таркырашкан эки тракторды, тууразында мантап бараткан сары ийти тейлеген бийиктен база кӧрүп салган. Эмди олог аткак эмиктерден эткен чеденнин јанында оны ӧдүп болбой турган чылап, нени де сагып турдылар... Оны анчада ла јайымжып јурген сары ийт кыјырантыдып турды, ол улустын јанынан ырабай јат, је ол бойынын сары ийти кыйа кӧргӧнин не ле де кӧргүспей турды, андый немеге ол ајару эдетен туру... Ол јангыс ла бу јердин устиле айланып, мынан ары не болорын, улустын јанында куйругын јайкап турган сары ийт нени эдерин кӧрүп јурди...

Ејигей бажын ӧрӧ кӧдүрип, тегериде айланып учуп јурген тейлегенди кӧрүп ијди. «Ак куйрукту, јаан танма болгодый — деп, ол сананды. — Эх, тейлеген болгон болзом, мени кем токтодор эди. Учуп барала, Ана-Бейитте сӧӧк салар кумбез-гробницанын устине отура берер эдим!..»

Бу ӧйдӧ ичкери јолдо машина кӧрүнди. «Келип

јат! — деп, Јотконду Ејигей суунди. — Кудай болужып, керек келиже берер болор бо!» Газик шлагбаумнын жанына турген мантал келеле, каруулдын туразынын эжигинин жанына тал-туура тура тушти. Часовой машинанын једин келерин сакып турган. Ол тус тартынып, качан газиктен каруулдын начальниги лейтенант Тансыкбаев чыгып келерде, ого честь берип, айдып баштады:

— Нөкөр лейтенант, слерге јетирип турум...

Је каруулдын начальниги колын јангыл, оны токтодып ијди, онызы эрмегин учына јетире айтпай, колын чыткыдынан туура эдип, бош салып, шлагбаумнын ол жанында турган улус јаар бурылды.

— Мында кандый өскө улус? Кем сакып јат? Слер бе? — деп, лейтенант Ејигей јаар баштанып сурады.

— Бу бис, уулым. Ана-Бейитке өдүп болбой қалдык. Канайып та болзо, болуш, уулым — деп, Ејигей төжинде јуучыл кайралдары јинт офицерге јарт көрүнзин деп, төжин ичкери чөкпөйтп айтты.

Лейтенант Тансыкбаев ого кичинек те ажару этпеди, јаныс ла кургак јөдүлдөп, качан карган Ејигей база нени де айдарга турарда, соок униле оны токтодып ијди:

— Нөкөр туш киж, слер меге немени орустап айдыгар. Мен бойымнын служебный керектерим бүдүрүп турган киж — деп, ол кылчыр көстөринин үстинде кара кабактарын јемире көрүп јартады.

Јотконду Ејигей сүрекеј тыг энјоксынды:

— Э-э, јаманым ташта, јаманым ташта. Јастыра айткан болзом, јаманым ташта — деп, ол айдарга турган санаазына булгалып, эрмек айдып болбой, унчукпай барды.

— Нөкөр лейтенант, бистин сурагысты мен слерге јартап берейин — деп, Узун Эдильбай карганакты аргадап, ичкери алтап айтты.

— Јартагар, јаныс ла кыскарта — деп, каруулдын начальниги јакарды.

— Чүрче ле. Бу куучын болор тушта јада калган кижинин уулы мында болзын. — Узун Эдильбай Сабитжан јаар бурылды. — Сабитжан, эј Сабитжан, бери бас!

Је онызы тууразында ары-бери басып, кыјырантып, колын јангыды:

— Бойлорын куучындаш.

Узун Эдильбай чыраы кызара берди.

— Јаманыс таштагар нөкөр лейтенант, керек мын-

дый боло бергенине ол өөркөн жат. Ол жада калган карган Казангаптын уулы. Мында онын куйузи, ол туку, прицепте отуры.

Куйу киж и оны бери келзин деп кычырып туру деп бодойло, прицептен тушти.

— Мынызы мени соныркатпай жат. Керектин учурын жартагар — деп, каруулдын начальниги унчукты.

— Якшы.

— Кыскарта ла бажынан ала.

— Якшы. Кыскарта ла бажынан ала.

Олор кемдер болгони, кайдан келгендери, кандый амадулу бу жерге жеткендери Узун Эдилбай бажынан ала учына жетире жртап турды. Ол мыны ончозын айдып турганча, Ејигей Тансыкбаевтын чырайынан көстөрүн албай ајыктап, мынан јакшы ла неме сакыш јок деп билип алды. Ол шлагбаумнын ары јанына туруп алып, туш улустын комыдалын јук ле јанду ла тындап турганы јарт болды. Ејигей мыны билип, санаа-күүни өчө берди. Казангаптын өлүмиле колбулу болгон ончо немелер, атанышка белетениш, јнит улусты Казангаптын сөөгин Ана-Бейит деп сөөк салар јерге апарып јуур деп сөстөш, онын ончо санаалары, сырыбзөктөрдин историязыла оны колбоп турган учуктар узулуп, ончозы чурчеде ле не де эмес боло берди. Тансыкбаевтин алдында олор бастыра учурын јылыттып, эш-кереги јок немелер болуп калды. Кече ле эгирде кабак аракы ууртап, онын кийнинен шубат ичип, Боранланын улусын бойынын билериле кайкадарга албаданып, кандый да кудайлар керегинде, радио ажыра улусты башкарып турар өй келери керегинде калырап отурган Сабитжан эмди коркый бергенин көрөргө каткымчылу ла көстниг јажы тамгадый ачу болды. Эмди ол оозын да ачарга күүнзебей јат! Јотконду Каранарды мындай јараш кејим-токымла јарандырын ээртегени эмди ого база каткымчылу ла ачу болды. Бу эмди неге ле кемге керек! Бу лейтенант Тансыкбаев деп неме, төрөл тилиле эрмек айдарынан коркып јүргөн јыдымар, Каранардын чүмни баалап билер бе! Оозына бир де тамчы аракы тамыспай трактордын прицепинде чарчалып, өлгөн кижинин јанына отурып келген, эмди олорды сөөк салар јерге божодып ийер болор бо деп иженип, шлагбаумнын јанына базып келген јада калган Казангаптын аракызак-алкоголик куйузин көрөргө Ејигейге ачымчылу. Керек дезе Жолбарс деп сары ийтти де көрөргө Ејигейге каткымчылу ла ачу

болды, же оларды ол не ээчип келди, эмди качан јортор деп не чыдамкай сакый берди? Бу ончозы ийтке не керек? Айса болзо, ээзине коомой болор деп сезип, ол оны ээчий мантаган, мындый ӱйдӱ онын јанында болорго. Тракторлордын кабиналарында јитиг трактористтер Калибек ле Жумагали отурдылар. Олорго эмди нени айдар, мынын кийинде олор нени сананар?

Јабыс кӱрдүрген ле санааркаган Ејигей кӱксинде кородоштын толкулары канайып кӱдурилип келеткенин, јурегинде изу кан канайып калапту тебилип баштаганын, бойынын калјуурып ачынганы кандый јеткерге экелерин биллип, оны кӱмӱ базарга албаданып турды. Јок, онын бош салынар учуры јок, јада калган кижинин сӱӱги эмдиге прицепте јадыры. Јаан јашту кижиде ачынып унин бийиктетсе эби јок. Бу ӱйдӱ онын ичинде не болуп турганын сӱс лӱ дӱ, кыймык ла да кӱргүспеске ол тиштерин кезе тиштенип, мынайда сананып турды.

Ејигей нени сезип сакыган, анайда ла болуп калды. Каруулдын начальнигине Узун Эдильбайдын ӱткүрген куучыны арт-учында калас эрмек болды.

— Неле де болужар аргам јок. Зонанын јерине туш улус кирер учуры јок. Бу кату јакылта — деп, Узун Эдильбайдын јартаган куучынын тыгдап угала, лейтенант айтты.

— Бис мыны билбедис, нӱкӱр лейтенант. Онон башка бис бери не келерис. Чындап ла, не келерис? А эмди, качан бис бери једип келеристе, бисти божоткор, ӱрӱ турган јаан бийлердег јӱп сурагар, ӱлгӱн кижини јуурга јӱп берзиндер. Бис оны кайра апаратаныс па.

— Мен служба аайынча ӱрӱ јетирӱ эткем. Онон кемди де, кандый да шылтак ажыра оноор божотпозын деген јакару алгам.

— Кандый шылтак, нӱкӱр лейтенант? — деп, Узун Эдильбай кайкады. — Бис шылтак бедрейтен турубыс. Кайдарга? Бис анда нени кӱрбӱдис, слердин зонада? ӱлгӱн кижинин сӱӱгин јууры эмес болзо, бис мындый ыраак јерге не келтенис?

— Мен слерге база катап јартап турум, туш кижиде бери кемнин де ӱдӱр учуры јок.

— Туш кижиде дегени не! — деп, бу ӱйгӱ јетире унчукпай турган аракызак куйу унденди. — Кем туш кижиде? Бис туш улус па? — Ол аракызга урелип калган шелкик јузи кызарып, эриндери кӱгӱрип сурады.

— Чындап ла. Качаннан бери? — деп, Узун Эдильбай ого жөмөшти.

Кандый да чертуни ажыра алтабаска чырмайып, аракызак күйү үнин бийиктетпей, орус тилди жакшы билбейтеш учун, кажы ла сөсти санаазында талдап, айдып турды:

— Бу бистин жерис, сарыөзөктөрдө сөөк салатан жерис. Сарыөзөктөрдүн албатызы бис, бис мында бойыстын улузыстын сөөктөрүн жуур учурыс бар. Туку качан мында Найман-Ананын сөөгин жуур тушта, мында жабылу зона болор деп кем де билбеген.

— Менниг слерле куучындажар кууним жок — деп, лейтенант Тансыкбаев айтты. — Бу өйдө каруул службанын начальниги болгом учун, мен слерге база катап айдып турум, каруулдап турган жабылу зонага кемди де, кандый да шылтакла божодор учурым жок.

Опчолоры учугушпай балдылар. «Жангыс ла чыдажатан болзом, же жангыс ла оны талабайтан болзом» — деп, Жотконду Ејигей бойына шыпшанып, бу ла өйдө көзининг учыла бийик тегериде, тууразында айланып турган тейлегенди көрүп ийди. Ол токыналу ла ийделу кушка ойто ло куйунди. Мынан ары салымды база ченебес, ары-кедери барар керек, албан күчле кирип болбозын не деп, ол бойында сананды. Онон тейлеген жаар база катап көрүп салала, Ејигей айтты:

— Нөкөр лейтенант, бис жүре берерис. Же айдып бер, анда үстеерде кем отурган эди, генерал ба айса онон бийик жамылу ба — мынайда эдерге жарабас! Мен, карган солдат, айдып турум — бу жастыра неме деп.

— Не чын, не чын эмес, оны шуужер учурым жок, жакару өрөртиненг келген. Мынан ары слерди билип жүрзин деп, меге мынайда айт деген: ол сөөк салар жерди жоголтып жадылар.

— Ана-Бейитти бе? — деп, Узун Эдильбай кайкады.

— Эйе. Онын ады андый болзо.

— А пенниг учун? Кемге ол сөөк салар жер чаптык эдиң жат? — деп, Узун Эдильбай корододы.

— Ондө жангы микрорайон болор.

— Кижн кайкаар неме! — деп, Узун Эдильбай колдорын жайды — Өскө жер жок по, слерге жер жетпей жат па?

— Анайда пландаң салган.

— Бери ук, сенин адаң кем? — деп, Жотконду Ејигей лейтенант Тансыкбаевтенг чике сурады.

Опызы мыны сүрекей кайкады:

— Оны кайдарга? Слердин ондо не керегесер бар?

— Менин ондо керегим бар, сен мыны биске айтпай, ондо, сөөк салар жерди жоголтор деп сананып алган улуска айдар учурлу. Сенин адаларың өлбөгөн бө айса сен бойың качан да өлбөзүң бе?

— Бу керекте оның кандый да учуры жок.

— Жакшы. Айдарда, керек жанынан. Ондый болзо, нөкөр лейтенант, слердин эн ле жаан бийигер кем, мени тындап уксын, мен ого комыдал айдарга турум. Сен айт, карган фронтовик, сарыөзөктөрдө журтаган Ежигей Жангельдин, ого тоолу сөстөр айдарга туру деп.

— Мыны мен эдип болбозым. Нени эдери жанынан мен аңылу жакару алгам.

— А сен нени эдип болорун? — деп, ойто ло аракызак күйү куучынга киришти. Ол оной кородоп кошты. — Базарда миллизе де сенен артык!

— Јүзүн-јуурленишти токтоткор! — деп, каруулдың начальниги чырайы кугарып, түс тартынып айтты. — Токтоткор! Мыны шлагбаумнан туура эдигер, жолды жайымдагар.

Ежигей ле Узун Эдильбай аракызак күйүни эки жанынан колтыктай ала койгылап, тракторлор жаарырада сүүретедилер, онызы кайа көрүп кыйгырып баратты:

— Сеге жол до жетпеди, сеге жер ле жетпеди! Сеге мен түкүрейин!

Бу ойгө жетире унчукпай тууразында бүркөлип калган базын жүргөн Сабитжан атыйланып чыкты. Мында ол бойын көргүзөр деп сананган болгодый. Ол ологго удур басты:

— Же не? Кайра жорторго келижин жат па! Ол ондый болор учурлу болгон! Билинлебей турган! Ана-Бейит! Жаңыс ла ол! А энди, соктырып алган ийт чилеп, жангылап жадын!

— Кем соктырып алган ийт? — деп, кокыр жогынан калаптанып чыккан аракызак күйү чурап барды. — Бистин ортобыста ийт бар болзо, ол сен, сволочь! Ол туку турган ийт ле сенин неен башка? Айла мен государственный кижидеп мактанып жадын! Сен кандый да кижиде эмезин!

— А сен, аракызак неме, оозыңды жап! — деп, бөнтийин ле постто турган лейтенант уксын деп, Сабитжан

кыйгылу кезетти. — Мен олардын ордында болгон болзом, сени карануй жерге тайып ийер эдим, сенин мында жыдын да жок болор эди! Сенен текши жонго не туза, сендий немелерди жок эдип салар керек!

Бу сөстөрдү айдала, Сабитжан кайа көрди, мыныла ол сеге, сениле кожо немелерге, тукурейин дегенин көргүзүп турды, ошон кенете эрчими тыгып, ээ кижининг ушле некектелу жакарып баштады:

— А сендер оосторунг ачып алган не турларын? Тракторлорды кыймыктаткыла! Канайда келгенс, анайда жүре берерис! Көрмөстинг энезине тайыл! Кайра буры! Болор! Тенеериш жеткен! Оскө улустынг сөзин угуп!

Калибек бойынын тракторын иштеди, прицепту немени чебер эбиртип турганча, аракызак күйу тележканын устине чыга конуп, ойто ло өлгөн кижининг жанына отуруп алды. Жумагали десе Жотконду Ежигей бойынын Каранарын экскаватордын сускузынаг чечип аларын сакуп турды. Мыны көрүп, Сабитжан токтодорыннын ордына, тудунып болбой, оны база мендетти:

— А сен не турун? Тракторды иштет! Не турар! Кайра буры! Сөөк жууганыс бу! Мен айтпай! Эмди болор! Айылга буры!

Жотконду Ежигей төөзине минип турганча, ого минерденг озо, оны жатырар керек, ошонг ого минип, өрө тургузар керек болгон — тракторлор оны озолоп, кайра жолло мантадып ийдилер. Олор байагы ла изиле барып жатгылар. Керек десе сакубай да турдылар. Мынайда баштапкы трактордо отуруп алган Сабитжан кылынып турган болгодый...

А теңериде ол ло тейлеген учуп жүрди. Ол бийиктен сары ийтти көрөт, бу теп-тегин калчып жүрген ийт оны ненин де учун кыжырантыдып турды, онынг учуп ол ошонг көзин албай жат. Качан тракторлор ичкери мантажарда, ийт олардонг озолоп, ненинг учун мантап барбаганы ого жарт эмес болды. Ол төблү кижининг жанында артып калган, ол төөзине мингенче оны сакуган, ошонг ого коштой жорголоп мантай берген.

Тракторлордо улус, оларды ээний төблү кижини, тууразында сары ийт ойто ло сарыөзөктөрдү кечире Малакумдычаптынг төндү жары жаар ууландылар. Ондө, тымык ла ээи жерде, жардын алдында, тейлегенин уйазы бар болгон. Оскө ой болгон болзо, тейлеген чочыыр эди, ачу акшып, ол жерден ырап, же ошонг көзин албай

турар эди, учужын тургендедип, кайда да жуугында, бойынын андайтан жеринде, андап жүргөн эш-пөкөрүн, уйаны корулаарга келишсе, болушка кычырар эди. Эмди десе ак куйрукту тейлеген кичинек те чочыбай турды, онын балдары канаттары өзүн, уйазын таштагылап туку качан учкулай берген. Кажы ла куннен олордын канаттары тынып, сары көстү, коркок тумчукту тейлегеничектер таг алдынан жүрүмдерин баштаган, сарыбөзөктөрдө бойларына андайтан жерлер ээлеп алган, эмди олордын ээлү жерлерине карган тейлеген киргенде, олор ого кыйгастанып турадылар...

Келген жолына ойто бурылган улустын кийиннен ары элеген жеринде не болуп турганын көстөң салбаска уренип калган тейлеген ширтей көрүп, учуп жүрди. Оны анчада ла улустын жанынан айрылбай мантап жүргөн желбер сары ийт соныркадып турды. Кандый колбу оны улусла колбоп жат, ненин учун ол таг алдынан андабай, бойынын керектерин эдип жүргөн улустын жанында куйругун жайкап мантап жүрөт? Ого мындый жүрүм не керек? Анайда ок төөгө минип алган кижинин төжинде кандый да жалтыруш немелерге тейлеген ажару эдип турды. Шак ла онын учун төөгө минип алган кижинин тракторлордын кийиннен барып жадала, кенете төбзинин оозун туура тартып, жаскы суунын кургап калган коопсуз, тракторлордын барып жаткан жолынын бажын кезип, кечире мантатканын көрүп жүрди. Ол төбзин там ла там тургендей мантадып, камчызып жанып, төжинде жалтыруш немелери чарчалыжып, шапкыражып баратты. Төб узун сандары шайраңдап, алын колдорун ичкери таштап барып жатты. Сары ийт десе ого жедижерге казалап мантап барадат...

Бир канча өйгө төөлү кижини мынайып мантадып барадала, тракторлорды озолоп, Малакумдычатын терең жарлу жалаңына кирген жолдын ортозына талтуура тура берди. Онын алдына тракторлор база тура туштилер.

— Не? База не боло берди? — деп, Сабитжан кабинадан бажын чыгарды.

— Не де эмес. Мотордын ижин токтот — деп, Ейгей жакарды. — Куучын бар.

— База кандый куучын? Чаптык этпе, мантадыш жеткен!

— Эмди сен чаптык эдип жадың. Ненин учун десе сөбүктү мында жуурыбыс.

— Базынарга болор! — деп, Сабитжан уужалып калган галстугын түзде тартып, калантанып чыкты. — Мен оны бойым разъезде жуурым, өскө куучын жок! Болор!

— Бери ук, Сабитжан! Ол сенин адан, онызы јарт. Је ак-јарыкта јангыс сен эмезинг не. Сен кандый да болзо, тындап ук. Оңдо, каруулдын јанында не болды сен бойың уктын, көрдин. Бистинг кемибис те бурулу эмес. Је өскө немени сен база санан. Өлгөн кижини јуурга апарала, ойто айлына экелгенин кем көргөн? Андын неме качан да болбогон. Оной этсебис ончобыска ујат болор. Јажын чакка андый неме болбогон!

— А мен ончозына тукурейин — деп, Сабитжан удурлашты.

— Эмди тукурерге јенил. Өктомжирейле кизи база нени айтпас. А эртен ујатту болор. Сапан. Ол ујатты не ле де јунуп болбозын. Өлгөн кизи өлгөндөр јерине барар учурлу, өлгөн сөөги онын кайра келбес.

Мынайып турганча, экскаваторлу трактордын кабинанын Узун Эдилбай чыгып келди, прицептин тележказынан аракызак куйу тушти, не боло берди деп угарга экскаваторщик Жумагали базып келди. Қаранарды минген Јотконду Ејигей олордын јолын бөктөй түруп алган.

— Бери угыгар, јиптер — деп, ол антты. — Кижинин јандаган јангына удур барбагар, кизи адыгарды ундыбагар! Өлгөн кижини сөөк салатап јерден кайра экелген учурал качан да болбогон. Кемди көмөргө апарган, ол көмүлетен учурлу. Өскө јан берилбеген. Бу Малакумдычапта бийик кажатту төн туру. Ол база бистинг сары-өзөктөрдиг јери. Мында, Малакумдычапта, Найман-Апа улу ый ыйлаган. Мени, карган Ејигейди, тындап угыгар. Қазакгаптын калганчы јадатап јери мында болгой. Менин сөөгим база мында болзын. Кудай болушса, бойлороор мында јууп салараар. Ол керегинде слерди јайнап сураарым. Эмди тура орой эмес, эмди тура ой бар — јада калган кижини ол туку кажат төннинг устине јууп салаалы!

Узун Эдилбай Ејигейдин көргүзип турган јери јаар көрди.

— Жумагали, сенин экскаваторың оноор өдүп болор бо? — деп, ол трактористтен сурады.

— А не өдүп болбойтон, өдө бербей. Јардын ол кырыла...

— Сен тур, ненин кырыла! Сен озо баштап менен сура! — деп, Сабитжан киришти.

— А бис сурап жадыбыс — деп, Жумагали унчукты. — Уктын ба, ол кижинени айтты? Сеге база не керек?

— Базынарга болор дейдим! Оноттийин уйаттап жадыгар! Разъездке баралы!

— Сен ол керегинде сананып турган болзон, качап соок салар жерден олгон кижини ойто сууртеп келзең, ол тушта чын уйат болор! — деп, Жумагали ого айтты. — Онын учун сен жазап сананып кор.

Ончолоры унчугышпай бардылар.

— Мындый болзын, слер канайдатан эдигер, анайдыгар — деп, Жумагали унчукты. — А мен барып оро казадым. Менин ижим — оро казары, оны терең казары. Эмди тура ой бар. Карангуйда андый ишти кем де этпес. Бойлорын билгиле.

Мынайып айдала, Жумагали бойынын экскаваторлу «Беларусы» жаар басты. Оны турген-тукей иштеди, жолдон туура чыгып, кичинек тоничекти эбирип, Малакумдычаптын жарына ууланды. Онын кийининен ары Узун Эдильбай басты, оны ээчий Лотконду Ежигей бойынын Каранарын бастырды.

Аракызак куйу тракторист Калибекке айтты:

— Сен оноор жортпос болзон, — жар жаар колын уулады, — мен трактордын алдына жада берерим. Менин жылыитар немем жок. — Бу состорди айдала, ол трактордын алдына тура берди.

— Же канайдатан, кайдаар жортотон? — деп, Калибек Сабитжаннан сурады.

— Эбире сволыштар, эбире ончозы ийттер! — деп, Сабитжан ончозып талады. — Же не отурын, кыймыктан, ол улустын кийининен жорт!

Кажат жардын жанында канайып улус кыймыктажа бергенин эмди тейлеген тегериден коруп журди. Машиналардын бирүзи бастыра бойы селеңдеп, ичегенин жанында орко чилеп, жерди казып, жанына чокчойто салып турды. Бу ойдо прицепту трактор онын жанына жылып келди. Онын устинде ак немеле ороп салган суйман неменин жанында, байагыда ок чылап, сок жаңыскап кижин отурат. Желбер сары ийт улустын жанында айланыжат, же коп сабазында тобинин жанынан ырабай турды, онын буттарынын жанында жадындайт.

Бу бери келген немелер жер чукчып, жардын устинде узак болотон эмтир деп, тейлеген биллип ийди. Ол табылу айланып, чолдин устинде жаан эбирилиштер эдиң, жа-

былу зона жаар учты, ол ондо жолой андаарга ла космодромдо не болуп турганын көрун ийерге сананган.

Экинчи күн космодромнын площадкаларында улус каймыгыч, иш тунду-тушту өдүп турган. Бастыра космодромды, оны эбуре анылу службаларды ла зонаны туниле жүстер тоолу, жаан ийделу прожекторлор жарыдып турган. Тунде туштегизинен жарык болгон. Ондор тоолу уур ла женял спецмашиналар, көп тоолу ученыйлар ла инженерлер «Курчу» деп операцияны будурерге белетенип тургандар.

Космосто учуп жүрген аппараттарды жоголтотон антиспутниктер космодромнын анылу площадказында теңери өрө учуп чыгарга туку качанган бери белен турган. Ле ОСВ-7 деп жөптөжү аайынча оморды жагыс ла база анылу жөптөжү аайынча тузаланар учурлу болгондор. Америка бойына база шак мындый молду алынган. Эмди дезе оморды транскосмический «Курчу» деп операцияны будурер мендешту программада тузаланар ой келди. Мындый ок ракета-роботтор «Курчу» деп операция аайынча Американын Неваладагы космодромнан биестийиле бир өйдө космоско учуп чыгар учурлу.

Сарыөзөктөрдөги өйлө омор сегис час эжирде учуп чыгар. Сегис час ноль-ноль минутта ракеталар теңериге шунуп чыгар учурлу. Ыраак космоско сарыөзөктөрдүн спутниктерге удуратогус ракеталары ортозы будун-жарым минут узукту учуп чыгар ла өскө планеталардан учуп келген учар аппараттарды жоголторго болчок Жерди эбуре Кунбадыштан Кунчыгышка курчу болуп тура бергилесер. Невададан учуп чыккан ракета-роботтор болчок Жерди Тундуктен-Туштукке курчай алар.

Чип-чике уч саатта, тал-туште, Сары-Өзөк — I деп космодромдо, учуп чыгарынын «Бешминут» деп системазы иштеп баштаган. Кажы ла беш минуттын бажында бастыра службалардын экрандарында ла таблоларында өйди көргүзип турган тоолор жарып, оны удешкен ун угулып турган: «Учуп чыгарга жетире төрт саат бежен беш минут! Төрт саат бежен беш минут...» Учуп чыгарга жетире уч саат артса «Минутка» деп система иштеп баштаар.

Бу өйдө «Паритет» деп орбитальный станция бойынын космосто турган жеринин параметрин өскөрттүп, 1-2 ле 2-1 паритет-космонавтарла кандый ла колбу болбозын деп, станцияда радиоколбунун ончо каналдарын бөктөп, онын кодторын өскөрттүп салгандар.

Мында ок космостон, айлаткыштын түбинен, 1-2 ле 2-1 паритет-космонавттардан узуги жок радиосигналдар келип турган Онызы тегин немс болгон. Олорды угар кижн жок. Олордын уни ээн чөлдө азып жүрген улустын ушиндий. Бисле колбуны успегер деп, олор жайнап сурап тургандар. Олор башкаларынын Төс јеринин јөбине киришпей тургандар, јангыс ла сурап турган немелери — эгаштутөштүлөрдн цивилизациясын мынаг ары шиндеп көрөри ле олорло колбу тудары болгон. Мыны элдег ле озо Јерде јаткан кижилнктн јилбулерише болуп эдер керек. Олор бойлорын тургуза ла актазын деп сурабай турган. Олор сакыырга јоп болгон. Олордын Агашту Төш деп планетада жүргенн галактикалар ортодо колбуларды тынгыдарына јарамыкту болзын деп, олор кууизеп тургандар, је олор «Курчу» деп операцияны өткурерин јаратпай тургандар, мындый неме Јерднн улүзын Јерде ле туйуктаар, кижилнктн технологнческн једншпестерге экелер, оны өдүп чыгарга бир канча мунјылдыктар керек болор. . . Је орой болгон. . . Ак-јарыкта олорды кем де угуп болбос ло кайдан да айлаткыштын түбинен јайнап турган үндер келип туру деп кем де бодобос. . .

Мынайып турганча, Сары-Өзөк --I деп космодромдо «Минутка» деп система иштеп баштаган, ол «Курчу» деп операциянын јууктап келеткеннн тоолоп турган. . .

А тейлеген база бир эбирип, учужын божодып, Ма-лакумдычаптын кажадынын устинде көруннп келди. Јерде улус бойлорынын ижин будурип турдылар. Эмди олор күректерлу иштешип јадылар. Экскаватор терен ороны казып ийди. Эмди ол сускузыла оронын түбинен тобракты чыгарып турды, удабай ол сележдежин токтодып, туура барып, тура берди, а улус оронын түбинде та нени де эткилейт. Төб бойынын јеринде ле турды, сары ийт көрүнбөйт. Ол кайдаар барган болотон? Тейлеген табылу айланыштар эднп, јардын үстине јууктай учуп келеде, бажын он јаны јаар, онон сол јаны јаар бурып, ајыктап, арт-учында прицептин алдында, көлөсөннн чек ле јанында сунадай јаткан јелбер сары ийтти көрүп ийди. Ийт нени де керектебей, амырап јат, айса болзо, уйуктап јат, тейлегенде онын кереги де жок. Ол бүгүн узак ла айланыжып, кайып учкан, ийт теҗери өрө бир де катап көрбөгөн. Керек дезе өркө дө казык чылап содойо туруп, эбире ајыктап јат, онон јеткер бар ба айса жок по деп, теҗери өрө көрөт. Ийт дезе улустын јанына јуруп, уренип калган, ол неден де коркыбай јат, ого не

де керек жок. Жайымжып жатканын! Тейлеген кейде кенете токтоп, ыгынып, куйругунын алдынан ак-жажыл немеси аткан чылап, ийт жаар божодып ийди. Ме, жип көр!

Жотконду Ејигейдин жеңине бийиктен не де мач келип түшти. Бу куштын отоги болгон. Кайдаг түшти? Ејигей жеңинен отокти силкип, санг өрө көрди. «Опто до ол ак куйрукту тейлеген. Канчанчы катап устибисте айланып жат. Мынызы не учурлу неме болотон? Көрзөг оны, ого кандый жакшы. Кейде жүзүп ле жайканып жүрү». Оронын түбинен угулган Узун Эдильбайдын уни онын санааларын усти:

— Же не, Ејике, мыны көрзөг. Болор бо айса база казайын ба?

Ејигей оронын түби жаар карады.

— Ол толык жаар тескерле, — деп, ол Узун Эдильбайды сурады, — а сен, Калибек, эмди тура чык. Сеге быйан болзын. Теренги жеткил болгодый. Ондый да болзо, Эдильбай, кижн жадатан жерди, казанакты, элбедип ийер керек. Элкем болзын.

Бу жакаруны береле, Жотконду Ејигей суулу канистраны алып, экскаватордын жанына барып, жандаган жан аайынча мургуурдин алдында јунунар деп сананды. Онын санаа-куунн эмеш токынай берди. Казангаптын сөбгин Ана-Бейитте јуурга келишпеген де болзо, је јаан уяттанг, карын, апырылып алдыбыс: өлгөн кижини айлына ойто сүүредип апарбадыс. Ол турумкай эмес болгон болзо, ондый ла болуп калар эди. Эмди ончо керекти бойынын өйинде божодып, карагуй киргелекте Боранлы-Жоткондуга једип барар керек. Айылда улус сакып жадылар, олор удай берзе, ондо чочыш башталардан айбас. Олор алты саат кирезинде једип келер болгондор, бу өйдө јада калган кижининг кундузи белен болор. Же өй төрт жарым саатка једип калды. А сөбкти јуур керек, сарыбзөктөрлө јортор керек. Канайып та турген јортсо, јолдо эки саат өдөр. Ондый да болзо, мендеерге, сөбкти турген-түкей јуурга јарабас. Тонг болбозо орой түнде де онын күнни темдектеп салбай. Артык неме эдер арга жок.

Јунунып божогон кийинде, Ејигейдин сыны жеңилип, калганчы јанды жандаарга белген болды. Канистранын бөгин бөктөп ийеле, ол сагалып табылу сыймап, чырайында терен санаанган будумин тартынып, экскаватордын ары јанынан чыгара базып келди.

— Кудайдын јада калган кулынын, Казангаптын уулы, Сабитжан, менин сол јаныма тур, а слер төрту өл-

гөн кижини экелип, бажын кунбадыш жаар уулап, оронун кырына салыгар — деп, ол бир эмеш бийик кӧдүрүнгилу униле айтты. Качан, мышы ончозын эткилеп ийерде, ол кошты: — А эмди ончобыс агару Каабы жаар башталалы. Алакандараарды алдыгарга жайа тудуп, кудай керегинде сананыгар, слердин состорӧрди лесанаалараарды ол мындый ӧйдӧ угуп ийзин.

Ежигей бойынын кийин жанында кандый да кимиреништер ле каткылар угулбаста мыны каранга жарадып турды, а озор айдып та ийер: карганак, ары кедери эт, бистин тенек деп бодобо, сенен база кандый мулла, онын ордына ӧлгөн кижини капшай кӧмүп салала, жана береликтер деп. Онын устине Ежигей жалтаныжы жогунан отурала мургубей, бут бажына турала мургуген, ненин учун десе ол билер: Магомет кудай жаны жайылып келген араб ороондордо сӧӧк жууганда бут бажына турала мургуп жадылар деп. Андый ба айса жок по, же Ежигей бу ӧйдӧ бажыла тенгериге жуук болорго сананган.

Же жаңды жаңдап баштаардан озо, баштапкы сӧстӧрди айдардан озо, ол ак-жарыктын он жанына, онон сол жанына бажырган, анайда ок бажын энилтип, Жерге ле Тенгериге, телекейди тӧзӧбӧчиге, мургуген. Кижини ак-жарыкта будуп жат, онон кунди тун солыган чылап, журумнег жылыйып калат. Мынайып бажырып турала, Жотконду Ежигей устинде ак куйрукту тейлегенди кӧрүп ийди. Ол кейде кайкалап, канаттарын араай кыймыктадып, тенериге айланып учуп жүрди. Же тейлеген онын санаазына чаптык эдил турган эмес, карын, ого токышаарга болужып, санааларын бийикке чыгарып турды.

Онын алдында оозы карарып жаткан оронун жанында ак кийске ороп салган Казангаптын сӧӧгү жатты. Кижинин сӧӧгүн жуур тушта айдатан сӧстӧрди ол жарым унле айдып турды. Ол сӧстӧрди ончо улуска ла кажы ла кижиге алдынан ончо ӧйлӧрдӧ лӧ ак-жарык буткул турарда айдып жадылар. Олордо кижини жайалып будерде онын жүретен жүрүмү озолодо кемжилгени, ол тунгей ле кыйа болбой келетени, кажы ла кижини, кандый да ӧйдӧ онон туура барып болбозы керегинде айдылып жат. Бу кыйа болбос немелер келер ӧйдӧ чыгатын да кижини керегинде айдылар учурлу. Буткул жүрүмнун кеп салымын озолодо билген ле ондый болор деп пророктор-ырымчы ойгорлор айдып салгандар. Жотконду Ежигей мыны ончозын айдып, олорго бойынын жүрүмнун чепемелинен келген

шуултелерди кожуп ийерге ченежил турды. Киж и ак-
жарыкта тегиндү жүрген эмес не.

«Сен менин обоккөлоримниг бичиктен уренип алала
айткан сөстөрүн, чындап ла, угуп турган болзон, менин
мүргүүлдү айткан сөстөримди база тындап ук, окудай.
Мен бодозом, бирүзи өскөзине чаптык болбос.

Бис мында, Малакумдычаптын бийик жарынын усти-
де, Казангапка каскан оронын жанында, ээн ле улүзы жок
жерде турубыс, ненин учун десе бис онын кереесту сөзин
бүдүрүп болбодыс, онын сөбгин эски сөбк салар жерге
апарып жууп салар арга таппадыс. А теңериде тейлеген
бис алакандарысты жайа тудуп, жада калган Казангап-
ты ургүлүнниг жерине удежил турганысты көрүп туру. Сен,
улу кудай, сен чын ла бар болзон, бистинг жаманыс ташта,
бойыннын кулынды, Казангапты, ол жерге килемжилу ат-
кар ла ол андый килемжиге турар болзо, онын сунезине
ургүлжиге тыш-амыр бер. Бистен не камаанду болгон,
ончозын эдил саларга чырмайдыс. Артканы сенен кама-
анду туру!

А эмди, мындый өйдө, мен сеге баштанып, сөс айдып
турарымда, мен тирү ле сананар аргалу тужымда, сен
мени тындап ук. Ончо улус сенен жагыс ла суранарын
билер — киле, болуш, корула! Онызы жарт. Сенен кажы
ла учуралда көпти сакып жадылар. Чын да керек болзо,
чын эмес те болзо. Олтүрөөчи де сени бойынын жанына
тартып аларга куунзеп жат. А сен сүре ле унчукпай жадын.
Канайдар база, бис улус не, онын учун биске анчада ла
уур боло берзе, сен теңериде жагыс ла ого болуп, унчук-
паска болуп, жүрүп жадын деп бодойдыс. Мен билеп жа-
дым, сеге кандый күч, а бистинг жайнубыстын учы-куйу-
зы жок. Сен жагыс. Мен сенен нени де сурабай жадым.
Мен мындый өйдө бойымнын санаамды айдарга турум.

Обоккөлорис ургүлжиге тыштанган Ана-Бейит деп сө-
өк салар жерге эмди жол жок болуп калганына мен суре-
кей карыгып жүрүм. Онын учун мен мында, Малакум-
дычапта, Найман-Ананын буттары тийген жерде, жадай-
ын деп куунзеп турум. Уле-конок ондый болгой, мен
мында, эмди бис Казангапты жууп жаткан жерде, ого кош-
той жаткайым. Киж и олгөн кийинде онын сунези кандый
бир тындуда жүретен дегени чын болзо, мен чымалы бол-
гончом, ак куйрукту тейлеген болуп кубулайып. Ол чы-
лап сарыбөзөктөрдүн устиле кайып учуп, бийиктен төрөл
жеримди кууним жеткенче көрүп жүрейин. Божогоны ла ол.

Кереесту айткан сөзимде бери мениле кожо жинт

улус келзин деп jakырым. Менин сөөгимди мында жүгар деп, ологго кереестеп айдып саларым. Јагыс ла мен олуп калзам, кудайдын мургуулду сөстөрүн менин сөөгим устине кем айдарын билбей турум. Кудайга олог бүтпей жадылар, ого узеери мургуулдин сөстөрүн база билбес. Ак-јарыкта кудай бар ба, јок по, мыны кем де билбес, качанныг качан да билип болбос. Бирүүлери айдат — бар, өскөлөри — јок. Сеии бар деп, сен менин санааларымда деп, мен будуп жадым. Качан мен сеге баштанып мургугемде, мен сен ажыра бойыма баштанып жадым, бойымнын санааларымды сананып, сен база мындайда сананып жадын деп, бодоп жүредим, о улу јайаачы. Керек ончозы мында не! А олог, јииттер, бу јанынан сананбай жадылар ла мургуитенин кыйа көрөдилер. Је олог бойына да, өскө до улуска, өлөтөннин улу өйи келзе, нени айдар? Мен ологго килеп жүредим, олог бойынын кижил болгон кайкалду, јажытту учурин билбей жадылар, санааларыла бийик көдурилип болбой турадылар, ологдын кажызы ла кенете кудай боло берген болзо, олог улуска нени айдар? Мындыј санаалар учун јаманым таштагар. Ологдын бирузи де кудай болбос, онын учун сен де јоголып каларын. Кижил бойынын јажытту санаазында кудай болуп албас болзо, ончо улус учун сен чилеп, килемји-бийанду жүрбес болзо, ол тушта, о кудай, сен база јок болорын. . . А мен сеии изил јок јылыјбазын деп, куунзеп жүрум. . .

Менин ончо эрикчелим бу. Јастыра болзо, јаманым ташта. Мен тегин кижил, билгеним аайынча сананып жадым. Эмди мен агару бичиктен калганчы сөстөрдил айдарым, онон сөөкти јууп баштаарыс. Бу керекке алкыш бер, о кудай. . .»

— Амий! — деп, Јотконду Ејигей мургуулдин сөстөрүн божодып, бир эмеш унчукпай турала, тегериде шунуп, айланыжып жүрген тейлеген јар коркышту карыкчалду көруп, кийинде турган јиит улуска араай бурылды, олог керегинде јагыла ла ол кудайдын бойына айткан. Кудайла куучындаш божоды. Онын алдында оныла кожо келген, удај берген сөөк јууштын калганчы иштерин эдетен, беш кижил турды.

— Керек мындыј — деп, ол терен сананып унчукты. — Кудайга айдатан немени мен слер учун айдып салдым. Эмди эдетен ишти эделди.

Јотконду Ејигей ордендерлу пиджагын ушта согуп, оронын тубине бойы тушти. Ого Узун Эдилъбай болужып

турды. Сабитжан, јада калган кижининг уулы, карыкчалда бажын бөкөйтүп алып, тууразында турды, арткан уч кижини — Калибек, Жумагали ле аракызак-алкоголик куйу кийиске жүрс этире ороп салган Казангаптын сөбгүн темделештү агаштан өрө көдүрүп, оронунг ичинде турган Ејигейге ле Узун Эдильбийга бердилер.

«Ургулјиге ыражатан өй келди! — деп, Јотконду Ејигей Казангапты јажына јадатан јерине, оронунг тубине, салып сананды. — Сени салар јер таппай удаганыс учун јаманыс ташта. Кере ле тужине сени оноортарттыбыс, мынаар тарттыбыс. Андый болуп калды. Сени Ана-Бейитте јуубаганыста бистинг бурубыс јок. Је, мени бу керекти анайда арттырып салар деп сананба. Кайдаар да болзо, једерим. Тирү јүрзем, унчукпай јүрбезим. Мен ологро айдарым! А сен мында амыр јат. Улу јер элбек, учы-куйузы јок, а сеге он ло карыш јер керек болды, уле-конок сени мында јатсын деп бичип салган эмтир. Сен мында јангыскан болбозын. Удабас мен мында јадарым. Казангап. Сен мени бир эмеш сакуп ал. Сен алаңзыба. Кандый бир јеткерлу түбек болбозо, бойымнын өлүмимле өлзөм, бери келерим, ойто ло сениле кожо болорым. Бис сарыөзөктөрдинг јери болуп каларыс. Јангыс ла бис оны билбезис. Оны кижини јангыс ла тирү тушта билетен туру. Онынг учун менинг сеге айдып турган сөзим, ол бойыма айткан сөс ине. Сен азыйда кем болгон, эмди ол јок. Бис те сен чилеп, болгонног болбойтонго јуре берерис. А поездтер сарыөзөктөрлө јүрер, бистинг ордыска өскө улус келер. . .»

Карган Ејигей мында чыдажын болбой, мырзып ыйлап ијди. Боранлы-Јотконду деп разъезде көп јылдардын туркунына өткөн јүрүм, болгон ло болбогон немелер, учы јок узун өй, ончо түбектер, шыралар ла суумјилер — ончозы сөбк јуур тушта айткан тоолу ла сөстөргө толуп калды. Кижиге кандый көп лө кандый ас берилген!

— Сен мени угуп турун ба, Едильбай? — деп, Ејигей тапчы ородо ого ијиниле тийип, сурады. — Сен менинг сөбгүмди мында јууп сал, коштой салып кой. Меге јадарга эпту болзын деп, бис эмди мында канайда эдил турубыс, анайда эт, бойыннын колынгла эптеп салып кой. Сен меге сөзингди берип турун ба?

— Токто, Ејике, оног куучындашкайыс. Сен өрө кудайдын јарыгына чык. А мында ишти мен бойым божодып саларым. Тоқына, Ејике, өрө чык. Кыйналба.

Улуш јүзине той балкаш уймалып, ого ичкери сунган колдордон тудунып, ыйлап ла кандый да ачулу сөстөр

кимиренип, Лотконду Ејигей ороның түбинен чыгып келди. Карган кижн јунунып алзын деп, Калибек канистрада сууны экелди.

Онон олор оро јаар бир ууштаң тобрак чачып, салкын соккон јанынан ороны көмө бердилер. Озо баштап олор күректерле көмгөндөр, онон Жумагали тракторына отурып, јерди оро јаар бульдозерле антара ийдип салды. Онон ойто ло јерди күректерле чокчойто салдылар...

Ак куйрукту тейлеген олордын үстинде кайкалап, Ма-лакумдычаптын бийик јарында тоолу улус кандый да сан башка неме эткилеп турганын олор көлүрген тоозын өткүре көрүп јурди. Орого тобрак толуп, онын үстине јер чокчойып келерде, улустың ортозында кыймыгу тынчый бергенин ол бойында темдектеди. Прицептин алдынан чыгап келеле, керилип турган јелбер сары ийт эмди база улустың јанында айланыжып турды. Ого не керек болотоп? Јагыс ла үстине кеи кејим, токым јайып койгон карган төө неге де ајару этпей, јаактары узуги јок кыймыктап, кепшенип турды...

Улус атанып барарга туру ошкош. Јок, олордын бирүзи, төбннн ээзи кижн, јузинин алдына алакандарын јайа тутты, арткандары база алакандарын јайдылар...

Ой сакыбай јат. Лотконду Ејигей ончо улуска узак ла лаптап ајыктаганду көрөлө, айтты:

— Бат, керек божоды. Казангап јакшы кижн болгон бо?

— Јакшы — деп, каруу бердилер.

— Кемге-кемге төлулу артпады ба? Мында онын уулы, адазынын төлузин ол бойына алынзын.

Кем де каруу бербеди. Ол тушта ончозынын адынан Калибек айтты:

— Јок, ол кемге де төлулу артпаган.

— Андый болзо, сен нени айдарын, Казангалтын уулы, Сабитжан?

— Ончогорго быян болзын — деп, ол кыскарта каруу берди.

— Андый болзо, айдарда, јанар — деп, Жумагали айтты.

— Эмди ле. Јук ле бир сөс айдын ийейин — деп, Лотконду Ејигей оны токтотты. — Слердин ортогордо мен эг ле јаан јашту кижн. Ончогорго бир сурагым бар. Мындың неме болуп калза, мени мында, Казангалтын јанына, јууп салыгар. Слер уктыгар ба? Бу менин кереес сөзим болор, айдарда, онойдо ло ондогор.

— Мышы кем де билбес, Ејике, та не болор, кун эртеден оны не сананар — деп, Калибек аланзыды.

— Туней ле — деп, Ејигей айтты. — Менин айдар жагым бар, слердин угар учураар бар. Качан керек мындый боло берзе, мындый кереес сөс болгон деп, эске алынарыгар.

— База кандый улу кереес сөс болор? Учына јетире айт, Ејике — деп, айалганы эмеш јымжадып ийерге, Узун Эдильбай айтты.

— А сен каткырба — деп, Ејигей өөркөди. — Мен јан учурлу неме айдып турбай.

— Ундыбазыс, Ејике — деп, Узун Эдильбай оны токылатты. — Керек андый боло берзе, сенин айтканыкла эдип саларыс, аланзыба.

— Бу эрдин сөзи — деп, онызы мыны јарадып кимиренди.

Тракторлор бийик јардан төмөн тужерге, эбирип баштадылар. Олор төмөн тужуп турганча, Јотконду Ејигей Каранарын јединип, Сабитжанла коштой басты. Ого амыр бербей турган неме јанынан ол ошыла таң алдынан куучындажарга санаанды.

— Бери ускан да, Сабитжан, керекти эдип салдыбыс, эмди бир куучын бар. Ана-Бейитле не болор? — Ол Сабитжан јаар суракту көрдү.

— Канайыл не болор? Мында сананар да неме јок. — Сабитжан каруу берди. — План ол план. Оны јоголтып салар, план аайынча. Божогоны ла ол.

— Мен ол керегинде айтпай јадым. Мынайып кижикандый ла керекке колын јангы салбай. Сен мында чыккан, мында өскөн. Адан сени үредип алды. Эмди бис оны јууп салдыс. Ээн чөл јаланда. Бисти токынадатан сок јангыс неме, кандый да болзо, ол төрөл јеринде јадыры. Сен бичикчи кижик, областын төс јеринде иштеп јадын, кудайга баш, кандый ла улусла куучындажып билерин. Коп бичиктер кычырган...

— Је оног не? — деп, Сабитжан онын эрмегин үсти.

— Не де эмес, јангыс ла керекти туура салбай, эмди тура ой бар тушта, бу јердин јаандарына барып, олорло куучындажарга меге болушкан болзон, ондо, байла, эн јаан каруулу кижик бар эмес не. Ана-Бейитти јерле тундеп, јоголторго јарабас. Ол история не.

— Бу ончозы јебрең чөрчөк, Ејике, сен мыны ондо. Мында телекейлик космический сурактар јарталып јат, а бис кандый да сөк салар јер керегинде комыдап ба-

арыс. Бу кемге керек? Олор тфу деп тукурни ийер. Онон бисти туней ле оноор божотпос.

— Барбазан, сени кем божодор. А барала некезен, божодып ийер. Божотпозо, эн жаан бий удур келер. Отурган јеринен кыймыктабаска ол туу эмес не.

Сабитжан Ејигей јаар кызырантыганду кӧрүп салды.

— Мыны артырып сал, карганак, мынан не де болбос. А меге иженбе. Менин анда керегим јок.

— Анайда ла айдар керек болгон. Куучын божоп калар эди. А сен чӧрчӧктӧр!

— А сен не деп бодогон эдинг? Мени не, југурер деп пе? Неге болуп? Менин билем, балдарым, ижим бар. Салкынга удур мен не чүштейтем? Мынан бир звонок болзо, менин кӧчүгиме тебип ийзин бе? Јок туру, бынан болзын!

— Сен бойынның быйанынды бойың ал — деп, Јотконду Ејигей айдала, кородоп кошты. — Кӧчүгиме тебип ийер! Айдарда, јангыс ла кӧчүгинге болуп јүрүп јадын!

— А сен не деп сананган эдинг? Андый! Сеге бу не де эмес — сен кем? Кем де эмезин. Оозыска тату неме түшсин деп, бис кӧчүгиске болуп јүрүп јадыс.

— Эйе, эйе! Азыйда кижн бажын кичеейтен, эмди, айдарда, кӧдӧннн кичееп јат.

— Канайда ондойтон эдинг, анайда ондо. Мында те-нек кижн јок.

— Јарт. Куучын божогон! — деп, Јотконду Ејигей кезем айтты. — Аданның кунин темдектеп сал, онон ары, кудай берзе, качан да тушташпазыс.

— Канайда келижер — деп, Сабитжан јүзин чырчыйтты.

Мында олор ыраштылар. Ејигей тӧбзине минип турганча, уулдар тракторлорын куркуредип, сакуп тургандар, је Ејигей олорго мени сакубагар, кӧндүре мантадыгар, аргалу болзо, түрген барыгар, ондо слерди улус сакуп јат, а мен, тӧӧ минген кижн, јол талдабай, канайда ла бойым тан алдынан јуре берерим деп айтты.

Качан трактористтер мантаткылай берерде, мынан ары нени эдер деп, Ејигей ол ло јеринде сананып турды.

Эмди ол јангыскан, сарыӧзӧктӧрдин ортозында, Жолбарс деп чындык ийтти ајаруга албаза, сок јангыскан турды. Ол ийт озо баштап тракторлордын кийиннен мантаган, онон онын ээзи олорло кожо барказын билип, ойто кайра келген. Је Ејигей ого ајару этпей турды. Ийт улусла кожо айлы да јаар мантай берген болзо, ол ого

до аяру этпес эди. Ак-жарык онын көзүндө очуп калды. Сабитжанла куучындашкан кийинде, ичин өртөп турган ачу санааларды ол неле де өчүрө базып болбой турды. Ол сооргокту ачу сысту оорулар онын көксин уйтеп, ол өткүш өткүрө, капчал жерде чилеп, жаңыс ла карануй ла соок тартып турды. Андый куучыны не баштадым не, сөстөрдү тегин жерге салкынга не таштадым не деп, Жотконду Ејигей жастырганына кородоп, бек кородоп турды. Сабитжаннан кижн жоп тө, болуш та сураар ба? Ол кандый бир јакшы неме эткедий кижн бе? Бичикчи, уредулу, бойыла түней улусла куучындажып билер деп, ол иженген. Ол башка-башка курстарда, институттарда үренген, је оной не? Айса болзо, оны мындый болзын деп ондо өнөтийин уреткендер. Кандый да ончо немени өткүрө көрүп отурар элбис-јелбис неме Сабитжанга көп нйде-күчин салып, Сабитжан өскө кем де эмес, Сабитжан ла бойы болзын деп, албаданган. Радио ажыра улусты башкарып турар өй келери керегинде, ондый кижнин јүрүми керегинде, Сабитжан көбөрөп, оны јарандырып, ончо јанынан јурал куучындаган эмес беде. Андый өй келип јат деп айткан! Айса оны эмди де, кем де, көскө көрүп-бес ле улу нйде-күчтү кижн, радио ажыра башкарып турган...

Ол керегинде карган Ејигей канча ла кирези саназа, ол санаалардан ого там ла уур ла ачу болуп турды.

— Сен манкурт! Чын манкурттыг бойы! — деп, Сабитжанды көрөр кууни јок болуп ла ол ок өйдө ого килеп, Жотконду Ејигей шымыранды.

Је ол мындый немеле јөпсинип болбой турды, ол нени де эдер учурлу болгонын билип јат, оной башка ол чыдажып болбос, уч эгилеп, кара жерге барып түжер. Ол амадузынан јана болзо, онын божогоны ла ол деп, Жотконду Ејигей билип турды. Күн ажып бараткан да болзо, нени де эдер керек болгонын ол сезип, је нени эдерин јетире билип болбой, Ана-Бейитти јоголтсын деген јакаруны токтодор улуска канайып једерин, керекти неден баштаарын, акту амадузын канайып будурерин ондоп болбой кыйналып турды. Олор мыны ондойтон болзо, онын сөзин угатан болзо... Је ого канайып јединер? Кайдаар јортор, нени эдер?

Каранарына минип алала, Ејигей ары- бери көрүп, терек сананды. Эбире ээн ле тымык чөл јатты. Эңиргерн түштин көлөткөлөри Малакумдычаптын кызыл жарынан карап, салактажып түштилер. Тракторлор туку качан

костон жылыып, табыштары угулбай бардылар. Јниттер јуре берди. Сарыөзөктөрдүн историзын, кеп куучындарын билетен калганчы кижн, карган Казангап, эмди бийик јардын үстінде, чокчойто салып койгон тобрактын алдында, учы-куйузы јок чөлдүн ортозында јатты. Эмештен-эмештеп, табынча бу төгичек јабызап, јерле теңдејип, сарыөзөктөрдүн кулузын сары өңиле биригип каларын, онон оны өскө јерлерден башкалаар арга јок болорын Ејигей санаазында журап турды. Андый болор. Кем де јерден узак јүрбес, кем де јерден кыйып болбос.

Кун шөлтүрөп, түштин учы јаар уурлап, бойыннын уур сабузын көдүрүп болбой, јердин кырына там ла там јуктап турды. Ажып бараткан куннин јарыгы кажы ла минутта кубулып турат. Ажыттын түбинде көскө көрүп-бес карануй будуп, барынкый чанкыр јердин үстине јайылып, алтын-кызыл тагдак чагылып турды.

Айалганы эбиреде шуууп, сананып, Јотконду Ејигей жабылу зонаны бөктөп турган шлагбаумга ойто барар деп сананды. Өскө эл-арга санаазына кирбеди. Эмди, качан ол сөбөкти јууп саларда, качан кемнен де камааны јок артарда, јангыс ла бойына иженер ой келерде, онын кудай берген ийде-кучи ле ченемели канча кире једер, ол оны тузаланып, бойыннын билериле, јалтапбазыла ол ичкери ончо кирези барар. Элден ле озо ол каруул службанын начальнигин табып, оны јаан начальникке јетир деп некежер, керек болзо, оны олор оноор каруулду, конвойлу јетирзин, айса ол јаан начальник бери, шлагбаумнын јанына келип, онын, Јотконду Ејигейдин, айтканын тыгдазын. Ол тушта ончо санагак санаазын онын көзине ол айдар эди...

Мыны ончозын түбине јетире шуууп, Јотконду Ејигей керекти туура салбай, тургуза ла барар, Казангапты канайда јууганын шылтак эдип тузаланып, бу суракты јалтанбай көдүрер деп сананып алды. Ол шлагбаумнын јанына једип, турумкай болор, пропуск эмезе јолыгыш некежер, керекти ол шак ла мынан баштаар, бойыннын некежине јединбегенче, кандый да Тансыкбаевти эмес, эн бийик јамылу оны тыгдап уклаганча, шлагбаумнын јанынан туура баспазын каруулдын улuzuна көргүзөр...

Ол мынайда бек сананып алды.

— Болзо болгой! Ийтте ээ бар болзо, бөрүде кудай бар! — деп, ол бойын бойы көкидин, Каранарды камчылап, шлагбаум јаар ууланды.

Мынайып турганча кун ажып, карануй түргөн кирип

турды. Качан ол зонага жууктап келерде, шык караууй болды. Шлагбаумга жетире жарым ла беристе артарда, каруулдын оттору жарт көрүнө берди. Мында, часовойго жетпей журуп, Ежигей төбөнүн тушти. Бу немедө төбө керек жок болгон. Мындый чакты кайдар? Кандый бир начальник жолыгып, онын төбөзүн көрүп, айса оныла куучындашпас та: «Бойыңнын төбөлө кожо ары-кедери тайыл. Кайдагы табыл келдин! Сенде мында кем де куучындашпас» — деп айдар, кабинетине божотпос. Же эг ле төс немени Ежигей билбес, онын баштап жаткан кереги та качан божотор, онын не болорын та канча кирези сакыыр, онын учун эмди ле бойы барза торт, а Каранарды чөлдө тужап салза кайда барар ол. Отоп ло жүрбей.

— Же сен мында чурче сакып тур, а мен барып, ченеп көрөйүн, не болор эмеш — деп, Ежигей Каранарга баштапып кимиренет, же ол мыны төөзине айдып турган эмес, бойына айдып жат не. Төөнн жерге жаттырарга келишти, ненин учун десе арчымактап тужак алар керек болгон.

Ежигей караууйда тужак алып, оныла уружып турганча, эбире тып-тымык болды, кандый да кемжип болбос тымык жер устине толуп калган, онын учун ол бойынын тыныжын, кейде та кандый да коныстардын ба айса неменин сыйтылдажын, шыркыражын турганын угуп турды. Ару көк-чанкыр теңериде тоозы жок жылдыстар кенете мызылдажа бердилер. Та нени де сакып тургандый тып-тымык болды...

Керек десе сарыбөктөрдүн тымыктарына үренип калган Жолбарс неге де эпжоксынып, кынзып турды. Бу тымыкта ого та не жарабай турган болотон?

— Сен мында колдын-буттын аразында оролыжып! — деп, Ежигей арбанды. Ол сананды: а ийтти кайдаар эдер? Онон төбөнүн тужагын колдон колго салып, ийтти кайдаар эдер деп, бир эмеш өйгө шуунип турды. Ийт онон артпас, онызы жарт. Сүрзөн — түңгөй ле барбас. Ийту суранып барарга база эби жок неме. Көскө айтпаза да, кийиннен ары каткырыжар: карганак бойынын жаңы учун тартыжарга келген, а оныла кожо кем де жок, жаңыс ла сары ийт жүргөн деп. Онын учун ийт жок барза торт. Ежигей оны узун буула төбөнүн ээринне буулап салар деп сананды. Төбө лө ийт бир колбуда тургай, ол бойынын керегине барып келгенче. Ол ийдин бойына кычырды: «Жолбарс! Жолбарс! Бери кел!» — деп. Онон эгчейип, онын мойнынан буулаарга жазанды. Бу ла өйдө кейде та не боло берди болбой, жер-теңери жарылып, не де куулеп,

күзүрөп чыкты. Чек ле жанында, мынан жуукта, космодром-
нын зонасында, тегери өрө бастыра бойы ак жалбыш
неме шунуп учуп чыкты. Жотконду Ежигей коркыганына
жана болды, төбөзи ачу чынырып, жаткан жеринен өрө ту-
ра жүгүрди. . . Ийди ээзинин будунын жанына жада түш-
ти.

Мынызы баштапкы жуучыл ракета-робот Жерди эбире
курчай алатан «Курчу» деп транскосмический опериция
аайынча учуп чыкканы болгон. Сарыөзөктөрдө энгирдин
сегис часы болгон. Баштапкызын ээчий экинчизи, оны
ээчий учинчизи, ошон база, база сан өрө учуп турган-
дар. . . Ракеталар ыраак космоско жерди эбире курчу бо-
луп туруп ийерге, Жерде не де кубулбазын деп, ончо не-
мелер ол ло бойы артсын деп, шунуп учкандар. . .

Кижинин устинде тегери оодылып, кайнап турган жал-
быштын ла ыштын тебүзине ойылып турды. . . Кжи,
төб, ийт — сагыштары чыгып, мынан жүгүрүп, мактап,
качып бараттылар. Эбире ончо немени жарыдып турар
коркышту жаан от-жалбыштын жарыгынын алдынча олер
жууле бергендий чөллө жүгүрүп жадылар. . .

Олор канайып та түргөн жүгүрзе, ырада база канай-
ып барзын, не дезе олорды кажы ла от-жалбышту жызырт
ла жер-тегерини силкип турар күзүрт жерге жаба базып
турган. . .

Кжи, төб, ийт кайа да көрбөй, коркышту жерден би-
линер-билинбес качып барып жаттылар. Ежигейге кенет-
те кайдан да тууразынан ак куш көрүнип келгендий
билдирди. Найман-Ана манкурт уулына өлтүрө аттыр-
тып, төбөзинен жайылып жыгылып барадарда, бажынан
түшкөн ак арчуулы ак куш боло берген эмей. Эмди ол
ло ак куш учуп келди ошкош. . . Бу жер-тегерин андаган
жызыртта ак куш кижиле коштой учуп, кыйгырып турды:

— Сен кемнинг? Сенин адын кем? Адынды эске алы-
ын! Сенин адан — Доненбай, Доненбай, Доненбай, До-
ненбай, Доненбай, Доненбай. . .

Онон шык тура берген карагуйда онын уни узак
угулып турды.

Бир канча кундердин бажында Кызыл-Ордадан Бо-
ранлы-Жоткондуга Ежигейдин кыстары — Сауле ле Ша-
рапат сарыөзөктө журтаган карган өрөкөн Казангап жа-
да калганы керегинде телеграмма алгылап, өгөөндө-
риле, балдарыла кожо једип келдилер. Оны эске алы-

нарга, ачу-коронын айдарга, онойдо ок ада-энезинде эки-уч кун айылдап ийерге! Ончозы бир аай боло берген не.

Качан олор поездтег тушкулеп, чубашкылап, Ежигей адазынын эжигине жеткилеп келерде, ол уйде жок болды. Укубала балдарына удурга чыга жүгурип, олорды кучактап, балдарды окшоп, чек ле билинбей суунип, ыйлап, ылам-ылам айдып турды:

— Быйан болзын сеге, о кудай! Келгенеер кандый жакшы! Адагар билинбес суунер! Келгенигер кандый жакшы! Ончогор жуула тужуп, једип келдигер! Адагар билинбес суунер!

— Адабыс кайда? — деп, Шарапат сурады.

— Ол эниргери једип келер. Эртең тура Почтовый ящикке барган, ондогы бийге. Ондо онын кандый да кереги бар! Мен оног куучындап берерим. А бу слер не турыгар? Бу слердин айлыгар не, балдарым...

Бу јерлерде поездтер азыйда ок чылап, кунчыгыштан кунбадышка ла кунбадыштан кунчыгышка барып јадылар...

А темир јолдын эки јанында улу ээн элкемдер јайылган. Сары-Өзөктөр, сары чөлдөрдүн Тал орто јерлери.

Айтматов Ч. Т.

А 369 И дольше века длится день: Роман. — Горно-Алтайск: Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1988 — 336 с.

Телекейлик жарлу бичинчи Чингиз Айтматовтын бу романында иштеер кижинин сур-кебери, кижинин бийик ле ак-чек куун-санаазы коргузилип, јер устиндеги амыр-энчу учун тартыжунун сурактары тургузылат.

А $\frac{4702370201-009}{M 138 (03) 88}$ 72-88

АПТМАТОВ ЧИНГИЗ ТОРЕКУЛОВИЧ

И дольше века длится день

Роман

На алтайском языке

Перевод А. О. Адарова

Отв. за выпуск Боделукова Н. Я.

Худ. редактор Ортогулова В. И.

Тех. редактор Манышева Е. Н.

Корректор Патагашева Л. А.

Сдано в набор 19.04.88. Подписано в печать 27.07.88.
Формат 84×108 1/32. Бум. тип. № 2. Гарнитура литературная.
Высокая печать. Усл. п. л. 17,64. Уч.-изд. л. 18,75. Тираж 2000.
Заказ 1717. Цена 1 р. 50 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного изда-
тельства, 659700, г. Горно-Алтайск, ул. Горно-Алтайская, 36.
Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 35.

